

Р. Тарасевич

ОТАМАН / ТАРАС БУЛЬБА-БОРОВЕЦЬ

АРМІЯ
БЕЗ
ДЕРЖАВИ

Мій друже, що вмієш цінити непокору:
Коли ти шепочеш молитви слова,
Як вечора тільк запада яснозора,
Чи рано встаєш, пам'ятай же шо ворог,
Найбільший твій ворог – МОСКВА!

Петро Карпенко-Криниця

АРМІЯ БЕЗ ДЕРЖАВИ

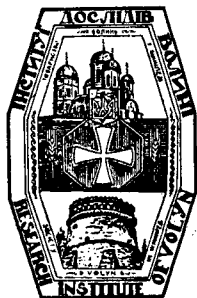
RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN
No. 45

Otaman Taras Bulba-Borovets

AN ARMY WITHOUT A STATE

GLORY AND TRAGEDY OF UKRAINIAN
INSURRECTION MOVEMENT

MEMOIRS

Published by Society of Volyn

Winnipeg

— 1981 —

Canada

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ
Ч. 45

Отаман Тарас Бульба-Боровець

АРМІЯ БЕЗ ДЕРЖАВИ

СЛАВА І ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО
ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ

СПОГАДИ

Дарунок
Іванки і Ярослава Іванусів
Едмонтон, Канада

diasporiana.org.ua

Накладом Товариства „Волинь”

Вінніпег

— 1981 —

Канада

Редакційна Колегія ІДВ й Т-ва „Волинь”:

*д-р Ю. Мулик-Луцик, д-р С. Радзук,
інж. І. Онуфрійчук, ред. М. Подворняк,
д-р Іраїда Тарнавецька, о. д-р С. Ярмусь
м. прот. С. Кіцюк*

© Copyright by Research Institute of Volyn

Всі права застережені ІДВ.

Обкладинка мистця Ростислава Глуска

З М І С Т

Супровідна нотатка ІДВ	7
Передмова	9
Від Автора	15
Портрет Отамана „Поліської Січі”, Генерал-хорунжого Тараса Бульби-Боровця	17

П Е Р Ш А Ч А С Т И Н А

МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ	19
Армія без держави	19
Мої перші кроки	21
В полоні ідей	24
Крах ілюзій	27
Нова віра	32
Світлина Автора	35
Початки нашої нової організації	37
Чого я добився в економіці	42
Польський кацет — Картузька Береза	45
Перед бурею	52
Польсько-німецька війна	56
Чорний день Варшави	59
„Нова Європа”	62

Д Р У Г А Ч А С Т И Н А

РЕВОЛЮЦІЙНО-ПАРТИЗАНСЬКА БОРОТЬБА ПРОТИ БОЛЬШЕВИКІВ	
Українська політика в 1941 році	68
Готуючись до повернення в Україну	73
Через Буг та багна	80
В Україні	88
Плянна реорганізація сил	94
Перша схема УПА	98
Отаман Тарас Бульба-Боровець — світлина	100
Німецько-советська війна	103
Українська національна політика в 1941 році	108
Акт проголошення Української Держави	109
Партизанська акція УПА	121
Приготування до генерального наступу	126
Отаман Бульба-Боровець з одьютантами — світлина	130
П-полк. Петро Змородський — світлина	136
За що бореться УПА	137
Поліська Січ в наступі	141
Характеристика операції Поліської Січі УПА	152
„Олевська Республіка”	153
Ліквідація Поліської Січі	166
Фотокопія Посвідки звільнення з Поліської Січі	175

Ч А С Т И Н А Т Р Е Т Я

РЕВОЛЮЦІЙНО-ПАРТИЗАНСЬКА БОРОТЬБА ПРОТИ ГІТЛЕРА

Звіт Президентові про ситуацію в Україні в 1942 р.	179
Лісове царство	185
Закон українського партизана	190
Нова партизанська тактика УПА	192
10 заповідей українського розвідувача і контррозвідувача	193
Як трактувати ворогів	195
Масовий терор Гестапо в Україні	196
Перші бої УПА проти Гітлера	199
Друга фаза боротьби проти Гітлера	204
Переговори: УПА — советські партизани	213
Переговори: УПА — німецька влада	223
Протокол	224
Партизанське Різдво Христове	234
Нові злочини партизанів Політбюро	239
Спроби переговорів: УПА — Польське підпілля	244
Партійна боротьба за УПА	249
Масові жертви лебедівської диктатури	255
Відкритий лист до членів Проводу ОУН-Бандери	259
Котловина смерті	271
Замість переговорів — кацет Саксенгавзен	278

Ч А С Т И Н А Ч Е Т В Е Р Т А

ДАЛЬША БОРОТЬБА УКРАЇНИ ПРОТИ КОМУНІСТИЧНОЇ МОСКВИ

Міжнародне становище в 1944 році	286
Трагічна доля нашої Армії	292
Нові українсько-німецькі переговори	298
Українська Армія в Німеччині	307
Лист-уповноваження Б. - Боровцеві від Президента УНР — фотокопія	309
Закінчення	314
Грамота — Военний Хрест, фотокопія	315
Пісня про Поліську Січ	318
Епілог	319
Показчик імен	322

СУПРОВІДНА НОТАТКА ІДВ

Якщо старий латинський вислів “habent sua fata libelli” („книги мають свою долю”) є правдивим узагалі, то зокрема є він правдивим і в відношенні до книги спогадів Тараса Бульби-Боровця.

Товариство „Волинь” у Вінніпезі отримало від Автора скрипт-машинопис цих спогадів 29 років тому. У прилозі був Авторів лист, в якому він, між іншим, писав, що він уповноважує управу Т-ва „Волинь” покористуватися цим матеріалом — у рамках збирання матеріалів до найновішого розділу історії Волині — „так, як Хвальна Управа (Товариства „Волинь”) уважатиме за властиве”.

Низка різних пригін (про які можна й треба було б писати специфічно та ширше, включно з браком фондів на друк, склалася була на те, що скрипт цих спогадів (якого Товариство „Волинь” передало управі Інституту Дослідів Волині) був зданий в друк тільки після кількарізної проволочки.

Коли скрипт уже був у процесі друку (у Видавництві „Тризуб” у Вінніпезі), до голови Інституту Дослідів Волині зголосився один студент, який пред’явив своє „уповноваження” від Автора цих спогадів, і в його імені зажадав, щоб позерез нього звернути Авторіві скрипт, а ту його частину, що була вже надрукована „негайно знищити”.

Управа ІДВ поступила згідно з цим бажанням уповноваженої Автором особи, яка поінформувала, що Автор був хворий, і тому Т-во „Волинь” та ІДВ не зможуть сконтактуватися з ним.

По десятиох роках (1980 р.) Тарас Бульба-Боровець передав Управі ІДВ скрипт тих своїх спогадів, що тепер (уже надруковані) порушуються ласкавій увазі гитагів. Цей другий скрипт є вислідом тієї ревізії, яку Автор зробив у своєму першому скрипті (тобто в оригіналі з 1952 року).

Листування управи ІДВ з Автором та з уповноваженими ним особами у справі друкування його спогадів є частиною тих документів, що зберігаються в архіві ІДВ.

Якщо у зв'язку з надрукуванням цієї книжки (як частини матеріалів до того розділу історії Волині, що відноситься до подій з часів Другої світової війни) є щось таке, чого треба було б жаліти, то тут перш за все треба згадати про той факт, що Авторові не судилося дожити до появи друком його спогадів; він помер 15 травня цього року.

Редакційна Колегія ІДВ

Вінніпег, 29 липня 1981 р.

ПЕРЕДМОВА

35 років минуло з того часу, як закінчилася Друга світова війна, під час якої розгорілася кривава боротьба „визволителів” Заходу і Сходу за нашу українську землю.

Не зважаючи на поділ українських політичних сил, ні на погані перспективи на нашу перемогу в боротьбі з двома великими тоталітарними „визволителями” — комуністсько-московським імперіалізмом та гітлерівським націонал-соціалізмом — кращі сини і дошки українського народу позали ставити рішучий опір обом непрошеним гостям.

Піонером української партизанської боротьби з обома напастями став виходець з нашого романтичного Полісся, Отаман Тарас Бульба-Боровець.

Тоді, як на західних землях України большевицькі поїзди вишукували, арештовували і масово винищували українських патріотів, Отаман Тарас Бульба переходить в 1940 р. німецько-радянський кордон біля Володави, пробивається на рідні місця на Поліссі і гуртує поліщуків на боротьбу з окупантами.

Українська Повстанська Армія позала своє існування з першого дня німецько-радянської війни — з 22 вересня 1941 р. В цей час лідери голосного, урапатриотичного середовища, надіючись на добру ласку нацизму, вважали партизанку недоцільною і називали партизан „агентами Сталіна та Сікорського”.

Лише в 1943 році „проснулися” творці львівської „держави” під німецькою окупацією і побазили, що партизанська боротьба проти обох окупантів — це конезна потреба.

У своїх спогадах Отаман Бульба-Боровець доступно, легкою мовою, крок за кроком розповідає про своє життя і боротьбу з ворогами України під час Другої світової війни. З цих спогадів виступає ясно і переконливо постать талановитого партизана, хороброго командира, прямолінійного, щирого, самовідданого патріота України, гудового організатора, дипломата, і майстерного розпо-

відника про повстанський рух в Україні під час Другої світової війни.

Отаман Бульба-Боровець, не зважаючи на гимало недоліків та помилок Уряду УНР, з уваги на організну потребу історизної переємности в державно-творчому процесі, стає на службу Уряду УНР в екзилі і оголює новий етап визвольної боротьби України. Та не лише потреба історизної переємности й тяглости української державности підказали майбутньому партизанському лідерові продовжувати боротьбу з окупантами під освяченими українською кров'ю прапорами Петлюрівського руху.

Гострий і проникливий ум майбутнього стратега партизанської війни виявив неабияке ясновидство, і він став воїном такої України, де шанувалася б гідність і воля „найменшого брата”, де шанувалася б мораль та етика, де була б відсутня фанатично-порожня хвалькуватість, загумінковість, вузький провінціалізм і хронічний примітивізм. Тарас Бульба-Боровець не жалів свого здоров'я, ні свого життя, борючись за таку Україну, в якій пануюча більшість шанувала б і не нехтувала б думок та погувань меншости. Він сотні разів дивився смерті в візі, відбув польський і німецький концтракти, пережив муки й знуцання за таку Україну, в якій, мов у дзеркалі, відбивалися б широкий діяпазон української вільної душі, християнські гесноти, вільна воля, любов, щирість, лагідність і доброзизливість.

Час партизанської боротьби України за право українців бути господарями на своїй землі — це час тоталітаризмів. Якщо політичні школи того часу базили в націоналізмові вершок державно-визвольного та державно-творчого думання, а в комунізмові — протилежність націоналізму, то Тарас Бульба-Боровець схему світоглядних вартостей розглядав під цілком іншим кутом. **ВСЕ, ЩО ТХНЕ ФАНАТИЧНИМ ВОЖДИЗМОМ, ЯЛОВИМ, ХОЧ І ТРИСКОТЛИВИМ НАЦІОНАЛІЗМОМ, ВІН СТАВИВ НА ЛІВУ СТОРОНУ СВІТОГЛЯДОВОЇ ГРИ. СЮДИ СТАВИВ ВІН ТАКОЖ КОМУНІСТИЧНУ, ЧИ ЦЕ-ЗАРІВСЬКУ ДИКТАТУРУ.** Бо, на його думку, для нересігної людини немає різниці, хто відбере їй волю — комуніст чи нацист. На праву сторону гри ставив він повну відсутність влади — анархію. На середину цього спектру Тарас Бульба-Боровець ставив республіканську

державу з наявними в ній обмеженнями та застереженнями, що гарантували б волю, права й вільну ініціативу всіх громадян Української Республіки.

Виходячи з такого немарксистського розуміння правди та лівости, він став на шлях служення ідеї українського націоналізму з людським обличчям — у формі Української Народньої Республіки, стягаючи на себе напади та ненависть усіх тоталітаристів, позинаючи від комуністів та нацистів і кінчаючи доморослими імітаторами патологічного вождизму. Із спогадів Тараса Бульби-Боровця довідуємось про доброту, виrozumілість, батьківську любов до своїх партизан, про лагідні взаємовідносини з своїми побратимами по зброї, відсутність бажання робити себе вождем, чи нав'язувати комусь свою волю.

Коли ворог відважився напасти на його штаб, щоб розбити його українськими руками, Отаман Бульба-Боровець **НЕ ДОЗВОЛИВ ЗРОБИТИ НІ ОДНОГО ПОСТРІЛУ В ЗАСЛІПЛЕНИХ БРАТІВ**. Він пережив особистий глум і трагедію, коли свій ворог замузгив на смерть його дружину, але його лицарська етика не дозволяла йому „прозвити” сліпих виконавців гужої роботи — стріляти в українців.

Ніхто не пробує тут робити з Отамана Бульби-Боровця безпомилкового. Робив і він помилки, і визнавав їх, каюся, що вони сталися. Про те, що навколо особи талановитого стратега партизанської війни можна було об'єднати весь партизанський рух, свідчить той факт, що на співпрацю з партизанськими з'єднаннями УПА Бульби-Боровця погодилися всі українські угруповання за винятком лідерів бундючно-тріскотливої фракції хлоп'язого фанатизму Бандери й Лебеда. Шкоду, яку нанесла і наносить ця група українському народові, важко зараз установити, бо руйна, розбиття, перебирання й захоплення престижу та назв організацій, які позалися від розколу ОУН, розколу та присвоєння собі УПА, таборового розбишатства, „блискузого відокремлення”, — ще не закінчилися. Геній руйни гуляє далі...

Найкраще схарактеризував таких людей сам ідеолог українського націоналізму Д. Донцов. До режі треба зазначити, що коли Стецько і Ко. позали рівнятися на „кадри комсомолу та компартії” у своїй псевдо-визвольній тріскотні, то навіть Д. Донцов впав у неласку, як

„реакціонер” і „доктринер”. Багато світла на цю тему проливає журнал „Клиз Нації”, який видавали зи видають далі правовірні послідовники Д. Донцова та С. Бандери. Характеристику породи людей, які, свідомо зи не-свідомо руйнують українське організоване життя, Д. Донцов подає так:

„Це були ті, що за Сковородою, носили „пустое ім’я без существа”... **ВОНИ ПРАГНУЛИ ЗДАВАТИСЯ ПРОВІДНИКАМИ, НИМИ НЕ БУДУЧИ**, а тим часом „битіє і слава імені... як сонце з лугами єсть нероздільное”. Вони приймалися своєю вдачею несродні великому становищу, яке зайняли. Несродность губила їх і справу, за яку **НЕ ПО СИЛАХ ВЗЯЛИСЯ**. Бо „несродность... ростліваєт всякую должность... умерщвляєт науки і художества... безгестит гин священнигий і монашеський”, викликає „лицеміріє і ересь”, вона „кождому званію внутрішній яд і убійца”, як казав наш філософ”. (Д. Донцов, „Дух нашої давнини”, ст. 305). Ті самі „імена без существа” організовували за допомогою „втікачів із Сходу” горезвісну УГВР, яка отруєє ліво-марксистськими винарами всю українську еміграцію.

Вихід у світ „Армії без Держави” — це велика подія в українському житті. Нарешті відкривається „друга сторона медалі”. Спогади Т. Бульби-Боровця спростовують усі брехливі нашарування тоталітарної пропаганди щодо генези та розвитку української збройної сили. Українці вільного світу нарешті побазать „вождів” без маски, яку вони встигли зробити за останні три десятки років.

С. Лантух

*„Хто визволить ся сам — той буде вільний,
Хто визволить кого — в неволю візьме”.*
Леся Українка

ТИМ УКРАЇНЦЯМ, ЩО ПОЛЯГЛИ, ЯК БЕЗІМЕННІ ГЕ-
РОЇ ГІГАНТСЬКОГО ПІДЗЕМНОГО ФРОНТУ НАШОЇ
БАТЬКІВЩИНИ, А СЕРЕД НИХ І МОЇЙ ВІРНІЙ ДРУ-
ЖИНІ АННІ, СКЛАДАЮ ЦІ СКРОМНІ РЯДКИ ЗА-
МІСТЬ ВІНКА НА ЇХ НЕВІДОМИХ МОГИЛАХ.

Тарас Бульба-Боровець

Нью Йорк, 1974 рік

ВІД АВТОРА

Дуже багато людей звертаються до мене з запитом, зому я досі не написав своїх спогадів, зому в нас так мало літератури, яка висвітлювала б події в Україні з часів Другої світової війни? А особливо — зому ніхто не береється за об'єктивне висвітлення нашого повстанського руху?

Я досі не писав про ці справи хоз би й тому, що, по-перше, це ділянка мемуарної літератури і цю працю виконують професійні люди пера. По-друге, я вважаю, що той, хто має писати про ці події, мусить порушити так світлі, як і темні їх сторони, якщо це мають бути об'єктивно насвітлені факти. Для мене таке завдання пов'язане з дуже болюгими спогадами, як особистого, так і загально-національного характеру.

Однаже, невідкладна потреба дати для історика нашої доби бодай позатковий першоджерельний матеріал, щоб розпозати студії тієї доби, змушує мене віддати до рук гитага бодай ці скромні фрагменти своїх спогадів. Тим більше, що майже всі друковані праці, що появляються у вільному світі про партизанський рух в Україні, грішать жажливим спотворенням фактів, замовзують роллю Поліської Сізі, як зародка Української Повстанської Армії і вводять в блуд „живих і мертвих, і ненароджених” синів і дожок України в питанні нашої повстанської боротьби 1941-1945 років.

Ви тримаєте в руках стисле оповідання про наше недавнє минуле, написане на основі того, що я пам'ятаю. Брак архівного матеріалу не дає мені змоги деталізувати всі події; крім того, не про все можна вже говорити. Нас далі зобов'язують закони конспірації безперервно воюючої батьківщини. Я хозу зазнагити, що я пробував в різні часи і в різних видавництвах друкувати уривки ги частини своїх спогадів та не щастило мені видати ці спогади, як закінзену працю. Дякуюги Богові, я закінзив писання та ревізію своєї праці в 1974 році і у цій остатогній редакції випускаю її у світ.

Я вірю, що моя праця вивозить прогалину в українській мемуаристиці нашого століття і послужить правдивим першоджерелом для майбутніх істориків України, як також наукою для наших майбутніх лицарів, яким припаде доля і Божа воля визволити 50-мільйонову націю з-під гніту її численних тяжких ворогів.

Тарас Бульба-Боровець

**Генерал-хорунжий Тарас Бульба-Боровець,
Отаман „Поліської Січі”**

9. III. 1908 — 15. V. 1981.

ПЕРША ЧАСТИНА

МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ

1920—1939

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

АРМІЯ БЕЗ ДЕРЖАВИ

Лютував холодний листопад 1920 року. На перемену падали як не дощ, то сніг. Морози почали заковувати глибоке липке болото, перетворюючи його в гостру сталеву груду.

Здесятована тифом і розбита ворожою перевагою Українська Національна Армія день і ніч відступає на Захід... Разом з Армією відступає й Уряд Української Народньої Республіки. Територія Української Суверенної Держави тоне, наче віск на вогні. Точаться жорстокі бої за кожную місцевість, за кожний вершок рідної землі. Вояки стомилися до півсмерти. Вони вже не мають змоги далі боротися — босі, обдерті, голодні, без запілля, без бази, без резерви, без медикаментів, без набоїв...

Річка Збруч. Новий кордон. За річкою на заході дві чужі держави — Румунія і Польща. Від півночі, сходу та півдня розбиту армію переслідують непроглядна хмара большевиків. Вона лявиною заливає всю територію України.

— Ураа-а!... Урррааа-а-а!...

— Дайош Україну!

— Смерть петлюрівцям!

Від Головного Отамана Збройних Сил, Симона Петлюри, наспіває останній наказ по армії на рідній землі:

— регулярним частинам армії бойовим порядком форсувати Збруч. Скласти зброю в Польщі або в Румунії.

— всім повстанським загонам прорватися в глибоке запілля ворога і далі вести повстансько-партизанську боротьбу.

21-го листопада армія форсує Збруч. Ворог безнастанно налягає з усіх сторін...

Армії залишилося лише два слабеньких мостики для форсування ріки: Волочиськ та Ожиговці. Ворог бере ці дві точки під особливий обстріл. Обидві сторони концентрують в цих пунктах максимальні сили, бо тут відбуватиметься вирішальний бій.

— За всяку ціну не допустити до переправи. Обов'язково взяти в полон все командування. Захопити всі прапори — наказує Москва.

— Розбиття армії — це ще не повна перемога ворога над цілою нацією. Гідно відступати з боєм. Зберегти прапори. Краще смерть героя, ніж ганебне рабське життя, — наказує Київ.

Відступ ускладнюється: з другого боку річки немає змоги дальше відстрілюватися. Брак позицій для прикриття артилерії. Вона займає позиції з лівого боку. Тримає їх до останньої хвилини, прикриваючи переправу всіх військ. Кавалерія отримує наказ форсувати ріку вплав.

Останній, найжахливіший бій українського вояка на своїй території закінчується його ідейною перемогою. Ворогові не пощастило захопити ні одного бойового прапора, ні державних актів Суверенної України. Всі свої святощі український вояк оборонив своїми великими грудьми і виніс зброю. Ціла армія та її уряд пляномірно відступили на чужу територію. Там вони знайшли законний азиль, згідно з міжнародним правом...

Перемога Києва, а не Москви.

Червоно-російська імперія „визволила” Україну від українців. По-варварськи знищила їх Суверенну Державу. На місце української народньої влади, що протягом трьох років виконувала свої обов'язки, приходять знову влада комуно-московських губернаторів, комісарів та кривавої ЧК.

Невгасаючі пожежі. Гори трупів. Грабунок всього населення. Опоганення Божих храмів. Кров сотень тисяч. Сльози мільйонів. Голод, рабство і масовий терор. Росія Леніна-Троцького знову стає тимчасовим окупантом України.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

МОЇ ПЕРШІ КРОКИ

Народився я 9-го березня 1908 р. в селі Бистричі, Костопольської округи на Поліссі. Нас було дев'ятеро дітей. Мій батько, Дмитро Юліянович мав всього три десятичини землі. Хліба з бідую вистачало до Коляд. Від Коляд до Юрія жилося на картоплі, а від Юрія не ставало й картоплі. До нового хліба якимось перебивалися на зеленіні, головним чином на щавлі.

Як тільки я почав спинатися на ноги, мене старші дражнили кличкою „Тарас Бульба”. За цю зневагу я дуже гнівався і суворо відбивався. Коли ж у школі я прочитав „Тараса Бульбу” Гоголя, то почав своїм ім'ям гордитися.

Казав мій дід, Юліян Харитонович, що його дід прозивався не Боровець, а просто Борець, тобто вояка, козак. Це вже в метриках перекрутили. Дід мого діда, по словах останнього, козакуючи, воював з гетьманом Мазепою проти москалів. А Мазепі йшов на допомогу швед. Шведські могили ще й досі вистають копицями з багнитого краєвиду на лінії Сарни-Березно, вздовж ріки Случ. Кожного року мій дід на провідному тижні брав кошіль яєць і волами їхав до могил, клав на кожну могилу яйце і молився Богу. Я їздив з ним.

— Союзники мого діда — казав він — царство їм небесне. Вони праведники. Воювали Русею...

Самого ж прапрадіда мого москалі порубали „на капусту”. Його знайшла на побойовиську одна вдова, тобто майбутня баба мого діда. Сховала від москалів у лісі. Відходила зіллям і, хоч він лишився без одного ока, без одної руки та з перебитою ногою, він жив 115 років. Вони одружилися, мали багато дітей. Заложили хутір з пасікою в лісі, з якого виросло ціле наше село Борове на Сарненщині.

Потім прийшла „Русея” з Катериною. Хутір відібрала, а ціле село загнала в панщину...

— Отаке-то Боже диво буває, діти, коли одна наша людина має вмрти, а не вмре — казав наш дід. Треба, казав, зберігати, як око, кожну нашу душу.

Ні у війні, ні в революції я участі не брав. Був ще малий. Одначе, всі ті події добре пам'ятаю. Мій старший брат був у „петлюрівцях”. Повернувшись додому зі зброєю, він учив нас „воювати”.

Велика світова війна та революція хуртовиною пронеслися через поліські багна та ліси. Були в нас росіяни, німці, австрійці, поляки та мадяри. Влада змінювалася щотижня, а поліські ліси шумлять собі по-своєму. Зате ж тепер, по великій війні, настають великі зміни. Наше село над новим кордоном припало полякам, а не Росії.

Появилися великі польські пани. Повідбирали землю від селян. Появилися орендарі, адміністратори, шинкарі та всякі підпанки. За революції їх тут не було. Повтікали. А тепер знову вернулися до нас.

Появився й їх опікун, досі мені невідомий солдат в рогатій шапці, з білим орлом на чолі.

Це була нова польська держава на нашій землі. А за п'ять кілометрів — кордон. За тим кордоном була якась нова Росія. Також на нашій землі. Без царя, без панів, без попів. Казали, що там все для народу...

Я не розумів політичного значення нової держави, але вона мені з перших днів не подобалась. Чужа влада, чужа віра, чужа мова, чужа школа, чужі пани та погоничі на роботі. Все і всюди чуже і непривітне, все, що зневажає мене, мій народ, нищить мою мову, мою віру, мою націю.

**

В гранітних каменоломнях поліського басейну, крім дзвонів, сталі та вибухів динаміту, нуртує ще якась невидима сила. В непрохідні простори глухого Полісся велика світова війна внесла нечуване досі оживлення. Сюди, в найглухішу закутину Української землі, наче на золотодайні простори Аляски, суне з усіх сторін світу всякий народ.

Чого їм тут треба? Одні — шукають щоденного хліба, другі — високих заробітків, треті шукають щасливої нагоди для контрабанди поміж заходом та сходом. Сюдою проходять сотні й тисячі різних невидимих артерій зі сходу на захід і навпаки. Тут схрещуються в запеклих двобоях агентури всесвітніх розвідок та контррозвідок. Тут іде завзята боротьба між світоглядowymi ідеями та соціальними програмами. Всі вони борються за нашу душу.

Тут кишить від усякого народу, наче в вулику. Серед цих людей чотирнадцятилітнім юнаком опинився і я. Вдома не було що їсти. Я покинув свою хату і пішов шукати хліба й долі. Молодість вливала в душу надію і все ество рвалося вперед, до діла, до праці, до науки, або як казала Леся Українка — „Жити хочу!”

Я пішов до каменоломні шукати роботи. Побачивши, як керівник кар'єра, стоячи на горбку, керує багатогранною роботою підприємства, я з першого дня вирішив за всяку ціну стати таким керівником.

А ціна, як потім виявилось, була дуже висока. Я вже, бігаючи за худобою, встиг забути „азбуку”, якої мене в Бистричах учили зимою. А тут вимагається алгебра. В мене, натомість, ні засобів, ні освіти. Треба знову все починати від „аза”. Треба дуже багато вчитися. Але як? Де? Від кого? За що? Немає не то що якоїсь допомоги, але навіть доброї поради.

Я кидаюся до державного вчителя та до священника. Хто ж, як не вони мали б мені допомогти. Державний польський вчитель дуже радо мені в усьому допоможе. Він може навіть так зробити, що я буду вчитися в усіх школах на державний кошт, але він ставить маленьку вимогу: я маю потім перехреститися з православного на католика, щоб згодом з українця стати поляком. Тоді мені всі двері, як до школи, так і до урядових посад, будуть відчинені. Інакше, дорога до науки буде закрита, хоч би я був мудрішим від самого Соломона.

Старий російський „батюшка” також дуже радо готовий мені допомогти. Він напише до „Русского Благотворительного Общества” та до самого Єпископа. Мене приймуть в науку до Духовної Семінарії на кошти Консисторії. Одначе, я мушу скласти йому присягу на Євангелію, що коли вивчусь на дяка або навіть на священника — ніколи не буду ні українцем, ні поляком, а лише російським. Не стану зрадником ні православної віри, ні „матушки Росії”, ні „батюшки царя”. Все, що тепер там, за кордоном, і тут у нас, діється — це лише тимчасова кара Божа за гріхи народу. Завтра ж знову буде стара Росія. Буде цар, буде порядок. Буде добробут і щастя для всіх вірних слуг великого царя. А всі зрадники підуть в Сибір на каторгу, а по смерті — в пекло.

Кого слухати? Кому вірити? Хто каже правду, хто бреше? Чому вони всі хочуть, щоб я був таким, як вони, а не таким, яким я є? Звідки мені про все це довідатись? Хто мені все це пояснить? Керівник кар'єра з мене глузує, коли я його про подібні справи питаю, а товариші по роботі — також не знають.

— Куди тобі, репаний хлопе, до таких високих проблем! Твоє хлопське діло — лопата і кайло, а не філософія.

— І що це таке „проблеми”, „філософія”? — думаю я собі. Чому мені не можна про це знати? Чим я гірший від інших людей?

І тут своєчасно приходить мені на допомогу щира порада старого майстра:

— Технічні процеси виробництва мусиш ґрунтовно засвоїти довголітньою роботою по всіх цехах. А загальне знання мусиш здобувати собі сам. Коли до жодної школи нема доступу, мусиш учитися сам, поза школою. Мусиш заробити гроші руками, щоб збагатити свою голову.

Я послухав розумної поради старого приятеля. Почалися довгі літа наполегливої праці та науки. Від раня до смеркання — в кар'єрі, а по ночах зубріння.

— В тебе будуть успіхи та невдачі, піднесення та падіння, захоплення неосяжним та розчарування з досягнутого. Ти ніколи не зазнавайся успіхами і не падай в розпуку від невдач, а все пробивайся вперед. Думай про велике, а починай з малого — радив мені старий майстер.

І я почав всіма силами пробиватися все вперед і вперед...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

В ПОЛОНІ ІДЕЙ

Жорстока життєва дійсність дуже рано змусила мене цікавитися справами, що належать до компетенції людей старшого віку. Крім чисто побутових особистих клопотів, мене почала цікавити доля інших моїх друзів та цілої громади. Я почав живо займатися загально-громадськими, соціяльними проблемами. Ця обставина загнала мене в дивовижний круговорот ідеологічних та соціяльно-

програмових течій. Ці течії наповнювали атмосферу заходу і сходу, зударяючись на нашій землі та в наших душах. За нашу землю та за наші душі велася запекла боротьба ідей.

На дні кар'єра я наткнувся на багато цікавих мені людей не таких, як той польський душолов-учитель, чи безпросипний п'янюга — царський батюшка. Це були „матрос” та „самостійник”.

Самостійник, як колишній вояк Петлюри, стояв на позиціях Самостійної України, а матрос проповідував комунізм. Обидва дружно боролися проти всіх злочинів польської влади, але поза конторою обидва були непримирненні вороги.

Я довго не міг збагнути в чому річ, чому вони ворогують? Від ранку до вечора при станках та по цілих ночах у гуртожитках тривала палка дискусія на тему: нація, інтернаціонал, капіталізм, соціалізм, комунізм, матеріалізм, ідеалізм, Самостійна Україна, федерація, „жовтень”, „березень”, революція, контрреволюція, Петлюра, Маркс, Ленін, Енгельс, Троцький, Сталін, Москва, Київ, Варшава, НЕП, індустріялізація і т.п.

Це був цілий шторм нових і незрозумілих понять та ідей. Я намагався підслухати кожну дискусію, допитувався значення кожного слова та речення.

Як матрос, так і самостійник, дуже радо мені все оповідали, кожний пояснюючи все по-своєму. Кожний докладав усіх зусиль доказати мені, що правда тільки по його стороні.

Матроса ніхто не міг переговорити. В нього кожної неділі були якісь нові люди. Він з ними щось довго шептав на самоті. Коли вони відходили, матрос витягав з-за комина все нові газети, книжки та якісь інструкції. Начитавшись тих паперів, він знову заливав все товариство новою зливою сильних аргументів та фактів з подій цілого світу, особливо тих, що стосувалися наших буднів.

Натомість, самостійник майже завжди ходив сам один. Він не мав стільки нових книжок, чи газет, чи інструкцій. Він тільки своїми власними палкими словами всюди доказував, що і царський „батюшка”, і польський учитель і наш ренегат матрос — брешуть. Всі вони хочуть поневолювати наш народ.

Чим більше слухав я матроса, тим більше переконував він мене в правдивості його слів. І чим більше слухав я самостійника, тим більше його слова десь з глибини моєї юнацької душі викликали якісь незрозумілі почуття все сильнішої любови до свого народу та рідної землі.

Самостійник, замість багатьох щоденно свіжих книжок чи газет, подарував мені одну пошарпану книжку, яка не мала вже ні обкладинки, ні назви, ні автора. Але мене вразило те, що ця книга надрукована не так, як всі ті, що я їх вже читав, тобто по-російськи або по-польськи. Ця обшарпана книга була заповнена літерами, з яких виходили такі слова, якими говорила до мене моя мама. Самостійник мені сказав, що цю книгу написав Тарас Шевченко, що це — „Кобзар”.

Читаючи „Кобзаря”, я довго не міг зрозуміти його глибоко-символічного змісту. Якись „Катерини”, „москалі”, „ляхи”, „гайдамаки”, „розриті могили”, „Кавкази”, „сови”, „відьми”, „царі”, „псальми” і т.п.

Та як би я того змісту не сприймав по-дитячому, мені одно було ясне: у кожному рядкові „Кобзаря” я бачив самого себе та всіх моїх найближчих людей. Я бачив, як ті самі ляхи та москалі і тепер роблять лихо з нами. І то всюди — де не подивись: в кар’єрі, в конторі, у селі, у місті і навіть у церкві! Вони всюди зневажають мою рідну мову, знущаються з наших людей і тримають в своїх руках всю нашу кривавицю.

Я довгі літа дивився на все це і ніяк не міг збагнути, чому, власне, воно так робиться? Яке ці чужі люди взагалі мають діло до нас, коли в них є своя земля та держава? Чому на нашій землі і над нашим народом є чужа — тут польська, а там комуністична влада? Чому в нас немає своєї влади, раз ми маємо свою землю? І я почав настирливо шукати відповіді на ці питання.

„Кобзаря” я перечитував по кілька разів. Кожне слово вривалося в мою душу якоюсь невимовною силою. Кожний раз мені відкривалося щось нове, захоплююче. Таким чином, я зробився свідомим українцем, тобто, я твердо відчув свою приналежність до української нації. Радість і біль цієї нації зробилися моєю радістю і моїм болем.

В процесі мого самоформування я попав у духове роздвоєння. Мій розум був по стороні „матроса”, а серце тягло до „самостійника”. Цей дуалізм філософії життя тривав у моїй свідомості не довго. Саме життя, оточення навчили мене розуміти, що є добре, а що зле, що наше, а що чуже, де є правда, де брехня.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

КРАХ ІЛЮЗІЙ

Починаючи від 1920 року, через советсько-польський кордон весь час тікає дуже багато людей в Польщу. Пробираються далше на захід. Це були головним чином колишні царські урядовці, поміщики, промисловці, купці та духовенство. Вони кублилися з родинами попід польськими урядами. Оповідали людям жахливі речі про большевицьку революцію. Вони особливо підкреслювали дикі методи, якими большевики проводили „націоналізацію” і боролися з релігією. „Матрос” пояснював справу коротким: „Це клясові вороги трудового народу”.

Десь від 1925 року через той самий кордон почали переходити все більші і більші маси людей. Це вже не буржуї, не куркулі, не великі купці і не духовенство. Це була головним чином українська трудова інтелігенція: професори, інженери, агрономи, народні вчителі, кооператори, лікарі та всякі службовці. Вони так само в жахливому вигляді скупчуються при польських урядових установах, чекаючи оформлення документів. Вони також оповідають людям макабричні факти з щоденного життя в СРСР. Особливо вони підкреслюють, як ганебна большевицька влада трактує кожну інтелігентну людину, рахуючи її ворогом держави тільки за те, що вона людина п и с ь м е н н а, тобто „білоручка”... І на це в „матроса” були стандартні відповіді, мовляв, це звичайні злочинці, хабарники, бюрократичні нероби.

Але починаючи від 1930 року, польсько-советський кордон на Поліссі заливає нова хвиля втікачів. Між втікачами та пограничними військами ГПУ ведеться справж-

ня війна. Цілими ночами строчать кулемети та сяють ракети та прожектори, наче на фронті. Такого видовища ще цей кордон не бачив.

Біля польських прикордонних урядів хмари народу. Хто ж це такий? Це вже ні буржуї, ні куркулі, ні інженери, ні кооператори, ні професори, ні агрономи, ні урядовці. Це звичайні робітники і селяни рятують своє життя. Тікають під градом кулеметних куль, наче на фронтівій лінії. Біжать наосліп через непрохідні багна та ліси, аби тільки денебудь попасти поза межі ССРСР. Несуть на плечах пораниених та побитих дітей, тягнуть покалічених, обдертих до наготи жінок. Створюють на прикордонні невимовний жах.

Розповіді втікачів з советської тюрми народів відкрили очі не одному на дійсний стан і життя в ССРСР. А втікачів не треба було й питати. Як вони довідалися, що советська пропаганда діє на людей поза ССРСР, вони дуже дивувались і не шкодували фарб, щоб подати засліпленим справжню картину советського „раю”.

Вони розповідали тим, хто цікавився, що в ССРСР про водиться насильна колективізація, в людей відбирають худобу, землю та реманент — все те, що недавно дала їм революція, що мільйони голодують і вмирають, як мухи, по всій Україні, що бідних жертв нікому й ховати, що люди їдять лисья, траву, котів, собак і не обходиться й без людодства.

Я порівняв те, про що трубить київське радіо з тим, що розказують втікачі і вирішив, молодий та здоровий, „скочити” на Україну і побачити на власні очі, що там діється, бо втікачі, мені здавалось, розповідали неймовірні речі. Від 1932 року я не раз і не два переходив нелегально кордон. Пробивався в глибину України до Житомира, Києва та Харкова.

Щойно тоді я побачив соціалізм на практиці: цілі області абсолютно спустошені, покриті бур'яном. Мільйони людей попухли від голоду, а гори хліба гниють на залізничних станціях. Трупі та півмертві люди валяються, наче після чуми, по селах, стежках, полях та дорогах. Серед розвалених румовищ вчорашніх чудових осель не своїм голосом виють сухоребрі собаки... Їх господарів вивозять кудись цілими ешелонами, відділяючи жінок від чо-

ловіків та дітей від батьків. Деякі села та райони ставлять розпачливий спротив, але чекісти пацифікують їх танками та гарматами і все це в „мирний час соціалістичного будівництва”.

Комсомольські бригади наче сарана гасають по всіх селах та кутках. Налітають хмарами на поодинокі господарства, грабуючи чесних трударів села. Розвалюють печі та комини в хатах, шукаючи хліба для „пролетарської держави”. Молодших працездатних членів сімей в’яжуть і забирають з собою. Старців та дітей викидають в балки та яри. Лишають на волю стихії голих, босих та голодних людей на морозі, бо, мовляв, бракує транспорту. Так, насправді, виглядала „добровільна” колективізація, про яку так красномовно горлало київське радіо.

Міста переповнені безпритульною дитворою та жебраками. Селяни буквально душаться та гинуть в кілометрових чергах за хлібом попід міськими хлібними крамницями. Їх розганяють, по них топчуться партійні комісари, наче по падлині. Щоб повитягати від людей золоті „п’ятьорки”, „пролетарська” держава організувала так званий „Торгсін”. Там за золото чи срібло можна все купити. Почалися грабунки недограбованих комсомольцями церковних храмів. Жертвою погоні за золотом та сріблом стали могили давно померлих людей по численних цвинтарях України.

В житомирській області були мої кривні по матері. Я хотів їх відвідати, але з їх скромної оселі не лишилося ні сліду. Мого двоюрідного брата вивезли на Сибір. Старого діда, бабу та дружину з 7-літньою дитиною серед зими викинули з хати. Розвалили піч та комин, повибивали всі вікна та двері. Вони примостилися в яру, в „собачій ямі”...

Піде людина підстригатися до голяра, то той разом з волоссям відріже навіть голову, якщо в нього був золотий чи срібний зуб у роті. А скільки було випадків зникання людей, які, як виявлялось потім, були спожиті приватно, або продані людям у вигляді ковбаси чи інших виробів?

Це був жах, якого я не в силах описати. Коли я сьогодні собі уявляю ті макабричні сцени з „соціалістичного раю”, мені холоне кров у жилах, а попід горло починає щось душити...

В самому Житомирі були ще інші наші кривні. Від цих інтелігентних людей я довідався, що тотальний терор, грабунок та голод в Україні, тоді, коли в Україні та в Росії було повно хліба, — це ніщо інше, як наслідки генеральної лінії комуністичної партії. Що ціла акція переводиться навмисне, за пляном, для того, щоб фізично знищити українську націю. Діється це тому, що вона не піддається ні комунізації, ні русифікації.

— Вся вина лежить головним чином в науковому марксизмові, який, заперечуючи всі досьогочасні світогляди, породив свою дитину — комунізм, — так говорили мені ті люди.

Мені раз і назавжди стало ясно, що не „матрос”, а „самостійник” мав рацію, хоч він не мав у своїх руках стільки свіжих газет, книжок чи журналів, а щирим дохідливим словом говорив святу правду про новітню трагедію України під комунізмом. Я побачив, що компартія — це корупційна банда міжнародніх пройдисвітів, яким політика служить засобом, а не ціллю. Замість свободи — несе жахливу неволю. Замість добробуту — несе злидні та фізичне винищування цілих націй. Замість великого будівництва — тотальну руїну зайнятих країн. Замість культури та цивілізації — примітивне, дике варварство. Замість вічного миру — постійне підпалювання та роздмухування революцій та війн. Замість влади диктатури пролетаріату — безконтрольну диктатуру нової банди партійних паразитів над трудящими масами. Замість універсального прогресу — відсталість і регрес...

Після всіх цих митарств та досвіду я почав частіше відвідувати „самостійника”. Тепер і в нього почали появлятися якісь невідомі люди, щось обговорюють, організують. Значить, робиться діло, де можна прикласти і свою силу і здібності. В таборі „самостійника” я познайомився з видатними особистостями українського світу: Драгоманів, Грушевський, Петлюра, Липинський, Міхновський, Аркас, Донцов, Огієнко, Лотоцький, Дорошенко, Липа, Сціборський, Христюк, Шаповал, Галаган, Юрченко, Горліс-Горський, Дудко, Олесь, Маланюк та іншими.

В цей час я багато читав, продовжуючи свою самоосвіту. Я побачив, що моя батьківщина у своїй писаній історії три рази була самостійною державою: княжою —

до 14 століття, козацькою — до 17 століття та сучасною — від 1917 до 1921 року. Я довідався, що цю державність знищила підступна та брутальна політика колись царської, а тепер комуністичної московської імперії. Я побачив, що сильна московська держава — це смертельний ворог моєї нації.

Мені стало ясно, що тільки в своїй суверенній державі кожна нація може розвинути своє многогранне життя, як культурна людська спільнота. Без своєї суверенної держави навіть найкультурніша нація стає об'єктом обкрадання та визиску з боку окупанта. Натомість, у своїй суверенній державі навіть найвідсталіша нація, користаючись досвідом світової історії, маючи свободу дії, може піднятися до найвищого рівня соціального розвитку.

З таких причин я вирішив віддати всі свої сили на активну боротьбу за відновлення Української Суверенної Держави. Але до якої української національної партії вступати? Кого з-посеред українських політичних діячів підтримувати та як йому допомагати? На яку ідеологічно-світоглядovu плятформу та соціальну програму ставати? Який державний лад самостійної України вважати за найбільш відповідний: монархію, республіку чи вождівську диктатуру? Я вирішив розв'язати ці питання і взятися за конкретну роботу, щоб бути корисним для своєї нації.

До 1930 року політика завойованої України була репрезентована трьома концепціями: комуністичною — в рамках СРСР, республіканською та монархістичною — на еміграції. У тридцятих роках на овиді антикомуністичної української політики появляється третя концепція — вождівського націоналізму на зразок модного в той час західньо-європейського фашизму.

Всі поважніші центрально-українські демократичні та монархістичні партії після програної війни Української Народньої Республіки, опинившись на еміграції, припинили активну політичну діяльність на своїй території. Їх політична дія непомітно зійшла тільки на офіційну репрезентацію української справи перед світом. Ці угруповання, таким чином, для України майже вмерли. Політика вимагає конкретних, живих людей та постійно-оперативної програми дії в масах.

Старі і нові західньо-українські політичні організації були або занадто угодово-опортуністичні до Польщі та інших окупантів українських земель, або розпиналися за „дійсний”, а не комуністичний соціалізм...

Активним антиподом червоного чаду та повоєнного хаосу в українській національній політиці 30-х років був новий націоналістичний рух. Якби український націоналістичний рух тотально не заперечував всіх інших світоглядів і базував свою ідеологію та програмову дію не на авторитарному вождизмові, а на основі ширшої репрезентації на зразок західніх вільних країн, то тоді напевно всі українці були б влилися в його ряди. Але так не було. Націоналісти починали історію цілого світу від себе. Ось чому багато українців і я в тому числі не влилися в русло вождівського націоналізму, хоч він на початку мені дуже імпонував масштабом свого розмаху, прекрасною організованістю та зразковою дисципліною.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

НОВА ВІРА

В пошуках політичної концепції, яка привела б до створення Української Суверенної Держави мені, як і багатьом таким як я, дуже багато допомогли оті лицарі, що 21-го листопада 1920 року героїчно форсували річку Збруч. Вони розлилися по цілому світі, несучи з собою святі ідеали Української Самостійної Держави. Але найбільше залишилося їх в тій частині України, що попала під польську окупацію. Як політичні емігранти на своїй власній землі, вони влилися в гущу народніх мас. Почали вести велику освідомлюючу та революційну роботу. Це були фанатики національної ідеї, що свою вірність і згуртованість освятили власною кров'ю на багатьох фронтах. А після війни далі служили тій же ідеї, як передова еліта нації. Жодна ідея та концепція не цементують так людей в обороні рідної землі і свободи, як окопи. Деякі петлюрівці довгими роками не бачили один одного і втратили

всякий зв'язок між собою, але, однак, всі вони, розсіювавшись по цілому світі, становили однодушну орденську сім'ю.

Вчорашні генерали, полковники, сотники, чотові та рядові вояки, як також вчорашні міністри, директори департаментів та різні державні службовці, втративши свою державу, пішли в народ. Вони поробилися єпископами, священиками, дяками, інженерами, кооператорами, агрономами, пасічниками, лісниками, приватними учителями, редакторами, хліборобами, лісорубами, каменярями, купцями і т.п.

Петлюрівці під комуністичною окупацією так само після поразки у визвольних змаганнях пішли в народні маси. Там їх залишилося більше, ніж вийшло на еміграцію. Там була ціла їх нація. Вони були з нею. Ділили її долю і недолю, конспіруючись всякими методами від ворожого ока.

На західньо-українських землях не було ні одної місцевості, де не знаходилося б кількох петлюрівців, особливо на Волині та Поліссі, де цих людей єднала з місцевим населенням одна православна віра. В католицькій Галичині співпраця православних емігрантів з-над Дніпра з місцевим населенням не мала такого пригожого ґрунту, як на північних землях. Крім того в Галичині були також і політичні рухи трохи іншого характеру, ніж у Центральній Україні. Ця різниця в політичних поглядах впливала з двоподілу українських земель поміж Росією та Австро-Угорщиною. Кожна окупація мала свій окремий багатосотлітній вплив на життя та духовість народу. Хоч 22 січня 1919 року й було доконане офіційне злиття всіх земель України в одну Соборну Державу, то все ж таки чужий вплив двоподілу далі ділив народ на дві частини, які не могли знайти спільної мови. Така вже проклята доля кожної розбитої нації- . . .

За виїмком деяких одиниць, всі петлюрівці стояли поза політичними партіями. Партії провадили не завжди чесну боротьбу проти своїх політичних противників. Вояки постійно рахували себе заприсяженими законному урядові УНР і цю ж ідею несли в найширші народні маси. Вони тримали себе немов один орден лицарів-державників. У лавах української армії в часі визвольних змагань

опинився найсвідоміший та найчесніший патріотичний елемент України. При відступі армії з України ці люди тисячами лишалися з наказу Головного Отамана для партизанської боротьби в запіллі ворога. Ранені та хворі, яким доля судила пережити тиф та вилікувати рани, потім знову вливалися в народні маси, щоб далі вести іншими методами боротьбу проти ворога.

В противагу партійній міжусобиці, петлюрівці пропагували ідею консолідації всіх творчих сил цілої нації на базі республіканської концепції УНР, як законного Державного Центру України. Вони гартували та виховували всіх молодих людей у своєму дусі всенародного мілітаризму. Вони організовували і ставили молодь під прапори Симона Петлюри. Їх культ Народньої Республіки перетворився на нову політично-військову віру, ім'я якій — Петлюрівський рух.

Петлюрівський рух, згідно з директивами та наказами свого уряду, однаково діяв на всіх землях України по обох боках чужого кордону. Новий кордон, що штучно різав живе тіло України, для петлюрівського руху не існував. Його революційна ідея та державницький чин все ширше та глибше вросли в життя і свідомість українців. Він становив армію без держави та керував всіма її операціями. Всі большевицькі акти масового терору проти всієї української нації були спрямовані на поборювання петлюрівського руху у всіх його виявах.

Не маючи змоги офіційно вести політичну роботу під жорстокою диктатурою червоної Москви, петлюрівський рух в Україні шукає нових методів конспірації своєї діяльності. Частина людей йде на „співпрацю” з ворогом, а частина — з підпілля керує всякими легальними та нелегальними організаціями.

Особливу роль відіграла в цій гігантській роботі нова Українська Автокефальна Православна Церква під провідом Митрополита Василя Липківського. Єпископи, священники та місіонери УАПЦ протягом десяти літ, від 1920 до 1930 років, живим словом, масовими виданнями та доброю організацією буквально тримали цілу націю на позиціях національно-державної та церковної суверенності. Але в 30-х роках ця твердиня нації була також знищена брутальним большевизмом.

Тарас Бульба-Боровець
Світлина з 1941 р.

Дорогу до петлюрівського руху нашій молоді на Поліссі вказав св. п. сотник Василь Раєвський. Він в 1932 році пов'язав нас з полковником Іваном Литвиненком. А полковник Литвиненко, наче батько, заопікувався душами молодих патріотів. Нав'язував далші контакти з центральними органами великого руху, включаючи в нього й нашу скромну поліську ланку.

Студіюючи протягом довшого часу українську національну політику та всі її ідеологічно-світоглядіві й соціально-програміві надбаня, я особисто прийшов до переконання, що для України найбільш відповідною концепцією є та, що її висунула наша національна революція після 1917 року — це концепція Української Народньої Республіки з її християнсько-ідеалістичним світоглядом, ліберально-демократичним ладом і новою справедливою соціальною програмою. Я побачив, що це твір, що його створив геній української трудової нації без жодної чужої допомоги, а навпаки, — при жажливих перешкодах з усіх сторін. Той факт, що цей епохальний твір нашої нації не встояв проти хвиль історичного буревію, я пояснюю деякими помилками його творців та несприятливою кон'юнктурою світової політики.

Ці негативні моменти не відштовхнули мене від нашої народоправної державної концепції. Всі люди помиляються, а на більш сприятливу світову кон'юнктуру треба чекати. Вона напевно прийде своєю закономірною дорогою.

Я знайшов свою політичну віру і на основі цієї правди почав будувати своє політичне кредо. При допомозі людей я те кредо закріпив у своїй свідомості і поширив свій світоглядівий кругозір. Я доповнив свої теоретичні соціально-програміві надбаня і став обома ногами на новій платформі з глибокою вірою, що вона найсправедливіша. Я прийшов до переконання, що через тоталітарну диктатуру будь-якої одної партії чи класи не можна досягнути стабільної державної суверенности, бо для цього потрібно солідарної співпраці всіх партій та шарів нації. Ідея справедливого народо-правного державного ладу в Україні стала моєю життєвою метою, за яку я був готовий іти на всяку жертву, включно з своїм життям.

Подібний процес самоформування в тих часах проходила вся молодь Західньої України. В Галичині вона бунтувалася проти своїх старих угово-політичних партій і чимраз більше попадала під вплив нового революційно-націоналістичного руху. Натомість, на Волині та Поліссі в 30-х роках почав сильно розвиватися молодечий петлюрівсько-революційний рух.

Націоналістичний рух полковника Коновальця під ідеологічним впливом теоретика Дмитра Донцова в 30-х роках став на шлях тотального заперечення демократичного світогляду та програмових засад державної концепції України 1917-1921 років. На її місце цей рух виставив свою зовсім нову концепцію так званої націократичної держави. Ця концепція почала сильно проникати з еміграції та Галичини на Волинь, Полісся та східні землі під большевицькою окупацією.

Після монархістів це вже була друга антикомуністична концепція націоналістичного табору, яка боролася за впливи в Україні, як політичний конкурент республікансько-демократичної ідеї петлюрівського руху з тотальним запереченням інакодумства. Вже тоді було ясно, що така постава українських антидемократичних політичних партій доведе до громадянської війни всередині національного табору, яка може закінчитися крахом наших державницьких прагнень.

Щоб до цього провалу не допустити, петлюрівський рух намагався з становища Державного Центру впливати на всі політичні угруповання так, щоб знаходити базу для мобілізації всіх сил народу проти зовнішніх, а не своїх внутрішніх, ворогів.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ПОЧАТКИ НАШОЇ НОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

З уваги на дуже низький рівень національної свідомости поліського населення, за порадою і допомогою сотника Раєвського та полковника Литвиненка, ми вирішили починати свою організовану роботу культурно-освітньою

діяльністю серед молоді. Зимою 1932-1933 р. ми заснували на Поліссі свою невеличку підпільну організацію під назвою „Українське Національне Відродження”.

Головою УНВ був обраний я і з своїх власних фондів на початку забезпечував фінанси організації, які йшли головним чином на пресу та літературу. Наше Полісся в ті часи було дуже відстале. Царська Росія залишила там абсолютну темряву з 90% неписьменністю народу, а тогочасна польська політика намагалася всіма силами асимілювати наших людей на користь Польщі. Одинокую силою, що утримувала населення від чужої асиміляції, була православна віра та побутовий консерватизм.

Закони польської держави були настільки гнучкі, що те, що пропускала цензура в Варшаві, не могло появилися в Львові, а те, що пропускалося у Львові, не могло вийти в Луцьку, а те, що легально виходило в Рівному або Луцьку, було заборонене на сусідньому Поліссі. Кожний воевода діяв на правах абсолютного феодала. Про видання української газети на Поліссі в царстві шовініста Костек-Бернацького не могло й бути мови. Цей деспот самовільно робив, що хотів. При таких умовах ми мушили всяку українську літературу привозити на Полісся неофіційно зі Львова та Луцька. Ця література, не зважаючи на урядові обмеження, а може завдяки їм, робила велику роботу. Протягом не цілих 2-х десятків років, без шкідливи державних субсидій, всупереч заборонам та перешкодам чужої держави, наше Полісся зробилося цілком свідомою українською провінцією. Цю велику виховавчу піонерську працю робили нечисленні одиниці української патріотичної інтелігенції, а особливо духовенство Православної та Євангельської Церков, народні вчителі, техніки та інші працівники умовою та фізичною праці, що в основній масі були петлюрівці.

Чинно включаючись в процес відродження Полісся, наша організація вирішила:

- не виступати, як політична партія,
- у суворому підпіллі переформуватися у військово-революційну організацію,
- для ширшої роботи серед населення використовувати всякі інші офіційні організації, аж до еван-

гельських сект включно (вони мали повну свободу дії, зборів і т.п.),

- членство організації має бути дуже довірочне, а не масове,
- світоглядом, не включаючись в жодну партію, стояти на державницькій платформі політичного та мілітарного руху Симона Петлюри та боротися під державним прапором Української Народньої Республіки,
- всю зброю у нашій боротьбі скеровувати проти комуністичної партії, російської імперії та польської реакції.

Таким чином, ми напружували усі свої сили на боротьбу, головним чином, проти компартії. Нам вже стало ясно, що Польща являється нашим не головним і тимчасовим ворогом. Головним нашим ворогом стала московська імперія та її агент — компартія, яка ширить червоний чад по всьому світі.

Полковник Іван Литвиненко мешкав тоді у Рівному. З наказу Уряду УНР він керував українською розвідкою на польсько-советському кордоні. Я одразу став його співробітником для кур'єрських обов'язків через кордон. З наказу полковника Литвиненка наша молодь пачкувала на другу сторону кордону всякі директиви Уряду УНР та літературу, а назад — різні матеріали, советську пресу та книжки.

Ця наша робота була особливо пожвавлена в часі великого голоду в Україні 1932-1933 років. Ми переносили з-за кордону цілу масу зразків „хліба”, спеченого з дерев'яної кори, листя, просяної лупи, буряків та інших складників. Такого хліба нормально не будуть їсти навіть тварини. Ці експонати голоду в ССР Уряд УНР з меморандумами розсилав до Ліги Націй та по цілому світі, хоч той світ був на все глухий...

Ми включилися до антибольшевицької кампанії цілою душею і провадили боротьбу усіма можливими засобами. Посидений наступ українського Полісся проти комунізму в 30-х роках був такий успішний, що в 1939 році, як прийшли большевики, вони не застали на Поліссі

не то, що своїх організацій, але навіть прихильників комунізму. Не рахуючи дуже малого числа збаламучених визнавців Маркса-Леніна, все населення привітало нових „визволителів” неприхильно і вороже. Ця ворожість впливала з того, що весь народ не сприйняв ані соціал-комунізму, ані його терористично-політичної та державно-капіталістичної системи. Наше скромне деревлянсько-поліське плем'я не було винятком у боротьбі України з її найтяжчим ворогом — світовим комунізмом.

Той факт, що й наша невеличка організація вкладає у справу формування всеукраїнського національного духового фронту свій скромний вклад, був для нас найбільшою нагородою і заохоченням до дальшої праці та боротьби. Ми побачили, що наша жертвна праця не йде на марно, а приносить користь.

Наша організація поступово зміцнювалась, скеровуючи свою діяльність на більш успішне плекання серед нашої молоді революційно-військових традицій. Ми ясно побачили, що поруч політичних організацій потрібні також організації військового характеру. Тим більше, що політичні організації поневоленого народу дуже часто попадають під той чи інший вплив ворогів України. Звідси прийшов і дальший висновок, що тільки під охороною фанатичної національної армії і то у своїй суверенній державі українська національно-політична думка зможе скристалізуватись та стати на службу суверенному державному будівництву. Це означає, що народ повинен готуватись до збройної боротьби.

Для виховування своїх кадрів майбутньої української революційної армії Українське Національне Відродження ухвалило такі морально-ідеологічні основи:

1. Ставлення національної та особистої честі й вояцько-лицарських чеснот понад власне життя — це закон законів українського революціонера-воюка.
2. Гаряча любов до рідної землі та свого народу і до смертна вірність та жертвенний послух наказам батьківщини — це почесний обов'язок українського воюка.
3. Об'єктивна глибока політична свідомість, послідовність думки і чину, бездоганна справедливість

- і чесність — це основа політичної моралі українського вояка.
4. Не рабський послух старшині, а культурне, свідоме і високо-патріотичне почуття лицарської чести та службового обов'язку супроти батьківщини та народу — це моральна дисципліна українського вояка.
  5. Досмертне зберігання всякої довіреної таємниці, товариська любов та добровільне й абсолютне службове підпорядкування — це фізична дисципліна українського вояка.
  6. Дійсна, а не фіктивна свобода батьківщини, як суверенної ні від кого незалежної Держави — це політичний ідеал українського вояка.
  7. Гідний великої та славної нації лад у державі, де всі громадяни мають рівні права та обов'язки — це політична програма українського вояка.
  8. Справедливе унормування соціальних відносин в державі так, щоб не було підстав для класової ворожнечі — це соціальні постулати українського вояка.
  9. Свідомість, що політичні партії настають і відходять, а народ існує вічно, як однокровна спільнота — це політичне кредо українського вояка.
  10. Мобілізація всіх сил народу проти зовнішніх ворогів України не партійними, а державними методами дії — це ділова тактика українського вояка.
  11. Служба національній революції, звільнення своєї рідної нації від чужого панування та відбудова своєї власної держави — це честь та гордість українського вояка.
  12. Бути чесним виконавцем всіх своїх обов'язків, гідно стояти на висоті кожного, хоч би й найтяжчого завдання, незалежно від часу, місця та обставин — це найпочесніша служба українського вояка.

Ці морально-ідеологічні основи були радо схвалені всіма членами Українського Національного Відродження. Пізніше, коли вони поширились серед населення, вони сколихнули людей до боротьби за волю рідного краю.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ЧОГО Я ДОБИВСЯ В ЕКОНОМІЦІ

Я цілими днями і ночами снував дуже широкі пляни організації великих робітничо-кооперативних підприємств на Поліссі. Якби робітники були спільними власниками підприємств, тоді не було б експлуатації чужим великим капіталом. Тоді робітники були б зацікавлені у піднесенні продуктивності праці, як співвласники підприємств. Відпала б потреба знаходити спільну мову між робітниками та підприємцями, не було б гострої класової боротьби, де українець українцеві стає ворогом, піднісся б життєвий рівень населення і т.д.

На жаль, з цих широких плянів нічого не виходило, не зважаючи на найбільші зусилля. Мала свідомість та несолідарність робітників, брак закладових капіталів, несумлінна конкуренція — аж до саботажу та поліційних провокацій включно — кожного разу доводили до того, що найкраще організоване кооперативне підприємство банкрутувало.

Це змусило мене перейти до іншої тактики. Я став добиватися поставити на ноги сильне приватне підприємство, в якому могли б спокійно працювати українські робітники, а за зароблені гроші провадити серед них освітню та загально-освідомлюючу роботу з надією реалізувати ширші пляни рідного будівництва в майбутньому.

Починаючи з найбільш зневажливої в каменярському промислі денної „піхоти” з лопатою, я почав систематично заводити всі інші процеси каменярської роботи. Таким чином я переходив від лопати до кайла, від кайла до бора, від бора до шабера, від шабера до півбруку, від півбруку до регулярної кістки, від кістки до тесаного бльока, а від бльока до чистої тесаної роботи та полірування каменя.

Теслярі та полірувальники граніту — це була справжня „аристократія” в каменярській індустрії. Ці люди колись заробляли більше від міністрів. Пізніше їх почали витискати машини.

Одначе, у мене це була щойно половина „норми”. Я опанував тільки технічні процеси виробництва. До повної „норми”, тобто, щоб бути керівником кар’єра мені бракувало ще більше знання та досвіду. Тому я був змушений zdeградувати себе з „аристократа” і майстра-гесляра на таку „не строеву” роботу, як писарчуки, бухгалтери, касири, магазинери, експедитори, торговельні та технічні керівники.

За 15 років я свою „норму” виконав і навіть перевиконав. Керівник одного з Клесувських кар’єрів, технік В. Овчаревич, який колись, глузуючи з мене, як з „повзаючої замарахи”, не хотів прийняти на роботу з причини мого неповноліття, рівно через 15 років прийшов під моє управління в кар’єрі чорного граніту в Карпилівці.

— Я ваше прізвище звідкись пригадую, пане директоре . . .

— А я вас дуже добре знаю, пане керівник. Чи ви вже забули свою „повзаючу замараху”? Пригадуєте, як 15 років тому на Чабелі ви не хотіли мені пояснити що воно таке „філософія” та „проблеми”?

— Ах, т-а-а-к! Пригадую . . . Так це ви з „повзаючої замарахи” так „вигнались”? . . . Поздоровляю, вітаю . . . І, очевидно, мушу пакувати свої манатки з цього кар’єра, правда?

— Ні, навпаки. Я дуже радо затримаю вас далі на своєму місці. Тільки через вас я став директором. Ви мене змусили вчитися. Я хотів знати, що таке „філософія” і „проблеми”.

— Дякую. Мені дуже приємно.

— Нема за що. Дрібниці!

Ми по дружньому стиснули руки. З приємністю пригадували давно минулі дні та пригоди. Це було моє перше вдоволення та нагорода за тяжку працю та наполегливе самонавчання. Праця та фахові книжки були моїми „професорами” . . .

Шукаючи щастя на іншому полі, я багато разів кидав каменярство. За цей час я побував і в ковалях, і в лісорубах, і в мулярах, і в столярах, і в різниках, і в купцях, і в урядовцях аж до редакторів та продавців газет на варшавській вулиці включно . . .

І знову повертався я через деякий час до свого каменя, щоб знову власними руками заробити деякий гріш та розпочати якісь нові виробничо-торговельні комбінації — таки в каменярстві. Мені доводилось банкрутувати і знову ставати на ноги. В процесах економічного падіння та вставання мене рятував одинокий мій капітал: фахове знання діла та довір'я, яким мене обдаровували, як робітники, так і підприємці.

В загальному — це була каторжна робота. Маневрувати між конкуренцією, браком капіталу, банками, відборцями, податками, вічними поліційними протоколами, карами, саботажами, чужою державою, несвідомістю народніх мас, громадськими справами та приватними інтересами було невимовно тяжко.

Але щораз, підвищуючи самому собі „норми” великого рідного будівництва, я самотужки пробивався вперед і брався до праці з свіжими силами і завзяттям.

В 1930 році я відбував військову повинність в польській армії, точніше — в третьому полку гірської піхоти в Бельську, Вища Сілезія. Я так любив військо, що хотів пробиватися в офіцери. Треба було здати іспити зрілості екстерном. На жаль, мене, як неблагонадійного елемента, поляки не допустили навіть до курсу молодших старшин. Тоді, маючи право звільнитись з війська, як одинокий син — утримувач своїх старих батьків, я перейшов через вісім місяців у запас, щоб не гаяти більше часу в рядовій службі. Я вважав її за приниження.

В 1931 році я одружився з донькою чеського колоніста в Луцьку, Анною Йосипівною Опоченською. Ця людина, не цураючись своєї нації, стала моїм вірним другом, опанувала українську мову, вивчила наші звичаї і зробилася моїм найактивнішим співробітником в громадських справах. Вона без жодних нарікань несла разом зі мною всі тягарі та прикрості, що їх постійно приносила на наш дім моя громадсько-політична діяльність з безконечними поліційними трусами, арештами та тюрмами.

Маючи в руках непоганий фах каменярського майстра, я економічно був досить добре забезпечений. Без офіційної технічної освіти я часто виконував функції інженера не лише у своїх, а й у чужих підприємствах.

Моя незалежна економічна позиція у чималій мірі сприяла також роботі нашої організації та всій українській акції на Поліссі. Маючи успішно ведене підприємство, ми могли без зайвого розголосу фінансувати будь-яку акцію з обох боків польсько-советського кордону. Часом ми робили збірки серед робітників нашого підприємства, про що не повинні були знати поляки. Чи треба було на пропаганду, чи на загально-освітню ціль, чи на боротьбу проти большевицьких п'ятих колон серед нас — моя фірма завжди ставала в пригоді.

Пропагандивні матеріали в СРСР ми посилали бальйонами в повітря, а пляшки — через воду. Пляшки з лютючками пускали тисячами через Прип'ять-Дніпро аж до Чорного моря, а бальйони при відповідному вітрові так само тисячами летіли туди, „где так вольно дишет человек”.

Найбільшою перешкодою в моїх економічних та фінансових операціях були хронічні „візити” польської поліції та різні обмеження чужої держави . . . Тому всю нашу організаційну роботу ми мусили робити дуже законспіровано. Кадри росли чудові. Було з кого вибирати для кожного завдання.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ПОЛЬСЬКИЙ КАЦЕТ — КАРТУЗЬКА БЕРЕЗА

З польською поліцією я був „знайомий” ще з молодости. Що де не зробилося б на цілому Поліссі — все приписувалось мені. Вічні труси, арешти та „Іванова хата” були моїм хлібом насущним . . .

Я мав надію, що коли ми працюємо з рамени УНР, як польської союзниці проти СРСР, то поляки не будуть нам перешкоджати, навпаки — ще будуть нам допомагати. На жаль, такої далекозорі політики в поляків не було. Коли ходило про поборювання української національної ідеї, то польські чинники завжди являлися ревними союзниками московських імперіялістів всякого кольору.

Хоч експансія московської імперії та її п'ятої колони — компартії — зовсім виразно і постійно загрожувала існуванню цілої польської держави та навіть самій польській нації, однак поляки скорше вбачали свого головного ворога в незалежній Україні. Цей погляд довів до того, що Польща зрадила Україну в 1920 році, підписуючи мир з большевицькою Москвою в Ризі. Керуючись такими самими мотивами, Польща за весь час свого незалежного існування всіма силами поборювала український національно-визвольний рух, вбачаючи в ньому найбільшу небезпеку для себе.

Екзильний Уряд УНР і багато діячів з політичних партій намагалися всіма силами переконати компетентні польські чинники, що така політика доведе до національного самогубства Польщі, але даремні були зусилля. Поляки вважали свою державу „світовою потугою”, хоч її роз'їдали зсередини проблеми національних меншин.

Поневолені та гноблені польською реакцією національні меншини, ясна річ, боролися, як могли. На терористичні акти та пацифікації відповідали контртерором, саботажами та дошкульною антипольською пропагандою.

Росли хвилі арештів, збільшувалось число шибениць. Дійшло до того, що літом 1934 року „демократична” польська держава відважилась в мирному часі заснувати концентраційний табір в Картузькій Березі, на Поліссі за сталінсько-гітлерівським зразком. Це був акт найбільшої ганьби Польщі маршала Пілсудського.

У червні 1934 року польське радіо подало до відома, що в Варшаві хтось застрілив міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Поляки говорили, що це робота українських терористів. В один мент літня атмосфера стала нестерпно гарячою. Закокотили друкарні по всіх комісаріятах та станицях поліції. Загули радіо-приймачі та телефонні апарати. Пішли в хід автомашини та мотоцикли, переповнені озброєною до зубів поліцією.

Я прийшов на обід з кар'єра в Мочулянці. Не встиг ще сісти за стіл, як хтось застукав у двері... Входить комендант поліції з трьома поліцейськими.

— Пане Боровец! В імені права — ви арештовані! Лягнули „бранзолети” на руки. Обшук помешкання та бюро. Відхід на поліційну станицю. Протокол. Етап піш-

ки в напрямку Рівного. По дорозі „дочіплюють” до мене все нових арештантів. Наше „товариство” росте. Росте число супроводу.

До Рівного нас догнали на третій день. Число закованих по 2 та злучених між двійками ланцюгом зросло до 23 людей. „Вбивають” в переповнений підвал I-го комісаріату на вулиці „3-го мая”.

Допити на поліції. Допити у слідчого. Допити у прокурора. Тіснота. Духота. Гуми... Спирт в легені через ніздрі... Олівці... Двері... Дошка... П'яти...

— Кажі, хто ще належить до вашої банди? Кажі, бо всеодно ось тут у мене виригаєш усі легені!... Я з тебе киші вимотаю! Кажі!...

— ?...

— А-а-а! Тобі хочеться самостійної України? Міністром або генералом хочеш бути? Ми з тебе зробимо маршала! Ха-ха-ха!...

І так тиждень, другий і третій... Нічого не „видушили”.

Тюрма на Грабнику. Відпочинок...

За чотири тижні — етап. Куди? В Березу. Всі тюрми та підвали переповнені народом. Мало місця. Треба зайняти всі старі військові казарми на поліських багнах...

До етапу в Березу мене сковують з туберкульозним студентом Генадієм Янкевичем. Марш на станцію. Плач жінок... Перебігання товаришів. Якісь знаки... До нашого купе вводять ще кілька пар та одного „особняка” із Здолбунова, Андрія Кисіля. Потяг рушив...

— Картузька Береза! Виходь!...

Довга колона скованих по-двоє людей. П'ятикілометровий марш від станції до містечка. Червоні казарми. Дроти. Кулеметні гнізда. Сторожа. Маса поліції. Рух, наче на фронті...

Дротяна брама, наче паща потвори, відчиняється. Поглинає мізерні, худі, брудні і непоголені постаті, наче мух...

— Стань очима до стіни! Розбирайсь наголо! Скоро! Бах, бах, бах!...

Гумою по голові... По спині... Чоботом в „хвостик”...

Перетрясається до рубчика весь одяг з білизною. Всі приватні речі відбираються. Видається полотняна білизна і з того ж самого полотна „уніформа” з круглою шапочкою. Дерев'яні черевики з передками з білої сириці...

— Бігом руш! Впади! Руш! На бігу сядь!...

Бах!, бах, бах... Гумою... Чоботом... Поліном... Чим попало...

Суха сириця вривується аж до кісток на ногах. Кров... Пилюга... Грязюка...

— Бігом руш! Впади! Сядь! Жабки! Кавалерія! Струнко! Муха! Збірка! Раз, два, три! Розійдись! Збірка, раз, два, три! Стій, ані мур-мур!... Ах, ви, банда гайдамацька! Це у вас така збірка? Я вам... ваша мати, покажу як рухатись!...

Бах, бах, бах! Гумою... Гумою... Гумою... По головах... Через голови... По очах... По окулярах бородатих професорів та священників... Всіх однаково...

Все — по свистку. Митися — бігом. Від миття — бігом. До виходка — бігом. З виходка — бігом. На снідачок — бігом. До роботи — бігом. На збірку — бігом. Обідати — бігом. Від обіду мити посуду — бігом. З чистою посудом — бігом. Знову на роботу — бігом. Знову з роботи — бігом. Вечеряти — бігом. Від вечері — бігом. Їсти гарячу юшку — бігом. Поки останні одержали пайки, перші все з'їли. Свисток. Бігом до води. По обох боках усіх проходів стоять поліцаї з гумами та палюгами. Бігом... Бах, бах, бах... Кого заірвуть... Маса живого м'яса... Кожний над головою несе посуду. Лізе один на одного. Гаряча юшка тече по головах та спинах людей.

— Бігом!... Бігом!...

Бах, бах, бах...

Хтось падає. Його толочать сотні дерев'яних черевиків. Падає другий, третій, четвертий, п'ятий... Росте ціла копиця живого м'яса. По ній сунуть сотні черевиків. Нараз копиця росте аж до стелі. В один мент спадає і розлітається... Все по свистку...

Десяток потолочених стариків та інвалідів лежать нерухомо. До них підбігають поліцаї з гумами та палюгами.

— Бігом!... Бігом!...

І так цілий день. І так цілий тиждень. І так другий місяць, третій, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий, восьмий, дев'ятий . . .

В камерах по сорок людей, як оселедці. На голих сінниках, на цементовій підлозі. Вікна позабивані дошками. Духота, сморід. „Параша” вічно переповнена, бо надто мала. Вночі не дозволяється виносити. Люди корчаться від болів сечового міхура. Порізані сирицею ноги пообривало. Тоді для пом'якшення сириці видали дьоготь. Від дерев'яних черевиків відстає від тіла шкіра на п'ятах та підошвах. Нема змоги зробити й один крок, а тут тобі — „Бігом! . . .”

До роботи запрогають по 5 осіб до великого військового воза. Один чоловік за „шофера” коло дишля, а решта — пхають. На вози навантажують повно землі чи іншого вантажу. Вона треба везти по піску або болоті цілий кілометр. Колеса грузнуть в піску по колодки. Від напруженої праці очі вилазять з орбіт. Коло кожного воза польський „комендант”. Лупить гумою, б'є ногами, прикладом, коле в спину багнетом.

Голод. Бруд. Літом — задуха, зимою — холод. Харч: вранці півлітра води-кави, на обід — три чверті літра ріденького супу, на вечерю — три чверті літра води-супу та 400 грам тухлого, липкого, як земля, чорного хліба. Цей хліб і був одинокою поживою. Харчові пакунки заборонено одержувати і про це не було відомо поза табором. Люди, не знаючи про заборону, прислалі пакунки, арештанти підписувались, що одержали і пакунки прямували до печі.

У цій польській Березі була ще й „дубина”. Це — карцер, влаштований з колишніх гарнізонних льохів на картоплю. Підлога в карцері була вимощена „котячими лобами” (дике каміння). Джерелом світла служила маленька продухвина для картоплі. Жодного ogrівання, сморід, задуха і мокрота, маса щурів та мишей.

Замикалося в „дубині” нормально на 7 діб. Лікар забороняв тримати людей довше. До карцеру давали лише половину харчового раціону щодругий день (!?). Замкнений в'язень „танцював” без перерви день і ніч, тоді падав стомлений на горбате каміння. На восьмий день його частіше виносили або виводили. Це залежало від стану здоров'я та витривалости в'язнів.

Вийшовши з „дубини” та доплентавшись за допомогою товаришів до свого сінника в камері, де я раніше ніяк не міг спати, я щойно тоді повністю зрозумів, яка то благодать і розкіш лягти повним ростом на соломі та дихати на повні груди смердючим густим повітрям!...

Комендант табору, підінспектор поліції — Болеслав Грефнер. Уроджений кат. Череватий низький кретин з губими окулярами на рило-носі. Довга ковшовата морда — справжній гіпопотам. Комендант першого бльока, старший поліціант Марковський. Божевільний садист. Людожер і звироднілий хам. Цей виродок не міг раз дихнути, щоб будь-кого з арештованих не вдарити гумою по чому попало або чоботом в живіт. Він мав особливу насолоду гатити чоботом по „хвостикові”. А гумою він так маніпулював, щоб кінець гуми вдаряв по нирці. Наслідок цього „ниркового мистецтва” Марковського я ще й сьогодні ношу в правому боці.

Арештанти носили на спині великий 20-сантиметровий номер. Тотожний номер меншого розміру нашивали в'язням спереду на лівому рукаві. Людей кликали не по прізвищах, а тільки по номерах. Я, як „член-засновник” табору, мав 168-й номер.

Офіційно кацет носив назву „місце відокремлення”. Людей туди замикали так, як і в большевиків — без юридичної процедури, званої в вільних цивілізованих країнах. Без вироку суду, на бажання лівої ноги якогось „держиморди”. Термін ув'язнення — невідомий. Кожні три місяці в'язням давали нові постанови на наступних три місяці...

Харчовий пайок був навіть не цілком голодовий, але постійне „бігом” та тяжка праця виморювали людей до того, що вони падали з ніг. Коли ввечері, повернувшись з роботи, знову треба було бігти в казарму бігом, я попросту не мав сили витягати ноги на сходи. Люди падали, але один через другого дерлися догори, бо вічно свистіли гуми та дикі вигуки „бігом!”... .

Так виглядала „демократія” Ридза Смиглого, Козловського та Косцялковського. Чого добилася цим польська держава — я не знаю. Думаю, що крім ганьби — нічого...

У польському концетраку я познайомився та подружив з багатьма товаришами із всіх тих націй, які там були „зарепрезентовані”. Це були: українці, білоруси, жиди та поляки. Такий склад арештантів був на початку існування табору. Перед війною в 1939 році там було ще багато німців. Мене тоді вже там не було. Прізвищ тієї маси людей я вже не пам’ятаю. З українців пригадую: Геннадій Янкевич, Олександр Кудра, Андрій Кисіль, Ростислав Волошин, Павло Данилюк, Роман Бжеський, Ярослав Гоцький, Євген Серветник, Євген Єпик, Олександр Куц, Іван Дзюм’юк, Трохим Лисюк, інж. Токарський, Іван Левчук, Василь Балій, Антін Небожук, Іван Мітринга, Михайло та Богдан Кравців, Володимир Янів, інж. Мілянчик, Ярослав та Богдан Старух, Антін і Ярослав Романюк, Роман Шухевич, Григорій Климів, д-р Горбовий, Володимир Тимчій, Левицький, Василь Мерцало, Микола Бігун, Павло Генгало, Кок, Омельян Матла, Василь Колодій, Гарамбура, Михайлишин, Павлишин, Пастушенко, Прокопович, Федорович, Богачевський, Кукіль та багато інших.

З білорусів пригадую Віктора Єремейчика з Лунінця. З жидів: Юзефсберг з Дрогобича, Вайцман та інші з Лодзі, д-р Райнгольц та Пінхос Каптур і багато інших з Варшави. Поляки: Росман, провідник молодих ендеків з Варшави, Грембош та П’ясецький з Кракова, „дзядзьо” Котасінський, Вайс, Левандовський та дуже багато інших з Лодзі, Дворжак з Кельц та інші.

За політичними переконаннями це були: українські націоналісти, республіканці та комуністи, польські „ендеки” та комуністи. З-посеред жидів були тільки комуністи.

Співжиття арештантів було спочатку досить напружене. Українські націоналісти оголосили бойкот всім комуністам. Цей бойкот полягав у тому, що товариським наказом було заборонено мати з комуністами будь-які відносини і з ними говорити. Були дуже трагічні сцени. Особливо, коли прибували нові люди, які про бойкот нічого не знали. Вони зверталися до товаришів по нещастю з різними запитами, а ті мовчали, наче мумії...

Згодом цей бойкот був помалу скасований. Особливо проти таких „товариських” відносин боровся мій великий приятель, ‘лівий націоналіст, редактор Мітринга. Ми доказували націоналістам, що не бойкотами, а навпаки — щирою, культурною, товариською поведінкою та ро-

зумною і діловою дискусією ми зможемо доказати як чужинцям, так і своїм комуністам, що наша національна ідея — це не реакція, а прогресивний рух, що всяка ідейна боротьба може бути тільки на свободі, коли люди вільні, а не на каторзі. В неволі ми всі являємося т о в а р и ш а м и.

До цієї нашої думки прилучився також спочатку Янкевич, а потім багато інших в'язнів. Таким чином, під кінець сам „вдохновитель” ортодоксальної націоналістичної моралі, Ярослав Старух, скапітулював. Бойкот був з со-ромом знятий. Геннадій Янкевич ще в „Березі” виступив з ОУН і вступив до нашої організації. По виході з „Берези” переїхав до нас на Полісся. Він працював книговодо-м в наших каменоломнях та виконував обов'язки сек-ретаря Українського Національного Відродження. В 1938 році його знову заарештували у зв'язку з великим про-цесом ОУН (за старі „гріхи”). Його засудили на 8 років. Там він дорешти догнив від туберкульозу. В 1939 році його „визволила” Червона армія, але він зараз же по-мер під опікою моєї дружини.

Серед тодішньої молоді це був один з найвизначні-ших моїх співробітників. За професією — кооператор-економіст. Кришталево-чесна людина. Палкий патріот-ре-волюціонер. Розважний господар, далекозорий політик, опанований тактик. Його поховали, згідно з його остан-ньою волею поруч своєї мами в рідному Клевані. Хто зна, чи стоїть ще тепер гранітний пам'ятник з військовим хрес-том, фундованим для мами нашою фірмою з коротким написом: „Мамі — син”? Вічна йому слава!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ПЕРЕД БУРЕЮ

По виході з Картузької Берези літом 1935-го року, я застав своїх „відродженців” у повному порядку. Мій заступник провадив організацію згідно з нашим загаль-ним пляном. Організація розрослася, придбала нових чле-нів і дуже зміцніла фінансово.

Спілка мого підприємства розлетілася і наше підприємство збанкрутувало. Вийшовши на волю, я був економічно цілком зруйнований. Відразу почав робити заходи у справі організації нового підприємства. Вже літом 1936-го року я відкрив свій власний кар'єр чорного граніту в с. Карпилівці, Сарненської округи. Підприємство дуже добре розвивалося і в 1937-38 роках в ньому працювало від 300 до 500 робітників. На жаль, зимою 1937 року я пережив новий удар польської влади. Мені заборонено мешкати в прикордонній полосі. Я був змушений продати підприємство та виїхати вглиб Польщі. Роботою нашої організації я керував на віддалі через зв'язкових.

1938 рік був предвісником великої бурі. Події в Чехо-Словаччині, де Польща та Мадярщина намагалися за всяку ціну задушити Карпато-Українську Республіку та відібрати від чехів провінцію Заользя, явно вказували на те, що світова пожежа не за горами. Апетит Гітлера після безкровного захоплення Австрії, Чехо-Словаччини та мемельської провінції зростав не днями, а годинами. Польща, яка разом з Німеччиною підписувала розподіл Чехо-Словаччини, зробилася об'єктом наступного удару Гітлера. Весною 1939 року поляки таємно розпочали переводити мобілізацію військ, концентруючи їх на своїх західних кордонах.

Хоч найповажніша, західньо-українська політична партія — УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання) — устами віце-маршала В. Мудрого офіційно заявила, що український народ у конфлікті між Польщею та Німеччиною стоятиме пліч-о-пліч з польським народом, польський натиск на українців посилювався з кожним днем. Польська пропаганда паплюжила українців, називаючи їх „зрадниками” та „германофілами”. Почалися масові арешти українців. Картузький кацет почав знову працювати повною парою. На Заході Польщі (забув місцевість) відкрили ще один кацет, призначений для польських громадян німецького походження.

14 серпня 1939 року я відважився відвідати свою дружину на курорті біля Клевая на Волині, де вона лікувалася та носила щотижня харчові пакунки Янкевичеві. Одначе, не встиг я в сумерках пробратися городами до помешкання, як слідом за мною явилися 2 поліцаї. Один лишається при дверях, а другий входить до хати. Я при-

лип за дверима, пропускаючи „гостей” до кімнати, а потім з кухні через комірчину (там постійно була діра в стіні на всякий випадок) вискочив у провалля довгого яру і зник в хащах та бур’янах...

Під охороною ночі я добрався пішки до дальшої залізничної станції. Вскочив до повного потягу „пробно” мобілізованих запасників. Вмішався в їх масу. Їдемо назад до Варшави „воювати”. Потяг „набитий” вояками та їх скриньками і торбами. Всі вони були українці. На всіх станціях досідають нові вояки. П’яні запасники лізуть в потяг та вилазять з потяга через вікна. Співи, регіт, плач жінок та дівчат. Доносяться вигуки. Свист людей, гудки паротягів, дим, пара, чахкання машини — все це змішується в один великий хаос...

На кожній станції вздовж потяга біжать заплакані жінки та дівчата. Махають хустинками. Простягають за потягом заломані руки. Через вікна їм відповідають червонощокі хлопці з розкуйовдженими чупринами та розхристаними вишиванками. Інші хлопці з дівчат глузують, запрошують до вагона, гукають, свищують...

Статечні господарі та бородаті дідугани також виходять попрощатися з своїми хлопцями, але вони всюди стоять спокійно з насупленими бровами. Курять люльки та чухають потилиці, мовляв, їдуть хлопці, та не на своє діло... От чому то ці жінки так плачуть. Якби вони їхали воювати не за ляхів, а за свою рідну державу — не плакали б так жінки.

Починаючи від Ківерців, наш потяг перестав добирати запасників. На всіх станціях їх вже не було. Тільки товпилася юрба людей, які хустками та шапками сумно прощали наш проїджаючий без зупинок потяг.

У вагоні мене окружила „братва”. Там знайшлися мої знайомі робітники. Хтось гукнув:

— Гей! Братці! З нами їде „воювати” наш батько-директор! А ви ж де тут взялися, га? Чого це ви такі сумні?...

— Змерз — кажу.

— А-а-а! Гей, хлопці, наш директор змерз! Ану, Купро, давай-но свою „білоголову”. Обігріємо нашого старого. Давай місце!...

В одну мить передо мною ляснула валізка — це стіл. Тьохнула долоня об дно „білоголової”. Корок і горілка

бризнули на лямпу вагона. На валізці появилася склянка, паляниця, ковбаса, варене сало, огірки, помідори, часник...

— Наливай, Купро! Більше! Більше! По Марусин поясок! Прошу, пане директоре! Як то ви все кажете — „на погибель ворогам!...

— На погибель! На погибель! — загула „братва”...

Я, дійсно, чекаючи потяга вночі, промерз і був дуже схвильований і голодний. „Смикнув” сивухи і наче вовк накинувся на запашну паляницю, варене сало та помідори. За цей час „братва” висушила півлітрівку. Появилася друга. Знову ляснула долоня об дно пляшки.

Давай сюди склянку. Наливай. По Марусин поясок. Так, прошу, пане директоре!

— Ну то, хлопці, на погибель ворогам України!

— На погибель! На погибель!

Опинившись так несподівано в товаристві своїх дуже близьких товаришів та отримавши таке висококалорійне „огрівання”, я на хвилину забув про своє „заяче” становище. Мене охопив той весело-бравурний настрій, яким жив цей потяг. Передусім, я відчув, що я не є сам один в чужому морі і мені, так само, як і цим людям, зробилося море по коліна...

До самої Варшави не перевіряли ні документів, ні проїздних квитків. Я досить багато і доладу наговорився з хлопцями. Їх цікавило, що ж буде далі? Як їм треба вести себе у війську на фронті? Які вигляди нашої справи? Як довго Польща може встояти проти Німеччини? Чи це правда, що Сталін хоче підписати союз з Гітлером? Чи Гітлер думає зробити з усією Україною те, що він зробив з Карпато-Українською Республікою?

Не на всі ці питання міг я їм відповісти, бо й сам не знав як розвиватимуться світові події. Я їм лише вияснив нашу генеральну лінію, а саме: що Польща — це — наш хвилевий і малозначний ворог, що головним нашим ворогом був і є ССРСР, що Сталін дійсно хоче підписати союз з Гітлером і з цієї причини Гітлер являється таким самим нашим ворогом, як і Сталін, що гітлерівці показали в Карпатах в 1938 році, які вони на ділі приятелі України.

— Значить, по вашому — бити погань? Але в ім'я чого маємо ми боронити свого гнобителя — Польщу?

За Берези, за пацифікації? За полонізацію? За те, що від мого батька одібрали останній гектар землі для осадників? За ганебну нужду нашого народу? За що ми маємо своєю кров'ю боронити наших історичних ворогів, що наших людей навіть в ярма запрягали?...

— Значить, хлопці, бити! Польща нам взагалі тепер вже не страшна. Нас є 40 мільйонів, а поляків — 20. Україна буде самостійною державою тільки тоді, коли буде розбита, як сталінська Москва, так і гітлерівська Німеччина! Польща тепер тут грає дуже малу ролю. Головна причина нашої неволі лежить в Московщині — червоній чи білій. Гітлер хоче цю причину перебрати на себе, але це йому не вдасться. Проти Німеччини виступить цілий світ, а проти СРСР воюватиме лише Німеччина.

— Чули, хлопці? Треба нам воювати так, щоб повибивати зуби і Гітлерові, і Сталінові! Тільки тоді можлива самостійна Україна.

— Смерть обом!

— Смерть! Смерть!

Наспіла Варшава. Я сердечно попрощався з своїми земляками. Потяг рушив далі в напрямку Познаня. Вони поїхали на фронт з твердим рішенням: бити сьогодні Гітлера, а завтра Сталіна.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ПОЛЬСЬКО-НІМЕЦЬКА ВІЙНА

Варшава гарячково готується до війни. По вулицях парадують розмальовані дами з протигазовими масками. Всі аптеки продають ці „забавки”. Всі вікна по домах наказано попереклеювати паперовими стяжками і зробити щільне затемнення. Підвали більших будинків стають тимчасовими бомбосховищами. Починається гарячкове копання великих протитанкових ровів та окопів по всіх парках, скверах, городах та площах.

24-го серпня 1939-го року, мов грім з ясного неба, рознеслася нечувана вістка, що Сталін та Гітлер — два

соціялісти — підписали договір. Всього люди могли сподіватися, лише не союзу двох диктаторів, які ворогували. Як же це так? А де ж твоя світова комуністична революція, товаришу Сталін? А де ж твоя „смерть марксизмові“, „геносе“*) Гітлер? Чиїм коштом і за чию кров ви, запеклі вороги, так легко помирилися?

Союз Сталіна з Гітлером остаточно розвіяв надію цілого світу на мир. Це був доказ польському народові, що доля його держави перерішена. Серед польського громадянства почалися дискусії, висловлювалися здогади, припущення та висновки. Хто кого обмане? За яку ціну вони помирилися? Яка ідея переможе — нацизм чи комунізм? Хто запанує над Європою — німецький кований чобіт чи московський лапоть?

Паніка на біржі, на товаровому ринку. Народ хапає та закупає, що бачить. Ціни раптово підносяться. Поліція карає спекулянтів, конфіскує їх товар, а їх відвозить до кацету в Березі. Деякі банки через „ревізію книг“ не виплачують грошей. Військо перебирає контроль над транспортом. Конфіскація всіх приватних автомобілів. Настає загальний хаос.

Першого вересня 1939 року радіо та преса універсальном Президентом повідомляють, що відвічний ворог польського народу — Німеччина, об'явила польській державі війну. Гітлер видав наказ своїм військам вдарити на Польщу.

Над містом що дві години появляються ескадри німецьких бомбовиків. Скажений рев моторів. Дивовижне виття стрімкоспадних „штукасів“. Хоробрі маневри польських винищувачів навколо переважаючого ворога. Запеклі бої в повітрі. „Гатить“ зенітна артилерія. Пахкають малі зенітні гармати та кулемети. Літуни падають на парашутах. Шалені вибухи бомб. Полум'я, дим, чад над цілим містом. Нечуване пекло новітньої війни.

Надвечір усе затихає. Мертва тиша. Велике, живе та веселе місто враз оглухло та осліпло. Трамваї та авта, наче якісь таємничі потвори, тихо сновигають у темряві. На вулицях народ, військо та вози. Все кудись наспіх пересувається під охороною ночі. Аж дивно, що цей гігант-

---

*) Нім. Genosse — товариш.

ський мурашник трамваїв, автомобілів, коней та людей нікого не задушить. Все живе. Все кудись летить у темряві та тиші. По парках та садах розставляють нові землі. На високих будинках появляються нові гнізда малих протилетунських гарматок та кулеметів. Так минає перший і другий день війни.

3-го вересня польське радіо та особливі видання всіх газет повідомили, що Англія та Франція оголосили війну Німеччині. Населення Варшави, не зважаючи на скажене завивання тривожних сирен, висунуло на вулиці. Спонтанно формується безконечний похід-демонстрація. Маса пливе до англійської та французької амбасад. Вулиці Варшави потапають серед вигуків:

— Геть з Гітлером! Геть з Гітлером! Геть з Гітлером!...

— Хай живе незалежна Польща!

— Хай живе Англія! Хай живе Франція. Хай живе Союз! Хай живе польська армія. Хай живе Сьмігли-Ридз І-й!

Варшава маніфестує непохитну волю боротися за свою національну свободу. У цій маніфестаційній хуртовині я був наче макове зерно в океані чужої стихії. Вона мене шарпала, крутила, штовхала. І все кудись безперестанку несла. Я не був з нею пов'язаний духово, а тільки фізичною силою масового натиску плив за хвилиною. У моїй душі змішувались і явне вдоволення, що на цей зрадливий та ворожий нам народ приходять заслужена історична кара; і біль свідомости, що кінець сусідньої нам Польщі означає також кінець України. Героїчно-лицарська постава поляків проти брутального агресора мені дуже подобалась. Мені було приємно знати, що наша слов'янська раса, поставою польського народу, пише трагічну, але славу історію 20-го віку.

Після маніфестації товпа помалу розпливлася. Я блукав далі сам, не звертаючи жодної уваги на сирени. Мені боліло те, що всі інші нації мають в широкому світі приятелів та союзників, що при лихій годині приходять їм з допомогою, а моя нація вже 300 літ бореться з чужими агресорами за свободу абсолютно самотньо...

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

ЧОРНИЙ ДЕНЬ ВАРШАВИ

Відомості з фронту приносили розчарування і безрадність. На всіх фронтах німці перемагають, займаючи все нові та нові території. Сама столиця покрилась полум'ям, димом, курявою та неописаним жахом. 7-го вересня по Варшаві розійшлася вістка, що президент держави з урядом залишили Варшаву і виїхали невідомо куди. Вулиця реагувала на цю вістку дуже гостро:

— Продали Польщу! Ганебно зрадили народ! Втікли!...

— А де ж наші союзники? Зрадили Польщу!

Варшавська вулиця, що кілька днів тому так спонтанно маніфестувала свою волю до боротьби, нараз збилася осиним гніздом супроти свого власного уряду.

Коли офіційні повідомлення намагалися всіма силами затаювати катастрофічне становище фронту, дійсні відомості доходили до Варшави скоріше від радіо-хвиль. Не зважаючи на героїчний спротив польського вояка, переважаюча маса німецької армії сунула переможно вперед і вперед. Вже давно впали Гдиня, Познань, Сілезія. Німецькі бомбардувальники в перших днях знищили майже всю польську авіацію на її базах. Розбили всі промислові центри та вузлові пункти залізниць. Спаралізували транспорт і всякий зв'язок. Загальна паніка і хаос...

Маси втікачів з заходу заливають столицю. Посилюють хаос, безладдя і жах серед населення. Варшава відрізана від решти країни. Нема газу, нема струму, нема харчів, нема води!... Місто стало купою румовищ, меблів, людських трупів та роздутих, наче гори, коней. За кілька днів не стало й цих коней — люди і їх поїли... Лишилися тільки пообрізувані кістяки, наче поламані великі драбини від селянських возів. Їх догризають собаки...

Німці почали повітряне та артилерійське бомбардування цілого міста. Роблять це систематично, дільниця за дільницею, квартал за кварталом. Все горить. Вже ніхто

не гасить пожеж. Стрімкопадні бомбардувальники та вибухачі без жодних перешкод „господарюють над містом”. „Гатять” з кулеметів, кидають запальні фосфорні бомби. Кожна така маленька бомбочка викликає велику пожежу. А їх тисячі...

Варшава горить...

Водночас ця палаюча Варшава завзято борониться. Не капітулює. Не просить у ворога змилування. Не плаче, не нарікає на свою долю, лише на своїх союзників. Варшава устами свого президента Стажинського кожний день нагадує через радіо-хвилі, що Англія та Франція повинні допомогти жертві німецької агресії. Стажинський, наче капітан потапаючого корабля, не кидає свого міста, його захриплий голос лунає всюди: і на барикадах, і на фронті, і в радіо — він завжди серед народу.

Оборонець Варшави, генерал Чума, оголошує загальну мобілізацію. З-під землі виростають нові військові частини, які не йдуть на фронт, а на барикади. Кожний перевернений трамвай, кожний рівчак, будова, вікно, мур чи насип — це фронт оборони Варшави. За ними лежать молоді і старі чоловіки, жінки, юнаки та діти, стріляючи по німцях з кулеметів та рушниць. Заливають очі гарячою водою з вікон, обкидають піском, камінням, болотом і чим попало.

17 вересня радіо повідомило, що советська армія одержала від Сталіна наказ вдарити по розбитих німцями рештках польської армії зі сходу. Армія східного диктатора перейшла польсько-советський кордон. Бере в полон всіх тих польських вояків, яким пощастило врятуватися від німецького полону. Большевики захоплюють великі трофеї, „визволяють” Західню Україну та Білорусь від хліба, одягу і свободи.

Молотов пояснює агресію СРСР тим, що, мовляв, польська держава вже не існує. Советський Союз мусить, таким чином, „забезпечити” інтереси українців і білорусів на цих землях. В середині СРСР шириться перебільшена бутафорія „визволення”, а для закордону — нібито „забезпечення інтересів”...

Одного Молотов не пояснив: коли польської держави вже нема, то від кого червона армія так героїчно „визволяє” Західню Україну та Західню Білорусь? Чи населення

Західної України та Західної Білорусі просило ССРСР „забезпечити” його інтереси советською армією уярмлення?

Під Варшавою німці міняють тактику. Коли не можна взяти міста сухохідльними силами, то вони беруть його з повітря. Ще один ультиматум здатися. Ще одна горда відповідь — ні!

— Зруйнуємо все місто!

— Робіть, як знаєте!

27 вересня. Чорний день Варшави. Від ясного ранку до темного вечора на Варшаву сипляться тисячі тон амоналу та сталі. Одна ескадра бомбардувальників відходить, а друга на її місце прилітає. Оськаженілий рев моторів та завивання падаючих „штукасів”, змішане з безперечною громовою канонадою авіабомб та артилерійських стрілен, оглушує та доводить до явного шалу кожную живу істоту. Вона, наче миша в бочці, безрадно б’ється на всі боки, не маючи ні від кого жодної допомоги.

Варшава горить. Широке надваршавське небо зробилося гігантською камерою, що душить димом та пече жаром. Ні дихнути, ні будь-куди глянути, ні ворухнутися...

По всіх підвалах великих будинків засипано руїнами тисячі людей. Варшава за дві доби стала вогняним озером. Зникли запаси, пішли з димом арсенали та магазини, не стало боєприпасів. Бомбардувальники відкрили для німецької піхоти тисячі нових проходів до міста, яких нема чим боронити. Генерал Румель видає наказ своїм військам здати місто.

— Ганьба! — кричать завзяті варшав’яки.

Але по їх трупах німецькі війська 29 вересня 1939 року займають столицю. Кінець незалежної польської держави. Початок доби „Нова Європа” Гітлера. Рятувальні дружини витягають з-під румовищ тисячі трупів та збожеволілих людей.

Перед приходом червоної армії в Західню Україну наші революційні елементи зробили кілька повстанських виступів, щоб перед большевиками захопити частину польської зброї. Ці дії не мали широкого масштабу. В Галичині такі виступи були організовані клітинами ОУН, а на Поліссі — „відродженцями”. Перше повстання на Поліссі підняло містечко Степань під проводом молодого

„відродженця” Костя Шумлянського (Залізняка). За прикладом Степаня пішли інші міста та села.

Ні Уряд УНР на вигнанні, під наказами якого було УНВ, ні провід ОУН наказів для широкої повстанської акції проти розбитих польських військ не видавали. Були лише директиви захоплювати та добре ховати зброю та військове майно. Революційні низи були невдоволені з такої позиції вищого політичного проводу і в деяких місцевостях гарячково пробували захопити місцеву владу, та не на довго. Большевики показали, що провід мав рацію, бо яка може бути місцева влада, коли сунеться советська орда?

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

„НОВА ЕВРОПА”

Генерал Кутшеба остаточно оформляє програму польську війну з Німеччиною. Настає „мир”. Німецьке командування ліквідує східний фронт. Перекидає свої війська на захід проти Франції та Англії.

Польську державу поділили між собою два соціалістичні диктатори: Гітлер і Сталін. Устійнено сфери впливів. Розпочалася дуже вигідна для обох сторін торгівля.

Зима 1939/1940 року у Варшаві була не зимою, а карою Божою. Голод. Жахливі морози. Брак помешкань, опалу, електрики.

Одначе, не зважаючи на жахливі морози, Варшаву заливає повінь українських втікачів з-за Буга. Народ кидає все, що бачить і голіруч тікає від „визволителя” Сталіна. Варшавські українці організують допомогівий комітет під проводом молодого відомого лікаря, д-ра Юрія Івановича Липи та інж. Якова Винника. Мені д-р Липа запропонував взяти обов’язки секретаря комітету. Напливає багато втікачів. Їх треба десь примістити, спрямувати на роботу.

Я погодився виконувати ці громадські обов'язки. Однак, як звичайно буває при всіх допомогівих установах, там панувала настільки тяжка атмосфера, що управа д-ра Липи не могла виконувати своїх обов'язків. В комітеті зроблено переворот. Прийшли нові, „чесніші” люди. Мені пропонувано лишитися на своєму становищі. Я відмовився і виїхав до Кракова, де заснував своє вугільне підприємство.

Навіть тоді, коли в комітеті не було б „революції”, я, однак збирався покидати цю працю. З д-ром Липою було дуже тяжко працювати. Ця молода, енергійна людина, наскільки була чудовою, як лікар та письменник, настільки була незорієнтованою в адміністративних справах. В особистих відносинах був він безоглядний і дуже нервовий.

Крім роботи в комітеті д-р Липа дуже багато працював тоді над своїми новими працями — „Чорноморська доктрина” та „Поділ російської імперії”. Він заснував видавництво „Український Чорноморський Інститут”.

Ми всіма силами намагалися заснувати свій новий часопис, якого я охрестив „Вогонь” та дав до нього кілька статей. Крім того, я ще редагував стінгазету в комітеті. Головним редактором стінгазети був д-р О. Назарук. З часописом нічого не вийшло. Німці не дали дозволу видавати його в Варшаві. Д-р Назарук також виїхав до Кракова і там зовсім несподівано помер. Краків зробився центром українського еміграційного життя на польській території під німецькою окупацією.

Весною 1940 року я переїхав до Холма, де заснував видавничу спілку церковних репродукцій та робітню й магазин мистецьких виробів.

У підбитій Польщі „Нова Європа” Гітлера почала відразу показувати, що вона несе на своїх прапорах. Передусім появилися антижидівські зарядження. Жидам наказано носити на лівій руці білу пов'язку з синьою сіонською зіркою. Заборонено їздити потягами та автами. У трамваях появилися окремі відділи — „Тільки для німців”, в інших вагонах для жидів були окремі кутки відгороджені... шнурком. Всі магазини, банкові рахунки і жидівське майно були конфісковані. Згодом всіх жидів по містах ізолювали в окремих гетто. Замість білих по-

в'язок наказано всім жидам носити круглу жовту латку розміром в 10 см., нашиту на ліву грудину спереду та ліву лопатку ззаду. Взагалі, все жидівське населення було позбавлене всякого права. Військо ЕсЕс та гітлерівська поліція обходилися до того брутально з жидами, що я не раз задавав собі питання: що, властиво, заподіяли жиди Гітлерові, що у німців така зоологічна ненависть до цього народу?

„Впорядкувавши” жидів, гітлерівці взялися за поляків. Деякі польські мемуаристи хваляться, що Польща — одинока країна, яка не видала ні Квіслінга, ні Гахи, ні Петена. Це факт, що Польща не видала Квіслінга чи Петена, але це сталось не тому, що серед польського народу таких не було. Німці могли знайти їх так само, як знайшли в інших країнах. Це сталося тому, що німці рахували Польщу своєю завойованою колонією і їм жодні квіслінги були не потрібні. Вони відразу перебрали у свої руки всю адміністрацію та економіку Польщі. Що ж до „фольксдойчів”*), то якраз у Польщі їх появилася така маса, що серед них були навіть ті, що рахували себе поляками та іншими національними меншинами. Серед цих людей я мав нагоду спіткати також багато таких, що колись були українцями, а тепер раптом „відчули” в своїх жилах „чисторасову німецьку кров”.

Якраз оці „фольксдойчі” були найгіршою язвою польського народу. Вони розуміли польську мову, вони знали всі секрети Польщі, яких не знали німці з Німеччини. Їх було повно в Гестапо*), поліції та різних урядах. Вони почали виробляти такі ганебні злочини, від яких холодула кров в жилах навіть в найбільш запеклих неприяте-лів Польщі.

З першого дня гітлерівці взялися до плянованої та послідовної ліквідації польської інтелігенції, ніби продовжуючи почату Сталіном масакру польських офіцерів в лісах Катину. Спочатку це варварство сяк-так маскувалося арештами визначніших польських громадян, як закладників. Щоб, мовляв, запобігти заколотам та саботажам. За пару тижнів була сотня причин, щоб тих заклад-

---

*) Volksdeutsche — нім. — місцеві громадяни нім. походження.

*) Нім. Gestapo — Geheim Staat Polizei — гітлерівська таємна поліція.

ників розстріляти. Так загинули від кулі в потилицю посажник міста Варшави Стажинський, провідник польської соціалістичної партії (ППС) Недзялковський і сотні та тисячі інших.

Побачивши все це, я зробив висновок, що гітлеризм — це точна копія большевизму, а Гестапо — це гітлерівське НКВД. Вже весною 1940 року я виніс рішучу постанову якнайскоріше тікати з цієї „Нової Європи” в Україну. Тікати і влитися в наш підпільний революційний рух, остерігати та підготовляти наших людей, щоб вони не слухали облудної пропаганди Гітлера. Я був певний, що коли німці „впорядкують” поляків, то візьмуться за українців, як за наступну жертву їх варварської експансії.

„Нова Європа” так само, як і „світова революція” — це діло спільних рук і тотожної ідеології. Сталін та його політбюро були першими, що показали приклад Гітлерові як „законно” експропріювати чуже майно, як завести концентраки та нищити цілі нації, як завести однопартійну диктатуру, як замість правдивих інформацій подавати пів-правду та брехню і т.д. Учень Сталіна і спільник Гітлер все це перебрав від Сталіна, скопіювавши з російської „передової нації” свій німецький „герренвольк”^{**)}.

Дуже багато говорилося і писалося в Польщі і за кордоном про причини поразки Польщі. Одні говорили, що польська армія не дорівнювала своєю боездатністю іншим арміям світу. Інші говорили, що винен у поразці сам уряд. Цю критичну лінію дуже роздувала німецька пропаганда Геббельса, яка до причин поразки Польщі у війні додавала ще зв'язок Польщі з Англією, Францією та Америкою. При цьому вішалось усяких псів і на міністра Бека, і на світове жидівство.

Немає найменшого сумніву в тому, що тогочасний „полковничий” польський уряд, з його військовою диктатурою не стояв на висоті завдань держави, що претендувала на політичну демократію та соціальний прогрес. Він не дотримав міжнародніх зобов'язань у відношенні до національних меншин. Він не завів жодних соціальних реформ, на які тепер компартія ловить весь польський народ. Він не потрапив розвинути економіку країни так, як

) **Herrenvolk — нім. панівний народ, народ-володар.

на це дозволяли ресурси. Він постійно гнав цю малу націю до уроеного гіперболічного імперіялізму „світової потуги”, замість того, щоб скромно і чесно розвиватися на своїй землі. Він ще в 1939 році кинув гасло: „Хочемо воєнного флоту і колоній!”, забувши, що колоніяльних просторів шукали відважні мореплавці 300 років тому. Він, починаючи від Риги в 1920 році, „торгував” чужими землями то з Москвою, то з Берліном так довго, поки сама Польща не зробилася то німецькою, то московською колонією. Люди з того самого польського середовища на чолі з Залеським та Андерсом, ще й сьогодні, перебуваючи самі в колоніяльному рабстві, туманять очі світової публічної opinio, доказуючи „історичні” колоніяльні претенсії Польщі на велику частину життєвого простору українського, білоруського та литовського народів (Львів і Вільно). Яке сьогодні поляки мають право виступати проти комуністичного імперіялізму москалів, коли вони самі хворіють цією самою хворобою? Настав час усім полякам вилікуватися від політичної сліпоти.

Одначе, помимо наших критичних і слухних зауваг на адресу польських провідників, в ім'я історичної правди, підкреслюємо, що антипольська пропаганда Геббельса*) в 1940 році була перебільшеною демагогією, особливо коли ходить про колишню польську армію. Польська армія була нормальною східньо-європейською армією, а її вояк не був гірший за вояка інших армій. Впала ця армія, як перша жертва великої мілітарної потуги. Варто також додати, що в тій же польській армії кожний п'ятий вояк був українець, про що замовчує вся польська мемуаристика та історіографія. Але це інша тема. Прийде пора, коли Київ — столиця великої 50-мільйонної нації — виставить Варшаві свої історичні рахунки.

По катастрофі у вересні 1939 року польський вояк змінив тактику боротьби на зразок українського вояка 20-х років. Коли нестало регулярного фронту та своєї держави — він пішов під землю, щоб далі боротися за свою національну незалежність. Цю нову добу польського народу започаткував генерал Ровецькі (Грот), формуючи цілу підземну армію АК (Армія Крайова). За кор-

---

*) Геббельс — міністер пропаганди в уряді Гітлера.

доном діяла по наказах польського уряду на вигнанні регулярна польська армія генерала Сікорського та його наступників. Крім того, на польській території почала пізніше діяти комуністична партизанка, яка оформила себе, як АЛ (Армія Людова). Ця остання формація, як 5-а колона Москви, під кінець 2-ї світової війни у великій мірі допомогла більшовикам зайняти всю Польщу та не допустити до відродження національної польської держави.

ДРУГА ЧАСТИНА

РЕВОЛЮЦІЙНО-ПАРТИЗАНСЬКА

БОРОТЬБА

ПРОТИ БОЛЬШЕВИКІВ

(1940-1941)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИКА В 1940 РОЦІ

На заході Європи шаліла воєнна пожежа. Після капітуляції Франції до війни приступила також фашистська Італія. На Далекому Сході Японія розпочала свою завоюницьку кампанію. Зброя держав осі Рим-Берлін-Токіо отримувала перемогу за перемогою. Британські острови під шаленим вогнем німецьких бомбардувальників. Англії загрожує кінець.

Світ з напруженням чекав, що скаже уряд ЗСА: чи приступить Америка до війни, чи там переможе політика ізоляціонізму? Сталін допомагає Гітлерові великими поставками хліба та пального.

Якже виглядала українська національна політика на тлі цих політичних та військових подій? Які перспективи відкривали ці події для України? Які конкретні заходи для здійснення цих перспектив повинні були робити українські діячі та політики?

Насамперед, треба тут підкреслити, що в 1940 році антикомуністична боротьба поневолених Москвою наро-

дів нікого не інтересувала. Західні демократичні країни старалися утримати якнайкращі взаємини з більшовицькою Москвою, а Гітлер підписав з нею союз. Відбувалася поважна своїми наслідками гра великодержав за те — хто має панувати над цілим світом: фашизм, комунізм чи демократія? Іншими словами — чи переможе раса, чи кляса, чи каса?

Західні демократичні країни вели оборонну війну. Вони не проголошували жодних нових соціально-економічних концепцій, хоч 20 століття їх явно вимагало. Концепція Сталіна — загально відома. Натомість, Гітлер розпочав наступальну війну проти цілого світу без жодної політичної концепції. Марево „герренфольку” та трафарет „Нова Європа” були не чим іншим, як божевільним самодурством Гітлера.

Ось чому, хоч і вибухла довгожданна 2-га світова війна, для України вона нічого не ворожила, бо при Союзі Сталіна з Гітлером ССРСР лишається непорушним і при союзі Сталіна з західними демократіями — ССРСР залишається непорушним, при перемозі Гітлера над Сталіном одна деспотія замінюється другою — „з-під рингви та на дощ”.

І ось в такому божевільному коловороті світової політичної гри українська антикомуністична національна політика повинна була шукати напрямку своєї боротьби за державність. Крім того, українська нація була абсолютно ізольована від світу. Свою визвольну боротьбу вона веде виключно своїми власними силами. Поза компартією жодні політичні організації від вересня 1939 року офіційно не існували. Їх Москва знищила.

Але це лише офіційно, на ділі ж Україна безперестанно бореться. Після варварської ліквідації більшовиками таких великих українських національно-визвольних організацій, як СВУ, СУМ, БУД та військової організації генералів Криворучка й Дубового, яка існувала аж до 1939 року, центральні та східньо-українські підпільні організації навчилися ходити так, щоб їх ніхто не бачив, говорити так, щоб їх ніхто не чув. Жорстокий терор безбожного комунізму з мільйонами трупів навчив людей абсолютної конспірації. Минув час великих повстань 1920-1925 років, СВУ та масових саботажів 1923-35 років, настав час

глибокого підпілля та широкого індивідуального контр-терору визвольного руху проти масового терору та свавілля червоної сатрапії.

Суверенної України нестало на папері, але вона живе і діє в потенціалі історичної дійсності світу, як фактор, якого не витруть з книги життя і боротьби жодні ворожі сили та їх варварські засоби. Суверенної України нема в „найдемократичніших” конституціях Москви чи Варшави, але вона зате становить головний розділ в „найгуманніших” законах НКВД, КГБ та польської „Де-фі”.

„Петлюрівські банди”, „гайдамацькі собаки”, „вороги народу”, „саботажники”, „терористи”, „націоналістична гіена”, „шпигуни”, „диверсанти” — ось якими епітетами виповнені цілі томи документів Че-Ка, ГПУ, НКВД, МГБ та КГБ, як також польської „Де-фі” та лексикон польської та советської пропаганди.

Це доказ, що національна Україна вічно бореться. Вона має свої власні закони.

Українська національна політика в 1940 році, в наслідок таких бурхливих подій у світі, була дуже сильно потрясена, але однак вона без перерви виконувала свою службу національно-визвольної ідеї.

Уряд УНР на еміграції був поділений на багато осередків, як Варшава, Прага, Париж та Лондон. Президент Андрій Ливицький був воєнними подіями відрізаний та відразу конфінований німцями в Варшаві. Він тільки встиг передати широкі повноваження та директиви для формування нового уряду по другій стороні, прем'єр-міністрові Прокоповичеві в Парижі.

Восени 1939 року прем'єр Прокопович видав у Парижі Деклярацію від імени Уряду УНР про те, що Українська Народня Республіка солідаризується з демократичним світом, а не з тоталітарно-диктаторською агресією Гітлера або Сталіна. Ця деклярація була опублікована в „Тризубі” та в чужій пресі.

Отже, вся наша національна політична думка та її чин удома й на еміграції, помимо таких бурхливих подій та перемін у світі стояла на сторожі інтересів української нації та її державної суверенности. Серед активних наших організацій була велика диференціяція ідейно-політично-го та програмового порядку. Але фактом є також, що

в основному питанні, тобто в питанні боротьби за суверенну державу, всі ці організації завжди були о д н о д у ш н і.

Нова війна сколихнула придушені визвольні інстинкти поневоленої нації. Народня інтуїція вичувала, що 1-ше вересня 1939-го року — це сигнал великих подій світового масштабу, а не дата, що стосується самої Польщі. Це тільки початок великого світового катаклізму, який доведе до певних змін не тільки на заході, але й на сході Європи.

Почалися жвавіші дискусії серед людей більш-менш такого змісту:

— Хіба спілка Сталіна з Гітлером це не явна загибель для цілого світу! Хто переможе цей союз?

— Дурниця! Завтра обов'язково Сталін нападе на Гітлера, або Гітлер на Сталіна. Хай гризуться! Як їх обох нестане, тоді наша воля настане!

— З ким же і проти кого ми?

— З тим, хто буде воювати проти комунізму та російського імперіялізму. Проти кожного, хто захоче зробити з України свою колонію. За тим, хто буде шанувати суверенність української нації.

Така була генеральна лінія визвольної політики України в 1940 р. Цю лінію однодушно схвалював увесь український народ, його революційне підпілля та політична еміграція в усьому світі. Всі ці осередки були фізично поділені десятками кордонів, фронтів, морів та океанів, але духово вони були одною цілістю великої нації.

Самостійницьку поставу української нації дуже добре знали її вороги, тому вони намагалися всіма силами її підкосити, роз'ятрити внутрішні відносини, посилити міжусобиці, всіма засобами винищувати революційні сили народу. „Ново-визволені” західні землі України більшовики прискореним темпом підрівнюють до відомих стандартів ССРСР. Наступ на рештки вільної національної думки, національної культури та економіки. Диявольське поборовання віри в Бога. Іншими словами русифікація, тоталізація, колективізація та атеїзація.

Наші старші революційні організації на центрально-східних землях протягом чвертьвікової боротьби з таким

брутальним ворогом, як Че-Ка, НКВД, вже навчилися „дихати в воді”. Натомість, західньо-українські молоді революційні організації, опинившись нагло в 1939-ому році під „опікою” Сталіна, почали відразу швидким темпом поширювати свої впливи на Схід, складаючи тим самим непомірно-велику данину крові кровожадному ворогові.

Найбільше скупчення української політичної еміграції було перед другою світовою війною в Польщі. Це була прикордонна держава України, яка тримала частину української землі під своєю владою. З вибухом війни ця маса української еміграції опинилася під німецьким пануванням. Її число ще побільшувалося постійним допливом свіжих втікачів з ССРСР. Згідно з договором з своїм союзником Сталіном, Гітлер не дозволяв нікому з емігрантів працювати в політичній діяльності. Люди буквально душилися в атмосфері „Нової Європи”. Однак, ця еміграційна маса всіма силами намагалася вести політичну діяльність і вона їй вела: була всебічно активною, мала свої точно окреслені політичні ідеї та цілі. Вона була згуртована в неофіційних угрупованнях.

Засадничо ця еміграція весною 1940-го року була поділена на три основні ідеологічно-програмові групи:

Республіканці-демократи

Націоналісти

Монархісти.

Республіканці були підпорядковані Президентові Андрієві Лівницькому. Націоналісти — наступникові полковника Коновальця, полковникові Андрієві Мельникові. Монархісти — колишньому Гетьманові Павлові Скоропадському.

Для громадських справ був заснований Український Центральний Комітет в Кракові під проводом професора Володимира Кубійовича. По всіх осередках були засновані місцеві комітети, підпорядковані УЦК. Ці комітети до певної міри заступали українцям на польській території під німецькою окупацією свою громадську самоуправу.

Були по всіх осередках клуби, в яких гуртувалися українці. Особливо добре працювали клуби гетьманців при їх старій статутівій організації „Українська Громада”. Цей клуб мав право діяти офіційно і виконував корисну громадську роллю.

Республікаці, як ідейні противники фашизму, та колишні союзники ворога Німеччини — Польщі, були всюди в тіні. Деякі українські антидемократи навіть пробували різними способами переслідувати петлюрівців у Варшаві та Кракові, як „ворогів” національної ідеї. Відразу після приходу німців у Польщу всюди серед української еміграції почали вести перед націоналісти та монархісти.

Побачивши таку нездорову конкурентційну тенденцію серед українців, гітлерівці почали використовувати її у своїх цілях.

Поза Польщею, на терені всього німецького Райху*), діяла велика статутова організація під назвою Українське Національне Об'єднання під проводом полковника Омельченка. Ця організація вела культурно-освітню роботу серед мас українського робітництва. Хоч їй це було заборонено, вона таємно діяла також і в Польщі, де мала багато своїх філій.

Так виглядало організоване життя українців поза межами України перед великою бурею — німецько-советською війною.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ГОТУЮЧИСЬ ДО ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ

Полковник Іван Данилович Литвиненко був одним з найактивніших членів нашої організації з-посеред старшої генерації. Військовою мовою — він був наче начальник штабу. Я заприятнївся з ним ще в 30-х роках. Це палкий патріот трудової України, відважний вояк, далекозорий політик, найщиріший товариш і батько вояка. Зразу після капітуляції Польщі, восени 1939-го року, ми зустрілися з ним у Варшаві. Сотник Василь Раєвський також втік від большевиків з Полісся і покищо влаштувався учителювати на Холмщині. Керівництво Українського

---

*) Нім. — *das Reich* — держава, царство.

Національного Відродження сотник Раєвський передав молодому нашому активістові побратимові Марчукові.

Таким чином, в наслідок бурхливих воєнних подій, вище керівництво нашої організації було відрізане новим кордоном від самої організації. Я вважав такий стан недопустимим.

В листопаді 1939-го року ми зробили нараду неповної Управи УНВ в Холмі, в якій взяли участь полковник Литвиненко, сотник Раєвський і я. Інших членів у Холмі ще не було. На цій нараді я настоював на тому, що хтось з нас повинен повернутися до організації і виставив свою кандидатуру. Обидва мої колеги були проти такого пляну. Вони доказували, що роботою організації можна буде керувати з-заду кордону. Головний провід мусить бути там, де є більша безпека та воля рухів. Треба його доповнити новими людьми та активізувати діяльність тут і там.

По довгій і досить гарячій дискусії я переконав своїх старших колег, що вони помиляються. Хтось з вищого керівництва мусить обов'язково бути разом з народом, на місці. Роботу організації треба поширити та активізувати не на еміграції, а головним чином в Україні, переставляючи її зовсім на військовий лад. Коротко кажучи, мої міркування були такі: воєнні події кожної хвилини можуть перекинутися з заходу на схід. Хоч ми зараз не знаємо, що ті події принесуть, ми мусимо бути до всього всесторонньо готові. Нам треба в глибокому підпіллі, найкраще на Поліссі, заснувати свою базу, перевести повну реорганізацію всіх наших сил, змілітаризувати УНВ та інші співзвучні наші організації, скоординувати їх роботу і так разом з народом реагувати на розвиток подій.

Нарада схвалила цю думку. Вирішено приготувати докладний плян політично-мілітарної акції демократичних сил в Україні на випадок німецько-советської війни — партизанськими методами. Проект пляну був зложений і поданий для дальшого опрацювання та затвердження генералові В. Сальському, як Військовому Міністрові та Начальникові Генерального Штабу Української Народньої Республіки.

Генерал Сальський зі своїм чистим баритонним „чудово-чудово” справив на мене глибоке і незабутнє враження, як людина і як великий знавець воєнної справи.

Ми почали спільними силами доповнювати наш плян різними новими варіантами та деталями з кожної ділянки. Для консультації ми таємно притягли багатьох визначних українських офіцерів, головним чином партизансько-повстанських командирів з Першої світової війни. Деякі з них навіть не знали, для чого, властиво, молоді люди радяться з ними на партизанські теми.

На превеликий жаль, нагла смерть генерала Сальського зимою 1939/1940 р. жахливо відбилася також на нашому пляні. Ми докінчували вже самі, без незабутнього генерала, як генштабіста, стратега, тактика, командира і далекого політика.

В питаннях партизанської тактики консультантами в нашому пляні були: полковник Войнаровський-Гальчевський, колишній повстанський отаман Поділля „Орел”, полковники — Іван Трейко, Андрій Доллуд, Петро Дяченко, сотник Галюк-Малиновський та багато інших фахових знавців повстанської війни.

У травні 1940 року наш плян був готовий. Ми подали його на затвердження Президентові і Головному Отаманові Андрієві Ливицькому.

20-го червня 1940 р. відбулася наша остання нарада. Президент Ливицький заявив, що найпізніше через рік вибухне німецько-советська війна і він остаточно затвердив наш плян та видав мені военний наказ такого змісту:

1. Негайно нелегально пробратися в ССРСР.
2. Готувати УНВ та всі революційні сили до військових дій, базуючись на кадрах УНВ.
3. Заложити свою головну базу на Поліссі і на місці зформувати Штаб з наявних там кадрів.
4. Перевірити стан активного підпілля УНР в усій Україні.
5. Старатися відновити старі або заложити нові таємні точки революційних організацій по всіх областях.
6. З вибухом війни зразу поставити під зброю територіальну партизанську армію та поліцію. Від дня вибуху війни підписувати всі документи, як Командуючий отаман українських повстанських військ.

7. Більші оперативні військові з'єднання тримати головним чином на Поліссі та в тих областях, де є змога безпечніше маневрувати.
8. Доки не буде політичних передумов для організації регулярної армії та своєї Суверенної Української Держави, не піднімати масового повстання, а бути тільки негасаючим вогнищем збройної боротьби України.
9. Доки не буде своєчасних дальших наказів та директив Уряду, не визнавати жодних чужих окупантів України, а широко пропагувати ідею Суверенної Держави, маневруючи між всіма чужими силами на своїй території.
10. На випадок браку зв'язку з Урядом, триматися цих основних напрямних та діяти так, як диктуватиме місцева ситуація.

З куди-більшим розмахом ніж ми, готувалися до війни націоналісти, хоч якраз у цей час (літо 1940 р.) в ОУН стався розкол на дві групи: властива ОУН під проводом полковника Андрія Мельника і так звана революційна ОУН під проводом Степана Бандери. Обидві сторони тримали факт розколу в таємниці. Цей розкол мав дуже жахливі наслідки, як на чужині в 1940 році, так і пізніше на рідних землях. Дуже загадкову роллю в розколі з-за куліс відіграла зовсім чужа, не українська людина — Рішард Ярій. Він став по стороні нової групи Бандери проти полковника Мельника і надавав увесь тон розколові. Немає сумніву, що чужі агентури попрацювали у цій справі.

В наслідок розколу в полковника Мельника залишився верховний та середній провідний елемент організаційних кадрів, а група Бандери заволоділа низовими клітинами організації. Таким чином, створилося дві окремі організації. Одній відібрано руки і ноги, а другій бракувало голови. Почалася дуже гостра боротьба за саму назву ОУН, за впливи та вишколені кадри. Так весною 1940 року появилися „мельниківці” та „бандерівці”, тобто створилась ще одна політична партія, яка крім себе нікого більше не визнавала.

Полковник Мельник почав творити новий низовий апарат, а бандерівці намагалися всіма силами притягнути на свою сторону якнайбільше провідного елемента і коли

ім у цьому не щастило, то вакантні місця обсаджували іншими, менш кваліфікованими кадрами. Почалася міжпартійна боротьба, яка, на жаль, триває і сьогодні.

Я про всі закулісні справи, пов'язані з розколом ОУН, знав від свого кацетного приятеля з „Берези”, редактора Ів. Міtringи. Він, як провідний член організації з революційним „лівим ухилом”, був по стороні Бандери. Він дуже критикував політику обох груп. Намагався з групи Бандери зробити революційно-демократичну партію, але Бандера, Стецько та Лебедь всі його пропозиції відкидали. Він дуже гостро виступав проти німців, переконував мене, щоб заснувати нову революційно-демократичну партію — антипода обох ОУН та компартії. Пропонував спільно взятися за це діло. Ставив дуже переконливі прогнози на майбутнє. Ясно передбачав поразку Гітлера у цій війні. Надіявся виключно на революцію поневолених більшовиками народів після знищення гітлеризму.

Я йому заявив, що при існуючих обставинах не вірю в можливість заснування такої партії та що я вже отримав наказ Уряду УНР повертатися в Україну з іншими завданнями. На цьому ми розпрощалися з умовою, що незабаром спіткаємось в Україні.

Ще в Варшаві, а потім у Кракові, мені доводилось дуже багато дискутувати з д-ром О. Назаруком та іншими українськими монархістами, як Сава Крилач, Седлецький, Трохименко, сотник Петенко, полковник Трейко, інж. Гудимчук та інші. Вони дуже захищали гетьманську ідею побудови держави. Особливо мене аж разила колосальна ерудиція д-ра Назарука. Чого ця „ходяча енциклопедія” не знала? Ще в Варшаві при редагуванні нашої стінгазети ми постійно сперечалися. Я дуже гостро критикував його публікації, особливо за необ'єктивні мемуари про вивольні змагання 1917-21 років, де він своїм негативним ставленням до наддніпрянців та до Петлюрівського руху явно пропагував вузько-територіяльний, галицький патріотизм. Я, як поліщук, так би мовити нейтрально стояв за соборність всіх наших земель та духову солідарність всіх українців.

Всіх українців д-р Назарук називав „нездібним плем'ям” і, як доказ, виставляв нашу бездержавність.

— Коли б то те наше плем'я, пане-товаришу, було здібне, то воно мало б свою державу. А раз тієї держави нема, то це доказ, що ми ні до чого не здібні. Такими півжартами д-р Назарук виводив мене з рівноваги. Я не міг спокійно вести дискусію, але він за це на мене не гнівався, а своїми речевими аргументами, показував, як треба дискутувати. Ми з „ворогів” зробилися приятелями. Це була людина з невичерпною енергією та терпеливістю.

Лише у двох питаннях ми з д-ром Назаруком ніяк не могли погодитися. Він мене не переконав, що спасіння для України — монархія, а я не переконав його, що тим спасінням є республіка.

Я почав практично готуватися в дорогу. Спочатку хотів взяти з собою ще трьох людей: одну дівчину, як зв'язкову та двох козаків. Згодом, на підставі наспілих відомостей про чимраз сильнішу охорону большевицького кордону, я вирішив пробиратися сам з одною дівчиною. Дуже багато наших кур'єрів останнім часом не поверталися назад.

На кур'єрку зголосилася добровільно панна Валентина Кульчинська. Вона перед війною не була членом нашої організації і не належала також до ОУН. Як донька відомого республікансько-демократичного діяча, священника з Дерманя, на Волині, отця Євгена Кульчинського, панна Тіна була кожної хвилини готова на найбільшу жертву за ідею та програму УНР. Вона стала членом нашої організації весною 1940 р. Мені її порекомендував полковник І. Литвиненко, який був з родиною Кульчинських в дружніх відносинах. Вона вже виконувала дуже багато всяких завдань і погодилася бути зв'язковою між мною та полк. І. Литвиненком.

Мене, між іншим, дуже турбувала тоді доля двох наших зв'язкових, також дерманців: У-го та Шавронського, яких я вислав на Рівенщину ще зимою 1939 року. Про них досі не було жодних відомостей. Лише перед самим моїм відходом Шавронський повернувся і повідомив, що У-й „вскочив”, а йому пощастило втекти з якогось транспорту, що їхав на Схід.

Всі зв'язкові, що останнім часом поверталися назад, одноголосно стверджували, що большевики масово концентрують війська вдовж кордону, гарячково будують

укріплення і майже в кожному районі — аеродроми та площі для приземлювання літаків.

Це був добрий знак взагалі, але не для переходу кордону. Вздовж кордону вирубується ліс і охорона творить щось на зразок шахматної дошки з трьох до 4-ох ліній, з масою „вовководів” (собак). Коли обійдеш одну лінію, то обов'язково наткнешся на другу або третю. А ще глибше по лісах стоять таборами в наметах військові одиниці. Кого зловлять — арештовують.

Я почав вивчати мапу та накреслювати собі дорогу, беручи під увагу дані про розташування большевицьких застав, ліній, патрулів та військових частин по той бік кордону. Накладаючи трохи дороги, я накреслив собі таку лісисто-багнисту трасу вздовж лінії Володава, Ковель-Сарни, що на мою думку, там не повинно бути не то, що большевиків, але взагалі живої людини. В половині липня мій виряд та все інше були готові. Вимарш призначено на останню декаду липня, якщо сприятиме погода. Чим скорше наближався час відходу, тим більше полковник Литвиненко хвилювався. Він ще кілька разів пробував делікатно питати, чи не можна все ж таки виручитися кимось іншим? Після того, як я йому сказав, що я не маю наміру змінювати свій плян, то він більше не налякав. Так наближався кінець липня — час мого відходу в Україну. В кінці липня ми поїхали з полк. Литвиненком ще раз до Варшави. Я попрощався з усіма своїми приятелями, а на другий день ми поїхали на могилу генерала В. Сальського. Я не мав духової сили залишити польську землю, не віддавши ще одного поклону своєму воєнному міністрові.

Спочивай, Батьку Генерале, в чужій землі, поки ми не перевеземо Тебе в наш Пантеон туди, де Ти не погодився парадувати перед „чорносотенним трьохцветом”, а повів свої полки лише тоді, коли замість „трьохцвета” замайорив синьожовтий прапор Суверенної України. Присягаю, що ми це зробимо. Востаннє, прощай! Це було також прощання з Варшавою.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ЧЕРЕЗ БУГ ТА БАГНА

Кордон поміж ССРСР та смугою впливів Гітлера в 1940 році не спав. До Німеччини безупинним потоком йшли ешелони советських достав. Обидва союзники пробували за всяку ціну заглянути через дірку для ключа, що діється в підозрілого партнера. Німці також починають концентрувати свої війська вздовж кордону. Хвиля втікачів з ССРСР на польську територію зовсім припинилася. Через кордон ходять тільки вишколені німецькі та советські розвідники та зв'язкові українських, білоруських та польських підпільних організацій.

Кожна ця група ходаків через кордон має свої точно окреслені завдання — одні хочуть вивідати, що діється в інших. Серед них панує стовідсоткове недовір'я і суворя конспірація.

У прикордонній смузі повстає ціла низка „фірм” і кожна з них намагається ошукати іншу. Німці та большевики хочуть використовувати українців, білорусів та поляків. Українці, білоруси та поляки пробують використати для своїх таємних цілей як одних, так і других.

Обережність, недовір'я та підозріння панували і серед чотирьох українських угруповань. Про координацію практичної дії цих 4-х українських напрямків покищо не могло бути й мови. Як у політичній, так і в військовій ділянці серед націоналістів та монархістів панувала абсолютна нетерпимість до інших угруповань. УНР та законного Уряду України ні націоналісти, ні монархісти далі не визнавали.

Я спеціально їздив кілька разів до Кракова, щоб пробувати дійти до якогось порозуміння, але були марні мої зусилля. Про демократію вони не хотіли й слухати. Полк. Роман Сушко тільки мені заявив, що не зважаючи на ідеологічні розбіжності між Урядом УНР та Проводом ОУН, їх організація радо вітає кожную думку про військову співпрацю всіх тих українських організацій, які боряться за вільну Україну. Він мені пообіцяв поробити

заходи, щоб передати на Волинь директиву у справі на-в'язання контакту і співпраці їх людей з нашими людьми. Докладніше про ці справи я договорився зі зв'язковим ОУН на Волинь, Олександром Куцом з Луцька. Ми обидва, як товариші по недолі з Картузької Берези, могли говорити менш офіційно, а більше по-товариськи, з повним довір'ям один до одного. Хоч Куц був твердим націоналістом, проте він умів шанувати погляди інших людей. Ставився позитивно до тієї чи іншої форми їх організації та все стояв за ділову координацію всіх революційних сил.

Бандерівці були готові говорити лише на базі підпорядкування всіх людей їх наказам, з обов'язком стати членом їх організації. Монархісти виявили бажання співпрацювати у військовій ділянці. Я домовився з полк. І. Трейком про майбутню співпрацю. Він з сотником Леженком, інж. Гудимчуком та іншими своїми приятелями також готувалися повернутись в Україну перед вибухом німецько-советської війни.

З цих розмов та заходів мені було більш-менш ясно, що у справі військової співпраці на випадок війни, республіканці можуть все ж таки розраховувати на майже всі політичні угруповання, за винятком нової групи Бандери. Які б не були політичні вимоги ОУН та яке б не було принципове ставлення монархістів до Уряду та програми УНР — коли Батьківщина покличе всіх українців устами Уряду УНР до з б р о ї, вони напевно підуть.

Я глибоко вірив, що на всі ці події матиме великий вплив сам час, тобто в о е н н и й ч а с. Коли не буде місця на політичне пустомельство, — всі сили нації підуть на реальне діло в и з в о л е н н я України.

З таким внутрішнім переконанням я готувався до повороту на рідну землю, щоб там робити приготування до практичної національно-визвольної боротьби.

Як я вже згадав, німецько-советський кордон в 1940 році не спав. Там кожної ночі була стрілянина і блискавки ракет та прожекторів. Доходило до того, що деякі українські та польські розвідувачі дуже часто форсували кордон не тихцем, а пробивалися сильно озброєними більшими групами, прочищуючи собі дорогу автоматами та гранатами. Особливо практикували це бандерівці. Ми цієї

методи не застосовували, бо вона коштувала надто багато людських жертв.

До мене доходили точні відомості про те, що багато таких більших груп, які пробивалися на советську сторону завдяки необережності і навіть зраді попадали у ворожу засідку. Так пропадали наші сили і розконспіровувалися місцеві організації.

У своїй підготові я всі ці моменти брав під особливу увагу. Спочатку я конче хотів забрати з собою ручний варстат малої польової друкарні, на якій можна було б друкувати летючки. Мені пощастило купити такий варстат у Варшаві. Але потім, коли від моєї групи відпало ще дві особи, я цей плян відкинув, маючи надію, що подібні речі можна буде „купити” у тов. Сталіна. І я не помилився. Ми „купили” не ручну польову, а районову друкарню. І не одну, а більше.

Полагодивши всі свої приватні справи, я зробився у своєму помешканні в епархіяльному будинку на св. Даниловій Горі в Холмі людиною не від світу цього. Тіна Кульчинська протягом кількох місяців також мешкала там. Ми нетерпеливо чекали на свій сигнал — до щ.

Нарешті прийшов довгоочікуваний дощ у ніч на 1-го серпня 1940 р. Ідеальна темрява, хоч око виколи. Непрохідними хащами в околицях Володави ми „форсуємо” Буг. Бусолі зорієнтовані за дня. Німці свій берег Буга загородили колючим дротом і не дуже пильнують. Мертва тиша. Ніщо і не шеберхне уздовж кордону...

— Бувайте здорові, дорогий полковнику!

— Щастя вам, Боже! Уважайте на все, що вам сказано.

— Так є. Будемо уважати.

Полк. І. Литвиненко підважує кілком дроти і ми пролазимо. Перетягаємо свої наплечники. Ще один, останній стиск долонь через дріт, ще якась додаткова осто-рога...

Обережно спускаємось вниз до води. Дощ періщить. Роздягаємось і пакуємо речі в клунки. Я „рибою” перепливаю три рази туди і назад, щоб перенести на другий бік наплечники та одяг. Тіна гола дриготить на дощі під корчами. Буг мовчить. Дощ рівномірно хлюпоче об воду

і лише час від часу невелика хвиля хлюпне об берег. Це — наш союзник.

Щасливо перепливаємо Буг. Вбирання. По чарці спирту, щоб не простудитись. Починаємо орієнтуватися на новому місці. Вслухуємось на всі боки в абсолютну темряву та мертву тишу. Тіну дивує, чого той полковник був такий схвильований. Тут ніде нікого нема. А якби й був, то чи зможе він знайти макове зерно в океані води, темряви і лісу? Я мовчу, притишуючи її шепіт.

В ліву руку „Безард”, у праву „Фіс”. Непроглядні хащі не промовлять ні слова. Хочеться тримати нерви та емоцію стисло під контролем, а вони під впливом чогось невідомого розпливаються ширше від океану цієї темряви.

Вслухуємось — все тихо: тигром вперед, потім вперед на животі черепахою. Тіна слідом за мною. Страху наче і нема, а серце, мов бубон, розпирає груди. Побожування, що бубона може почути не лише ворог на стійці на заставі, але й на самому Кремлі. Кожна зламана стеблинка створює страшний тріск. Кожний обережний крок робить несподіваний шелест. Тихіше, як можна тихіше...

Стежина диких свиней та кіз різко в'ється то наліво то направо, то знову завертає назад. Фосфорна стрілка „Безарда” скаче вгору, обкручується, скаче і бунтується. Протестує проти фальшивого курсу, наче каже — не туди!

І так метр, другий, третій, десятий, сотий, двохсотий, а може й п'ятисотий. Хто ж його тут розбере та порухує? То наліво, то направо, то навколо непрохідних хащів. То повзком, то тигром, а все вперед.

— Стой!... твою мати!

Відразу „Русью” пахне. Перше слово — „мати”... Я — наліво, а Тіна — направо, за умовою. Врозтіч...

Та-та-та-та-та! Бах, бах, бах!

Ракети, прожектори. Видно, як вдень. Крик, лайка, собача гавкотня. Тривога на всьому відтинку. Не один і не два, а щонайменше рій прикордонників та ціла зграя собак летить на нас. Де ті собаки були раніше? Чому вони не гавкали? Ось чому хвилювався наш полковник.

— Стой!... твою мати!... Стой!

— Та-та-та! Бах, бах, бах!

Гасаючи сліпо в темряві, я знечев'я ввалився в якусь канаву і застряг по шию в трясовині. Мені відібрало ноги, ніяк рухнутися, а над головою свищать кулі. Блимають та гаснуть ракети та снопи прожекторів. Тіна, чую, пошелестіла хащами далі. Собаки та прикордонники — за нею...

Та-та-та! Стой! Бах, бах, бах!

Та-та-та! Бах, бах, бах!

Десь недалеко появилася автомашина. Гострі стріли великих прожекторів пронизують безмежний океан темряви. Прочісують усі хащі та зарослі. Наче колодою тиснуть мене щораз глибше в трясовину. Залопотіли копита енкаведистських вершників десь зовсім недалеко від мене.

Зникли чвалом, стежкою в темряві. Всі сили ворога через мою голову погналися за Тіною... Стрілянина, матюки, гавкотня вовкодавів та стріли прожекторів чимраз, то все далі і далі від мене. Виразно наворачтають назад до Буга. Крутяться на одному місці.

— Та-та-та-та!... Бах, бах, бах!

Я лежу по самі вуха у воді, а в моєму горлі — пекло. Язик пересох від страшної спраги, серце вже не може битися бубоном — пече нестерпним жаром. Його силу надщербили ще в Березі. Я відіткнув баклажку. Потягнув спирту. Почав пробиратися далі на Схід. Вліз в якусь непрохідну трясовину. З трясовини вибрався в такі густі та колючі хащі, що до самого білого дня не міг з них вилізти. Хоч я родився та виріс на Поліссі, але такої колючої та густої рослинності ще не бачив ніколи. Я дуже стомився і мене почав морити невмолимий і наглий сон. Хоч впадь на землю і лежи. Я зміг лише вилізти з води в густий корч на купині. Заснув може кілька хвилин на пруттях корча. Зараз же переборов втому і пішов далі.

По полудні на задалегідь визначеному місці збірки на випадок розтічі мій товариш виправи не з'явився. Я чекав ще другий і третій день — даремно. Я ще мав надію зустрітися на дальшому і певнішому пункті, де виключена всяка помилка топографічної орієнтації. Також даремно. Я ще не тратив надії на останній пункт аж в Ковлі. І туди Тіна не прийшла.

Тіна залишилася там, в надбужанських хащах, на висоті Володави, на правому боці Буга. Там Україна спо-

рудить їй великий пам'ятник. Це була перша героїчна жертва нової бойової акції збройних сил Української Народньої Республіки після перерви активної збройної боротьби в 1925 році.

Валентина Кульчицька не була дівчиною. Це був геройський козак. Скромний, відважний, зрівноважений лицар-воjak України. Полум'яна патріотка, самовідданий борець за волю нашої батьківщини — України. Вічна їй слава! І слава та подяка України достойним батькам, які виховали таких дітей. Сестра Тіни — Ірена, загинула в 1941 році в большевицькій в'язниці. Найменший брат, Леонід, був активним повстанцем на Волині. Як довго наша земля видаватиме таких героїв, так довго жодна ворожа сила не зможе закувати її кайданами вічної неволі.

Борсаючись в хащах, я так порвав свій одяг, що зовсім відпала потреба перебиратися в оригінального советського „колхозника”. Відійшовши від кордону з 10 кілометрів, я знайшов сухий острівець, пересушився на сонці, відпочив і взявся заспокоювати свій голод. Мій пакунок з сухарями та білизнаю був прив'язаний до малого наплечника. Я його відрізав під час погоні. В наплечнику було тільки сало, кілька баньок конденсованого молока та пара плиток шоколяду. Цей шоколяд з молоком були одинокою моєю поживою протягом п'яти днів, доки я не відійшов далі, де вже можна було дістати хліба — на хуторах, або від пастухів у лісі. Я мусів протягом кількох днів триматися при кордоні, чекаючи Тіни.

Хоч я й мав зовсім добрий советський пашпорт, з власного „паспортного стола”, але до моменту ознайомлення з новими обставинами та звичаями, я пробував якийсь час триматися подалі від таких місцевостей, де можна було налізти на окупантів. Помалу пробирався далі на схід відлюдними стежками та лісами.

Від постійного маршу в мокроті та болоті навколо непрохідних озер та хащів, я дуже багато накладав дороги. По прямій лінії — це була дуже коротка віддаль, хоч на практиці вона здавалася мені походом на Сибір. Мені дуже повідпарювалися ноги, пооблазила шкіра, між пальцями поробилися білі рани. Довелося два дні відпочивати та підліковувати ноги в стозі сіна в лісі.

Протягом цілого тижня я ночував або в стіжках сіна, або в копах хлібів на полі. Добившись в околиці Ковля, я „зцивілізувався”. Зв’язався з своїми людьми. Нагодували, обіпрали. Виспався на людській постелі. Отримав звіти та пояснення про нові „порядки” під советом. Поїхав далі зв’язковими возами від села до села в напрямку не Сарн, а Рівного та Клеваня. Там я мав надію довідатися про долю своєї дружини.

У Клевані я своєї дружини не застав. Після величавого похорону Геннадія Янкевича її большевики мало не арештували. Добрі люди таємно вивезли її на Полісся. Ні в Клевані, ні в Рівному не міг довідатися про місце її перебування. Але я однак почувався тут, як в себе вдома. Наше підземелля провадить свою роботу ще більш активним темпом. Війна розворушує досі гальмовану стихію, дарма, що сталися колосальні зміни. Україна їх не визнає, а живе своїм власним життям.

З Рівного я попрямував на Полісся. Не знаю чи доля судить мені ще колинебудь в моєму житті пережити таку радість повернення на рідну землю, як це було в серпні 1940 року. Моя, не зовсім вже молода, але не така то ще й стара душа, раділа, наче мала дитина. У хвилюючі моменти зустрічей, я кидався на людей, а люди на мене, наче на христосування. Я був готовий цілувати не тільки всіх дорогих мені людей, але й кожне наше поліське дерево, кожний камінь і кожну стежку, по якій я так багато бігав колись босими ногами.

— Вернувся! . . .

— Вернувся! . . . — пішло наче етером по цілому Поліссі, без радіо, без телефону. Безконечні делегації. Безчисленні таємні збори по лісах та клунях. Всі питають одне: коли війна Гітлера з советом? Всім треба пояснити, що війна буде, але ще не та, якої чекаємо ми. Що Гітлер напевно прийде сюди, але не на те, чого чекаємо ми. З його приходу лише одна користь — це часткове надщерблення сил большевизму. Що тільки по знищенні і Гітлера, і совета, прийде наш час. Що на цей час нам треба терпеливо чекати, але не зі зложеними руками, а організовано!

— Правильно бає старий! Так воно, хлопці, й має бути!

— Іменно, тільки так!

І знов надходить ніч. Знов чекає готова підвода з охроною. Переїжджаємо на нове місце — нецілих 5 кілометрів від районного міста. Там вишкільний гарнізон Червоної армії в польських казармах. Маса вояків та офіцерів. Сила енкаведистів, міліціонерів та сексотів. Райпартком нової аристократії з купою перших, других, третіх, їмже ність кінця, секретарів. Райвиконком, Райзагс, Райхарчпромкооперація, Райнарсуд, Райзаготхліб, Райзаготскот, Райзаготптиця, Райугіль, Райторг, Райліспром, Райзаготшкур, Раймолоко — та советських „райв” не перерахувати. І кожний такий, „рай” має більше урядовців-дармоїдів, ніж колишня губерніяльна царська управа в Житомирі. Натомість, в колишньому „раї” — волості — сидів один старшина з писарем та сторожем. Хто ж всю цю „райську” сарану бюрократичних дармоїдів буде годувати? Вони ж паразитують на народі, як воші на тифозній жертві.

Тому то й не диво, що саме тоді, коли всі ці „рай-дармоїди” з’їхалися кожний зі своїм ділом до будинку сільради, куди силою зігнали всю громаду, щоб диктувати, кому розпочати посівну кампанію, кому негайно здати хліб завжди голодній державі, кому м’ясо, яйця, птицю, шкіру — на горищі цієї самої сільради в цей час під охроною двох РКМ, десятка рушниць та обрізів, відбувалося засідання зовсім іншої влади. Цю владу можна по-правді назвати „Верховною” бо ця влада „звисока” і з призирством дивилася на ту, що під нею, в сільраді. Тим більше, що майже половина села знає про те „верховне засідання” та мобілізує для нього постачання, а на низу проходить агітація, наче б нічого не сталося.

Як же після всього цього можна мені не любити наших поліщуків? Що за відвага та посвята в цих людей! Що за громадська дисципліна та братня солідарність! Яка безмежна жертва в ім’я загально-національної справи! Хто і коли навчив усіх цих вчорашніх анальфabetів такої „політграмоти” та національної солідарности?

Слава ж тобі, наше дороге, українське Полісся!

Але це була лише одна сторона медалі, тоді як їх обов’язково мусить бути дві. Це ще був перехідний час від польської окупації до большевицької. Медові місяці під „сонцем” сталінської конституції. Советська вла-

да ще не встигла встановитись. Вона щойно захопила стратегічні пункти, звідки провадить тихі спостереження і готується до головної баталії проти решти української нації, що їй так легко попала в руки.

Я докладно про все це знав та інтуїтивно відчував, які жахливі пляни снуються проти українського народу по тих „раях” та „обах”. Нема у світі такої кричі, якої не зігнули б ковалі Че-Ка, коли вона попадає в їх досвідчені руки, як безборонна жертва. Західня Україна якраз і стала такою беззахисною жертвою катів НКВД. Ні свої сили, ні чужа допомога, ні міжнародні закони — не були в силі оборонити ізольовану націю в обіймах комуністичного тоталітаризму.

Ось чому підпільна ідилія, що я її застав тепер на Поліссі завдала мені більше душевного болю, ніж радості. Я зразу почав думати над тим, як цю святиню кришталевих почувань людської душі зберегти від брудних закривавлених лап катів НКВД. Треба було негайно суворо дотримуватись всіх правил обережності у нашій конспіративній роботі.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

В УКРАЇНІ

Мої перші висновки, зроблені зразу після повернення на Полісся, на жаль, виявилися правильними. Не все там було в повному порядку. Мій досить діловий і скvapний заступник з Управи УНВ був мобілізований до польського війська і від нього не було жодної вістки. Його заступила інша людина з меншими організаційними здібностями. Так само з лав нашої організації вибуло багато інших передових людей на периферію. Дехто вже мучився в лапах кровожерного НКВД. Мали відбуватись кілька процесів над людьми з інших національних середовищ. Молоді хлопці в руках чекістів почали „сипати”. З-посеред старших людей, до яких мені дано рекомендації у Варшаві та Холмі, майже нікого вже не було на старих

місцях. Все пішло врозтіч, ховаючись від ворога. Пов'язатися з ними — вимагало більше часу. Всі ці події не злякали молодого козацтва, навпаки, члени УНВ готувалися до „війни з советом”. Місця тих, що вскочили в лапи НКВД, автоматично заступалися новими людьми. Організація поважно розрослася своїм числом, але якісно — це був сирий, не вироблений і не вишколений елемент. Практична діяльність організації була незадовільна. Всі інші попередні директиви не були повністю виконані. Організація почала розводнюватися своєю занадто поспішною та широко-закроеною акцією, замість того, щоб передусім відновити сильний та добре законспірований головний осередок. Ідеологічний рівень членів був низький. Всю увагу скеровувалось, головним чином, на „війну”. Замість ідеологічно-світоглядowego вишколу кадрів, по всіх затишних гаях, клунях та тихих закамарках старе і мале — всі клацають замками рушниць, пістолів, розбирають та складають ручні гранати, чистять та пересушують амуніцію.

Ліквідація польської „лінії Мажіно” перед приходом большевиків на відтинках Сарни-Олевськ та Сарни-Рівне дала не тільки шини на колеса та сталеву бляху на сошники нашим дядькам, але й багато зброї, боеприпасів та всякої військової техніки. Все це добро аж до польських радіо-приймачів та всяких складних оптичних приладів включно, хоч і не давало жодних виглядів на практичне застосування їх в сільському господарстві, опинилося чомусь спочатку в селянській клуні, а потім в спеціально споруджених сховищах по лісах. І все це сховане так, що сам сатана не знайде. Мовляв, запас у бік не коле . . .

Я до віку не забуду з яким задоволенням та любов'ю один дуже статечний старший господар в одному районі, спеціально запрягши коні, просив мене поїхати з ним до його клуні, що знаходилась далеко в лісі. Він мені хотів щось показати. Я догадувався, що мова йде, мабуть, не про борону і не плуг. Одначе те, що я побачив, вкрай здивувало мене. Не доїжджаючи до клуні, дядько жартома кинув мені репліку через плече:

— Зараз ви побачите мою найулюбленішу „корову”. Ми приїхали до невеликої клуньки під дібровою з двома засторонками, повними сіна та порожнім током. На току

виднілися дрантиві дощечки, крізь які вилазила глина. Під тим током був ще один поміст, під яким був просторий льох, виложений дубовим частоколом, а в тому льосі — „шестидюймовка” з амуніційною скринькою та усіма іншими додатками.

Гарматі нічого не бракувало — з замком, вичищена на „глянс”, змащена та ще й до того, як казав її господар — з „намордником”, тобто з чохлам на кінці дула. Точно так, якби вона стояла в першому-ліпшому артилерійському полку.

— Максиме, Бог з вами, як довго будували ви цій „корові” хліва?

— Три тижні ганяв усю свою сім'ю. Вона (показує на „корову”) була застрягла в піску і ляхи хотіли її знищити піроксиліновими шашками в 1939 році, але мої хлопці взяли їх на „мушку” із-за корчів. Довелося позичати ще аж три пари волів. Насилу за ніч витягнули. Приклали гречкою, закіль збудували оцей „хлів”. Ну що ж, пане директоре, коли значиться... той? Правда, пригодиться? Я ж старий бомбардир-наводчик, промаху не дам! Як треба, то я його, значиться, „прямою наводкою”. Москву візьмемо!

Він обняв рукою дуло гармати, наче циган гарного коня. Прилип сивою бородою до холодної сталі. Цей жест нашого селянина глибоко зворушив мене. Мені зробилось якось невимовно радісно і водночас боляче. Як це могло статися — думав я собі — щоб народ, зложений з таких Максимів, опинився та так тяжко карався в чужому ярмі?

Подумати лише — господар лишає всю свою роботу ранньої осені, мобілізує всю свою сім'ю, щоб таємно копати величезний льох під клунею. Ріже дуби, яких вистачило б на половину хати. Будує сховище не для золота і не на хліб, а на гармату.

Мене це аж підбадьорило. Нації наших Максимів таки не бути в чужому ярмі! Такі Максими — це нащадки Святослава Хороброго, Байди-Вишневецького, Богуна, Хмеля, Мазепи, Сірка та інших лицарів.

По інших клунях та лісових норах була та сама картина. Всюди були пороблені з дерева і навіть повимуровані з каменя сухі склепи, де стояли та висіли міномети, кулемети, рушниці, обрізи та всяка інша зброя з бое-

припасами. А над тими сховищами пишається поліський багатир — ліс.

„Совет” протягом одного року „визволення” повністю вилікував від комунізму навіть малу решту тих наших людей, які бувало плакали, таємно слухаючи київські програми. Навіть найзапекліші мої противники, які ще в 1935 році, перебуваючи в Картузькій Березі, називали мене реакціонером, тепер, побачивши сталінський соціалізм на приктиці, стовідсотково розчарувалися. Цього ніколи не зробила б жодна пропаганда чи переконування. Всі ці мої вчорашні вороги тепер, в 1940 році вже були командантами проєктованих наших повстанських загонів і нетерпляче чекали наказу — бити злочинну компартію.

Одначе, це була щойно половина нашої, так би мовити, норми. Це був лише романтичний порив, що розбурхував стихію. Я собі ясно усвідомлював, що самої романтики та стихійного пориву не досить. Потрібне ще ідейно-політичне виховання, програмове наставлення та практичне оформлення тієї стихії. Все це можна досягнути тільки шляхом зміцнення та розширення дисциплінованої патріотичної організації. Ми відразу взялися впорядковувати нашу організацію. Насамперед я заборонив по цілій лінії оте клацання зброєю. Наказав негайно перевести чистку організації, залишаючи тільки найдовірніших та найбільш вироблених людей. Зброю попереховувати в абсолютній тайні. Ми видали інструкцію у справі ідейно-політичного вишколу кадрів. З уваги на явну небезпеку викриття цілих клітин організації через органи НКВД, вся організація прийняла нову систему, з новими людьми, новими зв'язками, гаслами та псевдами. Я сам з „Гонти” зробився „Байдою”. Словом, створено зовсім новий осередок, як початкову базу для майбутнього штабу політично-свідомої армії. Хай цей авангард буде невеликий, але його треба виховати на рідних політичних ідеалах та сильних духових основах. Лише тоді цей авангард зможе виконати всі свої завдання та виправдати всі ті надії, що на нього покладає поневолена нація.

Впорядкувавши більш-менш всі справи, бодай в проєкті на Поліссі, я, не гаючи часу, щоб не застала зима, у другій половині жовтня 1940 року виїхав на двохмісяч-

ну інспекцію вглиб України. Починаючи від Житомира, через Київ, Чернігів, Полтаву, Харків, Дніпропетровське, Одесу, Вінницю і назад — через Житомир-Сарни. Я об'їхав всі головніші осередки.

Картина, яку я там побачив, була більше, ніж жахлива. Вночі викликають Івана в НКВД і питають про його сусіда Степана: як він поживає, хто ходить до нього, до кого він ходить? Що він їсть? Як одягається? Хто його приятель, а хто ворог? А що він читає? Що він думає? Як він ставиться до влади? Кого любить, кого ненавидить? Чому нічого не говорить? Яке його ставлення до „бандита” Петлюри? Звідкіля в нього нові чоботи? З ким дружать його діти? А де він бере м'яса та молока? Цим питанням немає кінця.

На другу ніч кличуть туди ж Степана і те саме питають про його сусіда Івана. А на третю ніч або посеред білого дня кличуть Грицька чи Омелька. Коли ж вони відмовляються відповідати, їм загрожують смертю або Сибіром. Ті, що погоджуються відповідати і доносити на брата свого в майбутньому — одержують кличку і стають сексотами до кінця свого життя. Так діється на селах, на заводах, на університетах, в школах, армії і всюди, де „так вольно дишет человек”.

Серед кожного народу знаходяться й такі, що не хочуть їхати в Сибір — погоджуються, до якогось часу доносять на брата чи сусіда, поки і їх не викидають на смітник, як господиня видушену цитрину.

Отже, як бачимо, Київ й Україна, яку я побачив своїми очима, підтвердили мої тривожні висновки, зроблені на Поліссі. Не кожна людина має силу вмерти за свої ідеали чи за свою батьківщину. Навпаки, навіть найідейніша людина, потапаючи, хапається за будь-яку нагоду врятуватися, хоч і бачить, що рятує не життя, а повільну смерть у задушливій тюрмі народів. Це прекрасно вивчили психологи НКВД. Вони дуже добре знають, як злати найсильніший характер людини. На цих струнах людської слабости вони майстерно грають своїми брудними лапами.

На цьому покищо й тримається вся сила ССРСР. Але в цьому лежить його неминуча загибель. Все населення, чи може 99% його, від робітника до найвищого службов-

ця чи вченого — масово палають ненавистю до безбожної, антилюдської комуністичної системи.

На відновлення наших централізованих організацій треба особливих заходів, багато часу, відповідних кадрів та капіталу. Таких засобів ми тоді не мали. Бракувало кадрів. Грошей пізніше нам не бракувало, бо ми навчилися „позичати” їх у тов. Сталіна так, як колись він „позичав” у батюшки-царя.

Хоч я завжди був вічним оптимістом і ніколи не трапив віри в перемогу нашої справи, ця подорож по всій Україні справила на мене дуже болюче враження. Яку жахливу руїну зробила ворожа окупація! Яку прірву викопали вороги між братами однокровної спільноти! Як поколов, понищив, поділив, подвоїв Маркс та його послідовники наш український народ! Брат боїться брата й обходить його десятою дорогою. За кусень гнилої советської ковбаси, чи звичайного хліба, окупант „купує” душі нашого народу, нацьковує один на одного. Де не допомагають залякування, там повною парою діє масовий терор... Та це ж може довести до повного геноциду українського племені!

Але мене радувало те, що в підземеллі нашої батьківщини клекоче велика потенціально революційна сила, яка скаже своє слово, як прийде слухний час.

Петлюрівський рух організаційно був майже спаралізований. Повривалися нитки зв'язку. Залишилося мало таких пунктів, де можна було говорити з людьми за старим паролем урядового підпілля. Не всюди і не зразу щастило мені відновити зв'язки. Люди боялися нас, а ми боялися їх.

Поява представників Українського Уряду на терені викликала серед старої революційно-демократичної гвардії велику радість. Дала їм нові надії, влила свіжі сили, так потрібні у підпільній роботі. Почали частіше з'являтися „бородачі” на зв'язкові пункти. Відновлювалась звітність з терену. Розходились ділові директиви Уряду по низах.

Ми всюди передавали своїм старшим революційним колегам палкий привіт від наступника Петлюри п. Андрія Лівичького та всього Уряду УНР. Точно інформували їх про міжнародне становище та наші перспективи. Давали

директиви для дальшої праці. Устійнювали техніку дальшого контактування з штабом на Поліссі. Їхали далі.

Всі ці люди мали багатий досвід революційної роботи. Хоч вони розсіяні, все ж таки вони де і як лише могли, робили спільне діло — ставили активний чи пасивний спротив окупантові.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПЛЯНОМІРНА РЕОРГАНІЗАЦІЯ СИЛ

Повернувшись з інспекційної подорожі по всій Україні в кінці листопада 1940 року, я відразу приступив до переведення в життя всіх наших реорганізаційних заходів. Передусім, нам треба було скласти зовсім новий плян структури нашої організації. Точно устійнити — в яких областях організація має вести тільки політично-революційну роботу, а в яких — готуватися до воєнної акції на випадок війни. Які завдання входитимуть до компетенції військово-повстанських одиниць, а які до компетенції поліції чи пізніше цивільної адміністрації. Яка їх взаємодія, контроль та керівництво цілості і т.п.

Це була каторжна робота. Мушу тут сказати відкрито, що якраз тоді під советською окупацією на початку в штабі я був майже с а м. Всі наші молоді кадри були чудові виконавці, але провідного командного та штабового мозку організації нам к а т а с т р о ф і ч н о на місцях бракувало. Колишніх старшин, на яких я розраховував, переходячи кордон, на місці не було. Я домагався підкріплення від Уряду, але перетягти через кордон хоч і „Володавським шляхом” старших людей було майже неможливо. Яких 90 відсотків вишколених зв'язкових не могли пробитися через кордон. Що ж говорити про старших?

З таких причин мені було дуже тяжко впоратися з моїм завданням, особливо у військових справах. Я ж був цивільною особою, хоч і не цілком. Основи військової справи я знав і понад усе любив військову справу.

Я читав багато військової літератури, але цього не вистачало. Де взяти фахове знання майбутнього командира, начальника штабу, інтенданта, зброяра, адміністратора та вишколювача війська. Це широка многостороння ділянка, яку треба було оволодіти.

Від кого і як навчитися бойових операцій і тактики партизанської війни? Треба бути спершу добрим регулярним вояком і щойно тоді проходити додатковий вишкіл на доброго партизана. Від кого всім нам, молодшим романтикам, здобути всі ці скарби воєнного мистецтва?

На щастя, в „культурній країні” Сталіна чого-чого, але фахової літератури не бракує. Не бракує її і з військової ділянки. День і ніч почали ми „гризти граніт воєнної техніки”. Ганнібал-Чингіс-Хан-Суворов-Наполеон-Клявзевиц-Фош . . . Клявзевиц доказує, що війна — це продовження політики іншими засобами. Це нам відомо. Фош вчить, як вести регулярну війну. Нам ще далеко до того. На це в нас є генштаб. Як же ж партизани можуть воювати? В блискавичному наступові та в ще блискавичнішому відступові полягає вся суть партизанської війни. Зрештою, сам Суворов також не раз „ретірував”.

Візьмемо інших — Хмельницький, Богун, Сірко, Омелянович-Павленко, Тютюнник, Троцький, Котовський, Чапаєв. Хмельницький — так. Це перші піонери партизанської війни. Від них дуже багато можна навчитись. Вони майже ніколи не приймали оборонного бою, а лише самі накидали його ворогові, або зникали. Це — партизанни-клясики. Однак, між технікою їхньої війни і нашої доби — велика різниця. Методи — ті самі, але техніки дії — цілком інші.

Омелянович-Павленко і Тютюнник. Вони вкрили вічною славою зброю легендарної армії Української Народньої Республіки, але вони переходили від регулярної армії до партизанської. Вони мали кадри і базу. Нам треба робити все навпаки. З іррегулярної повстансько-партизанської армії розвиватися і поступово ставати регулярною армією. Вони розвивалися згори донизу, а нам треба розвиватись знизу догори.

Отже, хто? Троцький, Котовський чи Махно? Невловима бойова техніка отамана Махна та поступовий пере-

хід від партизанки до регулярної державної акції Троцького і Котовського — це чудове сполучення для прикладу кожному, хто хоче добре партизанити, не лише для того, щоб партизанити, а й для того, щоб будувати державу.

Простудіювавши десятки разів об'єктивну оцінку бойової тактики отамана Махна, написану його ворогами, я вирішив прийняти її на майбутнє, як основний закон бойової тактики наших майбутніх повстанських військ. Зводиться вона до одного речення — з-під землі та під землю. Політичне кредо анархіста Махна, очевидно, не могло для нас служити жодним прикладом. Воно відкидалося.

На оперативній тактиці Махна ми почали самі перешколювати свої кадри по всіх районах. З Троцького і Котовського ми взяли собі приклад, як повинна еволюціонувати революційна армія від партизанки до регулярної армії, підпорядкованій певній державній концепції. Різниця була тільки та, що Троцький та Котовський будували комуністичну тюрму народів, а ми маємо будувати свою суверенну національну державу. Вони збудували мостовий причілок світової комуністичної змови на румовищах нашої держави, а ми її мусимо відбудувати на румовищах московсько-комуністичної імперії.

Цілу зиму з 1940 на 1941 рік в нас кипіла праця. Маючи за основу плян с.п. генерала В. Сальського, ми пристосовуємо до наших місцевих умов. Відшукуємо послідовно все нових людей. Формуємо новий керівний апарат нової армії без держави, яка має виконувати зовсім нові завдання свого Уряду в запіллі ворога в модерний час.

Взимку 1940/41 року наші лави понесли дуже болючу втрату. У Винниці на судовій показусі большевики з великою помпою засудили на „вищу міру покарання”, тобто до розстрілу, колишнього повстанського отамана Гайсинського повіту в 1918-20 роках — полковника Волинця. Царство Йому Небесне.

Це був військовий фахівець великого масштабу, організатор повстанських з'єднань і мобілізатор постачання для повстанських військ. Після закінчення першої світової війни він оселився в Рівному, на Волині.

В 1933 році мене познайомив з полк. Волинцем полк. І. Литвиненко. Ми йому запропонували вступити в нашу організацію. Він погодився, але з застереженням, що прийме на себе будь-які обов'язки тільки при умові, що буде робитися конкретна бойова робота. До підпільної роботи тепер не почуває себе досить здоровим, бо має надірвані нерви. Таким чином полк. Волинець був нашим симпатиком та дуже добрим моїм дорадником у багатьох справах. Він знав про всі пляни та дії нашої організації і був дуже поважним співавтором тих чи інших її плянів. Це була високоінтелігентна та далекозора людина, гнучкий тактик. Я дуже багато від нього навчився з галузі військово-політичної тактики (бачити те, чого не видно).

Як могло статися, що ця людина в 1939 році залишилася в Рівному — я не знаю. Я був більш ніж певний, що він втече до Польщі, але до липня 1940 року його там не було. Я думав, що він уже на місці пішов у підпілля. Щойно перед моїм відходом в Україну, мої зв'язкові повідомили мене, що полк. Волинець заарештований і вивезений невідомо куди. Може він спочатку не тікав, бо не хотів кидати нову хату, а потім не мав змоги забрати з собою родину, коли нагла потреба диктувала втікати. Надмірна прив'язаність до родинного огнища та сякого-такого майна погубила чимало інших людей, які навіть думали, що теперішні большевики — не ті, що були в 1918 році! (Людська наївність — безмежний океан). Добра наука для теперішніх українців у країнах вільного світу, яких так збаламутила советська захалаящина та культобман.

Вся большевицька преса в ССРСР мала ще одну нагоду для оплюгавлення „бандита” Петлюри та всіх інших „петлюрівських собак”. Процес був показовий за всіма правилами беззаконного „правосуддя” ката Вишинського. На процесі була маса кореспондентів та журналістів. Всі вони аж зацілювалися з приводу того, що цей старий „бандидт”, ще й тепер перед світлим трибуналом трудящих веде себе так само, як 25 років тому в Гайсині. Коли полк. Волинця запитали большевицькі кати чи винен він в тому, в чому його обвинувачують, він спокійно відповів — ні.

— Як то — ні? Ти не чуєш, що народ говорить?

— Хіба це народ, це ж...

Забула советська преса написати — де ж поділися ті амнії, якими советські брехуни пробували затягати українців з-за кордону до свого пекла. Отаман Волинець не просив помилування. Навпаки, він виступив з гострим обвинуваченням проти тих, хто обвинувачував його.

— Я знаю, що я вмру сьогодні, але пам'ятайте також, що всі ви, починаючи від Сталіна, обов'язково здихаєте з а в т р а ! Таке було останнє слово Гайсинського отамана полк. Волинця. Гідно жив і боровся за волю України. Гідно, як незаплямлений лицар помер. Вічна йому пам'ять і слава!

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ПЕРША СХЕМА УПА

Ми опрацювали більш-менш докладну схему нашої нової військово-революційної організації за територіальним принципом советської адміністрації країни. Вона приблизно була така:

1. Головна Команда
2. Дві, чи найбільше чотири області, становлять Окружну Січ з територіальною назвою. Напр., „Поліська Січ”, „Волинська Січ”, „Полтавська Січ”.
3. Область — О б л а с н а Б р и г а д а — за назвою області.
4. Район — Районовий Полк — за назвою даного району.
5. З двох до п'яти сіл складався Курінь (батальйон) за назвою району з черговим числом.
6. Село — Сільська Сотня за назвою села.
7. Неповна сотня — Відділ — за назвою населеного пункту, або якою іншою окремою назвою.

На випадок всенароднього зриву Окружні Січі мали б бути злучені в Г р у п и з двох, трьох або чотирьох Округ. В основному було заплановано 5 груп:

1. Група Північ
2. Група Схід
3. Група Південь
4. Група Захід
5. Група Центральна

Наша організація мала у своїй структурі два сектори: Політичний і Військовий.

8. Завдання Політичного сектора — тримати на місцях підпільну мережу таємної територіяльної організації для зв'язків, транспорту, політвишколу, пропаганди й організації постачання для військових частин на місцях.
Завдання Військового сектора: фаховий вишкіл та готування військових частин і ведення бойових операцій.
9. Кожне більше місто творить свої окремі сотні та курені, підлягаючи наказам даної районної чи обласної команди.
10. Поліція твориться окремо, підлягаючи наказам Головної Команди та територіяльних команд війська.
11. Цивільна адміністрація, коли на це будуть передумови, організовується з місцевих фахових людей за директивою і під контролем Політичного сектора війська.

Назва нової організації:

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ.

Кожна Окружна Січ має на своєму штампі територіяльну і загальну назву.

Згідно з наказом Уряду УНР, запроектовується бойова одиниця майбутнього війська під назвою: Поліська Січ Української Повстанської Армії.

Всі наші Січі УПА на місцях мають організуватись за такою самою схемою з своїм місцевим командуванням, але покищо тільки в проєкті і в абсолютному підпіллі. Доки не буде від Уряду УНР наказу ставити ту чи іншу Січ під зброю, ніхто ніде не може робити жодних

**Отаман Тарас Бульба Боровець в поліських лісах
Світлина з 1942 р.**

збройних виступів. Практично це означало, що в запіллі має діяти лише мережа Політичного Сектора, мобілізуючи кадри та підготовляючи головним чином командний склад для майбутніх команд УПА.

Назву організація змінює по всіх округах автоматично з днем вибуху німецько-советської війни. Відтоді не існує більше Українське Національне Відродження, а тільки Українська Повстанська Армія.

Так в більш-менш грубих зарисах виглядав наш плян. Я сьогодні точних деталей без архіву не можу відтворити. Я тільки передаю дух та головні риси того пляну.

Ясно, що не всякий плян точно впроваджується в життя навіть в нормальних умовах. А що говорити про умови 1940-1944 років? Наш плян був кілька разів доповнений та змінений. Сама назва організації була пізніше змінена.

Ми не знали, яку політику поведуть німці в Україні, від якої залежатиме наша тактика. Ясним було, що під час модерної блискавичної війни, Україна буде переходити з рук до рук то одного, то другого окупанта. Політичної чи військової порожнечі, подібної до тієї, яка була в 1917 році над Україною напевно не буде. Я був у цьому певний і докладав всіх сил це переконання ширити серед своїх колег та серед народу.

Звідси й випливала проєктована на майбутнє наша тактика: **бити постійно того, хто постійно б'є нас. Допомогати тому, хто воює проти того, що б'є нас, навіть і тоді, коли він — наш явний ворог.** Маневрувати так, щоб обом окупантам нанести якнайбільше втрат.

Ми знали, що коли Німеччина нападе на ССРСР, то ССРСР автоматично стане на стороні союзників аж до закінчення війни. Це значить, що за допомогою Великобританії та ЗСА — ССРСР буде на стороні переможців. А це в свою чергу означає, що Україна залишиться далі в так званому Союзі аж поки не назріє конфлікт між комунізмом ССРСР та демократією заходу, якщо назріє взагалі.

З таких міркувань, ми навіть і не пробували реалізувати плян всенароднього повстання в усій Україні, а зразу готувалися до того, щоб бути **НЕВГАСАЮЧИМ НЕВЛОВИМИМ ВОГНИЩЕМ РЕВОЛЮЦІЙНО-ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ.**

Зрештою, коли б ми цей гігантський плян загального зриву й хотіли провести, то на це в нас не було фізичних сил, навіть ті сили, що ми мали, були р о з п о р о ш е н і. Слава Богу, що не було потреби на таке діло.

Крім того, була ще одна слаба сторона нашої схеми організації повстанського війська. Хоч нам був виразний наказ ставити під зброю тільки одну Поліську Січ, то все ж таки наш плян був розрахований на суто територіальне військо цілої України. Пізніше на практиці показалося, що такий плян можна здійснювати при умові загального зриву з можливістю тримати в своїх руках якусь територію. При „льотних” операціях без бази твердого запілля, військові відділи, знаходячись під землею окупованої ворогом території, не можуть бути прив’язані до жодної місцевости, а мусять бути в постійному маневрі, незалежно від того, чи є бої, чи нема. Партизанське військо в безперервному поході — це справжнє військо, а на кожному пості — це справжня банда.

Сама життєва практика внесла ще дуже багато тих чи інших поправок, але в основному плян був таки частково виконаний і дав позитивні наслідки.

Так помалу, починаючи з одного „фіса”, з яким я переплив Буг, народжувалася та виростала наша славна дитина — УПА. Потім до того „фіса” долучились польські „мавзери”, „максими”, „РКЕ” та „Корови”. А з вибухом німецько-советської війни прийшли ще й „дехтарови”, „максими”, „токарі” та навіть „Т-34” та сам „К.В”. Дарма, що з них користи було мало — брак пального, запасних частин, ремонтних майстерень і т.д. Це надто голосна зброя. Танки для партизанів без запілля і бази — це лише купа заліза.

Наш рух міг внести свою долю у справу революційно-визвольної війни України під час Другої світової війни лише тому, що була велика ідея і конкретний плян для дії. Були, хоч і невеликі числом, але сильні духом люди, які палали патріотичною ідеєю і були готові на найвищу жертву для добра цілої нації. Всі події на Поліссі були наслідком тяжкої праці ще до початку війни. Протягом двох десятків літ готувався ґрунт, щоб тепер можна було сіяти на ньому таке досі невідоме зерно, як добровольча національна армія. Це були жнива для Пет-

люрівського руху та всіх інших самостійницьких організацій, які настирливо і безперервно готувалися до цих жнив, особливо націоналістичний рух після 30-х років.

Революційні ідеали Української Народньої Республіки, що їх винесли з собою та сіяли по цілому світі гнані ворогом з центральних земель України палкі патріоти, знайшли пригожий ґрунт в поліських багнах та лісах. На голих скелях і в трясовині ці ідеали вирости в національно-державний чин у формі Української Повстанської Армії. Ось де треба шукати генези УПА об'єктивному історикові нашої бурхливої доби. В національному ренесансі цілої Поліської Округи, починаючи від ідейно-політичних основ, а не від того, щоб „здобувати” Полісся для своєї партії тоді, коли воно було вже здобуте німецькою зброєю для партії Гітлера. Командно-провідний склад УПА дали колишні вояки армії УНР, а людський матеріял — Поліська Округа та Волинь.

Політичні партії та інші організації, що потрапили дивитися вперед не через одну призму своєї вузько-партійної групи, а так, як цього вимагає державна рація відповідального часу — знайшли своє місце в лавах тієї армії, хоч політично й не зовсім погоджувалися з концепцією та політикою державного центру УНР.

З уваги на те, що на практиці всі інші запроєктовані Січі УПА не проявляли своєї діяльності крім Поліської Січі, то й уся повстанська акція спочатку коротко називалася „Поліська Січ”.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

НІМЕЦЬКО-СОВЕТСЬКА ВІЙНА

22 червня 1941 року советське радіо та преса повідомили рабів СССР, що Гітлер віроломно зламав союз Берлін-Москва та видав наказ своїм військам силою вдарити по збройних силах СССР. Рівночасно повідомлялося, що деяким бандам німецько-фашистських агресорів, через „незобілізованість” Червоної армії, вже пощастило вдертися в межі СССР.

Одначе, „вони — сказав Сталін — знайдуть свою могилу на нашій священній землі”. Таким чином, вчорашнє бундючне гасло — „розбити ворога на його території” — вже з першого дня війни гнучка діялектика Кремля заступила новим гаслом: „хоч морда в крові, а все ж таки наша бере”.

Від Прибалтики до Чорного моря відбувається нечуване в історії людства видовище. П'ятимільйонова „незобілізована” советська армія дає нечувану досі в історії воєн цілого світу нагоду ворогові знайти могилу на її „священній землі”.

Такого чуда, як світ світом, а війни війнами, ще ніде ніколи не було. Цілі дивізії, корпуси, армії, цілі фронти йдуть вперед з піднесеними догори руками.

Появляється нова анекдота про нову зброю Сталіна — „руки вверх”.

Лише частині мерзенних недобитків маршалізованих та генералізованих фронтових чекістів та комісарів, що їх не здолав перестріляти советський вояк, щастить на автах та награбованих конях день і ніч тікати лісами та багнами на схід. За ним суне хмара місцевих енкаведистів, міліціонерів, секретарів та голів усіх „райкомів”, „обкомів”, що досі наче мошка та п'явки, точили живу кров з нашого народу. Сунуть вони перелякані на смерть з їх родинами та бебехами.

Їх невинно переслідують німецькі пробоеві частини есес-ів та Вермахту, з позакачуваними по лікті рукавами вовняних зелено-сірих одностроїв.

Одні на чолі носять труп'ячу голову — символ смерти, в других на череві виблискує „Гот міт унс”*) — з нами Бог. Перед ними іде танк, на якому високо стирчить кований золотом держак з червоною плахтою, на якій у білому крузі майорить спотворений та поламаний хрест — „гакенкройц” — свастика. Це мав би бути символ воїновничости та непереможности гітлерівської Німеччини. Вояки один в одного — дуби — високі, стрункі, червонолиці з чистовиголеними обличчями та білявими чупринами. Вони заковані в залізо і сталь, а над їх головами віч-

---

*) Нім. *Gott mit uns* — „З нами Бог”.

но грає тьма гігантських сірих птахів, які постійно плюють на ворога градом заліза та вогню.

Перед ними швендяє обстрижена під машинку, щоб не було де ховатись вошам, напівкосоока голова, з чорною, запиленою, тижнями не митою бородою — хоч щойно другий день війни. Понура постать, виснажене голодом та солоною рибою обличчя. У царській, заялозеній, розхристаній „гімнастборці”, в брезентових чоботях. Попруга через одно плече, а через друге — гордість советської збройної техніки — автоматична „вінтовка” Сімсова. Відомо вона тим, що вона що 5-6 набоїв спиняється, а щоб її направити, то досвідченому офіцерові треба півдня, щоб її розібрати і назад скласти. Ззаду бовтається, вдаряючи ручкою по стегнах лопатка і протигаз. Замість військового наплечника — кропив'яний мішок, до якого прив'язана, взята чи не з миколаївських запасів „фуфайка”. Там же прив'язаний погнутий та поржавілий „котелок” — ветеран ще Кримської війни . . .

Ця нещасна постать аж припадає до землі, тримаючи на горбі, не держак, а корабельну щоглу з величезною довгою червоною шматою з жовтою зіркою, на якій видніється серп перехрещений молотом — як і в німців спотворений хрест. Це символ панування цього молота над серпом і над усім іншим на п'ятьох континентах земної кулі.

Половина України, ціла Білорусь, ціла Литва та Латвія одним „махом” опиняються в руках Гітлера. Коли так піде далі, то за два тижні буде „большевизмус капут” (кінець большевизмові). Всезнаючий Гітлер забув, що „большевизм” має багато генералів — генерал — мороз, генерал — болото, генерал — простір і генерал — воша. Видатні німецькі генерали, як Бравхич та інші звертали увагу Гітлера на всі ці факти, домагалися перепочинку для армії на лінії Дніпра для перегрупування сил, налаштування транспорту, поповнення постачання армії, закріплення заплілля. А найголовніше — негайно проголосити таку політичну концепцію для окупованих німцями країн, яка наочно переконувала б всі народи Східної Європи та Середньої Азії, що німецька зброя та німецька політика несуть не уярмлення, а справжню свободу.

Всі ці пропозиції німецької армії Гітлер відкидає, як зрадницькі. Бравхіч та багато його однодумців мандрують до концетрака. Всі збройні сили „очолює” сам Гітлер. Дає наказ — „в п е р е д !”

У нацистського виродека запаморочення від успіхів. Наступаючи на п'яти втікаючого „молота”, „гакенкройц” не має часу дати раду 5 мільйонам полонених Червоної армії, які забезпечили йому таку блискучу перемогу. У ньому діють інстинкти дикого варвара з новим ощадним калькулятором: пощо годувати стільки полонених? Чи не ліпше їх ліквідувати? Він загання 5 мільйонів людей за дроти та відразу морить їх під голим небом голодом, холодом, сльотою, спрагою та страшними муками аж до самої смерти...

Та не всі червоноармійці вмирають за дротами. Побачивши, що несе червона шмата з „гакенкройцом”, вони тисячами сунуть на дроти. Їх заливає олив'яний дощ з вартових веж. По сотнях і тисячах трупів своїх товаришів щасливі одиниці, десятки й сотні виринаються з обіймів смерті „гакенкройца”. Біжать наосліп знову до „молота”. Оповідують новим мобілізованим, що чекає їх в полоні. Комісари формують з них нові штрафні батальйони і кидають непіводягнених і напівозброєних на фронт, щоб вони „о купили кров'ю свою зраду родини”.

Німецькі війська блискавично взяли Крим, Київ, Смоленськ, всю Прибалтику. Беруть Миколаїв, Полтаву, Харків, Курськ, Бородіно, Великі Луки, В'язьму, Тулу, Калінін, відтинають Ленінград, підходять до Москви, напірають на Сталінград.

Сталін з комунобратією тікає з Москви далі на схід. Гітлер на весь світ трубить про перемогу. Світ задерев'янів від такої несподіванки.

Притиснений Гітлером до муру, Сталін бачить, що справа погана. Насамперед він укладає новий „НЕП” з Богом та російським націоналізмом. Ліквідує свій союз безвірників разом з його провідником Ярославським. Витягає з антирелігійного музею „дурман для народу”. Дає новоспеченим батюшкам купони на хрести, чаші, рясні та ризи поза чергою, по твердих цінах, як новій клясі трудящих. Висвячує нового патріярха, бо брутально ним замордованих воскресити не в силі. Появляються нові єпис-

копи „православної Русі”. Оголошує війну чисто російською, вітчизняною. Наказує всьому народові молитися за перемогу.

У закордонній політиці компартія робить також крутий обманний поворот. Розпускає Комінтерн. Просить води, хліба, одягу, заліза, зброї, амуніції та вічної союзної дружби від нібито запеклих ворогів — буржуазно-капіталістичних шакалів світового капіталу.

Де ж поділась вся та передова техніка, якою советська пропаганда доганяла і переганяла Америку? Де та могутня зброя, на яку комуністи протягом 20 років вимотували живі кишки з 170 мільйонів рабів? Де та соціалістична гідність і большевицька гордість? Коли лінія партії була правдива? Чи тоді, коли священників та вірних десятками чи сотнями тисяч гнали на Сибір, а хрести, церкви та іконостаси наші топтали ногами, розвалювали і нищили, чи тепер, коли знову дозволили молитися?

Так чи інакше світова демократія з відкритими руками приймає нового „союзника”. Водю та повітрям сунуть з заходу масові поставки зброї, харчів, одягу, техніки, взуття, літаки, включно з атомними матеріялами. Сталін мобілізує нові резерви. Будує новий фронт. Затримує ворога. Переходить в протинаступ.

Демократи цим разом роблять те саме, що робив Сталін з Гітлером в 1939-40 роках. Чи не краще було б залишити цих обох „приятелів” поки вони знесиляться в боротьбі і тоді дати народам Європи захити вільним демократичним життям без обох соціалізмів — сталінського і гітлерівського? Видно, що демократи не почувають себе співвідповідальними перед Богом та історією за оті всі злочини, що їх робили Гітлер та Сталін. Чим Сталін ліпший від Гітлера, що захід взявся йому так допомагати — тим, що винищив більше мільйонів людей, ніж Гітлер? А чим віддячиться він — світовою революцією?

Чому ж світова демократія допомагала і далі допомагає найбільшим тиранам світу — кремлівським комуністам? Відповідь на це питання приведе нас до аналізу світової комуністичної змови, що виходить за рамки цієї книги.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В 1941 РОЦІ

З вибухом німецько-советської війни в 1941 році в Україні було досить помітне пожвавлення всіх тих підпільних рухів, що до цього часу діяли в абсолютному секреті. Однак, маючи такий сумний чвертьвіковий досвід, революційне підпілля Центральної та Східньої України далі діяло з великою обережністю, чого не можна сказати про Західню Україну, особливо Галичину. На цих наших землях політичне життя відразу почало прибирати відкриті форми.

Повний розгром Червоної армії та блискавичне захоплення всієї України німецькими військами й досить ліберальна окупаційна ситуація під тимчасовою військовою адміністрацією спочатку давали народнім масам України навіть деякі вигляди та надії на те, що німці остаточно не такі то вже „людодоїди”, як їх називає большевицька пропаганда. Робилися припущення, що з німцями все ж таки повинно бути краще, ніж з безбожним комунізмом. Як би воно не було, все ж таки німці — це європейська культурна нація, добрі господарі, не комуністи, не безбожники.

Але це були лише довоєнні припущення та перші враження, що їх робила на людей прекрасна німецька армія. Коротко кажучи, це були ті враження, які впливали з одчаю народніх мас та їх фаталістичної долі: „хай буде навіть сам чорт, аби лише не большевик” або „хоч і гірший, якби інший”. Народ сподівався, що німці заведуть хоч якийнебудь правопорядок замість того дикого свавілля, яке панувало за большевиків. Так потішав себе народ перспективою кращого життя під новим „цивілізованим” окупантом.

Але ці припущення, що переважали серед народу України, дуже скоро розвіялися. Вже наступні тижні та місяці німецької окупації, коли німецька цивільна адміністрація Еріха Коха перебрала від армії управління окупа-

ваними землями України, показали марність таких припущень та сподівань. З цього моменту Україна відразу займає до нового „визволителя” таке саме негативне становище, як і до попереднього червоного окупанта. Перемагає твереза концепція: „перечекати цю фазу війни на поверхні пасивно, а в підпіллі вести свою активну роботу”.

Такою була політична лінія, що її хоч окремо, але однодушно, провадили майже всі українські політичні угруповання, різні організації та окремі громадяни України. Всі припускали, що Німеччина оголосить якусь політичну концепцію для Східної Європи (крім тієї, що витікала з „Майн Кампф”) і щойно на підставі тієї концепції буде видно, яке становище до нового окупанта може зайняти українська офіційна і неофіційна політика. З уваги на те, що Німеччина жодної політичної концепції для сходу Європи не проголосила, а відразу почала за тенденцією „Дранг нах Остен” (Натиск на Схід) вводити країну за країною в свою „нову Європу” — становище української національної політики до нового окупанта не змінилося.

Таку політичну лінію заступав Уряд Української Народної Республіки з його масовим підпіллям, Організація Українських Націоналістів під проводом полк. Мельника, Союз Монархістів та інші українські національні організації.

З цього солідарного всенаціонального революційно-визвольного фронту випадала тільки одна так звана революційна Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери. Не чекаючи на те, що скажуть інші українські політичні чинники та німецький уряд, група Бандери 30 червня 1941 року сама одна проголошує через львівську радіостанцію наступний політичний акт:

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує створення Української Держави, за яку покладали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця, Євгена Коновальця, вела в останні десятиліття кривавого московсько-більшевицького поневолен-

ня завзяту боротьбу за свободу, взиває весь Український Народ не складати зброї так довго, поки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток всіх його сил та заспокоєння всіх його потреб. Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери взиває підпорядкуватися створеному у Львові Краєвому Правлінню, якого головою являється Ярослав Стецько.

Слава Героїчній Німецькій Армії і її Фюрерові Адольфові Гітлерові!

Україна для українців. Геть з Москвою! Геть з чужою владою на Українській Землі! Будуймо свою Самостійну Українську Державу!”.

Рівночасно з проголошенням акту 30. 6. 41 р. ця група опублікувала та пустила в масовий кольпортаж копію іншого, дуже важливого документу під назвою „Акт консолідації українських політичних сил”. На жаль, я не маю під рукою цього документу. Зміст його зводиться до того, що всі українські політичні угруповання консолідуються, щоб таким чином створити один всенациональний політичний провід Соборної України. Під документом було відруковано багато підписів визначних українських громадян, головним чином з Галичини. Чи цей документ та його підписи були дійсні, чи фальшиві — я не знаю, але сам документ був достосований до загальних подій з великою майстерністю.

Ці два документи робили велике враження на народні маси та внесли дуже серйозне замішання в ту політичну лінію всієї України, про яку була мова вище. Акт консолідації вказував на те, що наче б то серед всіх українських угруповань, хоч і не подано їх назв, нарешті припинилася зненавиджена народом партійна ворожнеча та створився якийсь один провідний політичний центр. Отже, все те, що говорять інші — брехня.

Насправді ж акт проголошення нової держави за плечима німецької армії та ще й з участю німецьких офіцерів та інших високих урядовців з привітальними телеграмами: Стецько-Бандера-Гітлер і т.п. вказували на те, що той новий політичний провід, як майбутній уряд Ук-

раїни під німецьким протекторатом, домовився у цій так важливій справі з німецьким урядом та має завдання репрезентувати Україну перед німецьким урядом.

Народ ясно розумів, що якась нова форма адміністрації української території під німецькою окупацією мусить бути, що цю адміністрацію німці можуть передати тільки таким людям, яких вони добре знають і мають до них довір'я. Народ вважав, що серед українців, мусять знайтися такі люди, що будуть вести свою націю під німецькою окупацією. Якщо такою людиною сьогодні має бути навіть нікому невідомий, особливо на східних землях, п. Степан Бандера, то на це під чужою окупацією немає ради. Всяка виборність у военний час під такою тоталітарною окупацією, як гітлерівська, відпадає. Вся відповідальність спадає тоді на тих людей, що беруться таке діло вести. Українському народові були відомі подібні приклади, де навіть найвищі національні авторитети жертвували своєю особистою гідністю, щоб не лишати своєї нації на волю долі в тяжку національну годину, а вести іншою дорогою до тієї самої мети. Під час другої світової війни таким прикладом був герой Франції маршал Петен.

Коли ж замість німецького протекторату на фронті, за фронтом, через радіо, газети та журнали шириться вістка про створення Української Держави, тоді тим більше така політична акція не може не мати хвилюючого впливу на маси народу. Бо це ж доказ, що німці — не „людоїди“, а культурна і справедлива нація, яка несе на схід Європи свободу поневоленим націям.

Наскільки ці два акти та їх початкові наслідки були переконливі, свідчить той факт, що „державу“ п. Бандери в перших днях благословить архипастирськими посланнями навіть така політично-письменна людина, як Князь Української Греко-Католицької Церкви Митрополит Граф Андрій Шептицький.

При цьому треба підкреслити, що якраз найбільшою жертвою ошуканства актом „консолідації“ зроблено Митрополита Шептицького. Він благословив „державу“ п. Бандери тільки тому, що його явно ошукав довірочний його ж підвладний духовник о. д-р Гриньох та сам „прем'єр-міністер“ Ярослав Стецько. Вони о 4 год. ранку 30. 6. 41 р. з'явилися в Митрополита Шептицького, як спе-

ційальна делегація від С. Бандери, де заявили, що вони діють на підставі консолідаційної угоди з усіма політичними партіями та що їм „Український Національний Комітет” доручив проголосити створення української незалежної держави. Того ж самого дня до Митрополита Шептицького з’явилась делегація німецьких офіцерів в особах Ганса Коха та Зондерфюрера*) Кайта, які заявили Митрополитові, що місцева команда німецької армії не має жодних застережень проти проголошення акту створення української незалежної держави. Ці ж самі старшини та багато інших були присутні на зборах, де була проголошена державність та „декрет” Степана Бандери, який призначував Ярослава Стецька головою „уряду” цієї держави.

За кілька днів Митрополит Шептицький довідався про дійсний стан речей та про політичну диверсію групи Бандери і змінив своє ставлення до державної фікції цієї групи. Незабаром все українське громадянство довідалось, що це не була серйозна акція, узгіднена з іншими українськими політичними чинниками та німецьким урядом. Вже 2 липня 1941 року німці відібрали від „уряду” Стецька львівську радіостанцію, а 13 липня німці розігнали весь уряд, а „прем’єра” арештували. При цьому було заарештовано чимало інших розконспірованих людей.

В Україні створилося невиразне становище — одні вважали, що треба ще почекати, а інші казали організувати цивільну адміністрацію та всякі інші установи. Крайовий провідник групи Бандери — Іван Климів Легенда — автоматично стає „міністром” політичної координації та „головнокомандуючим збройних сил”. Цей „міністер” видає за підписом — „Лейтенант Легенда” цілий ряд наказів по військовій лінії, повідомляє про створення своєї головної квартири з окремими центрами авіації та танкових військ. Лейтенант Легенда наказує під загрозою карі смерті всім окремо повсталим з’єднанням в усій Україні підпорядкуватися директивам та наказам його головної квартири.

В одному з таких наказів (ч. 4) „міністер” Климів Легенда, призначивши та впорядкувавши всі роди „збройних сил”, на закінчення пише дослівно таке:

---

*) Нім. — *Sonderführer* — спеціальний керівник.

- “1. На українській землі війна. Німецька армія вийшла, як наша союзниця в боротьбі з Москвою і за таку її треба вважати.
2. Головна роля в першій фазі боротьби паде на німецьку армію. Поки німці будуть бити Москву, ми маємо створити українську міцну армію, щоб потім спільними силами приступити до розподілу і перебудови світу. (?!)
3. Назначую одним сувереном на українській землі Український народ (?!) та його виразник Провід Української Нації зі Степаном Бандерою на чолі. Всяке зазіхання на це наше право стрінуть наш рішучий збройний спротив. Німецькій армії в боротьбі з Москвою помагатимемо всіма можливими засобами, але творитимемо свою Українську Армію”.

Думаю, що коментарів до цього „наказу” не треба. Цей наказ свідчить сам про себе та про його авторів.

Які ж позитивні та негативні моменти „державного” акту Бандери?

1. Акт 30.6.41 року офіційно пригадав широкому світові, що в Україні нуртує воля до своєї суверенної державности.
2. Акт намагався ту волю скерувати в належно організоване русло.
3. Акт являється історично-доказовим документом, навіки засвідчуючим, що Україна в 1941 році офіційно змагалася за свою суверенну державу.

Так, принаймні, пояснюють цей акт його автори. А тепер пригляньмося до його інших моментів:

1. Акт не був волевиявленням всього українського народу через репрезентативно-парляментарні органи. Він був наспіх проголошений кількома випадковими людьми. З таких причин це не є жоден акт національно-державної політики, а самозванча диверсія і явна отаманія.
2. Проголошувачі цього акту автоматично анулювали Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 22.І.1918 року, яким була проголошена та затверджена суверенна Українська Народня Республіка.

3. Навіть зі становища авторів цей акт не може мати ані політично-дипломатичної, ані революційної законности, бо був проголошений за плечима чужої армії без згоди політичної влади та держави тієї армії. Цей акт мав би революційно-юридичну законність, якби він був проголошений не 30. 6. 41 р., а раніше і не за плечима німецької армії, а в підпіллі попереднього, советського, окупанта України. Німецька армія тоді застала б доконаний революційний факт, з яким, згідно з міжнародними законами, повинна б рахуватись і його респектувати.
4. Проголошення цього акту внесло юридично-державний дуалізм в українську національну політику. Така затія являється доказом нерозуміння політичних законів авторами акту, чим компромітується державна традиція української нації перед широким світом.
5. Починаючи від 22. I. 1918 р. ніхто не має потреби проголошувати українську суверенну державу, бо це Україна вже раз зробила і легітимний уряд тієї держави не припинив своєї політичної діяльності, як екзильний уряд окупованої ворогом країни. Може бути мова тільки про відновлення тієї держави.
6. Акт викликав певну дезорієнтацію та анархію серед народніх мас. Якщо це був революційний акт проти волі Німеччини, то чому там трубилося офіційно: „слава німецькому фюрерові”, а коли за згодою німців, то чому автори акту не домовилися з німецьким урядом, щоб він той акт шанував?
7. Редакція самого акту неграмотна. Жодний акт будь-якої суверенної держави ніколи не має права бути інструментом вихваляння іншої чужої держави. Крім того, цей акт навіть не окреслює, якою має бути та держава: республіка, монархія, авторитарна диктатура, чи що інше.
8. Акти про відновлення держав та дії їх суверенної влади можуть бути практиковані тільки тоді, коли це робить або екзильний уряд на чужій території, куди ворог не має доступу, або на своїй терито-

рії, тільки в такий час, коли політична та воєнна ситуація гарантує, що піднесений прапор найбільшої національної святині, якою є державність, не буде відразу будь-ким спровофаний. Таких передумов, навіть на кілька коротких днів Степан Бандера, проголошуючи свою „державу” під німецькою окупацією, не мав.

9. Акт без жодної підстави був коментований у світовій публіцистиці, як акт держави-сателіта під владою держав осі. По суті такий факт не відповідав дійсності, бо Україна ні де юре, ні де факто не була сателітом держав осі, а тільки окупованою територією під німецькою, румунською та мадярською адміністрацією.
10. Що в Україні не завмерла ідея відновлення своєї суверенної держави, свідчить постійна революційна боротьба з великими жертвами крові, а не „оперетковими державними актами” типу акту С. Бандери від 30. 6. 1941 р.
11. В часі Другої світової війни не було місця навіть для сателітної української держави, не говорячи вже про соборну українську державу та її суверенну владу. Це повинні були розуміти автори акту, як кандидати на державних мужів.
12. Національна революція, її політика та збройні змагання — це не дитяча забава в державу та війну, а поважна справа, за яку ціла нація платить величезну дань кров'ю та духовими й матеріальними скарбами.

Щодо „акту консолідації”, то, як потім виявилось, це була звичайна фальшивка для скріплення слабих позицій чужим авторитетом. В консолідаційних актах політичного характеру точно подаються назви організацій та їх провідників, а не одне загальне слово — „всі”. Якраз всі офіційні політичні угруповання з „консолідацією” С. Бандери не мали нічого спільного.

Щодо військових „наказів” Климова-Легенди з його грандіозним масштабом та назначуванням „суверена” української землі, не зважаючи на їх загальну несумісність на тлі всіх подій, де про українську національну армію зовсім не могло бути мови, то ці накази були не чим іншим, як

доказом повного політичного анальфabetизму всіх авторів тих актів та наказів. Сьогодні нам сором ці „державні акти” цитувати, щоб не осмішувати українського імени перед цивілізованим світом. Одначе, це нам нічого не може. Цілий світ про всі ці „державні акти” знає, а всі зацікавлені установи мають їх у своїх архівах. Це ж не була жодна таємниця, а офіційна політика цілої „держави”.

Ми примушені ці документи цитувати насамперед для самих нас, щоб висвітлити повністю ту політичну ситуацію, яка була в Україні під час Другої світової війни. Робиться це в основному з двох мотивів:

- щоб дати майбутньому історикові нашої доби дійсні факти і події й
- для того, щоб автори всіх тих примітивних „державних документів” з перспективи часу побачили самі себе в дзеркалі і не пробували безсоромно називати себе „проводом” всієї України.

Поминаючи вищезгадану гарячкову і шкідливу політичну диверсію вождівської отаманії, вся ділова українська національно-політична думка в 1941 році була наставлена більш-менш на таку генеральну лінію:

1. Які б не були обставини та зміни — високо нести прапор державної суверенности України.
2. Ворогом України ч. 1 рахувати Всеросійську імперію та комуністичну партію.
3. Ворогом України ч. 2 рахувати всяку іншу нову Росію, яка не відмовиться від своїх претенсій на Україну, як складову частину будь-якої „федерації” з нею.
4. Ворогом України ч. 3 рахувати кожную імперіялістичну Німеччину, яка нераз була тимчасовим окупантом України, але не мала і ніколи не матиме змоги закріпити своє панування над Україною. Проти всякої німецької агресії завжди реагують інші сили світу, а проти старшобратнього поневолення Москви не реагує ніхто, поки московська агресія не стане загрозою для інших націй.
5. Ворогом України ч. 4 рахувати Польщу та інші сусідні держави, які претендуватимуть на українські етнографічні землі.

6. Україна бореться за свою суверенну державу на всій своїй території за принципом етнографії, а не будь-яких інших історичних, стратегічно-політичних чи економічних міркувань.
7. Всяку антиворожу пропаганду в залежності від обставин треба вести всіма доступними своїми та чужими засобами з тим, щоб прапор національно-державної політики ніде і ніколи не був виставлений на зневагу.

По цій лінії по всій Україні почалася похвалена акція, що відповідала духові того чи іншого середовища.

З наказу УНР діяла наша організація, розсилаючи своїх представників по всій Україні. До Києва був делегований сотник Малинівський, як спеціальний обсерватор Головного Отамана А. Ливицького. Він мав завдання за всяку ціну якнайдовше вдержатися в Києві та постійно звітувати про ситуацію в Україні. Треба зазначити, що за німецької окупації було дуже тяжко втриматися в Києві серед гестапівсько-енкаведистських провокацій.

Республіканці й монархісти трималися в абсолютному підпіллі, намагаючись впливати на хід подій або з підпілля, або через особисті „легальні” контакти окремих людей, або через обсаджування фаховими людьми господарських та громадських установ всенаціонального значення. Народ всюди офіційно сторонився від політики. Така була ситуація всюди, куди тільки приходили німці. Кожна політична партія та напрям, очевидно, намагалися поширити свої впливи якнайширше легально і нелегально, але це було дуже тяжке завдання. Це стосується, головним чином, центральних та східніх земель. Там старі організації були знищені, а нові не могли прийнятися на ґрунті, так глибоко переораному історичними подіями останнього чвертьвіку. Центральна Україна до всього ставилася з застереженням і обережністю. Цю обережність деякі західні українські організації, особливо група С. Бандери, фальшиво зрозуміли, як доказ політичної немочі, мовляв, раз там ніхто офіційно не зголошується до жодної політичної чи революційної діяльності, то це доказ, що в усій підсоветській Україні ніхто до такого діла не здібний й (?!).

А раз на сході України нічого нема, то це означає, що треба тій Україні дати все, починаючи від поліції, цивільної адміністрації, політичної грамотности та практичної організованости. Треба негайно поширити активну роботу своєї партії, яка має задавати тон всій політиці та громадському життю цілої країни.

Поширюючи свою „владу” щораз все далі на схід, вслід за німецькою армією, бандерівці розпочали офіційне „здобування” України, посилаючи туди кількасот недосвідченої патріотичної молоді з Західньої України. Свою організацію вони разом з проголошенням „держави” зовсім розконспірували, ставлячи її офіційно „провідною” партією. Ввесь дотеперішній підпільний апарат цієї організації стає „державною владою”. Крім того, до практичної фахової роботи притягаються люди з-поза партії, але під постійною диктатурою та інструктажем 20-літніх юнаків, які, мов „комісари”, доглядають та контролюють роботу старших бородатих місцевих виконавців. Ці молоді недосвідчені люди, не знаючи місцевих відносин, сіють по всій Україні підозру та хаос і, таким чином, дуже гостро наставляють місцеве населення проти всієї еміграції.

ОУН, з наказу полк. Мельника, також висилає на Центральну та Східню Україну багато своїх провідних та ділових кадрів під проводом полк. Сціборського, генерала Капустянського, сотника Сеника-Грибівського, д-ра Кандиби-Ольжича, Ярослава Гайваса та багатьох інших своїх визначних членів для здійснення своїх політичних плянів.

Почалися справжні перегони головним чином поміж цими двома націоналістичними групами. Бандерівцям пощастило закріпитися у Львові та Рівному, а кадри ОУН опанували ключові позиції в Житомирі, Києві, Харкові та інших більших осередках. Бандерівці крім Галичини та Волині через брак відповідних кадрів та несприятливі умови не мали змоги поширювати свою „державну адміністрацію”. На центральних та східніх землях бандерівці вже почали діяти також, як підпільна організація. На тих землях, за дозволом німецької військової влади, всюди організувалася цивільна самоуправа з місцевих людей. На ці управи кожна політична група намагалася впливати шляхом таємного пропихання туди своїх кадрів, головним чином, на провідні посади: міліції, господарських, громад-

ських та культурно-освітніх установ. Так більш-менш виглядала праця антикомуністичних чинників з початком німецько-советської війни.

Крім вищезгаданих рухів, що відбувалися централізовано-організованим порядком, багато людей з української еміграції, що не належали до жодних партій та організацій рвалися за всяку ціну пробратися на рідні землі на власну руку. Цим людям німці не давали дозволу вертатися в Україну. Все ж таки, попри всякі заборони, такі люди тікали аж з Франції, Чехо-Словаччини, Німеччини та Польщі та безперервним потоком різними шляхами пливли в Україну або на підроблені документи, або і без жодних документів, переходячи всі нові німецькі кордони тайком.

Місцеве населення до всіх тих людей, які приходили в Україну разом з німцями й відразу вели гостру антинімецьку пропаганду, ставилося з абсолютним недовір'ям. Частково тому, що різні люди несли різні гасла та ідеали, а частково тому, що німці ще не встигли так тероризувати місцеве населення, як це робили большевики. По селах та містечках відкрилися церкви, люди почали хрестити дітей і виконувати всі обряди, як це було в давніші часи в Україні, німці не лише дозволяли, а й сприяли ширенню антикомуністичної роботи серед населення. Ось чому було чимало випадків, коли місцеве населення, видавало в руки німців не одного діяча з західніх земель, який появлявся в тій чи іншій місцевості з пакою антинімецьких летючок. Люди просто розглядали таких людей большевицькими агентами.

Місцеве населення робило те, що йому підказував здоровий глузд на підставі того, що люди бачили на власні очі. Вони намагалися своїми силами якнайскорше впорядкувати відносини країни на місцях і приступали до негайної відбудови економіки, культурного життя та всього того, що можна було робити в межах законів нового окупанта.

Іншого вибору та виходу громадсько-політична думка України під німецькою окупацією і не мала. Всяка політична робота, крім суто антикомуністичної, була заборонена німцями. „Держава” С. Бандери зникла, як булька на воді. І ця група була змушена перейти на підпільне ста-

новище, як це досі було з усіма іншими політичними групами. Ніхто не міг передбачити який буде кінець: чи переможе комуна, чи нацизм. Так чи інакше Україна стане об'єктом поневолення.

Ясно, що при такій перспективі на майбутнє не можна було вимагати від катованої на протязі 25 років України офіційного вияву своїх внутрішніх почувань та політичної ініціативи. Вона далі не вилазила з-під землі, але вже тоді почала готуватися до найгіршого в майбутньому, щоб діяти за далекозорим пляном згідно з ситуацією в міжнародній політиці.

У військовій ділянці справа виглядала трохи інакше. Молодь всієї України хапалася насамперед за зброю, як найбільш надійний засіб самооборони та наступу. Багато людей надіялося, що німці напевно дозволять організувати українську національну армію, незалежно від того, яка буде німецька політика. Молодь вважала, що той, хто має зброю, при всяких обставинах буде мати вирішальний голос на своїй землі. Ось чому по всій Україні готувалися кадри та цілі військові частини для майбутньої української армії. Ці самочинно організовані військові частини німці всюди зразу розпускали, залишаючи лише міліцію з розрахунку один міліціонер на сто душ населення. Українська молодь зразу зорієнтувалась до чого змагають німці і зразу почала ховати зброю від німців. Рух української міліції в перших днях воєнних дій був до того потужний, що, коли б була політична доцільність та практична змога, тобто дозвіл німців або наш наказ користатися з нього, то він міг би розростися в понадмільйонну армію. Але цей рух німці автоматично спинили і він почав переходити в підпілля.

Український антикомуністичний військовий рух централізованим порядком поширювався на всю Україну з трьох головних баз:

- з поліської, що діяла за наказами Уряду УНР,
- з буковинської, що діяла за наказами ОУН та
- з львівської, що діяла за наказами групи С. Бандери.

Полковник А. Мельник наказав новоорганізованому Буковинському куріневі війська, під командою отамана П. Войновського, з вибухом війни вирушити на схід і по

можливості розвиватися в більшу українську військову частину, або вливатися в лави місцевої міліції в східних областях. Перша можливість з відомих причин відпала і буковинці розформувалися та дали свої кадри місцевій міліції в округах Умані, Вінниці, Проскурова, Житомира, Києва та інших міст України.

З наказу Проводу групи Бандери було вислано вслід за німецькою армією на центральні землі Легіон ім. Бандери силою в 300 багнетів під командою отамана Романа Шухевича та ще одну меншу групу. Командира цієї групи я не пригадую.

Групу Шухевича німці деякий час в перших днях війни толерували, як окреме українське військо, а потім за пару тижнів розігнали.

Про долю українського війська на Поліссі, яке стояло під наказами Уряду УНР, буде більш докладна мова в дальших розділах цієї праці. Ця військова формація із-за специфічного положення Поліської території мала більш сприятливі можливості для своїх операцій, ніж всі інші військові формації. Все це було передбачене Генеральним Штабом УНР. Тому, власне, на базу цілого повстанського руху була обрана Поліська котловина з її недоступними багнами та непрохідними лісами.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ПАРТИЗАНСЬКА АКЦІЯ УПА

На тлі такої невиразної політичної ситуації України народжувалася наша нова революційно-партизанська армія. Від 22. 6. 1941 р. автоматично перестало існувати Українське Національне Відродження, а на його місце зродилася Українська Повстанська Армія. Я сам перестав бути „Байдою”, а прибрав собі нове воєнно-революційне ім'я й почав підписувати всі накази та документи, як „Отаман Тарас Бульба”.

Хоч ми офіційно й проголосили Українську Повстанську Армію, але на практиці ніякого повстання на по-

чатку німецько-советської війни проти будь-кого не піднімали. Не було проти кого вести повстання. Комуністична державна влада та її армія блискавично і в паніці залишала нашу територію, а проти німців у червні 1941 року не був ще час повставати. Наша стратегія диктувала нам зовсім інший хід подій. Ми обмежувались малою партизанською акцією.

Початкові дії УПА покищо були невеликі. Ми навмисне не вступали в бої з відступаючими військами Червоної армії, а полювали головним чином на банди НКВД.

Вся наша початкова бойова акція зводилася до розбивання в'язниць, трудтаборів та відбивання від большевиків великих транспортів мобілізованих в Червону армію запасників, в'язнів та репресованих. Їх тисячами гнали енкаведисти на схід через наші ліси. Головну ж увагу ми звертали на відбирання від всіх большевиків зброї та вогнеприпасів по магазинах і транспортах. Зброю та амуніцію ми відразу таємно ховали.

Німецькі війська Поліської котловини зовсім не пробували здобувати, а її попросту обійшли. Одна група пішла по лінії Гродно-Мінськ-В'язьма-Москва, а друга — по лінії Люблін-Рівне-Житомир-Київ. Такий стратегічний маневр німецького командування витворив досить цікаве становище: коли німецькі війська брали Смоленськ та Київ, у їх глибокому запіллі, а саме, в трикутнику Пінськ-Мозир-Коростень, бродили розбиті частини советських дивізій, частини військ НКВД, міліції та всяких інших советських організацій, що з вибухом війни носили зброю. Ці бродячі частини були відрізані від свого командування та головних баз. Рядові люди розбігалися, хто куди глядів, а партійці та чекісти намагалися всіма силами тримати цю розбиту та здеморалізовану масу у своїх цупких руках та швидко переформувати на малі боездатні партизанські загони.

Німецьке командування, звертаючи головну увагу на головний фронт, не приділяло цій загрозливій ситуації великої уваги. Але такий стан непокоїв нас тепер, а ще більше пізніше, коли большевики влаштують свої партизанські бази в наших лісах.

Ми переставляємо військо УПА на офіційну „міліцію”, організуємо в Сарнах Окружну Команду Української Мілі-

ції. Я обіймаю обов'язки Окружного Команданта Міліції, своїм заступником ставлю сотника Диткевича. Негайно організуємо в Сарнах підстаршинську школу, нібито „міліції”, а по суті — готуємо справжні військові підстаршинські кадри. Наша „міліція” — це не та міліція, що її дозволяють німецькі „ортскоманданти” з розрахунку 1 міліціонер на 100 душ населення, озброєні тільки одними рушницями з заборонаю контакту та спільних дій міліції одного району з іншим районом. У нас в кожному більшому містечку стоїть гарнізон силою від одного до двох батальйонів, а в кожному більшому селі — щонайменше 1-2 сотні міліції з кулеметами, мінометами та з похованими гарматами. Загальним числом наша „міліція” в усьому Поліссі перевищує 10,000 вояків, не ізольованих район від району, а охоплених монолітною організацією і підпорядкованих наказам неофіційно — Головної Команди Поліської Січі УПА, а офіційно — Окружної Команди Міліції в Сарнах. Факт наявності таких великих з'єднань советської партизанки, яка вже починає провадити велику диверсійну акцію на Поліссі, змушує німецьке командування ставитися до нашої міліції з більшою толеранцією, ніж по інших областях, де нема лісу та партизанської діяльності. Ця обставина дала нам змогу діяти цілком офіційно протягом деякого часу. Від нас німці не мали змоги вимагати скорочення числа та децентралізації наших операцій так, як це вони робили в інших областях. Німці намагаються використати наші сили для своїх цілей, а ми намагаємось використати своє упривілейоване становище для нашої рідної справи, тобто — вишколювати кадри, здобувати зброю та очищати ціле Полісся від російсько-комуністичної диверсії, щоб зберегти всю Поліську котловину, як базу для себе.

Поліська Січ вже своїми першими скромними бойовими операціями здобула собі велику славу й розголос по Україні. Це зробили головним чином ті тисячні маси мобілізованих, в'язнів та репресованих людей, що їх загони Поліської Січі повідбивали від ворога, нагодували та допомогли їм вертатися до своїх домів. Вони самі бачили, як босоногі, але хоробрі поліщуки билися з ворогом, наражаючи своє життя у боротьбі за життя інших своїх братів з цілої України. Від них вони чули й самі

часто бачили, що командує тією босоною гвардією якийсь петлюрівський отаман Тарас Бульба.

Бандерівці далі домагалися від нас, щоб УПА офіційно визнала їх „владу” та підпорядкувалась наказам політичної лінії їх партії. Коли ж Головна Команда УПА в цьому домаганні їм категорично відмовила, заявляючи, що вона підпорядкована тільки Урядові УНР, а не будь-якій одній партії чи її псевдоурядові, тоді вони почали цю чисто військову формацію всяко провокувати, називаючи її „анархічною отаманією”, „демократичною гниллю” і т.п.

Провід бандерівської групи був далекий від того, щоб зрозуміти, яка загрозлива ситуація формувалася на Поліссі, де по лісах аж кишіло від російсько-большевицьких банд, які готувалися не лише до оборони, а й до зачіпних терористично-диверсійних операцій. Одначе, на Поліссі в той час вождівська група не могла нічого зробити проти УПА, бо це була чисто військова організація, хоч і невелика, але збройна сила. Жодні провокації їм не допомагали, бо поліщуки знали командування своєї військової організації не відтепер, мали до нього довір'я і не піддавалися шкідницьким провокаціям.

В наслідок всіх попередньо згаданих подій, Полісся зробилося на деякий час „нічиєю” територією в новому безмежному царстві Гітлера. Всі шляхи трансполіського сполучення були мертві. Німецька армія пішла далі, а на її тилах, на поліській території, ще не було жодної сили, яка могла б ці простори опанувати. Пінськ, Лунінець, Сарни та ще деякі пункти вже були в руках нашої міліції, а поза тим — всюди бродили большевицькі банди. Наша розвідка з теренів, окупованих большевиками, приносила відомості, які давали нашому штабові змогу припускати, що ті большевицькі сили були досить поважні та що від них наростає загроза не тільки для Полісся, а й для всієї України та Білорусі. З таких причин Головна Команда УПА активно готувала всі свої сили до контрудару, розробляючи відповідні оперативні пляни.

По всіх районах, де большевицької диверсії не було, німці зовсім не рахувалися з жодними місцевими оборонними силами, а навпаки, пляново їх ліквідували. Ми постійно відтягали надмір своєї міліції з районів, опанова-

них німцями, в ті райони, де ще була наша, так би мовити, „автономія”. Там німців зовсім не було. Вони, остерігаючись большевицьких нападів, що були на порядку денному, в такі райони взагалі боялися показуватись. В тих районах наша міліція могла вільно переводити всю свою військову, громадську та адміністративну діяльність зовсім суверенно.

Цю справу нам пощастило вести настільки дипломатично, що навіть ця акція була до деякої міри легалізована, спочатку через „орткомандантуру” в Сарнах, а потім — штаб 113 піхотної дивізії в Рівному, а ще пізніше — в штабі начальника тилу України (Вермахтсбербефельсгабер дер Україне”), що вже поселився в Рівному. Я сам з сотником Сиголенком кілька разів їздив на переговори з генералом Кіцінгером, поки цю справу пощастило довести до бажаного нами кінця.

Як нам, так і командуванню німецької армії, залежало на тому, щоб ціле Полісся якнайскоріше очистити від російсько-большевицької диверсії, яка жорстоко тероризувала передусім наше населення, а до того була великою загрозою німецькій армії в її запллі.

В половині липня 1941 року приїхав з Варшави до Рівного полк. Ів. Литвиненко. Я склав Урядові докладний звіт про стан усіх справ та повідомив про всі наші пляни на найближче майбутнє. Він порозумівся з Президентом А. Лівіцьким і за кілька днів дав мені урядову апробату цілого нашого плану очищення всього Полісся від большевиків з рівночасною заявою, що дальші директиви Уряду будуть нам прислані своєчасно.

Ми домагалися від німців визнати Поліську Січ, як окрему національну військову частину. Німці закривалися тим, що вони не мають на це права, бо у справі організації української армії вони ще не мають жодних наказів від вищих чинників. Тому генерал Кіцінгер годився лише на піввійськову, півміліційну акцію спеціально для Полісся. Це означало, що українська міліція на Поліссі має право діяти без всіх тих обмежень, які стосуються міліції всіх інших областей. Цього нам було досить. В очах німців ми лишалися далі, як міліція, а для себе ми, хоч і не офіційно, діяли і рахували себе, як українське національне військо.

Вже в перших днях німецько-советської війни лави Поліської Січі з кожним днем дуже зростали за рахунок все нових людей. Все це був зразково здисциплінований військовий народ, вихований в дусі палкої любови до батьківщини та свого рідного війська. Це були старші люди з царської та української армій та молодші вояки з польської та советської армій. Багато було також втікачів від советського переслідування, етапів та тюрем.

По всіх наших гарнізонах та міліційних станицях кипіла вишкільно-організаційна робота. Вчорашні цивільні люди на очах мілітаризувалися. На звільнених районах організовувалася цивільна адміністрація під контролею та опікою Поліської Січі. Вся Поліська котловина та її власна збройна сила готувалися до нових великих подій своєї історії.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ПРИГОТУВАННЯ ДО ГЕНЕРАЛЬНОГО НАСТУПУ

Готуючись до генерального наступу проти московсько-большевицьких сил на Поліссі, ми насамперед вислали делегацію під проводом хорунжого Петра Довматюка-Наливайка до білорусів, щоб з цим нашим братнім сусідом нав'язати якнайтісніший контакт зараз і на майбутнє. Становище в Білорусі в той час було дуже подібне до нашого. Частина країни була повністю опанована німцями, а в іншій частині проходив фронт з боями. Вся південно-східня Білорусь, тобто поліська частина, що межує з Україною, була в руках російсько-большевицьких банд. Така сама історія в білорусів була з міліцією. Їх міліцію німці також обмежували пропорцією один до ста. Вони так само решту своїх міліційно-військових сил відтягали далі від німців в свої поліські терени.

Білоруси вітали нашу делегацію з особливою гостинністю, питомою хіба тільки цьому лицарському народові. Вони повністю схвалювали спільний плян якнайскорішо-

го очищення всіх наших поліських земель від російсько-більшевицького терору. Делегації домовилися, що штаб білорусів приготує також свій плян, а тоді обидва пляни узгодяться і за одним сигналом розпочнеться генеральний наступ. Становище білорусів до німців було однозгідне з нашим становищем. Білоруси так само боролися за свою суверенну державу проти ССРР і були готові на чинну боротьбу проти Німеччини, якщо німецька політика не буде шанувати державних аспірацій білоруського народу.

Відділами Білоруської Самооборони командував капітан Всеволод Родзька та його заступник поручник Михайло Вітушка. Вони діяли під політичним проводом проф. Радослава Островського, що потім був обраний Президентом Білоруської Центральної Ради.

Тимчасово виконуючим обов'язки начальника штабу Поліської Січі УПА був сотник Іван Комар-Рогатий з Клесова. Ця досить активна людина не мала на таке становище відповідних кваліфікацій, хоч ад'ютант штабу, молодий старшина з польської армії хорунжий Дорошенко у дуже великій мірі покривав брак кваліфікацій в сотника Івана Комара-Рогатого. Робота штабу, однак, ще не могла стояти на тому рівні, якого вимагала ситуація. Штаб містився в будинках каменоломної фірми „Пугач” в лісі під селом Вири, Клесівського району. Там стояв також постійно гарнізоном один неповний курінь війська для охорони штабу. Курінь постійно зростав за рахунок все нових добровольців, переводив муштру та всебічний вишкіл. Я в той час був примушений перебувати переважно в Сарнах та в роз'їздах.

Перед заплянованим наступом Поліська Січ відчувала катастрофічний брак командного складу, особливо штабівців. Люди почали постійним потоком напливати, але це не були якраз такі люди, яких ми так потребували. Десь в останніх днях липня 1941 року я вирішив поїхати до Львова, щоб там остаточно оформити справу військової співпраці УПА з проводом ОУН та конкретно домовитися з проводом групи С. Бандери, щоб їх люди на терені не ставили нам різних перешкод.

З бандерівцями, що містилися, наче ЦК ВКП(б), на вулиці Руській, як звичайно, ні до чого не можна було

договоритися. Вони далі стояли на своєму становищі. Домогалися ліквідації всіх організацій та підпорядкування людей цих організацій тільки наказам політичної лінії їх проводу. Зорієтувавшись в ситуації, я навіть не пробував більше з ними говорити про всі справи, бо бачив, що всі ці розмови не дадуть жодного позитивного наслідку. Ці розмови справили на мене дуже пригнічуюче враження.

За допомогою свого земляка і приятеля п. О. Ждановича, що був членом ОУН, я відшукав політичний штаб другої національної групи полк. А. Мельника.

Від проводу ОУН у Львові вже були: полк. Микола Сціборський, сотник Омелян Сенік-Грибівський та інші визначні члени, які збиралися далі їхати до Києва через Житомир. Наші переговори з перервами тяглися три дні й були закінчені 5 серпня 1941 року укладенням такого договору:

1. Українська Повстанська Армія, як зародок української національної збройної сили, не підлягає жодній політичній партії чи організації, а тільки державному центрові УНР, де всі партії та організації можуть бути репрезентовані на паритетних засадах чи якихось інших умовах.

2. Організація Українських Націоналістів, попри деякі принципи розбіжності в її політичній лінії з тією політичною лінією, що її веде Уряд УНР, не має жодних застережень проти того, щоб військові кадри, охоплені націоналістичним світоглядом та приналежні, як члени чи симпатичні до ОУН, добровільно голосилися в ряди УПА, підлягали всім її внутрішнім законам та брали участь у всіх боях, як рівноправні вояки УПА.

3. Для прискорення справи поповнення рядів УПА фаховим командним складом, провід ОУН зобов'язується шляхом організаційного відрядження постійно посылати такі кадри до диспозиції Головної Команди Польської Січі УПА.

4. Для постійного контакту та духово-ідеологічної опіки над вояками УПА, членами ОУН, провід ОУН делегує до Головної Команди УПА свого постійного делегата, якому Головна Команда УПА зобов'язується створити всі сприятливі умовини для виконання його службових обов'язків.

5. Вояки УПА — члени ОУН — мають право обслуговуватись ідеологічно-програмовою літературою ОУН та іншими виданнями цієї організації.

6. Всяка пропаганда ідеології ОУН поміж вояками УПА, приналежними до інших політичних світоглядів, організацій чи партій або безпартійних, забороняється. Так само забороняється в рядах УПА подібна пропаганда інших партій та організацій.

7. УПА має свій власний політичний відділ, що виховує все вояцтво в загально-національній ідеології та діє за надпартійною і виключно державницькою програмою.

8. На світоглядово-виховну, пропагандивну та стратегічно-дійову й тактичну лінію Головної Команди УПА провід ОУН може мати свій вплив шляхом спільної консультації, на рівних правах такої ж самої консультації, як дорадчого голосу, з участю представників всіх інших політичних організацій, що готові по військовій лінії співпрацювати з УПА. Остаточо вирішальний голос по всіх питаннях має тільки апартійна Головна Команда УПА.

Деякі мемуаристичні публікації ОУН з часів Другої світової війни через слабу поінформованість трохи перебільшують практичний вплив ОУН на дії УПА. Як виникає з поданих пунктів офіційного договору, ОУН могла мати свій вплив на політичну та стратегічно-тактичну лінію УПА тільки, як рівноправний консультант з дорадчим голосом, так само, як всі інші організації. Ми не бачимо жодної потреби зменшувати тих колосальних заслуг, що їх дала ОУН для УПА, але так само не маємо жодних підстав ті заслуги перебільшувати. Треба триматися історичної дійсності. Ця дійсність була такою, що ОУН, маючи свою власну широку політично-військову програму, до концепції УПА ставилася цілком позитивно і всіма силами цій військовій формації допомагала.

Вже в часі перших переговорів у Львові зголосилося добровільно до УПА 10 молодих старшин та підстаршин, членів ОУН, які відразу поїхали зі мною на наш лісовий фронт.

Повернувшись зі Львова до Рівного 5. 8. 1941 року, я застав там дуже дорогих гостей. Це були: полк. Петро Дяченко та полк. Іван Трейко.

З полк. Трейком ми відразу оформили аналогічний договір про участь українських монархістів в рядах УПА, як це зроблено з представниками ОУН. Полковник Дяченко зголосив свою готовість прийняти обов'язки Начальника Штабу УПА й відразу поїхав зі мною до Клесова. З полк. Дяченком був його син Юрко та ще один молодий, дуже солідний і здібний штабовий старшина з польської армії, поручник Омелянів-Терлиця.

Ми енергійно заходилися організовувати новий штаб та опрацьовувати нові оперативні пляни. З появою полк. Дяченка та поручника Омелянова-Терлиці в нашому штабі повіяло більш воєнним, ніж партизанським духом. До Сарн вже приїхало багато німців. Нам в цих околицях з кожним днем робилося тісніше. Ми постановили відбити від большевиків місто Олевськ, з його багатьома військовими казармами, щоб туди перенести свій штаб. Це виникало також із нашого договору з білорусами. Всі райони на схід по лінії Слуцьк-Лунінець, в напрямку Мозиря, мали очищувати білоруси. Нашим завданням було витиснути росіян з районів Столін-Сарни-Олевськ-Зв'яльге-Овруч і з'єднатися з білорусами в Мозирі.

Полковника Дяченка я особисто мало знав. Я знав цю людину тільки з історії наших визвольних змагань

Отаман Бульба-Боровець з адьютантами

1918-20 років, як командира славного кавалерійського полку „Чорних Запорозжів” Армії УНР. Мені було відомо також, що він довгий час перед Другою світовою війною служив контрактним старшиною в польській армії та скінчив курс польської Академії Генерального Штабу. Особисто я познайомився з ним у Варшаві зимою 1939-40 року, коли він повернувся з німецького полону. Тоді його дуже сердечно вітали в приміщеннях нашого комітету його колишні товариші по зброї, „чорні” та всі інші вояки. Я мав тоді з ним кілька розмов, натякаючи на те, що ми маємо в Україні невелику військово-революційну організацію, яка дуже зацікавлена нав'язувати контакти з усіма українськими визначнішими вояками. Полк. Дяченко та його варшавські приятелі, як сотник Сім'янів та інші, прізвищ яких сьогодні не пригадую, на такі зв'язки та можливу співпрацю в майбутньому радо давали свою згоду.

Отже, моя несподівана зустріч з полк. Дяченком 5 серпня 1941 року не була першою. Він мене сердечно поздоровив з досьогочасною працею та її наслідками. Потім він мені заявив, щоб я не боявся, що він їде в моє „лісове царство” робити мені будь-яку конкуренцію. Навпаки, він прибув лише для того, щоб спільними силами продовжувати наше спільне військове діло. На це я полковникові Дяченкові відповів, що я жодної конкуренції не боюся. Те, що в „лісі” можу зробити я, не зробить він, а те, що в штабі чи на фронті може зробити він, того не зроблю я. Отже, роботи для всіх є дуже багато, та тільки мало людей. Ми по-дружньому стиснули руки і взялися за конкретну роботу. Ділове командування Поліською Січчю перебрав полк. Дяченко, а я далі очолював цілість, як Головнокомандуючий УПА та Окружний Командант Міліції в Сарнах. Полковник Дяченко переніс свій штаб з с. Вирів до районного містечка Клесів.

Ми негайно вирішили вислати один курінь в розвідку в напрямку Олевська під командою поручника Омелянова. Курінь Омелянова мав складатися з одної сотні з Клесівського куреня та цілого Людвипільського куреня. Я дав накази і сам виїхав в інспекційну поїздку в напрямку Пінська. Командир Людвипільського куреня, хорунжий Адам Воловодик-Гراب, мав негайно заешелонувати

цілий свій курінь на залізничній станції Мочуленка, переїхати до Рокитного, отаборитись, підпорядкуватись наказам поручника Омелянова та далі діяти під його командою згідно з наказами полк. Дяченка. Рівночасно був виданий наказ командирові розміщеного по селах Рокитнянського куреня готуватися до бойових дій.

Хорунжий Граб, через непередбачені перешкоди, не міг відразу виїхати до Рокитного з усім своїм куренем. Вислав до диспозиції поручника Омелянова покищо одну свою сотню під командою, здається, бунчужного Михайла Рибачка-Кваші. Сам з рештою свого куреня прибув до Рокитного трохи пізніше. Це було не цілком добре, бо якраз в тих околицях, що були найближче від Олевська, Людвипільський курінь у нас був найбільше „військовий”, прекрасно зорганізований, солідно вишколений. Він складався з добірного бойового елемента, з досвідченими командирами. Людвипільський курінь мав три сотні піхоти, одну сотню тяжких кулеметів, чоту кіннотчиків, одну „б-двіймовку” і навіть одного „Т-34”. Панцер і гармата були сховані. Курінь стояв у колишніх польських казармах в лісі за Случем поміж селами Губків-Вілля, куди німці досі взагалі не мали жодного доступу. Курінь жив абсолютною „автономією”, як чисто військова українська частина з дотриманням всіх правил та норм військової дисципліни. Таких умов в інших районах не було. По містечках були тільки районні команди, а військо було розташоване по селах. Отже, там не було такої пружности керування військом і сама дисципліна також була недостатньою.

З цих міркувань я хотів дати до диспозиції поручника Омелянова для його дуже тяжких операцій якраз Людвипільський курінь. На жаль, цей плян повністю не вдався. Поручник Омелянів, досягнувши із своєю сотнею Рокитного, там хорунжого Граба з його куренем не застав. З уваги на те, що від полк. Дяченка він мав наказ вирушити в околиці Олевська негайно, він на швидку руку комплектує собі в Рокитному інший курінь, куди ввійшли по одній сотні з Клесівського, Людвипільського та Рокитнянського куренів, і вирушає в дальший похід, як наказано.

Курінь Омелянова почав обережно пробиратися лісами з невеликими боями на південь від Рокитного. Осягнув і перейшов колишній польсько-советський кордон в районі Остні. Почав ловити „язика” про Олевськ та дальші опановані більшовиками райони. В селі Лопатиці, Олевського району, здобув одного панцера „Т-34” та багато іншої зброї. До штабу регулярно пливуть звіти та донесення, а з штабу до Омелянова — накази та директиви. На штабових малах щоденно зростає лісок хоругвок різнокольорових трикутничків та інших значків. Починається справжня модерна війна.

В Пінську я сам зустрівся ще раз з білоруською делегацією. (На превеликий жаль, не пам’ятаю прізвищ тих людей). Ми остаточно узгіднили спільний плян нашого наступу. Білоруси нас поінформували, що вже так само вислали кілька бойових груп на розвідувальні дії в терени, опановані ворогом. Їх всебічна розвідка доносить про великий хаос серед більшовиків, що його намагаються ліквідувати партійці та чекісти. Всі інформації білорусів точно сходяться з донесенням нашої розвідки. Ми устійнили нові гасла для дальшого контакту та домовилися, що акція буде розпочата за нашим сигналом.

В міжчасі події розвинулися так, що полк. П. Дяченкові довелося виїхати з України в Польщу і таким чином, Поліська Січ знову залишилася без начальника штабу. Вслід за полк. П. Дяченком від нас виїхав також поручник Омелянів, Юрко Дяченко та ще кілька старшин та підстаршин. Полковник П. Дяченко запевнив мене, що він докладе всіх сил, щоб повернутися назад в Україну, але я вважав, що з цього нічого не вийде. Це була для Поліської Січі дуже болюча втрата, тим більше, що Січ готувалася до своєї генеральної розправи з таким грізним ворогом.

Всюди, де стояли гарнізони Поліської Січі, був зразковий лад і порядок. Воякам та міліціонерам було суворо заборонено грубо трактувати цивільне населення незалежно від національності чи віровизнання. Поліська Січ суворо дотримувалася всіх законів воєнного часу, як регулярна армія.

Все постачання війська, як правило, переводилося тільки через місцеві органи цивільної адміністрації. Був

виданий наказ до населення здати всяке військове майно, який виконувався без жодних застережень чи спротиву також через місцеві адміністративні органи. Жодних конфліктів на цьому тлі поміж нашим військом та населенням ніколи не було.

Повернувшись з Рівного, я застав у нашому штабі дуже дорогого гостя. Це був сотник Василь Раєвський. Йому доручено обов'язки зв'язкового офіцера Уряду до Головної Команди УПА.

Ми відразу засідаємо з сотником В. Раєвським, поручником Дорошенком та іншими старшинами на цілий тиждень, щоб викінчити оперативний плян, започаткований полк. П. Дяченком та поручником Омеляновим. Вони встигли лише частково підготувати деякі матеріяли. Працюючи вдень і вночі, ми аж „впріваємо” над кожним деталем пляну. Нарешті плян був готовий. Я забрав його разом з усіма додатками та мапами до себе в Сарни. Відложив на кілька днів, щоб він трохи „остиг”, а потім треба було наложити остаточну резолюцію.

Коли ж за кілька днів я сам знову поринув у всі деталі нашого оперативного пляну, мене прошила якась дивна судорга. Наш плян — це не плян воєнних операцій, а якась дивовижна фантазія. Треба брати цілі міста, села та лісові масиви. Це ще не біда. Треба брати цілий ряд укріплених вогневих точок „лінії Сталіна” та багато нових оборонних землянок по лісах!

Чим же їх брати? Де наша артилерія? Де вогнемети? Де маса боеприпасів до тяжкої зброї? Про допомогу з повітря — нема мови. І взагалі нам ніхто не дає ніякої допомоги.

Плянком передбачено опанувати бункери звичайним динамітом з каменоломень. Міста, села та великі лісові масиви має брати маса величезної армії з міліції та цивільних під керівництвом „літаючих бригад”, тобто рухомих куренів Поліської Січі.

Увесь плян побудований не так, як у людей, а все навпаки. В усьому світі люди воюють головним чином вдень, а наш бойовий плян — це виключно нічні операції. Нормально люди покладають всі надії на наступальну силу та вогонь своєї зброї, а наша вся надія на повільний непомітний підступ та якнайшвидший відступ після кожної операції.

Одинокий козир в наших руках це те, що всі армії цілого світу ведуть свої операції по мапах та бусолях, а в нас є люди, що знають кожну стежку до кожного об'єкту, що його треба брати. Ми воюємо на своїй землі і за свою землю.

Цей одинокий козир і добре знання каменоломних динамітників, які завжди виконають кожне своє завдання так, як їм буде наказано, давали мені глибоку віру в те, що наш оперативний плян — це не фантазія, а реальний задум, який напевно увінчається успіхом. Але це була лише моя глибока віра. А хіба ж можна посилати тисячі людей на небезпеку явної смерти на підставі однієї віри в перемогу? До тієї віри потрібні ще реальні докази. І якраз цих реальних доказів в нашому оперативному пляні я не міг дошукатися. А коли й були, то дуже проблематичні, бо залежали від цілого ряду дуже складних комбінацій.

Але Бог не без милости, а козак не без щастя. Саме тоді, коли я ще до кінця „допрівав” над кожним деталем нашого оперативного пляну, пробуючи їх якось поліпшити, щоб з якнайменшими втратами досягнути якнайбільшу ціль, стійковий зголошує, що зі мною хоче говорити якийсь пан.

— Просіть зайти.

До кабінету входить високий худорлявий, трохи зизоватий добродій літ понад 50. Людина військова — це відразу видно. Скромний, мов аскет.

— Пане Отамане, дозвольте відрекомендуватись: підполковник Петро Смородський. Зголошуюсь до вашої диспозиції в Поліську Січ. Ось мої документи.

Особистий лашпорт, послужний список армії УНР. Підполковник генерального штабу. Грамота Хреста Симона Петлюри. Дипломи двох факультетів вищої школи, агроном і торговельник. Всі документи поцвіли — були закопані. Тепер шануються, наче святі моці, старанно підклеювані.

— Сердечно вітаю. Дуже приємно познайомитись. Де ж ви, пане полковнику, мешкали і звідкіля оце добилися до нас?

— Мешкав я в Рафалівці, Сарненської округи. Торік був засуджений більшовиками, втік з транспорту. Ховав-

П-полк. П. Смородський

ся в Карпатах майже рік, а тепер їду до хати. Про нашу Січ почув ще у Львові. Душа помалу відживає. Зголошуюсь до військової служби, до хати вспію.

Я попросив гостя на обід. На хвилину вибачився — зателефонував до голови міста Сарн, адвоката Маринюка, чи він знає полковника Смородського з Рафалівки. Так, всі знають і дуже раді, що полковник ще живий. Його давно вже поховали.

Я перед війною якось не мав нагоди познайомитися з полк. Смородським, хоч дуже часто споживав масло з його молочарні з його прізвищем на опакуванні.

До Українського Національного Відродження полк. Смородський не належав. Протягом довгих місяців при безсонних ночах та неспокійних днях з тисячами справ я був до того перемучений, що я й не пригадав собі, як на однім списку людей, одержаному в Варшаві, було на самому початку прізвище полк. П. Смородського. Забув я також, що через деякий час після того, як я повернувся в Україну, наш Сарненський обласний осередок в одному з своїх звітів лаконічно повідомляв, що полк. Смородський ліквідований.

Тепер я все собі пригадав. Перевірка була закінчена. Супроти особи полк. Смородського не може бути жодних застережень. Навпаки, це дуже поважна та високозаслужена перед нацією людина, як на військовому, так і на громадсько-національному відтинку. Людина бездоганно чесна і має високі кваліфікації.

Таким чином, Поліська Січ зовсім несподівано і наче з самого неба і якраз в пору, отримала нового начальника штабу.

Вже перші наші загони, що переходили колишній советсько-польський кордон в липні 1941 року, зіткнувшись з місцевим населенням колишньої підсоветської України, серед багатьох всяких звітів та донесень, повідомляли, між іншим, таке:

„В селі Н. ми організували мітинг, нав'язуючи дружні відносини з місцевою молоддю. На зборах говорив я та бунчужний С. Ми закликали населення вступати до лав нашої повстанської армії та чинно боротись за ідею української суверенної держави. Виступив якийсь бородатий дядько літ під 50 і запитав: „Яка ваша програма?“ Ми сказали, що ми військо, а не політична партія. В нас програми нема. Всі присутні в регіт!

— Як то? Ви воюєте без програми?! Защо ж та в ім'я чого маємо ми з вами воювати? Армія хлопців мусять мати або свою державну програму, або програму тієї партії, яку вона захищає.

На підставі подібних звітів, які свідчили про те, що країна вимагає навіть від війська ясно конкретизованої політичної платформи аж до соціальних постулатів включно, ми опрацювали для майбутньої нашої просвітньої роботи, на базі програмових тез УНВ наступну політичну програмову платформу під назвою:

За що бореться Українська Повстанська Армія

1. Українська Повстанська Армія — це надбання всього українського народу. В її військово-революційні лави мають право вступати всі українці.

2. УПА не підлягає жодній політичній партії. Свою діяльність УПА підпорядковує тільки законному Урядові Української Держави.

3. УПА не вступає в жодні міжпартійні суперечки. Замість партійних та класових міжусобиць, УПА бореться за абсолютну консолідацію серед українців та мобілізує всі творчі сили України насамперед проти зовнішніх ворогів України.

4. УПА веде свою акцію на двох фронтах: революційно-партизанську в ССРСР та репрезентативно-інформативну поза межами ССРСР.

5. УПА стоїть на становищі безкомпромісової боротьби з кожним загарбником України. Свою діяльність УПА не підпорядковує жодним чужим силам.

6. УПА бореться в першу чергу за визволення України з чужого ярма та відбудову своєї суверенної держави. Про державний лад і форму володіння державою буде вирішувати своєчасно тільки увесь народ за посередництвом своїх представників в парламенті Самостійної України або загальним голосуванням.

7. УПА бореться за перебудову Східної Європи за принципом етнографії. Кожний народ мусить мати свою суверенну державу, а не каратися під насильною окупацією чужої імперії.

8. УПА бореться за спільний революційний фронт всіх народів поневолених московською компартією або якою іншою імперією.

9. УПА визнає потребу уряду воєнного часу. Всю владу в воєнний час виконує уряд, складений з представників всіх політичних угруповань, а в основному опертий на власну мілітарну силу.

10. УПА визнає засади демократії, як єдино-правильні для української народної держави. Українська держава мусить базувати свою розбудову не на вузьких реакційних, однопартійних чи однокласових доктринах, а на широких основах територіального патріотизму. Добрими патріотами української держави можуть бути не тільки одні українці, але також представники всіх інших національностей, що чесно визнають Україну своєю батьківщиною.

11. УПА бореться за абсолютну рівноправність всіх громадян, незалежно від їх статі, стану, національності та релігії. Не може бути ані упривілейованих одних, ані

позбавлених прав („лішенці”) других. Всі громадяни мусять мати однакові права і однакові обов'язки.

12. УПА бореться за дійсну, не фіктивну свободу думки, слова, віри і чину кожного громадянина української держави, без різниці його національності, статі, стану, походження й політичних та релігійних переконань.

13. УПА бореться за відновлення вільної діяльності всіх віровизнань та церкви, як одного з дуже важливих чинників національно-державного будівництва.

14. УПА визнає законною і правильною націоналізацію більшості ресурсів країни державою, але рівночасно стоїть на сторожі права оборони інтересів трудящого люду перед державним капіталом, так само, як і перед капіталом приватним. Державний капітал не має права до рішального впливу на соціальне законодавство української держави.

15. УПА бореться за якнайскорше уконстатування в українській державі:

- 1) державної власности
- 2) комунальної власности
- 3) кооперативної власности
- 4) приватної власности.

Кожна форма володіння власністю мусять бути рівноправна перед законом.

16. УПА бореться за перебудову економічної структури української держави з монопольної советської „казьонщини” та „колхозництва”, за поширення свободи приватної ініціативи, але тільки шляхом організації регульованого державою народнього капіталізму, а не підпорядкування держави приватному капіталові.

17. УПА визнає за конечну потребу безпосередньої державної адміністрації тільки для воєнної та тяжкої промисловости. Всі інші галузі індустриальної продукції мусять пляново переставитись на адміністрацію комунальної, кооперативної та приватної ініціативи.

18. УПА бореться за негайне переставлення фабрик та заводів в українській державі на дійсну, а не фіктивну власність трудового народу. Це має бути dokonane шляхом організованих державою спеціального роду акційних товариств. Кожний трудовик — акціонер.

19. УПА бореться за абсолютну перебудову українського села. Хаотичне й зруйноване старе та насильно колективізоване теперішнє село мусить заступити нова хліборобська оселя з самовистачальних господарств, пристосована до нового розподілу країни, комунікаційної мережі і т.п.

20. УПА визнає за найвідповідніше в майбутній державі державне, кооперативне та приватне хліборобство:

Державне — це адміністрація самою державою всього національного державного фонду.

Кооперативне — це всякого роду кооперативно-артильні господарства, які можуть існувати там, де місцеві обставини та воля народу бачать їх потребу.

Приватне — це одноосібне, сильне, хуторне господарство в системі хліборобської станиці, побудоване за всіма правилами модерної агротехніки з механічним обробітком.

Спекуляція землею та великовласницьке поміщицтво виключається. Землю, як на кооперативні, так і на одноосібні господарства надає держава законним актом на вічну приватну власність тому, хто її обробляє, безплатно.

21. УПА бореться за плянову перебудову цілої країни. Принагідно повсталі хліборобські, промислові, торговельні та адміністративні осередки мають бути змінені новими пляново-розміщеними оселями, залежно від тереново-кліматичних, сировинно-продукційних, торговельних та адміністративних умов та потреб країни.

22. УПА бореться за справедливе унормування відносин в державі та за дійсне піднесення життєвого рівня всього трудового населення України.

23. УПА бореться за право довільного вибору роду праці на підставі добровільної умови. Трудовий люд має право до зміни праці через розв'язання умови, а не бути прикованим до заводу диктатурним „указом” держави, або всякими примусами працедавця.

24. УПА бореться за право на безкоштовну освіту і повну культурну, соціальну та санітарно-медичну опіку для всіх громадян української держави.

25. УПА бореться за право трудових мас на максимально 8-годинний день праці, на нормальний відпочи-

нок і на оборону своїх інтересів професійною організацією, як перед приватним, так і перед кооперативним і державним капіталом.

26. Всі революційні кадри і вояки УПА мають право належати до своїх політичних партій та громадських і професійних організацій та визнавати той чи інший політичний світогляд. В рядах УПА їх зобов'язує ідея відродження української суверенної держави, постанови внутрішніх організаційних правил та вояцько-лицарська дисципліна.

Ця скромна плятформа дуже подобалася як нашим воякам, так і всьому населенню по обох боках колишнього советсько-польського кордону. Люди знали, за що мають боротися. Хоч вона була дуже малословною, але практично вона була досить багатомовною в усіх питаннях і зробилася серйозною основою програмових міркувань не тільки війська, але й ширшого громадянства. Дуже багато принципів цієї плятформи відразу почали вводити в життя цілі громади та райони, що були під впливом та контролюю Поліської Січі.

Ця плятформа була багато разів змінювана та модифікована, а в пропагандивних летючках скорочувана, але її основні принципи лишалися ті самі. Це була основна база політично-програмового світосприймання всього повстанського руху.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

ПОЛІСЬКА СІЧ В НАСТУПІ

Перші дні співпраці з новим начальником штабу — це була справжня каторга і для мене і для начальника штабу. Насамперед, тут зішлися два цілком протилежні бігуни, як характером, так і військовим та життєвим стилем людей. Полковник Смородський — це холоднокровний флегматик і аскетичний педант, я ж, навпаки — буйний холерик, якому „море по коліна”. Полковник Смородський — це ходячий резервуар всесторонніх систе-

матичних знань нормального часу та штабної практики регулярної армії. Я ж, натомість, несистематизований самоук, революціонер і партизан.

Я спочатку робив на нього враження, якщо вже не повного людодіда, то в кожному разі вивершеного горло-різа. Про нього, я мушу признатися цілком щиро, в мене на початку складалося враження, що цьому буквоїдові місце не в штабі партизанської армії за воєнними мапами, а скорше в монастирі над папірусами.

В жодних інших умовах двоє подібних людей не могли б разом не то що працювати, але й взагалі зустрічатися в одному місці. Але війна в'яже людей не тільки дисципліною, а й ще якимись невидимими ланцюгами природи. Нас в'язала і тримала разом при одному ділі любов до України, нашої поневоленої Батьківщини, яка є однакова, як в холерика, так і у флегматика, як в найвищого ерудита, так і в найпримітивнішого неука. Тут діють якісь особливі природні закони, яких ще не дослідила жодна наука.

Почалося з нашого оперативного пляну. Для полк. Смородського це взагалі не був плян воєнних дій, а щось в роді „брєда сумасшедшего”^{*)}). Він тільки через свою високу інтелігентність та архиверсальську вихованість не казав мені цього одверто. Але в мене дуже високо розвинені почуття інтуїції, які мені часто ясно підказують, хто що думає.

Я не обороняв наш плян, а просив полковника скласти другий. Він був настільки чесний, що навіть не відважувався за таке діло братися. Як він може скласти оперативний плян проти противника, який не стоїть суцільним фронтом, проти якого він мав би виставити також суцільний фронт? Хто від нас праворуч? Вітер. Хто від нас ліворуч? Білоруси. Які сили противника? Не то 10, не то 40 тисяч на величезній непрохідній території. Де наші резерви? На небі. Чим озброєний ворог? Майже всіма родами зброї регулярної армії. Яка зброя в нас? Головним чином рушниця, кулемет, обріз, ручна граната. Де наші боеприпаси та постачання? Головним чином у ворога та по сховищах в лісах. Який транспорт? Де та

---

^{*)} Рос. — маячіння божевільного.

які засоби зв'язку? Де медична та санітарна служба? Де взагалі все те, що потрібне для ведення війни? Нема нічого. В таких умовах жодного оперативного пляну полковник не складе.

Але ж, не дивлячись ні на що, воювати все ж таки треба. Це полк. Смородський дуже добре розумів. І в цьому питанні від першої зустрічі ми були цілком однозгідні. Який же тоді вихід?

В зв'язку з такою неминучою потребою боротися, не зважаючи на дуже несприятливі умови, я почав пояснювати полковникові кожну деталь нашого пляну, побудованому на основах бойової техніки отамана Махна за принципом: „з-під землі та під землю”. То байдуже, що ми є наступаючою стороною. В такому разі наш наступ мусить мати два роди операцій:

- авангардні налети по ночах на опірні пункти ворога, щоб він абсолютно не орієнтувався в наших силах та постійно був битий там і тоді, де і коли такого удару якнайменше сподівається,
- операції маркованого генерального наступу непроглядною масою „величезної армії”.

Я доводив, що добре маневрування цими двома родами операцій мусить дати нам бажані наслідки. Я запевнював полковника, що пропаганда тут грає більшу роль від сили вогню бойового удару. Після довшого вивчення ситуації та відбуття кількох нарад командирами окремих частин та районів, полковник дуже швидко вникає в нові для нього воєнні обставини і зробився таким самим ентузіастом нашого партизанського пляну, як ми всі.

Взагалі, ми з полк. Смородським дуже скоро стали не то що в усьому завжди однозгідні, але й зробилися великими приятелями. Я побачив, що цей університетський буквоїд може не лише сидіти за папірусами в келії манастиря, але що йому куди краще пасує військовий однострій з нашими бодай саморобними нараменниками і що ця людина потрапить, сидячи за топографічними мапами з телефонною слухавкою в руці, керувати багатограними військово-партизанськими операціями та всіма іншими секторами, як військового так і цивільного життя; з нічого десь здобувати для свого війська одяг та інше постачання, поставити зразкову медичну та культурну

опіку, провадити постійний вишкіл рекрутів та підстаршин, організувати міліцію та всю цивільну адміністрацію на місцях, ставити зразкові та добре здисципліновані військові гарнізони для наведення порядку в zagrożених районах, майстерно маневрувати своїми невеликими резервами з одного місця на друге для маркування „величезної армії” і т.п.

Полковник Смородський з свого боку за деякий час прийшов до переконання, що цей бородатий „горлоріз” дуже далекий від „людоїда”, що це людина, з якою також можна про все домовитись та гармонійно працювати. Відмінні риси характерів нічого не шкодили, а навпаки, доповнювали один одного, щоб, таким чином, все робилось і не дуже „з копита” і, щоб не відтягалось в безконечність. Це все ми собі потім одверто один одному сказали і таким чином все було в повному порядку.

В той самий час, коли наш штаб дискутував над своїм оперативним пляном, наш ворог встиг у чималій мірі терором навести порядок у своїх рядах. Переформував недобитки з розбитих частин в нові бойові одиниці. Почав робити терористичні випадки на ті села і містечка, де його досі не було чути. Большевики зорієнтувалися, що в Поліській котловині німецькі війська ніколи не будуть їх переслідувати. Набралися більше відваги. Перестали панічно втікати. Всюди почали завзято битися з українською та білоруською міліцією. Почали переходити в протинаступ.

Появилася большевицька дуже гостра пропаганда проти українських та білоруських „зрадників родіни”. Повний розгром Червоної армії приписувався не деспотичній політиці Сталіна та його горлорізів з Політбюра, а українським та білоруським „зрадникам”. І яких лише помий не виливала на голови українських та білоруських патріотів московська пропагандивна кухня! Не підставі цієї пропаганди старе й мале, хто не покинув своєї рідної землі та не пішов разом з відступаючим російсько-комуністичним окупантом за Волгу — все це „зрадники родіни”. З таких причин всіх цих зрадників треба тотально винищувати. Вслід за цією оскаженою пропагандою пішов такий же дикий чин терору.

Святою святих воєнно-політичної стратегії смертельно-загроженої московсько-комуністичної імперії стала доповідь самого Сталіна, виголошена по радіо 3 липня 1941 року. У цій доповіді, чи радше наказі, колись бундючний, а тепер переляканий, наче щур у пастці, „вождь трудящих” прогарчав дрижачим від жаху голосом більш-менш так:

— Дорогі брати і сестри! Робітники і колхозники і прочая, і прочая... до маршалів. На нашу батьківщину віроломно напали німецькі фашистські союзники...

Вже багато райнів нашої землі опинилися в руках ворога. Нам загрожує смертельна небезпека...

Відступаючим військам Червоної армії та всім громадянам ССРСР наказую:

1. Не лишати ворогові ані одної голови худоби, тягла, вагону — все забирати в глибоке запілля.

2. Не лишати ворогові цілим ані одного метра залізничного полотна, жодного заводу чи найменшої фабрики та інших споруд. Ворог всюди мусить застати одну голу землю.

3. Палити хліб на полях. Чого не можна вивезти з військових, державних, кооперативних, колхозних та совхозних комор — спалювати все до одного грама.

4. На всіх теренах, окупованих ворогом, наказую відразу організувати відділи месників-партизанів, які мають в запіллі ворога створювати нестерпний стан.

5. Всіх тих громадян ССРСР, які не відступають разом з Червоною армією трактувати, як зрадників та ворогів нашої загроженої батьківщини.

На підставі цього наказу появилася ціла маса додаткових інструкцій, що наказували всім большевицьким партизанам здійснювати всі пункти цього наказу та маси додаткових пояснень та директив. Ці інструкції були переповнені шаленою отрутою розагітованих московсько-комуністичних імперіялістів проти всього цивільного населення України та Білорусі. На підставі цих інструкцій розпочали свою тотально-винищуючу диверсійну роботу всі большевицькі партизанські банди. Вони відразу взялися довершити те, чого не змогли зробити в перших днях втікаючі комуністичні верховоди. Вони почали палити цілі села та міста, стіжки та дозріваючі лани хлібних куль-

тур. Вони заходилися вистрілювати до решти по селах та містах не тільки всіх здорових мужчин, але навіть жінок, старців та дітей. В цілих районах знову починає відновлюватись советська влада з усіма її атрибутами тотального терору та економічної руйни. Компартія організовує на всіх окупованих німцями теренах колосальну мережу шпигунства. Їх шпигуни всюди пролазять в німецький окупаційний апарат, руйнуючи німецькими руками все, що було антибольшевицьке.

Щоб ці людиноненависницькі злочини московсько-большевицького терору на Полісі припинити, бодай, як масове явище, українська і білоруська нації солідаризуються до якнайтіснішої співпраці. Штаб Поліської Січі УПА остаточно викінчує свої пляни. Ще раз узгіднює їх з штабом Білоруської Самооборони. Призначається день наступу в усьому Поліссі на 20 серпня 1941 року. Я повністю передав Окружну Команду Міліції в Сарнах своєму заступникові, сотникові Диткевичеві, звільняючись зовсім від обов'язків Команданта Міліції і переймаю тільки командування Поліської Січі УПА. Ми рівночасно пляново відтягаємо з Сарн свою підстаршинську школу, що вже закінчила короткий курс, та всі інші наші військові резерви поза міліцією. Ввесь штаб переноситься до Клесова. Спеціально формується один сильний рухомий курінь для зв'язково-бойової акції з білорусами на північному сході від Сарн. Командування цього куреня приймає сотник В. Раєвський.

Крім того, сотник Раєвський ще отримав особисто від мене окремих таємних наказ у справі таємного переховування всієї ліпшої зброї. У південних районах таке саме таємне доручення поза офіційними обов'язками мав хорунжий Петро Довматюк. Для цієї акції були при частинах спеціальні осередки, що склалися з найдовірениших людей. Вони відвозили зброю та всякі трофеї до „штабу”. Передавали в інші руки. За всю цю акцію відповідав сотник Раєвський. Вся ліпша зброя систематично ховалася в добре підготовлених мурованих сховищах. Хорунжий Довматюк був великим спеціалістом будувати такі сховища.

Головні сили ворога з командними пунктами були розташовані переважно в двох районах:

1. В районі Турів-Мозир діяв штаб північної групи з решток одної піхотної дивізії під командою генерала Клінова. До цієї групи долучився також штаб та рештки одної панцерної дивізії під командою генерала Кулика.

2. В районі Олевськ-Зв'язгель (Новгород-Волинськ), в системі вогневих точок „лінії Сталіна”, діяв штаб південної групи, що складалася з великої частини одної розбитої дивізії. Прізвище полковника, який командував цією групою, я не пригадую. Цю групу десь в половині липня розбила і розігнала одна німецька дивізія есесів, але коли німці пішли далі, вона знову переформувалася і далі вела диверсійну акцію на цілому Півдні Полісся.

По цілому терені у великому трикутнику Бобруйськ-Гомель-Коростень бродило по лісах та було розташовано по різних пунктах багато менших і більших рухомих та посадних бойових груп. Цілість підлягала наказам командного пункту Мозир, що за всяку ціну намагався охопити ці групи своїми наказами і координувати їх дії.

Вся наша підготовна акція була закінчена. У точно визначений час по всій лінії почався генеральний наступ.

Може така назва надміру претенсійна, але це був справжній наступ невеликих сил і невеликого масштабу, але дуже великого і всестороннього значення. Це проба сил і можливостей двох дружніх націй в їх боротьбі за свою національну гідність та свободу, за фізичне існування сотень тисяч людей на тлі великої світлої пожежі, де дві імперіалістичні потуги б'ються за володіння нашою землею.

Всі районів команди міліції, призначені до бойової акції, отримують наказ посилити свою дію спільними операціями разом з іншими районами та „літаючими” куреннями Поліської Січі. 21 серпня 1941 року по довгих боях з триразовим переходом з рук до рук, Поліська Січ здобуває місто Олевськ. Туди відразу переїжджає наша Головна Команда. Полк. Смородський оголошується наказом, як Начальник Штабу та Начальник Олевського гарнізону УПА. В самому Олевську стає новий Олевський курінь Поліської Січі. Відразу організується наша друга підстаршинська школа. Закладається своя тижнева газета „Гайдамака”, як орган Поліської Січі. Організується

місцева міліція і самоуправа. На очах стихійно оновлюється всестороннє, досі придушене терором большевицьких банд, громадське життя. В ряди Поліської Січі масово зголошуються старшини та вояки Червоної армії, як наші нові товариші зброї з теренів, що ми від них були протягом чверти віку відділені советсько-польським кордоном.

Маневруючи силою, зложеною всього з одного гарнізонного та чотирьох рухомих куренів-бригад та цілою масою озброєної міліції на місцях, що в загальній сумі дávalо нам більш-менш 10,000 вояків, ми розпочали свій генеральний наступ проти ворога, що також, за нашими остаточними підрахунками, нараховував на Поліссі приблизно 15,000 вояків. Білоруси свої сили обраховували на 5,000 вояків. Отже, сили обох противників були більш-менш рівні.

Але большевики мали перевагу в тому, що вони були в обороні, а ми в наступі. Вони оборонялися в закріплених позиціях, мали великі запаси автоматичної зброї та боеприпасів. Їх військо складалось з самих вишколених вояків, чекістів та міліції, кероване фаховими кадрами. Тоді, як наше військо — це слабо озброєний, на скору руку зібраний всякий народ, головним чином, недосвідчена в боях молодь. У нашому війську сотнями командували підстаршини, а наймолодші старшини були примушені командувати куренями.

Зате ми переважали большевиків тим, що ми воювали на своїй землі. Вони були розсіпані незчисленними острівцями на величезному просторі. Ці острівці були змушені боронити себе окремо, а ми могли довільно перекидати менші і більші загопи, куди нам було треба, тобто вся ініціатива маневру була в наших руках. Ворогові було тяжко знати, де і коли ми по них ударимо. Це був великий козир в наших руках. Крім того, бойовий дух наших наступаючих військ був куди сильніший від солдатської маси зформованої з решток розбитої армії, яка тепер відступала в невідоме під напором „великої петлюрівської армії отамана Бульби”, як про це голосила наша пропаганда.

Скільки не пробували чекісти та партійці підносити бойовий дух цієї безладної маси, головним чином — ав-

томатом, він, однак, з дня на день помітно падав. Деморалізація росла на очах. Після кожного нічного бою, пекельними детонаціями динаміту під бункерами, сотень мінометних канонад на оточені села, містечка чи лісові масиви, червоноармійці розбігалися, хто куди міг. Вони ховалися по лісах від своїх начальників та комісарів. Серед них було багато українців, білорусів та інших національних меншин, яких силою терору тримали в большевицьких лавах. Тепер вони масово переходили на наш бік, в українсько-білоруські відділи. Це були найкращі наші бойові товариші.

На білоруському відтинку була така сама ситуація. Вся акція проходила досить жваво за одним пляном, одною тактикою, тими самими методами боротьби та засобами пропаганди. Сотник Раєвський постійно доносив до штабу про загальну ситуацію та поодинокі випадки на його відтинкові. Село за селом, лісовий масив за масивом, район за районом нашої багнистої поліської землі визволяється з-під тотального терору і повертається хоч на короткий час, до всестороннього вільного життя. Це відповідь на наказ Сталіна робити голу землю на життєвому просторі народів, до яких Сталін і його большевицька згряя немає жодного права. Це акт самооборони перед явною смертю сотень та тисяч людей.

Босонога гвардія українських деревлян та білоруських кривичів з безприкладною в цілому світі хоробрістю та завзяттям вписує золоті сторінки в історію визвольної війни волелюбних народів. Ця війна в тисячу разів тяжча та грізніша своєю винищувальною силою від усього того, що цілий світ називає війною.

Основна зброя цього дивного війська — це непоборна воля до національної свободи та державної суверенності. Його артилерія — міномет та амонал. Це військо босе й голе в непроглядній темряві та при дивовижному сяйві ракет та прожекторів, під градом куль з кулеметів та автоматів вужами підлазить під бункери, підкладає скрині амоналу, запалює гніт, зникаючи в обіймах поліської темряви та хащів. Бере бункер за бункером, село за селом, район за районом. Українсько-білоруські поліщуки стають повними господарями своєї рідної землі.

Їх бойові сили ростуть з години на годину за рахунок все нових товаришів зброї з визволених районів та дезертирів від ворога. Тут їх формують в нові сотні та курені, організують сільські та районні команди міліції. Самі постійно пробиваються все далі і далі вперед. Ще сотні й тисячі людей чекають на їх братню допомогу.

Бойові сили ворога з години на годину рідшають за рахунок втрат та дезертирства. Розтають, наче віск від вогню. Залишаються самі партійці та чекісти, що, мов зайці, тікають далі, щоб організувати оборону в інших пунктах.

На домагання сотника В. Раєвського висилаємо ще цілий Рокитнянський курінь під командою поручника Дуба, який починає свою акцію на північний схід від Олевська, вниз по річці Уберті в напрямку Перга-Корище-Радзівіловичі. В цей час Людвипільський та Клесівський курені під командою поручника Ковальчука, блискавичними операціями вибивають південну большевицьку групу в районах Олевськ-Емельчино. Дають вільний зв'язок з Олевська до Житомира, який досі відбувався через Сарни-Рівне. В районі Зв'ягеля натикаються на німців, роблять крутий поворот північною частиною районів Коростень-Овруч, здобувають Лельчицю. Також беруть курс на Мозир з півдня. Там білоруси просять негайної допомоги. Пропонують разом здобути Мозир, заснувати там спільний штаб обох братніх армій свободи для дальшої боротьби.

Залізний півперстень, що почав дошкульно стискати ворога чимраз далі на схід, на очах помітно звужується. Хоружовки та кольорові знаки „літаючих бригад” на штабних мапах, починаючи від Слуцька-Лунінця-Сарн-Зв'ягеля, все більше і більше згущуються, створюючи великий клин, на вершку якого стоїть Мозир.

В Коростені, Гомелі та Мінську вже стоять на суші німецькі танки. Цей другий наш „визволитель” спокійно приглядається до нечуваної в історії воєн операції. Уважно слідкує за всіма подіями. Дивується, що те, чого не могли зробити його танки та літаки, dokonує обріз і динаміт босоногої гвардії.

Ворог притиснутий до Прип'яті там, де вона впадає в Дніпро. Його розбиті рештки форсують Прип'ять. Переходять Дніпро на північ від Чернігова. Беруть курс на свої Брянські ліси.

Ця гігантська операція, виконана такою малою силою, бездоганно вдалася лише тому, що наступ переводився двома родами операцій, де рухомі курені Поліської Січі УПА та Білоруської Самооборони були не звичайними куренями, а „літаючими бригадами”, а за ними всюди сунула „непрохідна маса міліції”, що так само перекидалася з району в район. Ніхто не знав ні складу, ні числа „літаючих бригад”, що всюди творили авангард „динамітників”, ні точної сили „великої армії”. „Літаюча бригада” то розбивалася на кілька відділів, що були менші від нормальної сотні, то з допомогою „маси” виринала сильнішою за нормальний полк. Таким чином, ворог ніяк не міг встановити силу свого противника, що наче лавина розбурханого вулкану сунула на нього з усіх сторін.

Головним „арсеналом” цілої операції були сховища вибухових матеріалів Клесівських гранітних каменоломень, що їх в пору забезпечила Поліська Січ перед висадженням в повітря втікаючими большевиками, і всі наші та білоруські лісові зброєсховища.

Головним транспортом були коні та воли. Зв'язок: також коні та пішоходи, а головним чином наші та білоруські дівчата. Вони переносили накази та звіти через непрохідні багна та хащі поміж ворожими з'єднаннями. Вони розносили на терен, опанований ворогом, всяку пропаганду, а звідки приносили докладні відомості про сили та розміщення ворога. Вони перев'язували та доглядали ранених, підносили хліб, воду та амуніцію і діяли не гірше вояків Поліської Січі.

На превеликий жаль, нам ще не дозволяє час на висвітлення цієї епопеї українсько-білоруської зброї в її братньому союзі проти свого вікового ворога. Треба було б згадати імена, факти, подробиці боїв і т.д. Ця подія заслуговує на її повне віддзеркалення для майбутніх істориків та дослідників української національно-визвольної боротьби, але на це потрібно було б кілька томів. Щойно з цих томів об'єктивної історичної правди світ довідався б чи ми були „коляборантами” Гітлера та Сталіна, чи боролися за свої національні та вселюдські ідеали проти обох тоталітарних деспотів, а головним чином проти деспотизму марксистського типу, який намагається сьогодні робити голу землю майже по всіх країнах світу.

Ми знали за що боролися тоді і знаємо за що не перестанемо боротися сьогодні. Ми бачили, що в нашій борні на смерть чи життя ми не мали щирого і чесного союзника тоді, так само не бачимо тих чесних союзників і тепер.

Характеристика операції Поліської Січі УПА по очищенню Полісся від большевиків

1. Операція, хоча проведена в порівнянно малому масштабі, мала, однак великий всебічний, тобто національний, політичний та військово-стратегічний характер.

2. Операцію викликала нищівно-завойовницька політика комуністичної Москви у відношенні до України та Білорусі, з варварським намаганням помститися над цими націями за злобно видумані обвинувачення в „зраді”, навіть тоді, як московського лаптя не було вже в цих волюбних націях.

3. В операції з обох сторін брало участь понад 30,000 вояків. Як на партизанську війну, це величезна сила війська. Сотня добрих партизан заступає полк регулярної армії.

4. Для обох воюючих сторін операція мала колосальне стратегічне значення. Обидві сторони намагалися тримати Поліську котловину в своїх руках, як базу для своїх майбутніх партизанських операцій.

5. Ціла операція — це яскравий доказ того, що може доклати зброя абсолютної правди та бойовий дух проти зброї неправди і поневолення, хоч вона й закована в залізобетон, холодну сталь і послуговується неперебірливими методами тоталітаризму за правилом: ціль виправдує засоби.

6. Перемогу в операції здобули не большевики, а українці та білоруси, не зважаючи на те, що їм ніхто не давав жодної допомоги, а навпаки, німці всюди відбирали від українців та білорусів зброю, не дозволяли створити українсько-білоруське військо. Вони дозволяли лише організувати міліцію за принципом один міліціонер на 100 душ населення.

7. Поліська операція наочно доводить, що таку саму перемогу здобудуть всі нації, що їх поневолює московсько-комуністична імперія, як настане час генеральної розправи з тією імперією на тлі майбутньої епопеї повсталих народів світу проти сваволі червоного тоталітаризму.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

"ОЛЕВСЬКА РЕСПУБЛІКА"

Перше „советське” містечко на колишньому кордоні поміж ССРСР та Польщею в діях УПА має свій окремий розділ. І це не випадково і не дарма. Від половини серпня до половини листопада 1941 року Олевськ був справжньою столицею, щось на зразок окремої абсолютно суверенної української національної республіки. Ця „республіка” мала свою окрему територію, що її сама виборола від ворога, свою адміністрацію, своє військо, своє законодавство воєнного часу, свій суд, свою виконавчу владу.

Німецький окупант на цю територію ще не показувався, а залишки большевицького окупанта були розгромлені на голову. Уся Поліська котловина протягом половини року жила своїм окремим, суверенним життям. З цього відтинку часу три місяці проходили в оскраженій боротьбі з советськими диверсійними бандами, а друга половина, до появи німецької окупаційної адміністрації Еріха Коха, проходила в умовах справжньої свободи і вільної творчості в усіх ділянках життя. І вся ця свобода та її творчість була зв'язана з іменем досі майже невідомого більшого районного містечка Олевськ.

В усьому величезному трикутнику Слуцьк-Гомель-Житомир — ніхто не вважав німців за ту силу, що розбила Червону армію та вигнала безбожну диктатуру з України та Білорусі. Все це діялося поза поліською територією. Все Полісся бачило і знало, що навіть тоді, коли німецька армія взяла Смоленськ та Київ і пішла далі на Москву і Харків — ціле Полісся було в руках комуни. Там всюди стояли большевицькі партизанські гарнізони та офіційно діяли „райвиконкоми” та „обкоми”. І щойно в серпні і вересні появились „літаючі бригади” Поліської Січі та Білоруської Самооборони з масою місцевої міліції, які знищили партизанські сили Червоної армії з їх „сільрадами”, „райвиконкомаами” та „обкомаами” та орга-

ни свавільного насилля і терору — НКВД. Лише тоді населення Полісся дихнуло вільною волею святою.

Цим і пояснюється та палка любов та шана всього населення Полісся не до німецького „визволителя”, а до своєї збройної сили, тобто — Поліської Січі УПА та Білоруської Самооборони. В білоруських районах „Палеская Сеч” була як в себе вдома, а курені Білоруської Самооборони на українській території були дорогими гостями, їх вітало населення як найрідніших братів і справжніх визволителів. Це була безприкладна маніфестація братніх почувань та солідарности обох націй до їх рідної збройної сили, як єдиного реального фактору їх визвольної боротьби. Це був зародок великого союзу двох братніх народів та скромні початки їх спільного чину в бурхливому майбутньому.

Я повік не забуду тріумфального в'їзду Головної Команди Поліської Січі до визволеного Олевська та інших місцевостей. Це були такі урочисто-щирі маніфестації, яких в усьому Поліссі не зазнав ніхто від часів наших козацьких воєн та походів армії УНР. Протягом трьохсот літ Полісся було змушене дуже часто вітати всяких „благодетелей”, „союзників”, „оборонців” та „визволителів”. Були тут татари, росіяни, поляки, шведи, французи та німці. Були в давнину, були й не так давно. Були „білі” і „червоні” москвини. Були царські генерали та губернатори, були й советські комісари, комдиви та маршали. Були польські воєводи, графи та поміщики. Всі вони були тут і їх наш народ мусів вітати і вітав. Навіть тепер подекуди вже доводилося вітати німецьке військо, його „ортскомандантів” та генералів. Він їх „вітає”...

Але такого вітання, як справляє ціле Полісся своїй рідній військовій формації, що навіть називається „Поліська Січ” вже дуже давно не бачили навіть самі найстарші столітні дуби та сосни непрохідних поліських лісів. Перед кожним селом — вітальна арка з масою народу. Перед кожною десятою чи двадцятою хатою — стіл з хлібом-сіллю, з пообгризаними мишами старими церковними хрестами, образами та рештками старих хоругв без держалн, і обов'язково з водою у відрах!

Де взялися ці повищерблювані хрести, безрамні образи та понівечені часом та большевиком хоругви?

Там же ж протягом 25 років за це розстрілювали та за-силали на каторгу старе і мале, в кого ці „дурмани” зна-ходили. В ім'я чого цей, так жорстоко катований народ зберігав всі ці святощі, наражаючи себе на небезпеку смерти та з якої це нагоди він їх тепер з такою урочис-тістю витягає з-під влади щурів та мишей, щоб постави-ти на незграбний поточений шашлями столик, але зате накритий соняшною скатертиною, поперевишиваною чер-воною ниткою?

Цей лицарський народ чверть століття зберігав свої скромні хрести, хоругви та образи, не зважаючи на жор-стокий терор, бо це тисячолітні святощі його славних предків. А так гордо й радісно витягає він їх сьогодні від мишей та щурів, бо треба вітати своє рідне вій-ськo!

Наші молоді старшини та вояки з-поза Полісся ніяк не можуть розгадати одної таємниці. Вони не раз бачили, як поліське населення вітало чи то „білих” чи „червоних” „визволителів”, але вони ніде не бачили — води. Був хліб-сіль, були квіти, але води — ніде не було.

Це велика таємниця. При вітанні предки нашого де-ревлянського племені ставили воду, як особливий дода-ток до хліба-соли, лише перед тим, кого рахували не тільки дорогим гостем, але й своїм рідним другом чи ве-ликим добродієм. Це найвища міра довір'я, гостинности та вдячності. Це означає те саме, що моя хата — твоя хата. Ось чому на всіх вітальних столах перед вояком Поліської Січі УПА та Білоруської Самооборони нараз по-явилася ознака найщирішого вітання — вода.

Це пояснюється тим, що той вояк якраз бореться, жертвуючи самовіддано своє життя за той же самий на-род, за його правду, за його святощі, за Бога й Батьків-щину, за віру своїх предків, за суверенну Україну і Біло-русь, складовою частиною яких є Полісся.

Наші заболочені та пообложувані пісковими бортами „Зіси” та „Гази” всюди пробивалися поміж масою шалі-ючого від радості натовпу з сльозами на очах по горах васильків, цвінтурії та всяких інших осінніх квітів, що на них так бідна наша поліська земля під цю пору року. А де не вистачало цих скромних природніх прикрас, там на наші колони з обох боків летіла маса кознику та стер-

ні, але яка ж вона була нам дорога. Навіть найкращі рожі, левконії чи жоржини при інших обставинах не викликали в мені такої радості, як цей звичайний козник, що валився на нас з цілого лісу старих і дитячих рук зодягненої в лахмани та личаки маси.

Після кожного виходу з машини ми цілі десятки метрів добивалися до столів по вишиваних рушниках та скатертках, щоб прийняти хліб-сіль, почути слова радості й найсердечнішої вдячності, коротко подякувати і пробиватись далі.

Старе й мале, діди і парубки, жінки і дівчата під гучні вигуки: „Слава! Слава!” всюди проривають кордон охорони, заступають дорогу. Вони хочуть „добре побачити” свого нового отамана та його січовиків. Хапають за руки, цілують заболочені поли гумових плащів та шкірянок. Цілують коней, стремена, колеса тачанок, польові кухні, автомашини. Що до кого найближче...

Чогось подібного я ще в своєму житті не бачив і не переживав. Це була вже навіть не стихія, а якийсь особливий шал ентузіазму. Я абсолютно ні від кого не ховався від страху, що мене в цьому розбурханому морі хтось може вбити. Направо і наліво вітався обома руками з сотнями людей. В тисячах розпромінених очей я бачив тільки невимовну радість, щастя і почуття вдячності. Я був свідком всяких своїх і чужих маніфестацій, але такого явища, з такою полум'яною любов'ю та ентузіазмом не бачив ніде. Тим більше, що ці маніфестації відбувалися спонтанно, без приготувань.

Це був вибух віками заглушеної лицарської традиції. Тут враз промовила козацька кров і передвічна стихія нічим не знівеченої любови цього народу до своєї рідної збройної сили, пошана до свого рідного начальника, до своєї рідної влади. Це були прояви не рабослушності, а лицарська самопошана, національна гордість та дисципліна. Тому й не випадково, що чогось подібного не бачимо при всіх тих маніфестаціях, що відбуваються без води.

Містечко Олевськ стає столицею цього тріумфу. Під охороною своєї рідної збройної сили усе Полісся, мов щойно на світ народилось. Відроджується громадське життя, адміністративна самоуправа, господарство, культу-

ра, освіта, преса, видавництва, охорона здоров'я — одним словом все, що хоч на деякий час вирвалося з-під гніту серпа та молота й білого орла.

Майже в кожному районі починають виходити рідні газети — ціла маса „Вістей”, „Голосів”, „Газет”, „Слів”. Появляються інші видавництва. Відновляються зруйновані комуною церкви. Організуються спортові товариства, професійні та аматорські театри і хори. І все це виростає наче з-під землі. На все знаходяться фахові сили на місцях. За що ці люди не візьмуться — горить в руках.

Відбудовуються фабрики та заводи. Десь „знаходять-ся” машини. На очах виростають нові димарі, з'являються електростанції, залізничні та інші варстати, автоколо-ни. Хто зна, звідки й беруться трактори, комбайни, жниварки, молотарки, амбуляторії, лікарські кабінети і т.п.

Все це виробництво організовує сам робітник на тимчасовому положенні про трудову власність, в якому проектується оформити того робітника в майбутньому, як дійсного власника-акціонера заводу чи фабрики.

Тартаки, шкляні гуті, порцелянові заводи, мебльові фабрики, цегельні, гарбарні, гуральні, паперові фабрики. Все це національне майно, що ще вчора лежало в руїнах, сьогодні вже починає давати нову продукцію. Рівночасно відбудовуються і виробничі цехи і самі будови заводів під гаслом — „перше продукція, потім дах над головою”.

Ніде ніхто нікого не агітує до жодних „соцзмагань”. Ніде, ніхто нікого не судить за „прогул” та „саботаж”. Зникла советська панщина. Всюди закипіла робота без підганячів та бригадирів. Народ став справжнім власником засобів виробництва і творить сам, з своєї власної ініціативи. Люди працюють не по годинах, а день і ніч, бо бачать, що працюють для себе самих.

Всі колхози народ відразу ліквідує, як найогидніше зло комуно-рабської системи. Діляться врожаєм. Ведуться приготування до колективних посівів з індивідуальним користуванням через нестачу тягової сили.

Всі „радянські господарства”, частково в перших днях понижені та розграбовані, або цілком ліквіднуються, або знову організуються, як державні господарства. Заводяться дослідні станції, створюються насінні фонди. Про все вирішує сам народ. Зник комісар з поліської землі, який

повчав відвічних господарів нашої землі, як орати та сіяти землю. Пригадується, як один з таких комісарів приєднався до селянина, чому він не сіє, а чогось вичікує.

— Забув штельваги, товаришу комісарє.

— Сій сьогодні овес, а завтра будеш сіяти штельваги — наказав комісар.

Нервовим центром всієї діяльності був Олевськ. Звідси на всі боки пливли накази та директиви. Туди з усіх сторін напливали звіти, питання, пропозиції та проекти. Всі ці нитки тримала в цупких сухорлявих руках одна людина, яка на все зразу знаходила рішення і своєчасно давала всі накази та директиви. Тією людиною був наш начальник штабу, полковник Петро Смородський. Це — зразковий вояк, діловий господар і добрий комерсант. Він має всесторонню фахову начитаність та досвід. А головне, не дивлячись на всі ці високі якості і прикмети — це скромна, тактовна і доступна для всіх людина. Він з кожною людиною терпеливо та людяно поговорить, наче рідний батько. Дасть всяку допомогу чи пораду. Кого треба — добре висповідає, покарає, а кого нагородить. Я не чув ні разу, щоб на нашого начальника штабу хтось за щось гнівався, чи мав до нього якісь претенсії, хоч він дуже багато січовиків і навіть старшин досить жорстоко карав за їх негідні вчинки. Він при цьому давав їм таку словесну „школу”, що вони потім були готові за свого полковника кожної хвилини наложити головою.

Тримати в руках таку розбурхану масу, як на скору руку зібрана перша-ліпша партизанська частина та всякий народ в міліції та цивільній адміністрації все нових теренів в такому революційному хаосі, як це було в нас в 1941 році — треба бути тільки тим, чим був в штабі УПА полковник Петро Смородський.

До всього сказаного я від себе можу додати, що коли українська нація була здібною видати таких людей, як наш начальник штабу, які в такому хаосі на голій землі, зуміли доконати таке чудо, як наш Олевськ, **то ця нація має всі дані доконати найвище чудо-ідеал і мрію українського народу — навіть на попелі чи на голій землі воздвигнути храм Української Суверенної Соборної Держави.**

Олевськ відразу прибрав усі внутрішні та зовнішні ознаки українського національно-адміністративного осередка. Леніни, сталіни та всі інші „вожді трудящих” зникли з площ, установ та вулиць „олевської республіки”. На їх місце появились портрети українських князів, гетьманів та інших видатних людей України, а найбільше було всюди портретів Симона Петлюри. Всі вулиці містечка Олевськ управа переіменувала іменами українських діячів. Не забула при цьому Олевська міська управа за своє сучасне військо. Яюсь в’їжджаючи з Сарн на червоноармійську вулицю Олевська, я побачив на першому будинку велику таблицю: „Вулиця Поліської Січі”. Дуже добре, думаю. А виїхавши на головну вулицю, я мало не остовпів. Там стоїть: „Вулиця Отамана Тараса Бульби”. Я відразу видав наказ напис зняти і вулицю переіменувати.

З’явилася до нашого штабу делегація від міської управи. Міська управа просить відмінити той наказ. Я їм пояснив, що на таку особливу честь я ще не заслужив, щоб за мого життя іменувати вулицю міста моїм іменем. Делегація настоює на своєму. Це вже саме місто рішає. Управі буде дуже прикро, коли їй доведеться цю вулицю переіменувати.

Я наказу не відминив. Написи з вулиці були зняті, але... інші не появились, а вулицю далі називали іменем командира Поліської Січі.

В перших днях вересня 1941 року до Олевська блискавично прилетіла дуже прикра вістка з Житомира. Там 30. 8. 41 року публічно хлинула українська кров від української руки. Ставленик патологічного вождизму, бандерівець Кузій на вулиці, стріляючи в спину, застрілив двох старшин української армії: полковника Миколу Сціборського та сотника Сеника-Грибівського, які були членами проводу ОУН і їхали до Києва. Це була дуже пригнічуюча вістка.

Така боротьба групи блискавичного відокремлення з політичними противниками того ж самого націоналістичного світогляду викликала в народніх масах підсоветської України дуже пригноблююче враження і сильне обурення. Тим більше, що полковник Сціборський був родом з Житомира, де все старше покоління знало цю людину, як доброго вояка та великого революційно-визвольного дія-

ча Української Народної Республіки з часів визвольних змагань 1917-20 років. На еміграції він став співініціатором нового націоналістичного руху, як теоретик по ідеологічно-програмовій лінії і мав сильний вплив на координацію дій націоналістичного руху з державним центром УНР.

Житомирський акт відкритого братовбивства та терору з боку вождівської групи проти своїх людей на тлі такої невиразної політичної ситуації України, остаточно скомпромітував цю групу в очах політично-обізнаного громадянства. Коли ще всі „державні акти” цієї групи люди були схильні виправдувати політичною невиробленістю цих молодих людей, то вже такі ганебні факти, як явне братовбивство, народ кваліфікує не інакше, як явний злочин провокований чужою рукою.

Полковника Сціборського я знав до Другої світової війни тільки з його публіцистичних праць. Щойно в часі моїх переговорів з ними 2-3 серпня 1941 року у Львові я мав нагоду познайомитися з цією людиною особисто.

Його теорії націократизму були мені чужі. Але вони були написані на такому високому інтелектуальному рівні та подані в такій оригінально-новій формі й побудовані на такій переконливій аргументації, що навіть найзалекліші його противники ставилися до нього з великим респектом.

Я не дуже знав цю людину, щоб тут давати їй бодай найскромнішу характеристику. Можу лише сказати, що хоч Сціборський був великим противником української демократії, проте він рівночасно був ще більшим патріотом такої України, в яку він вірив, яку визнавав. Нагла смерть Сціборського — це велика втрата не тільки націоналістичного табору, а й всієї української нації. Ідеологічно-програмові концепції Сціборського можуть бути заперечені тільки або сильнішою та більш ґрунтовною теоретичною концепцією, або життєвою практикою.

Це був політичний противник з уродженими лицарськими якостями характеру. Його зброя була гостра, як бритва, а рубала тільки там і тоді, де і коли дозволяє лицарська етика. Коли він бачив, що не має рації, то мав відвагу це відразу признати. Пригадую один цікавий фрагмент з нашої дискусії у Львові. Стояло питання про Уряд

УНР. Я запитав, чому ОУН досі не визнала нашого законного державного центру? Сотник Сеник-Грибівський почав мене переконувати, що це діється не з вини ОУН, а з вини Уряду УНР, що старий Уряд УНР не стояв і тепер не стоїть на висоті своїх завдань і через те він своєю регресивно-пасивною політикою довів до того, що тепер Президент Андрій Ливицький сидить у Варшаві буквально сам.

На це я заявив:

— Байдуже, з ким сидить Президент УНР в Варшаві. Головну роль грає те, що той Президент не є сам у Києві, Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі, Житомирі, Сарнах і т.д. Доказом цього може служити той факт, що наша понад десятитисячна Поліська Січ — це люди, які визнають Президента УНР. Таких Січей кожної хвилини може бути більше по всій Україні, якщо на це буде наказ того Президента.

— Ми — молоді республіканці — продовжував я — також бачимо негативні сторони нашого старого Уряду. Але це нас не турбує. Уряд буде змінений. Справа не в поодиноких людях, а в державній концепції. Люди приходять і відходять, а народньо-правна концепція УНР існує вічно, як синонім абсолютної суверенності України та її законної державності.

Тоді забрав довше слово полковник Сціборський, яке закінчив таким визначенням:

— Ми глибоко віримо, що до всебічного порозуміння поміж нами та Урядом УНР вже недалеко. Ми не покликані сьогодні ці справи тут вирішувати. Тепер воєнний час і я признаю рацію Отаманові. Всі сили народу на єдиний фронт!

Десь у половині вересня я поїхав до Рівного на розмову з полк. Ів. Литвиненком, куди він знову прибув. Тепер він переїздив на постійне перебування в Крем'янецький район. З „високої політики” нічого не було чути. Я зложив через нього Урядові звіт про всю нашу досюгочасну роботу та успіхи. Він цим був дуже задоволений. Передав нам сердечний привіт від Головного Отамана А. Ливицького, полковника Садовського та інших членів Уряду УНР.

Ситуація була така, що полковник Литвиненко не бачив можливості втриматися нам довший час на очищеному від большевиків Поліссі. Туди незабаром німці пришлють свою цивільну адміністрацію. Від імени Уряду УНР він дав мені директиву триматися так довго, як це буде можливо, а потім дуже обережно офіційно ліквідувати цілу нашу „республіку”. Штаб знову переставити на підпільно-повстанську акцію, але тієї акції не розпочинати відразу, а чекати дальших наказів та директив Уряду.

З уваги на те, що самого Президента німці тримають під домашнім арештом у Варшаві, ціла наша майбутня акція мусить вестися дуже обережно та так, наче б Президент про неї „нічого не знає”.

Про все це я не мав права нікого інформувати, включно з начальником штабу. Для зв'язку посилати тільки сотника Раєвського. Все має робитися на місці так, наче б ми вирішували всі питання самі без жодних директив зверху. Ми домовилися про все і він поїхав.

Наша газета „Гайдамака”, як одинокий вільний пресовий орган, до якого не добралася ще німецька цензура, мала дуже велику популярність по всій Україні. Ми її транспортували до Рівного, звідки вона розсилалася на всі сторони. Редактором газети спочатку був сотник Сиголенко, а потім редакцію перебрав один учитель з Житомира — пан Бобенко. Ні Сиголенко, ні Бобенко не були професійними журналістами. Газета відчувала брак бодай одного доброго фахового редактора. Я давав фейлетони у формі „Листів до Сталіна”, писані поліським діалектом під псевдонімом „Діда Гаврила Обруча” та дуже рідко ще деякі матеріали, але цього було мало. Я не мав часу писати.

Саме тоді, коли я розглядався по Рівному за відповідним журналістом, щоб притягти його до співпраці в „Гайдамаці”, наче з неба являється мій кацетний приятель, редактор Іван Міtringа.

Міtringа заявив мені, що він їде спеціально до мене, щоб співпрацювати в газеті, як також, щоб порадитися зі мною у ще одній справі. Він сказав, що їх вже є ціла опозиційна група проти партії Бандери в складі: Міtringа, д-р Турчманович, Роман Паладійчук, Василь Ревак,

Борис Левицький та інші. Вони вирішили ще в Кракові відійти від групи Бандери та мають постанову здійснити цей плян після організації нової політичної партії, про який він говорив мені в Кракові минулого року.

Мітринга щойно повернувся з інформативно-студійної поїздки, що її робила ціла група по всій правобережній Україні. Їхали вони машиною з фальшивими документами. Їх Гестапо мало що не схопило, але вони втекли. Всі інші члени групи поїхали назад до Львова та Кракова, а він тримає курс на наш „ліс”.

Мітринга, як звичайно, далі пропагує зовсім протинімецький курс. Повідомляє, що все українське населення вже починає поважно орієнтуватися щодо німецьких цілей в Україні. Робить з ситуації належні висновки. Вже ростуть активні антинімецькі настрої в народніх масах. Провідні кола конспіруються. Вичікують. Ніхто не хоче себе виявляти. Жвава пропаганда та практична діяльність, що її так активно та „навипередки” провадить ОУН та група Бандери, за інформаціями Мітринги, не мають жодних виглядів на успіх в народніх масах підсоветської України. Взагалі, вся націоналістична ідеологія, світогляд та програма — все це, на погляд Мітринги, не те, чого вимагає Україна. Його висновок: треба обов'язково організувати якусь нову політичну силу, яка вела б розумну, насамперед, ідеологічно-світоглядкову боротьбу проти компартії, німців та супер-націоналістів. Такою силою може бути тільки зовсім нова революційно-демократична партія.

Їх група вже робить конкретні заходи у справі організації нової партії. Приступає до опрацювання ідеологічно-програмових тез і т. ін. Він мене запитує, чи я досі не змінив свого погляду на цю справу? Чи я не погодився б включитися до цієї роботи з цілою УПА? Тобто зробити так, щоб УПА була зародком майбутньої армії, підпорядкована політичній лінії тієї нової демократичної партії.

Мітринга твердить, що він має поважні підстави побоюватися, що коли в Україні не постане тепер така солідна підпільна, але дуже сильна демократична організація, то на тлі тієї політичної порожнечі, яка тепер витворюється, бо ж активно діють лише компартія і націоналісти, в наслідок розчарування народніх мас в „Заході”,

перевагу візьме гнучка пропаганда большевиків. Тим більше, що та пропаганда, на думку Мітрингі, напевно злізе з інтернаціонального коня, а пересяде на суто національні паролі, „повну самостійність” всіх советських республік.

Крім вищезгаданого, Мітринга, наче пророк, твердив, що німці далі Волги взагалі не посунуться та почнуть відступ. Отже, треба розраховувати ще на досить затяжне підпілля в большевиків.

На це я відповів Мітринзі, що наскільки доцільним вважаю організацію нової революційно-демократичної партії, настільки не вважаю доцільним підпорядковувати військо будь-якій партії. Військо підпорядковується тільки У р я д о в і. І тільки через Уряд окремі партії можуть впливати на формування політичної лінії для війська. Отже, в справі організації партії я готовий всіма засобами допомагати, але сам не буду вступати в ту чи іншу партію. До війська приходять члени різних партій. Командування війська мусить бути об'єктивне і безпартійне.

Я йому також заявив, що я вже наткнувся на групу людей на Волині, з Іваном Либакком та Леонідом Щербатюком на чолі, яка має подібні заміри і робить ті самі заходи. Це колишні соціал-радикали, соціал-демократи та безпартійні (Щербатюк). Добре було б, якби вони договорились, щоб не розпорозувалися сили у двох організаціях. Мітринга дуже радо погодився розпочати розмови. Щербатюк тоді ще був у Києві з д-ром Харитиною Кононенко в Червоному Хресті. Я пов'язав Мітрингу з Либакком та іншими його приятелями. Вони навіть вже „охрестили” свою майбутню організацію „Українською Національно-Демократичною Партією”. Вони хочуть тримати свою організацію в абсолютному підпіллі до певного часу і покищо вестимуть лише підготовчі роботи. Їм бракує теоретиків для опрацювання ідейно-політичних напрямків нової партії та її програми. Взагалі — це дуже тверезо думуючі і серйозні люди.

Вони майже в усьому були однозгідні з Мітрингою за винятком деяких програмових питань. Мітринга заступав дуже лівий курс, не виключаючи навіть колгоспів, якщо цього десь хоче народ. Він мотивував це тим, що трагедія полягає не в тому, що в Україні є колгоспна система для продукції хліба, а в тому, що той хліб безкоштовно заби-

рає чужа держава. На його думку, у своїй державі це відпадає, а колективне господарство завжди дасть більшу продукцію. Такими поглядами Мітринга насторожував проти себе багато людей, які підозрівали його в націонал-комуністичних тенденціях, від яких він по-правді був далеко. Він тільки не визнавав доцільности безконтрольного приватного капіталізму, а підпорядковував його суворій контролі держави. Всюди давав перевагу нації — через державу, а не одиницям — через приватну безконтрольну кишню. Відстоював плянове господарство, яке тепер практикує кожна держава, незалежно від того чи вона соціалістична, чи капіталістична.

На цій нараді вони вирішили, що обидві групи приготують проекти своїх постулатів та тез і в майбутньому порозуміються щодо дальшої акції.

Мітринга поїхав зі мною до Олевська й неофіційно став редактором нашої газети. Офіційно газету підписував ред. Бобенко. Редакторові Мітринзі я дав сувору інструкцію щодо змісту нашої військової газети. Мітринга точно і дисципліновано дотримувався цієї інструкції. Він поставив газету на високий рівень. Для вишколу юнацтва та пропаганди українознавства почав друкувати в газеті свій популярно-історичний нарис „Хто ми такі?“, в якому виявляв гнучкий підхід, як до самої проблеми, так і до читача. На жаль, цього нарису не докінчено, бо газета десь по 12-му числі перестала виходити.

В самій редакції не обійшлося без клопоту. Ми намагалися тримати газету в цілком незалежному тоні у відношенні до німців. Ми їх просто промовчували, наче б їх і не було. Але відповідальний редактор Бобенко мав тенденцію кадити „визволителям”. Я останнім часом мало бував в Олевську. У полковника Смородського та сотника Сиголенка, а особливо у ред. Мітринги створилося враження, що Бобенко підісланий до нас з Житомира, як агент або Гестапо, або НКВД для шпигунства, провокації та компромітації. Поведінка цієї людини була явно провокативна. Він одверто почав загрозувати сотникові Сиголенкові, що як його та чи інша стаття з „кадилом” не буде вміщена, то він поїде до Житомира скаржитися німцям. Як же це так, мовляв, нас німці визволили від комунізму, а ми у своїй газеті про них навіть нічого не згадуємо?

З уваги на те, що наші справи вже так чи інакше наближалися до ліквідації „республіки”, Бобенка з редакції ми не викидали, а залишили, щоб „тягнув” до кінця. Газета вже почала переставлятися з органу „Поліської Січі” на німецьку районову газетку. 5 листопада 1941 року до Олевська приїхав Гебітскомісар, який почав обережно заводити порядки „Нової Європи”. Він викликав до свого штабу нашого адютанта сотника Сиголенка і поставив вимогу, щоб штаб Поліської Січі підпорядкував свою роботу його наказам. Іншими словами, він хотів спокійно спати під охороною української зброї. Я послав сот. Сиголенка до Гебітскомісара вдруге, щоб повідомити його, що Поліська Січ, як українська військова одиниця, німецькій цивільній владі не підлягає, а тримає зв'язок з німецьким військовим командуванням. Наша відповідь на нову ситуацію буде дана Гебітскомісарові після нашого порозуміння з генералом Кіцінгером.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

ЛІКВІДАЦІЯ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ

Поліська Січ та Білоруська Самооборона повністю і з честю виконали своє перше бойове завдання, вкрияючи свої прапори вічною славою. Вся Поліська котловина була очищена від дикої диверсії большевиків і дуже швидко почала загоювати свої тяжкі рани, повертаючись помалу до більш-менш нормального життя.

Але розбити якогось партизанського ворога і перегнати його в інше місце — це не те саме, що його цілком знищити. Його треба або переслідувати далі, або не допускати назад відповідною обсадною силою звільненої території. Українсько-білоруські партизани витиснули ворога в Брянські ліси, але далі його переслідувати ми не мали змоги. Зате була дуже велика потреба та реальна змога забезпечити цю територію такою силою, щоб той самий ворог не міг вернутися завтра назад. Ми були більш ніж певні, що Москва докладатиме всіх сил, щоб суходо-

лом та повітрям перекидати своїх партизан в Поліську котловину.

Хто ж і якими силами забезпечить Полісся від нової большевицької небезпеки? Німецька армія? Ні. Всі свої резерви німецьке командування кидає на головний фронт, а якби якісь резерви були для Полісся, то що може зробити німецький вояк в багнах та лісах? Він вже раз їх обійшов не для того, щоб вертатися туди знову. Поліська Січ та Білоруська Самооборона могли б забезпечити спокій на Поліссі, але німці, а особливо Гестапо та гітлерівська партія, не армія, бояться цієї місцевої військової сили гірше, ніж московської диверсії, яка вже „знищена”.

Вони, маючи явно нечисту совість у відношенні до всіх завойованих націй на сході Європи, з байдужістю, а може й з почуттям внутрішнього вдоволення спостерігали, як населення Полісся було змушене г о л и м и р у к а м и боронити свої стріхи та виганяти большевицькі банди з своєї священної землі.

Ми не раз, сидючи в своєму біда-штабі, в порозбиваних олевських казармах, за мапами та звітами з цілого терену, мов на екрані бачили, як в Рівному та Мінську нові нацистські „аристократи”, порозвалювавшись у вигідних фотелях з цигарами в зубах, складали свої диявольські пляни проти нашої країни. Але що ми могли зробити? Розпочати відразу одверту збройну боротьбу проти ще одного ворога? Який сенс? Яка стратегія? Нам конче треба, щоб Берлін з Москвою кривавилися якнайдовше і то на московській території. Кожний штаб комбінує так, щоб в той самий час було якнайменше фронтів. Тому-то й ми, хоч і в мініатюрному масштабі, не могли робити інакше.

При цьому ми були повністю ізольовані від світу і світ цей рахує нас „коляборантами Гітлера”, лише тому, що ми опинилися під німецькою окупацією. Все це діється в той самий час, коли райхкомісари починають насаджувати на нашій землі своїх генералкомісарів, гебітс-комісарів з цілою бандою садистичних катів для здійснення людиноненависницьких плянів „Нової Європи”.

Туполобі нацистські „дипломати” та „стратегі”, думали, що тут, як в Німеччині, досить повісити таблицю

з написом “amtlich verboten”*) і вже туди ніхто ногою не стане. Вони не знали того, що для нас всі чужі заборони, будь вони советські, німецькі чи турецькі, — це законне беззаконня, проти якого боремося цілими віками. А для большевиків це „verboten” взагалі нічого не значить, бо з Брянська назад до Мозирі чи Коростеня — лише один крок.

У нас була директива Уряду та своя тверда постановва розпочати активну збройну боротьбу проти нового окупанта, як тільки головний фронт досягне бодай Волги. Гітлерівці цей момент очевидно також передбачували. Вони скорше сподівалися удару спротиву від України та Білорусі, ніж від „розбитих” большевиків. Наскільки їх припущення у відношенні до можливої антинімецької акції України та Білорусі були вірні, настільки думка, що „розбиті” большевики, як на головному, так і на партизанському фронті, були абсолютно фальшиві.

Німецьке командування звертало належну увагу на Поліську котловину, як на можливу диверсійну базу для большевицьких партизан та їх розвідки. Натомість, Гестапо хотіло тримати цю територію у своїх руках місцевою міліцією, очолюваною в кожному районі одним німецьким „вахмайстром”, бо, мовляв, це буде дуже дорого коштувати. Замість до війська та міліції, всі молоді люди Східньої Європи були змушені їхати на рабську працю до Німеччини, або працювати на місцях для німців.

Ми стояли перед дуже складною проблемою: як перейти з офіційного Олевська до підпільного „лісу”? У наш рух разом з білорусами було втягнене силою обставин все цивільне населення великої території, що нараховувало понад один мільйон людей з усіма установами. По наших військово-міліційних штабах, як і по всіх адміністративних та громадських установах працювало зовсім явно дуже багато людей. Тут же на місці було їх майно, житла і т.п. Коли ми несподівано втічемо „в ліс” і відразу розпочнемо явну боротьбу з німцями — вся ця маса народу буде репресована німцями, так само, як і большевиками. Щодо цього ми не мали жодних сумнівів.

---

*) Нім. — “amtlich verboten” — офіційно заборонено.

Втримати цю величезну територію на довгі літа в своїх руках ми не мали найменшої змоги. Передусім, ми могли розраховувати лише на власні сили та запаси — ніхто нам не допомагав. Воєнних матеріалів нам якось вистачило б для партизанської боротьби, але не проти танків чи літаків справжньої фронтової війни. Навіть, якби ми втрималися перед німцями своєю „звуженою республікою”, то коли повернеться назад советська армія з її „спецами” у боротьбі з партизанами, то „республіка” однак буде знищена.

Отже, вихід був тільки один: розв'язати Поліську Січ офіційною дорогою. Звільнити всіх людей і порозсилати по домах, по можливості в інші місцевості, а таємно організувати в лісі новий штаб та нову базу для майбутніх партизанських акцій, коли на це дозволить час. Про цілковиту ліквідацію збройної боротьби як проти німців, так і проти москалів не могло бути мови. Але до цієї боротьби треба було всебічно приготуватись.

Маючи вже таку секретну постанову Головної Команди УПА, я з сотником С. Сиголенком поїхав 9 листопада 1941 року ще раз до начальника тилу України генерала Кіцінгера в Рівному і офіційно йому заявив, що коли німецьке командування не визнає Поліської Січі в силі 10,000 багнетів, як спеціальну військову українську частину для охорони Поліської котловини від большевицьких партизан, тоді ми зараз же цю формацію розпустимо. При цьому я додав, що советська диверсія ще не знищена повністю, а лише витиснена на іншу територію, що загроза большевицьких партизан зникне тоді, коли зникне советська армія в глибині СРСР.

Генерал Кіцінгер заявив, що він тут безрадий. Німецьке командування має все це на увазі, але ця територія вже входить в орбіту впливів цивільної німецької влади, а не армії. Отже, й питання безпеки цієї території вже не належить до компетенції німецької армії, а до компетенції райхскомісара України та його адміністративних і поліційних органів. Він від імени німецької армії сердечно подякував воякам Поліської Січі за таку блискучу воєнну операцію проти спільного комуністичного ворога. Відтепер у цих справах треба говорити з представниками німецького цивільного управління. Якби у нас було бажан-

ня, то він міг би домовитись, щоб переслідувати противника далі на північ від Чернигова у прифронтовій зоні. Для цього потрібно більш-менш 1000 людей, при чому зброю та постачання дасть німецька армія. На цьому наші зв'язки з німецькою армією закінчилися. Я дипломатично сказав генералові Кіцінгерові, що ми тут самі відповіді щодо Чернігівської пропозиції не можемо дати, хоч та відповідь вже була давно готова. Словом, почалася, як це ми називали, „лісова дипломатія”. До жодних представників Коха ми не заходили, а поїхали ліквідувати Поліську Січ.

Повернувшись до Олевська десь коло 12 листопада 1941 року, ми застали там одного „гавптштурмфюрера есес” з Житомира. Він ні менше, ні більше, а тільки привіз наказ обласної команди СД з Житомира Поліській Січі негайно „ліквідувати всіх жидів” в Олевську та інших районах.

Я наказав сотникові С. Сиголенкові дати цьому „фюрерові” та Гебітскомісарові таку відповідь:

1. Поліська Січ — це українська військова частина, яка не підлягає юрисдикції німецької цивільної влади і має своїм завданням боротися не з цивільним населенням, а лише з озброєним противником, в цьому разі з совєтською військовою диверсією.

2. З уваги на те, що останні наші переговори з генералом Кіцінгером щодо дальшого існування Поліської Січі, як окремої української частини, не дали позитивних наслідків, ця формація 15 листопада 1941 року розв'язується. Олевський штаб ліквідується. Всі люди йдуть по домах.

„Гавптштурмфюрер” трагічно розвів руками, що в такому випадку на „ліквідацію” жидів їм доведеться стягати їх мішану поліцію з кількох областей. На це сотник С. Сиголенко відповів, що це вже їх справа. З моментом приїзду Гебітскомісара до Олевська та перебрання ним цивільної влади датою 5 листопада 1941 року, ми не маємо вже нічого спільного з тим, що тут діється. Сотник С. Сиголенко повернувся до мене дуже схвилюваний та обурений, що ті гітлерівські людоїди трактують масову „ліквідацію” безборонних людей, як якусь зовсім нормальну річ. Цих людей не могла врятувати жодна сила.

Публічне видовище масового розстрілювання старців, жінок та дітей викликало в Олевську страшне враження та обурення. Старе та мале відразу заговорило: „Це варварство! Сьогодні їх, а завтра нас!”

З 485 душ, громадян Олевська жидівської національності врятувалося втечею всього коло 25 людей та одна 16-літня дівчина Соня (прізвища не пригадую). Вона працювала в нашій їдальні для старшин. Вона добре володіла українською мовою і не була рисами обличчя подібна до жидівки. Всі наші люди знали, що вона жидівка, але ніхто її не видав. Навпаки, в часі загальної облави по всьому місті сотник С. Сиголенко, з мого дозволу, сховав її у своїй квартирі. Вночі відпровадив її з одним козаком до своєї нареченої в с. Борове Рокитнянського району. Її матір та сестру розстріляли. Ця дитина мало що не збожеволіла. Все хотіла сама потім бігти до Олевська, щоб її застрілили разом з усіма іншими, але її заспокоювали і нікуди з хати не випускали. Потім вона трохи заспокоїлась, отримала нові документи, як українка і все було гаразд. Жила і працювала у наших довірених селян, найбільше в Бистричах. Де вона тепер — не знаю.

Між іншим, я ніколи не припускав, що жидівський народ є аж настільки фаталістичний. В Олевську вже давно було відомо, що сталося з жидами в Києві, Рівному та Житомирі. В наших казармах працювало багато жидів по всіх варстатах, як шевці, кравці, гарбарі та інші ремісники. Коли був виданий гебітскомісаром наказ про те, що 16 листопада 1941 року всі жиди повинні зібратися з своїми речами на одній площі для „переїзду” в інше місце, ми зробили звечора так, що сотник С. Сиголенко „проговорився” перед головою жидівської громади, що цей „переїзд” означає. Він виразно підказував, щоб жиди вночі тікали, поки ще є час. Голова громади, старша людина, подякувавши нам, сказав, що він про це повідомить всіх своїх людей, але чи хто з них буде тікати — він сумнівається. По-перше тому, що нема куди тікати, їх однак половлять і постріляють, а по-друге, коли Бог допускає таку кару на Ізраїля за його гріхи, вони не мають права противитись Божій волі.

З уваги на те, що українсько-жидівські відносини ще й далі залишаються натягнутими, незважаючи на зусил-

ля певних українських та жидівських груп чи поодиноких людей якось ці відносини унормувати, варто тут бодай в кількох словах кинути трохи світла на цю запутану проблему України.

Я вважаю, що жидівська проблема — це світова проблема і як вона буде розв'язана в усьому світі з усіма націями, то буде вона розв'язана і в Україні. Зважаючи на те, що Україна століттями була об'єктом нападів, окупації та гніту з боку інших держав, ніхто і ніде не може мати до України та українців будь-яких претенсій, що ми шовіністи чи агресори. Не можуть цього говорити й жидівські провідники. Якщо в Україні під впливом роздмуханого царським самодержавієм антисемітизму були випадки протижидівських виступів, то це не значить, що всі українці мають тотально відповідати за дії кількох одиниць, що допускалися актів антисемітизму.

Так само українці, як і всі інші нації, не можуть кидати тотального обвинувачення в сторону жидівської нації, бо якщо є випадки жидівського втручання в життя інших націй, то знову ж таки за це не можна обвинувачувати всіх жидів. Я вважаю, що в кожному народі є добрі і злі люди. Є вони серед нас, так само є вони серед жидів. І лише з такою міркою можна і треба підходити до питання унормування відносин між українцями та жидами. Та сама нація, що видала з себе Троцького, Кагановича, Ягоду чи Шварцбарда — дала також Марголіна, Красного та багатьох інших приятелів України. Отже, хто виступає з заявою, що всі жиди сякі і такі, чи всі українці сякі чи такі — той є ворог обох і жидів і українців, бо таким чином українсько-жидівські взаємини ніколи не будуть внормовані.

Ми знаємо, і це є історичний факт, що сучасну советську імперію фінансували великі магнати жидівського роду, але в цей самий час серед жидівського суспільства є групи, які такої політики їх багачів не підтримують і засуджують. Навіть тепер (1974 р.), коли, як жиди, так і українці вільного світу гостро відчувають потребу унормування українсько-жидівських відносин, то сям, то там, чуємо, появляються провокативні книжки жидівських авторів, які не перестають виливати помиї на все, що є українське, ставлячи українців у гірше становище, як нацис-

тів, які спричинили і доконали погроми жидівського населення під час Другої світової війни.

Українська Народня Республіка в часі визвольних змагань, йдучи на зустріч жидівській меншині в Україні, може, як ні одна держава у світі, дозволила жидам свою автономію. В Уряді УНР були міністри жидівського роду. На українських грошах були написи жидівською мовою поруч з українською мовою. Голова держави Головний Отаман Симон Петлюра спеціальними наказами поборював найменші прояви антисемітизму з боку українських вояків. Чого можна ще бажати від українців, які своєї держави не мають і за всяку антижидівську агітацію німців чи москалів відповідати не будуть.

Якщо певним жидівським групам здається, що наше органічне бажання бути господарями на своїй власній землі входить в колізію з їх дивовижними плянами світового панування, то ми мусимо категорично заявити, що від цих представників племені Ізраїля ми сподівалися і сподіваємося кращого розуміння і трактування нашої національної проблеми.

Відрадним явищем є, що й жиди сьогодні вже не такі, якими вони були вчора. На підставі їх героїчної боротьби за свою національну державу в Палестині, вони зробилися державницькою нацією, яку український народ високо шанує, бо він сам провадить таку боротьбу вже понад 300 років. І треба думати, що маючи гіркий досвід кривавої боротьби за свою державу, жиди також будуть спроможні зрозуміти і належно оцінити подібну боротьбу інших націй за свою національну незалежність, в тому числі і нашу визвольну боротьбу за свою суверенну державу.

**
*

Ліквідація Поліської Січі переводилася за точним пляном. Всі міліційно-осадні та рухомі курені насамперед поховали добру зброю, а всяку непотріб віддано новій міліції. Всіх людей розпущено по домах. Залишився тільки Олевський гарнізон з його трофейним магазином, в якому крім брукху не було нічого особливого. Вся ліпша зброя та військовий матеріял, що міг бути ще використаний, весь час таємно ховався в інших місцях.

Видано накази, за якими козаків Олевського гарнізону підвищено до ранги старших козаків. Всіх старшин

та підстаршин, які досі були чинні в лавах Поліської Січі УПА, автоматично підвищено та затверджено в рангах на один ступінь вище.

При цьому виринула проблема, як нагородити за всю досьогочасну службу мене, як Командира цілої частини та революційного і громадського діяча. Річ у тому, що я не мав жодного офіцерського звання, яке можна було б підвищити так, як це зроблено з іншими старшинами та підстаршинами. На пропозицію полковника П. Смородського у цій справі була скликана спеціальна нарада Головної Команди з участю всіх старшин, що були тоді в Олевську. На цій нараді по короткій дискусії, полк. П. Смородський запропонував схвалити більш-менш таку постанову (точного тексту не пам'ятаю):

„З уваги на ліквідацію Поліської Січі УПА, спільна нарада Головної Команди та всіх старшин Олевського гарнізону Поліської Січі дня 15. 11. 1941 року в Олевську постановляє:

1. В імені українського народу та його війська винести якнайсердечнішу подяку п. Отаманові Тарасові Бульбі-Боровцеві за його жертвенну службу Батьківщині та за заслуги по організації українського війська, як ініціаторові та Головнокомандуючому Поліської Січі та цілої Української Повстанської Армії.

2. В знак признання заслуг п. Отамана Тараса Бульби-Боровця, як довголітнього громадського та революційного діяча, та за бойові пляни та його особисте керівництво великими партизанськими бойовими операціями проти численної московсько-комуністичної партизанки на всьому Поліссі від 22. 6. до 15. 11. 1941 року, на підставі законів революційного часу, признати п. Отаманові Бульбі-Боровцеві право на старшинське звання та ранг генерал-отамана (генерал-хорунжий) повстанських військ України.

3. Ця постанова являється пропозицією для затвердження Голові Української Держави, коли на це дозволять обставини.

(Підписи)

Олевськ, 15. 11. 1941”

Поза тим було видано ще цілий ряд наказів. Все це було оформлено документами на друкованих формулярах. Видано всім воякам посвідки про їх службу, послужні особисті анкети і т.п. Все це робилося так, як у регуляр-

ГОЛОВНА КОМАНДА
„Поліської Січі“

Олевськ, 16 листопада, 1941 р.

ПОСВІДКА Ч. 119

Місце постою

Стверджується, що гр. СМОРІДСЬКИЙ Петро Володимирович
служив добровільцем в Українському Повстанчому Відділі „Поліська
Січ“ від дня 26. IX - 41 р. до дня 16. XI - 41 р. в характері
Начальник, Гтьбу в ранзі Полковник.

Довірену службу виконував

Зброю здав до магазину, а здобуте на партизанах умундировання
привезе його власністю.

Відбувається з огляду на розв'язання Відділу.

Командир Відділу — Отаман

Фотокопія посвідки виданої полк. П. Смородському з приводу розв'язання
„Поліської Січі“ в листопаді 1941 р.

ній армії з усією точністю та педантичними формальностями нашого Начальника штабу.

Мимо такої плянної ліквідації цієї славної військової частини, сам момент ліквідації останнього Олевського гарнізону був дуже драматичний. Для вояка краще вмерти, ніж кидати з своїх рук зброю під ноги ворога або „союзника”. Я ніяк не можу забути того трагічного моменту, коли цілий Олевський курінь був зібраний на площі в повному виряді для останнього звіту та зачитання ліквідаційного наказу.

Звіт здавав мені в оточенні цілого штабу інспекційний старшина гарнізону поручник Лев Ковальчук. Після перегляду цілого куреня, починаючи від прапора, знову була дана команда „струнко” та відчитано ліквідаційний наказ — з очей всього складу куреня бризнули сльози!

Це були несподівані сльози гордого молодого лицарства, яке не плакало, коли йому фельдшери без наркозу ампутували руки або ноги в найпримітивніших санітарних умовах. Але тепер, коли йому без жодного фізичного болю ампутовано символ його вояцької честі — скромну стару рушницю, — на його очах появилися сльози, що повільно горохом котилися вниз по гарних молодих ликах. Їх ніхто не міг обтирати, бо цілий курінь стояв під зброєю на „почесть дай!”.

Я був до того схвилований такою несподіваною картиною, що не міг промовити ні слова. Забрав слово полковник Петро Смородський. Він усіх нас заспокоїв дуже змістовною промовою. Почав він свою промову з того, що в його житті це вже другий раз доля судила так, як тут, розставатися з тим, що святе для вояка — зі своєю зброєю. Перший раз він віддав свою зброю полякам в 1920 році, коли армія УНР закінчила свої трагічні вивільні змагання. Сьогодні він віддає свою зброю німцям, коли військо тієї ж самої УНР, що ним являється наша славна Січ, гідно і чесно виконало один етап свого бойового завдання. Полковник зробив порівняння, заявивши, що сьогодні йому багато легше складати цю зброю на купу, бо це робиться на початку, а не в кінці війни, як це було в 1920 р. Цієї зброї так тоді, як і тепер нам ніхто не давав, а ми здобули її виключно самі. Це

символ і наявний доказ, що коли Україна знову видасть нам бойовий наказ, то ми знаємо, де і як ту зброю знову здобувати. Але все це ми мусимо робити мужньо та розважно, згідно з наказами і плянами національної влади та Головної Команди Військ України.

Полковник П. Смородський витягає з кобури свого пістоля, цілує і кидає на землю. За його прикладом так само робить цілий курінь.

Так, по-лицарському, пляново закінчила своє легальне існування перша легендарна українська чисто-національна військова одиниця часів Другої світової війни 16 листопада 1941 року.

Всі люди роз'їхалися по домах. Для ліквідації справ Поліської Січі в Олевську залишився ще на кілька тижнів один старшина з десятьма підстаршинами та козаками, поручник Чортенків.

Демобілізованих вояків, які роз'їздилися на всі сторони, Олевське населення прощало так само, як і вітало, але ця сердечність виявлялася цим разом не в захоплених оваціях, а в тихих сумних поглядах, наче після похорону найдорожчої людини. Жінки та дівчата не могли стримувати сліз... Поліської Січі нестало. Вона пішла в ліс. Над Олевськом та над цілим Поліссям знову запанувала непевна атмосфера невідомого завтра, мов тяжка темна хмара. Це була атмосфера так званої „Нової Європи” Гітлера.

Поліська Січ УПА була своїм численним складом малою військовою частиною, озброєною дуже скромними засобами, але її політична концепція, масштаб дії та практичні військово-революційні успіхи мали і будуть мати велике військове, революційне і виховавче значення для нескореної України.

Все це треба завдячувати тільки тому, що ця військова одиниця дихала одним сильним героїським духом, мала зразкову дисципліну та чисто-лицарську мораль. Вона діяла за глибоко-продуманими плянами, як справжнє дитя нашої християнської волелюбної Батьківщини-України.

Це й була та грізна і невловна сила, яка буревійно потрясала багристо-кам'яністі надри Поліської котловини поруч вибухів динаміту та дзвонів сталі в каменолом-

нях від Першої до Другої світової війни. Не вгаває вона там і сьогодні. Вона буде давати про себе знати, доти, доки волелюбна українська нація не досягне своєї суверенності. Вона була продовжувачем традиції армії без держави в боротьбі проти всіх і всяких ворогів України.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РЕВОЛЮЦІЙНО-ПАРТИЗАНСЬКА БОРОТЬБА ПРОТИ ГІТЛЕРА 1942 - 1944

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЗВІТ ПРЕЗИДЕНТОВІ ПРО СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ В 1942 РОЦІ

Після офіційної ліквідації Поліської Січі УПА в Олевську наш штаб поділився на дві частини. Одна частина людей роз'їхалася по домах, а друга відразу почала працювати над плянами зміни організаційної схеми армії та нової підпільно-бойової акції. Першим наказом нового штабу в грудні 1941 року знято з назви організації дописку „Поліська Січ”. Територіяльний принцип після втрати Олевська відпав. Організація почала виступати тільки під назвою „Українська Повстанська Армія”. Армія переходить з територіяльно-осадної системи на рухомо-рейдуючу літаючими партизанськими загонами.

Полковник П. Смородський, не почувавши себе на силах до затяжної підпільної акції, попросив звільнення з активної служби. Перейшов у стан запасу і поїхав у своє господарство в Рафалівку на Сарненщині. Сотник В. Раєвський, сотник С. Сиголенко, поручник Лев Ковальчук, хорунжий Граб Володик та інші наші люди отримали наказ вступити на службу в німецько-українську поліцію

та в інші німецькі уряди та установи в Рівному та інших містах і виконувати там довірені завдання нашого штабу. У Києві залишився далі зв'язковим штабу УПА сотник Анатоль Кабайда, працюючи в штабі поліції. Він отримав завдання здобути довір'я німців, як перекладач, і триматися в Києві якнайдовше. Всі зв'язкові по інших містах отримали таке саме завдання.

Новий штаб УПА був приміщений в одній лісничівці в Людвипільському районі. Сотник Н. став „надлісничим” та тимчасово керуючим справами штабу. Видавши на скору руку всі директиви на три місяці, я сам в половині грудня 1941 року виїхав на фальшиві документи до полк. Ів. Литвиненка, який проживав біля Крем'янця, а потім до Варшави, щоб здати звіт Президентові А. Лівіцькому та особисто отримати нові накази і директиви Уряду. В останніх днях грудня я вже був у Варшаві. Якраз тоді на мою пропозицію прибув туди із своїм звітом сотник Малинівський з Києва, який був там спеціальним спостерігачем від Президента.

В помешканні інж. Якова Винника 2 січня 1942 року була влаштована таємна зустріч з Президентом. У цій нараді брали участь також полк. Садовський, полк. Чоботарів, полк. Валійський і сотник Шевченко. Я доповідав першим, а потім сотник Малинівський.

Моя доповідь була звітом про нашу досьогочасну військову роботу, а сотник Малинівський доповідав про нову політичну ситуацію в Україні під окупацією нового „визволителя” Гітлера. Наші доповіді доповнювали одна одну та давали повний образ ситуації.

Ця ситуація була більш-менш така:

1. Абсолютне політичне заперечення української нації та її волі до самостійности з боку німецького уряду.

2. Найжорстокіша окупація та безоглядний варварський грабунок всієї економіки України. Заведена більшовиками колхозна та совхозна система значно полекшувала німцям здійснювати цей грабунок. Тепер все це майно автоматично зробилося „воєнним здобутком” Гітлера. По містах шаліє голод. Німці навмисне стримують постачання, щоб примусити населення їхати на рабську працю в Німеччину.

3. Пляновий грабунок всіх скарбів національної культури. Все, чого не встигли вивезти або знищити комуністи, почали грабувати та вивозити німці.

4. Ліквідація та заборона вищої освіти в Україні. Головний погром професури та всієї інтелігенції. Дозволялося лише середнє фахове шкільництво. (До речі, пізніше його також заборонили, дозволяючи лише початкову школу). Це тому, що „рабам непотрібна освіта”. Їх діло — тільки „чорна робота”.

5. Погром всієї нововідродженої української преси. Перетворення всіх пресових органів з трибуни української нації на випари пропаганди Геббельса*) українською мовою, де явно зневажаються всі українські національні традиції. Заборона писати у тій „пресі” про українську націю, її культуру, історію, а особливо, згадувати про українську державу. Преса тільки те й робила, що вихваляла Гітлера, „іберменшівську” німецьку расу, супроти якої всі інші нації — це тільки „унтерменшівські” раби.

6. Почалися масові облави на людей по вулицях, домах, церквах та базарах. Цілі ешелони української молоді день і ніч їдуть з України в Німеччину на каторжні роботи. Багато юнаків та дівчат, побачивши, які умови праці, життя та трактування „остарбайтерів” по таборах за дротами, пробують тікати з Німеччини. Їх всюди по дорозі ловлять спеціальні бригади поліції та масово розстрілюють або вішають на прилюдних площах, щоб застрашувати інших.

7. У цей самий час агенти НКВД, російська білогвардійщина з еміграції та місцеві Volksdeutsch-i, що всюди займають ключові посади в німецькій цивільній адміністрації починаючи від Ostministerium, Reichskommissar-a, Gebietskommissar-a та Gebietslandwirt-ів аж до останнього перекладача по всіх урядах та установах, — доводять народ до такого розпачу, який у свій час викликав наказ Сталіна про „голу землю”.

8. Картину пекла доповнювала ще й внутрішня партійна міжусобиця націоналістів, що далі розгорталася аж до братовбивства включно. Бандерівці почали активний терор проти всіх інших угруповань.

---

*) Геббельс — міністер пропаганди в гітлерівському уряді Німеччини.

Заслухавши наші доповіді, Президент був дуже вражений таким жахливим станом в Україні. Просив докладніших даних про ту чи іншу проблему, уважно нас вислуховував і приймав усе до уваги.

На закінчення своєї доповіді я підкреслив потребу негайно піднімати збройну боротьбу цілої України проти божевільного деспота Гітлера. Сотник Малинівський доводив фактами наявність гострих антинімецьких настроїв в Києві, Дніпропетровську, Винниці, Житомирі та по всій Україні, де заводиться цивільна адміністрація *Reichskommissar-a* та румунів на території Одеси та так званої „Трансністрії”.

Після наших доповідей розгорнулася ділова дискусія. Думки були поділені — дехто підтримував мою пропозицію, а дехто був проти неї. Становище України було катастрофічне. І мовчати новому окупантові не можна, і піднімати зараз народ на загальне повстання також не можна. Треба трохи зачекати. Бо це було б даремне проливання своєї крові і завчасна та велика допомога большевикам. Не дивлячись на терор, нам треба ще деякий час сприяти німцям, доки фронт не перейде на російську територію.

Президент мовчав. Кури́в цигарку за цигаркою і щось собі нотував. Дискусія затяглася ще кілька годин, але без жодних наслідків. Треба було розходитись, бо наближалася поліційна година. Наприкінці взяв слово Президент. Він зробив підсумок всіх подій і заявив, що він не дасть ніякої згоди, ні наказу починати повстання в Україні.

На цьому нараду закінчено. Я лишився ночувати у пані Винник. Я був дуже невдоволений з наради і цілу ніч не спав. Невже це можливо, щоб нас били і топтали, а ми, наче гнила колода, мовчали? Невже всі наші досюгочасні воєнно-революційні заходи були даремні?...

На другий день вранці мене викликали в якусь сліпу вуличку. В кімнаті дуже скромного помешкання серед бомбових розвалин сидів сам один Президент. Я мало не охнув.

— Дорогий мій сину, Тарасе! Не дивуйся тому, що було вчора. Секрет не завжди зберігається при чотирьох очах, а що ж говорити про вісім осіб? Вчора була одна

сторона медалі, тут — друга. Я повністю схвалюю ваш плян і благословляю вас на святе діло. Як тільки Гітлер дійде до Волги, починайте його бити, але не шляхом загального повстання, а окремими летючими бригадами. Одначе, це, сину — абсолютна тайна. Я вчора не міг налюбуватися вашим бойовим запалом, що випливає з гарячої любови до Батьківщини. Але самого запалу мало. Потрібний ще холодний розум, політична калькуляція і доцільність тієї чи іншої дії. Дійте за директивами, полк. Ів. Литвиненка. Він вам буде в усьому дораджувати. Хай вас всіх, дорогі наші герої-соколи, Господь Бог збереже та провадить до повної перемоги над всіма ворогами України. Ваш лицарсько-патріотичний чин дасть нашій нещасній батьківщині повну свободу.

Я стояв, наче вкопаний на струнко перед своїм Головним Отаманом. Стопудовий камінь звалився з моєї душі. В цьому скромному, виснаженому голодом старцеві я щойно тепер побачив та відчув дух далекозорої політики та реальної стратегії. Вчора була каламутна дипломатія, а сьогодні політика чистої води.

Дивлячись на таку печальну постать законного суверена своєї нації на розвалинах чужого міста, далеко від рідної землі, в моїй уяві промайнули образи та сцени всієї нашої історії. Починаючи від „богомпомазаних” Петрів та Катерин аж до тоталітарних диктаторів Сталіна та Гітлера з їх вішателами такої слави, як Меншіков, Постишев та Кох. Ця історія завжди однакова — вогонь і кров... І починаючи від Орлика, Петлюри аж до Андрія Лівичького, не зважаючи на тяжкі обставини емігрантського життя, все ж таки українська державно-творча думка і дія не вмира, не гине.

Ось і тепер законний суверен України примушений вирішувати такі важливі державні справи серед чужих розвалин в абсолютній конспірації. Така вже доля переможених. Така справедливість сучасної цивілізації з її ідеями, світоглядами, законами, лігами, хартіями та всіма гарантіями.

З Варшави я виїхав до Холма, де я дав директиву своїй фірмі мистецько-церковних репродукцій вислати весь запас наших церковних образів до Рівного, а сам поїхав прямо в „ліс”.

Я почував себе знову щасливим, бо мав дозвіл на нову величну ціль: доказати всемогутньо-бундючному Гітлерові, що він Україну може дуже легко відвоювати від такої ж „всемогутньої” московської імперії, але від української нації він її не відвоює ніколи.

По дорозі з Варшави в Україну я довго думав про всі справи. Особливо мені з голови не виходили різні міркування про нашого Президента. Його скромна і велична постать не зникала з моєї уяви. Ця людина робила дуже багато тактичних помилок. За всі ці помилки ми його не любили. Ми всі вважали, що він зробив особливо велику помилку тим, що перед війною не виїхав на нейтральну територію, бодай до Швейцарії. Одначе, останні події переконали мене, що якби в часі війни його не було з нами, то це була б ще більша його помилка. Без такого далекозорого, досвідченого політичного провідника ми самі напевно допустили б дуже багато катастрофічних помилок. Він нас стримував і давав обдумані директиви.

З таких причин я за слабій сторони, а часом навіть за перебільшену „дипломатичність” Президента А. Лівіцького далі не любив. Але його політичну далекозорість та патріотичну самовідданість — я глибоко шанував. Кожне його слово для мене було наказом. Поговорити по-діловому з Андрієм Лівіцьким протягом двох годин — значить отримати директиву на цілий рік революційної акції, далеко від нього, в найтяжчих умовах. Серед всіх наших старих діячів — він був наймолодший духом революціонер.

Не тікаючи далеко від України, наш Президент мав змогу жити одним духом з цілою поневоленою нацією. У цьому й криється та його колосальна заслуга перед Батьківщиною, перед якою бліднуть всі його помилки. Помилки не робить лише той, хто нічого не робить. З розвалин Варшави Андрій Лівіцький у великій мірі керував буревійними подіями в Україні протягом всієї Другої світової війни, хоч не всі політичні партії виконували його директиви. Потім вони самі побачили свої помилки.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЛІСОВЕ ЦАРСТВО

По дорозі з Варшави я знову заїхав до полк. Ів. Литвиненка. З'ясував йому всі справи. Ми з ним цілий тиждень обдумували плян і нову тактику нашої дії. За цей час ми намітили в загальних рисах новий плян боротьби з новим „визволителем”. В другій половині січня 1942 року я через Рівне повернувся до „лісу”.

Передусім, у нас стояло відкритим питання нового начальника штабу. Сам полк. Ів. Литвиненко душею аж рвався до „лісу”, але на перешкоді стояла його недуга: гострий ревматизм та пухлина ніг. Це були наслідки Першої світової війни та зимових походів Армії УНР, де Іван Данилович командував кавалерійським полком ім. Богдана Хмельницького. Ми домовилися, що він буде тільки нашим головним дорадником. Практичного начальника штабу треба було шукати. Тепер для нас це не була вже така тяжка проблема, як у перших днях народження нашої нової армії. Ми вже мали досить великий вибір. Багато старшин в міжчасі віднайшлося. Облік все зростав і зростав.

З уваги на те, що нова організаційна структура нашої армії передбачувала дію виключно малих, дуже рухливих бойових одиниць, а не великих неповоротких з'єднань, ми плянували набирати вояцтво та командний склад із здорових, молодих та не зв'язаних родиною чи маєтком людей. Серед старшої генерації таких людей було небагато. Вони могли тільки служити нам радою з свого воєнного досвіду, читати лекції на наших підпільних курсах та школах і т.п. Тому весь тягар практичного керівництва та командування армією довелося перекладати на наш молодий актив.

Перебираючи картотечку своїх молодих товаришів по зброї, я остаточно зупинився на особі поручника Леоніда Щербатюка („Зубатого”). Хоч він і не мав вищої військової освіти, але це був вроджений революціонер та партизанський командир широкого масштабу. Це особли-

во виявлялося з його підпільної діяльності в Києві від початку німецько-советської війни, коли він діяв під фірмою Червоного Хреста.

Леонід Щербатюк, син полковника Армії УНР, мав у своїй крові все те, що характеризує доброго вояка і палкого патріота. Народився він в Києві, по професії інженер-економіст, старшина резерви польської армії. Високо-інтелігентна і бездоганно-чесна людина. Крім української мови він добре володів російською, польською, німецькою, англійською та французькою мовами. Перед війною працював, як представник одної Бориславської нафтової фірми в Англії. Повернувся до Західної України перед самим вибухом війни в 1939 році тільки для того, щоб у часі воєнної завірюхи не лишитися поза межами рідної землі. Горів бажанням активно воювати за визволення України від загарбників. Політично-розвинений, демократ, далекозорий прогностик, блискавичний тактик, ощадний і скромний господарник. Відважний та хоробрий боєць, вирозумілий начальник та вірний товариш вояка. За „Зубатого” всі наші люди були готові кожної хвилини наложити голову.

У березні 1942 року я повідомив полковника Ів. Литвиненка, що від 1. 3. 1942 року начальником штабу УПА призначений поручник Л. Щербатюк-Зубатий та що у зв'язку з таким високим становищем наказом по УПА йому признано отамана.

З прибуттям отамана Зубатого з Києва, ми приступили до практичної роботи над новим оперативним планом УПА по лінії директив Президента А. Лівичького та над нашою тактикою, наміченою з полковником Ів. Литвиненком. З великою допомогою у цій справі нам прийшли: генерал В. Садовський, генерал Білецький, полк. Ів. Трейко, полк. Совенко, полк. П. Смородський, полк. Новицький, сотник В. Раєвський, сотник С. Сиголенко, поручник Лев Ковальчук та багато інших місцевих старшин. Крім того, консультантами по партизанській тактиці були: полк. А. Доллуд, та полк. Войнаровський-Гальчевський, які тоді перебували поза Україною, але радо служили нам практичними порадами.

Однак, я сказав би, що головним нашим дорадником та учителем було саме життя. Воно кожного дня ставило

до нас все нові вимоги, для задоволення яких треба було на місці видумувати нові способи і методи. Життя майже щодня ставило нас в безвихідне становище і воно, те життя, вчило нас виходити з найкритичніших ситуацій. Щось існує в природі над людиною, особливо на війні, що керує її долею незалежно від її теоретичних знань та практичного досвіду. У практиці партизанської війни дуже мало доводиться застосовувати теоретичні знання та устійнені форми та методи боротьби. Там щодня приходять такі нові моменти, яких не передбачує жодна наука про війну, жодний статут.

Штаб був перенесений з Людвипільського району до одної лісничівки в Корецькому районі, яка знаходилася в густому сосновому молодняку на сухій височині заleden 5 км. від автодороги Київ-Рівне. А для ворогів була пущена поголоска, що штаб Бульби — десь аж в Пінських болотах. Надлісничий, інж. С. був членом нашої організації. Він побудував за нашим пляном у своїй лісничівці кілька таємних просторих льохів та поробив подвійні стіни в великих кімнатах лісничівки. Таким чином, повстали ідеально замасковані, просторі і сухі приміщення на штабну канцелярію на горі та для друкарні в льоху. По лісі кругом ходили та їздили на конях „гайові”, тобто наші вартові вояки та зв'язкові штабу. Штаб свідомо був приміщений над самим головним автошляхом, з огляду на потребу швидкого контакту з головними пунктами країни, особливо з Рівним та Києвом. Крім того, якраз там, на очах сотень і тисяч всяких людей, було найбезпечніше.

Сам головний штаб був покищо невеликий — заleden десять людей. Інші співробітники штабу мешкали деінде і виконували свої завдання в себе вдома. В штабі ми самі були і штабовими працівниками і самі обслуговували одну малу друкарську „американку”, яка мала задовольняти лише наші внутрішні друкарські організаційні потреби. Для ширшої пропаганди заплановано влаштувати в кількох пунктах більші поліграфічні бази, що й було згодом зроблено.

Роботу нашого штабу у чималій мірі відтяжував той факт, що ми не мали потреби ні щоденно, ні навіть щомісячно подавати докладні звіти до нашого головного командування, якого, на жаль, у нас не було. Ми робили вся-

кі зведення тільки для себе, а замість головного командування, я періодично звітував Президентові А. Ливицькому про важливіші справи. Всі дані та детальні матеріали лишалися в архіві штабу, що переховувався в зовсім іншому місці.

Головний пункт зв'язку був приміщений в самому містечку Корець. У цій місцевості була розташована ціла підземна система місцевих команд та зв'язкових пунктів за принципом адміністративного поділу країни. „Польова пошта” була організована так, що в будь-якому місці віддавався на зв'язковий пункт запечатаний пакетик з відповідним знаком і він „кулею” мандрував на конях або веломашинах від села до села, від району до району й з області в область та найдалше на другий або на третій день доходив до Корця, а ввечері до штабу Головної Команди і навпаки. З дальших областей, особливо коли йшлося про важливі донесення, запити чи накази, зв'язок здійснювався окремими спецкур'єрами на автомобілях чи потягах. У цьому велику роль відігравали наші незабутні товариші по зброї — жінки та дівчата.

Молодий радіо-технік „Іскра”, користаючись з перехованих деталей цілого советського „радіовузла” та радіо-устаткування з советських танків, змонтував досить солідну радіостанцію для передач та відбору на ключ. Акумулятори набивалися в одному млині. Сама висильня була устаткована на великій автомашині, щоб не працювати весь час на тому самому місці. Одначе, через брак всяких запасних частин, радіо-зв'язок був досить утруднений і тому ми його вживали лише для особливо-важливих справ директивно-наказового характеру на дальші віддалі.

Таким чином, поруч гітлерівських „Amt”-ів (установ), окупаційних та поліційних збройних сил на поверхні, в Україні почала діяти паралельна система другої підземної суверенно-української влади, що її народ охрестив „Лісовим царством”. Подібну систему дії та зв'язків згодом мали інші підпільні українські організації.

З кінцем березня 1942 року наш новий оперативний плян та всі внутрішні організаційні правильники та дисциплінарні приписи були готові. Опрацьовувані окремими

людьми всякі деталі пляну були зведені до штабу і зведені в одну цілість.

„Лісове царство” та його армія були готові до нової військово-революційної акції проти нового „визволителя”, який хотів посадити своїх націонал-соціалістичних дармоїдів на шиї українського люду. Все і всюди було готове і чекало лише наказу Головної Команди. Ця боротьба має вестися цілком новими методами, не так, як це було учора. Вже нема осадно-територіяльних наших військових гарнізонів з українською цивільною адміністрацією та поліцією, а на їх місці мають бути тільки літаючі бригади. Вся територія та ціла влада — в руках ворога. Нема і не може бути загального повстання, але мусить розгорітись невелика, але сильна партизанська боротьба. Для того, щоб цю боротьбу успішно вести, треба її добре приготувати. Боротьба має вестися в двох напрямках:

- в політично пропагандистському та
- у воєнному напрямку.

По цих двох лініях протягом цілої весни 1942 р. кипіла жвава підготовча робота в глибокому підземеллі широкого „Лісового царства”.

В багатьох районах відкривається по кілька вишкільних пунктів. Там відбувається курсове навчання з різних предметів для завтрішніх бойових командирів, рядових вояків, розвідувальників, контррозвідувальників та політичних пропагандистів. Ніхто не знає, де вони. Їх ніхто не бачить. Зате вони все кругом чують, бачать, і знають кожний крок ворога. У цьому й полягає їх перевага над найсильнішим противником.

Пропаганда „Лісового Царства”, що без жодної цензури гостро критикує безглузду й варварську політику нового окупанта та пропагує ідеали національної суверенності України та соціального прогресу, шириться по всій Україні.

Система підпільної мережі зв'язків УПА пляномірно поширюється з Полісся майже на цілу Україну. Село за селом, район за районом, область за областю обсаджуються, як не територіяльними командами УПА, то представниками нашого штабу. Їх завдання:

- звітувати постійно до штабу про всі події даної території (розвідка);

- ширити в народніх масах нашу пропаганду і
- виконувати службу зв'язку.

Так творилася ціла підземна армія. Тереном її політично-революційної діяльності була вся територія України, головною базою — Поліська область, а оперативно-бойовим полем дії партизанських груп — лісисті області України та Білорусі.

Згідно з новим планом, боротьба ділиться на дві фази і має два основних завдання:

- удар по цивільній адміністрації Гітлера, як акт політичного спротиву новому окупантові України і
- удар по всій системі постачання східньому німецькому фронту, як військово-стратегічний акт України проти німецького загарбництва на Сході Європи.

Для обох цих фаз визначено свій час і окремі методи та засоби боротьби.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

НОВІ ЗАСАДИ УПА

Реорганізація УПА вимагала також зовсім нових основних засад для цілого руху. Треба було переробляти всі статuti та видати зовсім нові правильники. Ця важлива робота була зроблена своєчасно. Основою всіх цих заходів послужив так званий Закон Українського Партизана. Подаю в цілості його зміст:

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОГО ПАРТИЗАНА

1. Український партизан не є „бандитом”, як його називають вороги. Це лицар і чесний вояк, який жертвує своє життя за свій поневолений народ. Наша підземна армія — це єдино-можлива форма збройної боротьби України за свою свободу.

2. Український партизан не провадить боротьби із-за бажання анархії, або жадоби наживи, а для святих національних ідей та високих політичних цілей.

3. Український партизан вважає за вершину-вершин своїх політичних цілей свою власну суверенну державу.

4. Український партизан буде всіма силами та засобами боротися з кожним окупантом України так довго, закінь не виборе своєї абсолютно ні від кого незалежної держави — Самостійної України.

5. Український партизан не має ні від кого жодної допомоги. Все постачання український партизан поповнює сам — тільки коштом ворога.

6. Український партизан не має права насильної реквізиції будь-якого майна від цивільного населення без рівновартісної заплати.

7. Український партизан не знає, що таке страх, зрада таємниці, п'янство, розпуста та всякий інший вчинок, що соромив би його самого, його армію, його рід, його націю та ім'я його Славних Предків-Лицарів.

8. Український партизан ніде не має права дати ані одного пострілу без наказу командира.

9. Український партизан — це не примусово-мобілізований, а добровільний вояк України, її кращий син.

10. Український партизан, як вояк в іррегулярних умовах підлягає на свободі ще більшій абсолютній моральній та фізичній дисципліні, ніж регулярний вояк за мурами казарм.

11. Український партизан є революціонером, вояком та політичним діячем своєї Батьківщини — в одній особі.

12. Український партизан ніколи не допустить, щоб в рядах його славної підземної армії поширювалось хоч би й у найменшій мірі погане і несумлінне виконання своїх обов'язків.

13. Український партизан — це найпочесніше звання в Україні.

14. Український партизан — це вояк, якого Українська Народня Республіка нагородить найдостойні-

шими званнями та повністю забезпечить майбутнє його родини, як одного з Перших Героїв України.

На таких основних засадах виховувала УПА новий тип свого партизана. Кожний партизан був зобов'язаний політичним відділом вивчити цей свій закон на пам'ять та всюди діяти лише згідно з пунктами цього закону. За найменші відхилення спочатку застосовувалось тільки моральну кару у формі різних дисциплінарних заходів, а потім доводилось застосовувати і фізичну кару. Правопорядок в лавах УПА утримувався все ж таки, головним чином, моральною дисципліною; фізична дисципліна подекуди була слабою. Це впливало з особливих умов іррегулярного війська — без казарм та арештів, де вояк кожної хвилини може вбити командира та сховатися.

В ділянці нашої бойової оперативної тактики так само введено великі зміни. Досі ми оперували за територіальним принципом з прив'язанням партизанських з'єднань до певної території. Тепер цей принцип зовсім скасовано. У березні 1942 року наш штаб опрацював нові засади партизанської тактики за приблизно такою схемою:

НОВА ПАРТИЗАНСЬКА ТАКТИКА УПА

1. До моменту можливості повної контролі будь-якої території, УПА провадить свою збройну боротьбу не великими повстанськими з'єднаннями, а тільки малими невлонними партизанськими групами.

2. Основою основ нашої партизанської тактики є засада — „з-під землі та під землю”. Де нема на це змоги — не вести жодних операцій.

3. Повстансько-партизанське військо повинне діяти всюди, але так, щоб ворог ніколи не мав змоги виявити та несподівано або обложно знищити.

4. Найменший партизанський відділ не має права розпочинати будь-яку бойову операцію без наказу його вищого командування.

5. Підставою всякого успіху партизанського війська є його постійна рухливість. Найменший партизанський відділ не має права затримуватися на одному місці довше одного дня.

6. Абсолютно забороняється командирам партизанських груп допустити хоч би до найменших боїв, накинути нам ворогом. Всі наші бойові операції нав'язуються ворогові з нашої ініціативи і то тільки тоді та тільки там, де і коли ворог їх найменше сподівається.

7. Всі бойові операції партизанських груп переводити тільки вночі. Ворог ніколи не має права знати нашої чисельної сили та бачити наше озброєння. Симулювати різну зброю всіма засобами.

8. Паніка серед ворога — наш стовідсотковий успіх.

9. Без повної та всесторонньої розвідки про ситуацію ворога — ані кроку вперед.

10. Без сильної контррозвідки в своєму нутрі — кожну військову одиницю чекає смерть.

Для вишколу кадрів нашої розвідки та контррозвідки була видана спеціальна інструкція у формі

10 ЗАПОВІДЕЙ УКРАЇНСЬКОГО РОЗВІДУВАЧА І КОНТРРОЗВІДУВАЧА

1. Пам'ятай, що розвідка та контррозвідка — це основа основ твоєї рідної землі та цілої нації. Кожна наймогутніша армія стоїть не тільки на своїй численності та матеріальному потенціалі, але й на добрій роботі своєї розвідки та контррозвідки.

3. Пам'ятай, що розвідувач та контррозвідувач — це найпочесніше звання та найвідповідальніше завдання в армії та державі. Коли тебе призначено бути розвідувачем або контррозвідувачем, то це доказ найбільшого довір'я та пошани твого командування до тебе.

4. Пам'ятай, що де ти не опинився б — ти є найбільше довіреним сином своєї нації, її армії та держави. Доля всіх твоїх товаришів та цілої нації лежить у твоїх руках. Твоя зрада — їх смерть і загибель цілої нації; твоя вірність — їх перемога і твоє щастя і слава.

5. Пам'ятай, що ти всюди зданий виключно на свої власні сили. Вирішуй всі справи якнайшвидше, але холоднокровно і з розвагою всіх можливих ситуацій. Від правдивості або неправдивості твого найменшого донесення залежить доля багатьох тисяч твоїх товаришів по зброї та безпека цілої нації. Звітуй не те, що хотів би мати, а тільки те, що бачиш і чуєш.

6. Пам'ятай, що в твоїй найвідповідальнішій службі Батьківщині ти є маленька частина великої всенаціональної цілості, без якої та цілість не може існувати. Розвідувач і контррозвідувач — це безіменні герої нації. У часі твоєї служби зникає твоя особиста гідність та гордість, бо все підпорядковується та жертвується для добра цілої нації.

7. Пам'ятай, що ти всюди муσιш все чути та бачити, а від тебе та про твою роботу ніхто і ніде не має права нічого знати. Думай одне, говори друге, а роби третє.

8. Пам'ятай, що ворог не спить, бо його машина постійно діє проти тебе і твоєї нації. У кожній людині, вбачай ворожого агента. Викликай у всіх людей довір'я до себе, а сам абсолютно нікому не довіряй. Найгрубша стіна та найгустіший ліс мають вуха. Назовні показуй повне довір'я, а внутрі будь обережним. Найменша твоя необережність може бути причиною великої катастрофи твоєї армії та цілої нації.

9. Пам'ятай, що ворог ніколи нікого не милує. Всі його обіцянки є тільки на те, щоб через твою зраду ліквідувати цілу твою армію та поневолити націю. У випадку нещастя — май мужність радше знищити ворога або вмерти смертю героя, ніж купувати продовження свого життя ганебною зрадою та кров'ю сотень тисяч своїх рідних братів. Вся сила нації, взятої разом, лежить в силі духа кожної її одиниці, діючої окремо. Національні герої не вмирають, а живуть вічно в пантеоні святих кожної нації.

10. Пам'ятай, що Батьківщина дбає та вічно буде дбати про тебе і твою родину. Ти не є самотній. За тобою стоїть ціла нація. Захищай всіма силами твою батьківщину, а вона буде захищати тебе цілим її потенціалом. Будь вірним аж до смерти своїм командирам та товаришам. Вони тобі довіряють та кожної хвилини готові жертвувати своє життя. Тільки через глибоку віру кожної одиниці в свій загаль та через віру загально в одиницю — вся нація та її армія, взяті разом, осягнуть повну перемогу.

Програма чисто фахового вишколу по всіх предметах була опрацьована окремо кваліфікованими силами. „Десять заповідей” були тільки ідейно-моральною базою вишколу і служби спеціального призначення.

В питанні нашого відношення до ворогів була видана наступна інструкція, якої суворо дотримувалась вся армія:

ЯК ТРАКТУВАТИ ВОРОГІВ

1. УПА не є громадою засліплених месників, а національною армією України, яку зобов'язують всі закони лицарства. Найменші порушення цих загально-людських законів найсуворіше караються.

2. Головними нашими ворогами являються не мобілізовані вояки регулярних армій Німеччини та Росії, а нацистська та комуністична партії і їх злочинна служба безпеки та партійні війська НКВД та есесівці.

3. Взяті в полон вояки регулярних армій мусять бути трактовані по-лицарськи, роззброєні, нагодовані та відправдані поза район наших операцій і там звільнені. Натомість, всі полонені гестапівці та чекісти мусять бути на місці негайно розстріляні, без жодних тортур.

4. Наша партизансько-повстанська армія не має місця та змоги затримувати полонених ворогів. Жандармерія кожного найменшого партизанського відділу зобов'язана якнайскорше перевести допити полонених, впорядкувати захоплені документи та навести з ними лад, згідно з параграфом третім цієї інструкції.

5. Всю відповідальність за точне дотримання цієї інструкції несуть начальники жандармерії, що безпосередньо відповідають перед командирами партизанських відділів.

Таким чином, всі нові основні засади та реорганізація армії були закінчені у квітні 1942 р. По лісах далі проходив пляновий вишкіл кадрів. Проведено часткову мобілізацію людей, які були звільнені в листопаді 1941 р. Почалося формування зовсім нових бойових одиниць, що не були більші за нормальну військову сотню. Для них призначено терен рейдуючої діяльності та об'єкти, проти яких вони мають діяти в засягу операцій першої фази, тобто проти цивільної адміністрації Коха.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

МАСОВИЙ ТЕРОР ГЕСТАПО В УКРАЇНІ

По всіх областях України, що в міру просування німецьких армій на схід, переходили під німецьку цивільну адміністрацію, починаючи від весни 1942 року, загальне становище зробилося нестерпним. Німці всюди запровадили свій суворий контроль та раціоналізацію всіх економічних ресурсів цілої країни. Харчові раціони видавалися „тільки для німців”. Все місцеве населення одержувало голодову пайку, хоч ці пайки часто не доходили до великих міст України. Спочатку наше міське населення думало, що на роботах в Німеччині можна буде врятуватися від голодової смерті. Тим часом, протягом осені 1941 р. та зими 1941/42 року тисячі молодих людей переконалися, що німці трактують *Ostarbeiter-ів**) у Німеччині гірше худоби. Їх там так само морять голодом, тисячами замикають за колючим дротом в таборах, примушують працювати на каторжних роботах по 12-14 родин денно. Німецькі наглядачі б'ють людей дубиною, мов середньовічних рабів.

У колишніх советських областях німецькі „*Landwirt*”-и**) почали заганяти селян силою назад в колхози, які з вибухом війни були розтягнуті народом до тла. У тих областях, де ще не було колхозів, німці понаклали на селян такі високі податки і натуро-поставки, що зруйновані війною господарства не мали змоги їх виконувати. Все населення України весною 1942 року, під впливом антинімецької пропаганди українських організацій руху спротиву, почало ставити німцям спонтанний спротив. Головною причиною цього загального руху спротиву були такі фактори:

1. Змінений курс політики німецького уряду у відношенні до всіх націй, поневолених московсько-комуністичним імперіялізмом. До вибуху війни німецька пропаганда горлала про принцип самовизначення всіх націй у своїх

---

*) Нім. — робітників зі Сходу.

**) Нім. — аграрні керівники.

суверенних державах. Коли ж ті нації в часі війни опинилися під німецькою окупацією, німецький уряд цей принцип автоматично відкинув. Замість суверенних держав pojavився колоніальний німецький Ostgebiet*), в якому всі нації стали рабами нацизму. Це була в засаді фальшива політична концепція, яка автоматично витворила політичну ворожнечу до гітлерівської Німеччини.

2. Бундючна постава німців, як „народу панів”, що випливала з патологічної теорії націонал-соціалістичного расизму стосовно всіх інших націй. Всі держави побачили, що гітлерівська Німеччина не тільки зневажає їх політично-соціальні стремління, але взагалі нікого поза німцями не вважає за людей. Це була зневага загально-людської та національної гідності, яка викликала таку саму погорду та сильну ненависть до всіх німців.

3. Масове винищення німцями полонених вояків Червоної армії. За дротами під голим небом німці тримали мільйони людей. Не давали їм ні харчів, ні води. Влітку полонені тисячами гинули від голоду та спраги, а зимою від сльоти, холоду та голоду. По цих „таборах” зимою 1941/42 р. лежали цілі купи замерзлих людських трупів. Їх закопували тільки більшими партіями. Ці факти наставили буквально все населення проти німців, як найгірших варварів. Не Сталін, а Гітлер, оточений братією, яка служила хто знає кому, ліквідував дезертирство в советській армії.

4. Економічна політика Гітлера ніяк не рахувалася з життєвими потребами місцевого населення окупованих країн. Ця політика була наставлена однобічно тільки на постачання фронту та грабування і вивезення українських ресурсів до Німеччини. Це не була жодна економічна політика, а звичайний грабунок цілої нації. Вся індустрія України опинилася в руках німецьких спілок. На всіх відновлених колхозах появилися німецькі погоничі з дрючками. Вся торгівля та фінанси були в руках німецьких спекулянтів. Така політика викликала серед українців спонтанний порив до самозахисту і боротьби.

5. Культурна, чи радше безкультурна політика Гітлера полягала в тому, щоб якнайскоріше обезголовити цілу націю, позбавити її провідної верстви та всіх її куль-

---

*) Нім. — Схід, східні території.

турних надбань. Українська інтелігенція, якій доля судила пережити большевицький терор, попала під дике винищування німцями. Плекання нової інтелігенції в Україні було заборонене, як зайве. Це був доказ для цілого народу, чого можна чекати завтра від „визволителя”.

6. Абсолютна заборона існування та діяльності політичних партій та будь-яких інших культурних, громадських чи харитативних організацій. Політичні партії та військово-революційні сили пішли в підпілля. Таким чином, новий окупант поставив собі за ціль зробити з української нації бездушного робота з одним-єдиним обов'язком — працювати чорноробом для німців.

Як бачимо, два колишні спільники — Гітлер і Сталін аж нічим не відрізнялися один від одного, якщо ходять про право українського народу жити своїм власним державним життям. З цього видно, яких геркулесових зусиль доводилось докладати тим українцям, які не дивлячись ні на що, мов той Галілей, кидали в очі окупанта: „А все ж таки земля крутиться”, тобто „Ще не вмерла Україна”! Наш народ не скапітулював перед найсильнішими потугами — він далі провадив боротьбу за свої національні ідеали.

Зневажений та пограбований до останньої нитки, він почав ставити спочатку пасивний, а потім активний спротив. Селяни перестали платити податки та виконувати натуро-поставки. Як села, так і міста перестали давати своїх людей на рабську працю в Німеччині. На промислово-торговельних підприємствах почалися саботажі німецьких плянів продукції та вивозу економічних ресурсів з України.

У відповідь на цей спротив Гестапо негайно відповіло масовим терором по всій Україні. Німці почали „вербувати” робітників до Німеччини зовсім новими методами. Вони днями і ночами налітали цілими куреннями есесівців та жандармерії на села, колхози, фабрики, церкви та міста і влаштовували облави на людей. Тут їх пакували в автомашини і перевозили до потягів на залізничних станціях, де цих „добровільних” в'язнів заганяли в товарні вагони, запльомбовували і відкривали щойно на під'їздах до заводів Круппа у Вестфалії чи деінде. У селах, які не виконували податків та контингентів, Гестапо спочатку

розстрілює старостів села та інших керівників. По містах відбувалося поголовне винищування української інтелігенції, бо вона, мовляв, „бунтує” народ проти Німеччини. Коли всі ці заходи не помагали, а ще більше наставляли населення проти окупантів, Гестапо видало наказ — в кожному непослушному районі спалити одне село та тотально перестріляти все його населення, щоб залякати всі інші села.

Протягом березня 1942 року таким чином було спалено понад 10 сіл на Поліссі та Волині, а все їх населення, включно з дітьми та старими людьми було поголовно розстріляне. В інших областях, хоча в меншому масштабі, була проведена така сама акція масового німецького терору.

Ці варварські засоби проти населення України не зламали розпочатого руху спротиву. Навпаки, вони його ще більше посилили і підлили ще більше оливи до вогню. В народі почала кипіти ще сильніша ненависть до німців. Міська інтелігенція почала ховатися по селах. Села почали організовувати самооборону алярмовою службою та втечею в ліси і поля від карних експедицій. Весь народ почав таємно озброюватись і готуватись до активної самооборони. В народніх масах закипіла кров до помсти над огидним окупантом, що прийшов на чужу землю з метою нищення, грабунку та геноциду. Очі цілої нації почали глядіти на наш „ліс” — символ збройної сили.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПЕРШІ БОЇ УПА ПРОТИ ГІТЛЕРА

16 квітня 1942 року Головна Команда УПА видала такий наказ своїм п'ятьом новозорганізованим „Літаючим Бригадам” партизанів:

1. Негайно розпочати першу фазу збройної боротьби проти Гітлера.

2. Блискавично перевести всі намічені операції контртерору проти репрезентантів німецької цивільної адміністрації в Україні, згідно з дорученими плянами.

3. Кожний відділ, виконавши намічені операції, мусить негайно розчленуватися і зникнути на місцях, або якнайскоріше непомітно вертатися назад до своїх випадкових баз на Поліссі.

4. Всім командирам партизанських груп наказується точно дотримуватись наших основних засад та нової бойової тактики боротьби. Своєчасно звітувати Головній Команді УПА про виконане завдання.

Цих нових партизанів УПА спочатку було небагато. Кожна з 5-ти „Літаючих Бригад” складалася з доброї бойової сотні вояків. Але їх ударна сила була досить поважна. Розчленовуючись на малі оперативні групи від 5 до 10 людей, вони розсипались з Полісся майже на всі області Правобережної України, тримаючись по можливості лісо-степових районів. Де виникала потреба, вони сходились знову в сотні і навіть діяли по кілька сотень разом для виконання оперативних завдань та для демонстрації „великої армії”. Засадничо ж вони мали наказ діяти виключно малими групами, але в різних місцях, одночасно.

Протягом половини квітня та цілого травня 1942 року почали летіти в повітря автомашини та всякі Amt-и (бюра) Кохової аристократії в Україні разом з їх пасажирами та урядовцями. Всі місцевості були одночасно засипані антигітлерівськими летючками, які пояснювали за що карає своїх нових „визволителів” збройне рам'я української нації, її армія без держави.

Ці сміливі та невловні операції партизанів УПА зігнали спокійний сон з очей всім гестапівцям, вахмайстрам, ляндрвіртам, районним шефам, гебітскомісарам, генералкомісарам та самому райхкомісарові Кохові. Він мав свою „столицю” не в Києві, а в Рівному. Тут було йому безпечніше в глибшому запіллі німецької армії, хоч Головне Командування органів безпеки було в Києві. З усіх районів наших операцій попливли до Києва та Рівного звіти про несподіваний новий „бандитизм”, та що всюди „бандою” керує якийсь „бандит Пульпа”. Всіх німців огортає психоз масового жаху перед українським „лісом”.

Майже всі намічені операції були проведені пляномірно. Наші партизани, виконавши намічені завдання, „провалювалися” під землю. Багато відділів верталось назад до своїх баз майже з подвоєним складом кадрів. До

них вливалися ті наші люди з степових районів, яким загрожував арешт Гестапо, або вивезення на каторгу в Німеччину. Добровольців всюди було більше, але ми ще тоді не мали змоги їх мобілізувати в наші ряди. Нам бракувало старшин.

Наша бойова акція поставила на ноги цілі курені та полки есесівців, жадармерії та всяких інших допоміжних збройних сил Коха. Вони, однак, ніде не могли нікого виявити. Цей факт доводив менших та більших гітлерівських „спеців від бандитизму” до явного шалу. Ця нова збройна акція УПА — цим разом проти німців — знову прославила ім'я нашої армії по всій Україні, як це було в 1941 році. Почала ширитись легенда про „величезну армію” і т.п. Наші сили міцніли. Школи та курси в поліських базах готували нові керівні та бойові кадри, а Головний Штаб опрацьовував нові пляни операцій другої фази нашої боротьби військово-стратегічного характеру.

Куди б не приходили наші партизани, вони всюди на місцях мали докладну розвідку про ситуацію ворога. Це робила наша підземна мережа зв'язку та розвідки. Все населення України вже палало ненавистю до німців, а до нас ставилося, як до свого рідного війська.

Господарські установи, де німці були директорами, а українці чорноробами, посилали різними шляхами цілі транспорти харчів та інших товарів не до німецьких магазинів, а до нас, „у ліс”. Лікарні та аптекоуправління передавали нашим партизанам повні вантажні машини медикаментів та всякого медично-санітарного устаткування, включно з цілими медично-зуболікарськими кабінетами. Селяни дуже охоче всюди давали партизанам хліб та інші продукти взаміну за сіль, цукор, промислові товари, як також корів та коней, яких партизани забирали з німецьких „державних господарств”, тобто колишніх совхозів та колхозів.

На особливе призначення заслуговує українська поліція, що була на службі під командою німецьких вахмайстрів. На цих людей дехто пробував кидати різні обвинувачення за співпрацю з німцями. Всі ці обвинувачення не на місці. Якби українці не пішли до поліційної служби, то німці привезли б на їх місце різних чужинців і тоді місцеве населення України було б під подвійним чужим батогом.

Українська поліція під німецькою окупацією, за винятком деяких злочинних одиниць, стояла на дуже високому моральному рівні. Вона берегла населення від розгулу злочинних елементів. Вона постійно всякими маневрами обороняла життєві інтереси народу, а не окупанта. Вона робила, що лише могла, щоб саботувати грабінницькі пляни та натуропоставки. Ця поліція остерігала тисячі молодих людей, яким загрозувало виселення в Німеччину та арешти Гестапо. Майже вся українська поліція, що я хотів би тут підкреслити, була в тісному контакті з нашими партизанами. Від української поліції наші партизани постійно одержували величезну матеріальну допомогу, головним чином зброю та амуніцію. А найголовніше це те, що від усіх команд української поліції наші партизани знали про всі експедиційно-репресивні пляни гітлерівців щонайменше один день наперед. Це давало партизанам змогу своєчасно маневрувати в безпечне місце. Українська поліція — це найчутливіше вухо й око наших партизанів в адміністративному апараті Коха. Це око й вухо було потім знищене.

У червні 1942 року Головна Команда УПА вислала до Коха листа, написаного в дуже гострій формі і з такою вільною, недипломатичною фантазією, як колись запорожці писали до турецького султана. У цьому листі ми повідомляли цього нового ката України, що перша антинімецька бойова акція УПА була відповіддю на їх злочинну політику та явний бандитизм, що виявлявся у формі репресій проти цивільного населення України. Там же було сказано, що наша армія не має жодного інтересу до советсько-німецької війни, бо Німеччина потоптала державницькі стремління української нації. Ми зазначили, що у тому випадку, коли Німеччина припинить терор та грабунок України і перейде до нормальної військової окупації, наша армія готова не робити німцям перешкод у їх війні проти безбожного большевизму. Коли ж німецька політика не зміниться, тоді, виконуючи волю свого народу, УПА перейде до другої фази антинімецької боротьби. Зараз ми пропонуємо неутралітет. Цей неутралітет буде автоматично скасований при появі перших актів запланованих німцями масових репресій проти України.

Копія цього листа була видрукована в тисячах примірників українською та німецькою мовами і розіслана німецькою поштою з Києва та Рівного до всіх гебітско-місарів та урядів, як також розповсюджена серед населення.

Гітлерівці не мали найменшого наміру міняти свій політичний курс. Та не думав капітулювати й український народ та його збройна сила. Розпочатий рух спротиву ширився і міцнів з дня на день. Всі матеріальні цінності втратили свою вартість. В народі витворився психоз боротьби за фізичне збереження та захист національної честі.

В провідних колах українського політичного та військово-революційного підпілля влітку 1942 року, так само, як і рік тому, далі не було ані єдності погляду на загальне становище, ані спільної дії проти зовнішніх ворогів. Головна Команда УПА та всі ті політичні організації, які її підтримували, стояли за пасивний та активний спротив ворогам, згідно з плянами УПА. Натомість, група С. Бандери, якою керував тоді Микола Лебедь, стояла тільки за пасивний спротив без партизанської диверсії. В противагу до бойової пропаганди УПА, група Бандери-Лебеда видала в червні 1942 року антипартизанську летючку, в якій зовсім слушно остерігала український народ перед акцією советської та польської партизанки на українській землі та впливаючи з цього німецькими репресіями. У цій же летючці виявлялось намагання патріотичні акції УПА або ігнорувати, або ставити їх в один ряд з советсько-польською диверсією, як „несвої”. У цій летючці під заголовком „Партизанка і наше ставлення до неї”, між іншим було написано:

„Ми ставимось до партизанки вороже і її рішуче побороємо. Партизани — це агенти Сталіна і Сікорського, а з ними нам не подорозі...”

„Не партизанка сотень, чи навіть тисяч, а національно-визвольна революція мільйонових українських мас — наш шлях.

Організація Українських Націоналістів
Червень 1942 р.”

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ДРУГА ФАЗА ПАРТИЗАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ ПРОТИ ГІТЛERA

Загальне становище в Україні особливо загострилося влітку 1942 року. Німці заходилися насильно стягати річні норми натуропоставок та посилювати облави на працездатних людей для вивезення їх в Німеччину. На ультиматум Головної Команди УПА німці, річ ясна, не звернули жодної уваги. Навпаки, вони вирішили ще більше грабувати населення, ще більше висилати робочу силу до Німеччини, а всякий спротив безоглядно поборювати всіма можливими засобами. Далі продовжувалися полювання на людей і масові репресії з нищенням цілих осель та варварським вистрілюванням всього населення.

Десь в половині липня 1942 року Головна Команда УПА видала наказ усім своїм „Літаючим Бригадам” негайно розпочати заплановану другу фазу збройної акції проти гітлерівців, тобто — вдарити ворога не тільки по адміністративних органах, але також почати бити його по всіх пунктах військово-стратегічного значення, а особливо, по системі транспорту та постачання фронту на цілому просторі — від Чорного моря до Білорусі і Балтики.

Знову повторилася та сама історія, що була в квітні та травні з тією лише різницею, що замість машин з гестапівцями тепер у повітря летіли цілі потяги з війсьним матеріалом, що йшов на фронт. Затримувалися ешелони награваного добра та потяги з новітніми невідьниками, що їх везли в запльомбованих вагонах до Німеччини. УПА звільняла невідьників, а майно роздавала голодному населенню. Ця акція була така несподівана і нагла, що всі німці почали боятися „банд” гірше вогню. Німці посилити свої репресивно-поліційні сили цілими полками есесівців. Вся адміністрація була змлітаризована, збільшилось число озброєних людей по всіх досі „цивільних” урядах. Мости та залізниці взято під посилену охорону. Наказано вирубувати ліс від 50 до 100 метрів з обох боків залізниць. По містах збільшено гарнізони. При всіх

військових об'єктах та урядах викопано окопи, кулеметні та гарматні гнізда і загороди з колючого дроту. Одним словом, німці самі опинилися за колючим дротом в окупованій ними Україні. Символ „Нової Європи”.

Для демонстрації того, як виглядали операції цього роду, подаю уривок з оповідання двох учасників тих подій, як офіцерів УПА — сотника Анатолія Кабайди, який виконував секретні завдання Головної Команди УПА в штабі есесівців генерала Гальтермана в Києві та ще одного командира, який був начальником штабу в оперативній бригаді отамана Довбні. Мова йде про „Шепетівську операцію”, яка була одною з перших операцій ширшого масштабу диверсійно-демонстративного характеру. „Шепетівську операцію” перевели в ніч на 19 серпня 1942 року об'єднані в одну оперативну групу кілька „Літаючих Бригад” УПА на вузловому залізничному пункті — Шепетівці. Ось як оповідають про неї її учасники:

В коморі на столі лежить велика штабова мапа. Над нею схилилися командири окремих загонів. Каганець слабенько освічує приміщення. Микола Довбня диктує бойовий наказ:

„Першому загоніві переправитись машинами під Зв'язель і там задемонструвати наскок на транспортіві колони. Робити якнайбільше шуму, але в бій з поважнішими силами не вступати. Цим маневром треба лише відвернути увагу німців від нашої головної операції. Одну групу послати аж під Корець, щоб там замінувати дорогу. Другий загін підсунеться під Полонне і перерве телефонний зв'язок з Бердичевом. В лісах біля Полонного почати густу стрілянину, як тільки ми вистрілимо дві білих і одну червону ракету. Всі дороги, які ведуть з Бердичева на Полонне, замінувати, щоб німаки не могли підкинути своїх сил машинами. Міномети спрямувати на залізницю, але стріляти лише тоді, коли з Бердичева будуть надходити военні транспорти. Всі інші потяги перепускати. Кінні роз'їзди розіслати навколо Полонного і як тільки німаки появляться, деморалізувати їх кулеметами та автоматним вогнем. Якби вони мали дуже великі сили, відійти в ліси, куди вони машинами не поїдуть. Славутиньська група обсадить залізницю Славути-Шепетівка і слідкуватиме, щоб не закрили семафорів. Нехай всі потяги

їдуть на Шепетівку. Телефони до Острога та Здолбунова перерізати. Третя і четверта група разом із штабом наступатимуть збоку Славути на Шепетівку”.

Отаман Довбня перестав диктувати і звернувся до командира третьої групи, що схилився над мапою:

— Ви займете опівночі ці три пункти, — показав олівцем на мапі.

— Звідси почнете наступ на станцію. Штабна сотня з транспортним курунем і санітарна сотня вдарять просто зі сходу. Четверта група обсадить лівий берег Гориня та розпочне обстріл містечка, як тільки появляться ракети. З протипанцерних гармат бити по шосе Шепетівка-Бердичів. Коли подамо знак — дві червоних ракети — переправитись через річку і наступати на місто з півдня та південного сходу. Тут зв'яжетеся з 3-ю групою.

Микола продовжував:

— Перша група наступає з півночі, друга обходить з північного сходу, третя — в резерві. Одну сотню приділити на знищення Гестапо та напад на в'язницю. Українська поліція вишле туди свого зв'язкового. У нього буде ліва рука обв'язана білою хустиною. Зв'язковий покаже, де є склад боєприпасів і харчів. Харчі навантажити на машини, а боєприпаси вислати на станцію. О третій годині проходить ешелон з робітниками до Німеччини. Кого лише можна з них, озброїти і забрати з собою. Всі вантажні автомашини, що є в Шепетівці, стягнути на базарну площу і забезпечити пальним. Повний бак і три каністри в запас. Ті, яким не вистачить, спалити. Можете взяти одну-дві легкі машини, але тільки відкриті, всюдиходні.

Отаман Довбня диктував свій наказ далі:

— Початок наступу 12 г. 30 хв. Гасло: дві білих одна червона ракети. О шостій годині почати відступ до Славутьських лісів, щоб до сьомої години ранку місто було очищене від ворога. Хат не палити, гестапівців та есесівців нищити, армійців роззброювати і замикати в тюрму. Транспортна група, зайнявши станцію, вистрілить дві червоні ракети. З усіх ешелонів, що підходять, всі боєприпаси і майно перевантажити на машини і відвезти негайно до лісу. Вертатись знову, щоб вивезти все. Начальник охоронної сотні з своїми людьми вернеться до місця роз-

ташування і прийматиме привезене майно. Зброю і боеприпаси складати до нашого магазину. Збіжжя і худобу, що йде до Німеччини, окремо — роздавати людям. Населення повідомити, що наступ робить отаман Бульба.

— Хто ще має які запитання? — спитав він. — Все, кажете, ясно. Отже, до своїх частин! Йдемо на небезпечну операцію. Але це святе діло. За Україну, за кривди, що їх заподіяв наїздник, за наших братів і сестер. Смерть окупантам!

— На погибель! Гукнули старшини і по одному почали розходитись.

За кілька хвилин у коморі залишився тільки сам Семен. Він покликав батька, прибрав комору, відчинив віконце, щоб вийшов цигарковий дим. Ніхто б не сказав, що ось тут, у цій коморі, відбувалися наради штабу партизанської бригади. Семен навшпиньках увійшов до хати. Він вже скинув німецьку форму. На ньому зелена блуза, сині штани „галіфе”, хромові чоботи, на пілотці кокарда з золотим тризубом.

Маленький Івась спить спокійним сном на материньому ліжку. Семен підійшов, глянув, нахилився і поцілував у чоло.

— Прощай, сину. Може ти доживеш до часів, коли не треба буде тинятись по лісах і нетрях, як мені.

Настя, його дружина, тихо плакала, втираючи сльози фартухом. Немов сон, видалися їй ці два дні. Семен показався був на мить і оце знову йде туди, звідки може не повернеться вже ніколи до неї. Але що ж — війна війною.

**
*

Різкий дзвінок телефону збудив з солодкого сну есесівського бригаденфюрера генерал-майора Гальтермана в його розкішних апартаментах на Левашівській вулиці в Києві.

— *Donnerwetter! Sie geben mir auch in der Nacht keine Ruhe!* (Оце так! Вони навіть вночі не дають мені спокою!) — вилаявся генерал, висовуючи голову з-під перини. Схопивши телефонну слухавку, він уважно слухав з щораз зростаючим занепокоєнням.

— Бригаденфюрер! З Житомира наспіла тривожна радіограма. На вузлову станцію Шепетівка напали партизанські банди Бульби. Місцевий поліцай-фюрер есесів не

має жодних резервів, бо всі свої сили він вислав на акцію в коростенські ліси. Чекаємо вашого наказу, бо шеф відлетів учора до Берліну, — нервово, з павзами хрипить з телефонного апарату нерівний голос вартового старшини оперативного відділу Коменданта есесів і поліції Райхс-комісаріату України.

— Я зараз буду у вас. Присилайте негайно мотоцикліста. Скличте старшин з оперативного відділу і покличте генерала Шера.

Надворі починає світати. Над Києвом парує сивий туман. Левашівською вулицею женеться мотоцикл з причепкою, в якій сидить Гальтерман.

Швидкою ходою входить він до кімнати оперативного відділу. На стіні висить велика мапа України, а коло неї, жестикулюючи і перекидаючись короткими фразами стоять кілька вищих есесівських старшин.

— Ахтунг!

Як кам'яні фігури, витягаються німці, повертаючись обличчями до вхідних дверей.

Генерал поліції Шер — високий, поставний, з гарним, симпатичним обличчям, чітко зголошує:

— Бригаденфюрер! Старшини оперативного відділу зібрані на ваш наказ.

— Heil Hitler, Kameraden* — вітається маленький Гальтерман. Хто приймав радіограму?

— Майор Пфайль. До вашого наказу!

— Читайте радіограму.

— „Сьогодні о годині другій банди Бульби напали на містечко і станцію Шепетівка. Їх кілька тисяч. Озброєння, автоматична зброя і протипанцерні гармати. Наступають з усіх сторін. Ми не маємо чим оборонятись, відступаємо з міста і нищимо радіостанцію. Присилайте негайно допомогу” — читає майор Пфайль.

Гальтерман підходить до мапи.

Шепетівка. Найближче містечко на схід — Полонне. Там лише слабенький відділ поліції, та й то української. У Бердичеві — батальйон. Сили Гестапо та мадярський полк. На північний захід — Славута, ліси. Там починати бої з партизанами небезпечно. З Новограду-Волинського

---

*) Нім. — Здоров'я Гітлерові! Обов'язкове вітання в Гітлерівській Німеччині.

не можна стягати сил, бо вони потрібні для охорони автошляху. Житомир вислав всі свої сили під Коростень. Залишається підтягнути сили з Винниці та Києва. Це забере багато часу, але іншого виходу нема.

— Покличте до мене штурмбанфюрера Радомського з СД та майора Гензена з шуц-поліції.

Зв'язковий вискочив до телефонної централі.

— Камерад Шер! Якими силами розпоряджаєте ви в Київській окрузі?

— Два батальйони в Києві, один у Білій Церкві, один у Смілі, школа жандармерії, сотня важкої зброї в Києві і штаб — сотня німецької поліції — відрпортував генерал Шер.

— Оголосити тривогу по всіх частинах і кинути всіх до Бердичева. Там дістануть дальші накази — розпоряджається Гальтерман.

— Пробачте, Бригаденфюрер. Це все українські частини і я вважаю, що на таку акцію їх не можна посилати, — зауважив грубий майор Пфайль. Я місяць тому передав свій 115 батальйон і знаю чим дихають *Einheimische* (тубільці). Вони ненавидять нас у глибині своєї проклятої душі.

До кімнати увійшов високий, стрункий, молодий ще майор Гензен і цокнув шпорами.

— Голошу слухняно...

— Як думаєте, Гензен, — звертається до нього, як до „спеца”, Гальтерман: — Чи можна висилати українські частини проти бульбівських банд, що напали на Шепетівку? Ви маєте до діла з українцями, знаєте їх краще. Невже їм не можна довіряти?

— Бригаденфюрер. Я відважився б вислати їх на найбільш небезпечні акції проти червоних, але проти Бульби їх вислати не можна. Не забувайте, що українці — патріоти і проти своїх битися не будуть.

— Невже? — спитав з іронією Пфайль. — Хіба що хочете подарувати Бульбі кілька батальйонів вишколених вояків?

— Ви не жартуйте, Пфайль. Ми мусимо мати рішення, час не стоїть! — гарячився Гальтерман.

До кімнати вбігає вахмайстер.

— Радіограма з Бердичева — зголошує тремтячим голосом. Гальтерман нетерпляче вирвав папірець з рук вахмайстра.

— „Від 02.32 хв. до Бердичева не підійшов ні один потяг — читає він, — телефонний зв'язок з Шепетівкою перерваний. Під Полонним чути сильні вибухи...”

Двері до кімнати знову відчинилися. До середини ввійшов червоний задиханий начальник СД штурмбанфюрер Радомський, невіголений, заспаний, розхристаний.

— Радомський! Ви чули, що сталося в Шепетівці?

— Мені розповів наш дижурний. Я слухаю ваших наказів.

— Якими силами ви розпоряджаєте?

— На жаль, для такої акції в мене нема нікого. Коли бандити відидуть, ми можемо перевести там карну акцію, — заявив гестапвець хриплим голосом.

— Мої панове, — звертається Гальтерман до зібраних старшин. — Як ви розцінюєте таке становище? Що треба зробити, на вашу думку?

Всі мовчать і дивляться на генерала Шера.

Шер усміхається, проводить рукою по рожевому підборідді і спокійним голосом починає:

— Ми не маємо сили дати собі раду з українськими бандами. Вживати місцеві відділи для їх побороювання дуже небезпечно. Мусимо звернутися до Wehrmacht-у по допомогу, бо Волинсько-Подільська округа сама ніяк не справиться.

— Сполучіть мене з начальником тилкових розташувань! — наказує Гальтерман.

— Галло! Пане полковнику! Тут командир есес і поліції Райхскомісаріату України. Говорить бригаденфюрер Гальтерман. Нас повідомили, що на містечко і станцію Шепетівку напали банди Бульби. Місцевих сил не вистачає для боротьби з ними. Я не маю жодних резервів, щоб кинути їх на допомогу. Прошу виділити для цієї акції військові частини.

— Що? Чому не можете? Але це скандал. Я повідомлю про це райхсфюрера. Чому ж ви тут сидите? Це ж загрожує вам так само, як і нам...

Неможливо! До кого я маю звернутися? — стурбовано кинув слухавку, не сказавши навіть обов'язкового “Heil Hitler”!

— Сполучіть мене з головним мадярським штабом.

— Галло! Тут... сакрамент! Той осел не знає німецької мови! Покличте когось, хто знає німецьку мову...

Минає хвилина, друга. Обличчя німців витягаються, очі неспокійно бігають, на чолах поблискують краплі поту. Через вікна пробивається світанок. Хтось стиха підходить до вікна і відчиняє його. Подув свіжого повітря розвіває цигарковий дим в кімнаті. Німці, боячись дихнути, з напруженням вдивляються в слухавку, що її тримає їх начальник.

Гальтерман намагається не показати свого зворушення. Він перекладає слухавку в ліву руку, правою витягає з кишені папіросницю і сідає боком на стіл. Ліва нога починає коливатись. Постукує три рази цигаркою об стіл і підносить до уст. Гензен, видзвонюючи шпорами, підходить твердою ногою до нього і подає вогонь. Гальтерман дивиться на нього сумними очима. Усмішка скривлює його уста, але він не промовляє ні звука. Раптом у слухавці щось хрипить. Гальтерман кидає цигарку. Видно, як м'язи його щелепів здригаються.

— Галло! Тут брігаденфюрер есесів Гальтерман. Прощу сполучити мене з начальником штабу розташування мадярських королівських військ в Україні. Дякую.

— Галло! Пане полковнику! Дозволю собі потурбувати вас. Чи можете негайно приїхати до мене? Дуже важне... Я просив би негайно... Добре. Отже, я їду до вас.

— Мої панове! — звертається він до старшин — почекайте тут, за півгодини я повернуся назад. Мейер! — кличе мотоцикліста — відвезіть мене до мадярського штабу.

За півгодини Гальтерман повернувся спокійний і зрівноважений.

— Панове! Мадярські війська з Бердичева, Винниці і Кам'янця-Подільського вже в дорозі до Шепетівки. Вони там наведуть порядок. Нікому про цей випадок не говорити. Дякую. Ви вільні.

Клацаючи за каблуками, усі виходять з кімнати оперативного відділу і розходяться по своїх квартирах.

**

Була п'ята година ранку. Шепетівка гула, мов той вулик, з якого ось-ось вилетить рій. Уже не було чути стрілів, ні криків. Гули лише автомашини. Місто гуло приглушено, тихо, якось зловіщо. Перелякані міщани раз-у-раз виглядали з вікон на вулицю. Німців не видно. Їздять вантажні автомашини, звідки визирають якісь дивні люди з круглими кокардами на шапках. Інші в „цивільному”, але всі озброєні з ніг до голови. Автомашини навантажені і їдуть гарячково, кудись спішать. З базарної площі видно стовпи диму. Щось горить, але не чути ні пожежної сторожі, ні дзвонів.

**
*

На станції оперує Семен. Він — ад'ютант отамана Довбні. Вже чотири ешелони з різним майном розвантажено і перевезено до лісу. Два транспорти новітнього ясиру звільнено і направлено до розташування партизанської бригади в ліс.

На плятформі лежать два трупи німецьких есесівців з розкинутими руками. Дряпають землю. Не буде вона їм легкою ця скривавлена, українським потом полита земля, яку вони прийшли топтати своїми кованими чобітьми.

**
*

Отаман Довбня сидить у кабінеті начальника станції. В руках у нього слухавка польового телефону.

— Так, я слухаю. Говорить...

Зв'язковий другої групи рапортує:

— Мадярський полк з Бердичева піднятий на ноги. Танки та автомашини ставлять на дорозі Полонне-Шепетівка. За кільканадцять хвилин рушать. Секретний зв'язок доніс нам, що мадяри з Кам'янця та Винниці також мобілізовані, щоб відбити Шепетівку.

— Гаразд! Хай „відбивають”. Ваші вже знялися? Добре! Все в порядку.

— Семене, передай усім частинам наказ до відступу. За півгодини нас у місті не буде. Штаб сотні вишле підривні рої, щоб зірвати залізницю на Полонне та замінувати дороги. Нам вони уже непотрібні. Телефоністам зняти польові телефони!

— Наказ, пане отамане!

**
*

Коли малярська дивізія поспішним маршем зближалася до Шепетівки, містечко вже збудилося. За партизанами й слід простиг. Населення з цікавістю оглядало спалені машини на базарній площі. Розбиті двері складу, порожні вагони, ушкоджені паротяги на станції. Малярська дивізія зайняла охорону залізниці Бердичів-Шепетівка-Рівне. По обох боках позрізували ліс. Що-двісті метрів стояла малярська стійка. Але партизанів там „зовсім не було”.

**
*

Після пляномірного закінчення намічених на літо 1942 року операцій з другої фази, Головна Команда УПА вислала в кінці серпня 1942 р. листа до Коха з повідомленням, що ці нові диверсійні акти УПА — це відповідь на злочинну політику фізичного винищення цілих націй. Це не тільки акти протесту проти німецької цивільної адміністрації, але й військово-стратегічна боротьба України. Це показник того, що ми можемо зробити проти німецького геноциду.

В кінці листа була наша заява, що ми цю акцію вже припинили і якщо німці перейдуть на методи нормальної військової окупації, припинять усі свої масові репресії — ми будемо суворо дотримуватися неутралітету у відношенні до їх війни проти червоної Москви. В протилежному разі наша диверсійна акція буде ще посилена та поширена по всій Україні. На цей лист німецька влада зареагувала зовсім інакше, як на перший лист. Кох видав наказ своїм підлеглим чинникам розпочати переговори з УПА, про що своєчасно буде мова далі.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ПЕРЕГОВОРИ: УПА — СОВЕТСЬКІ ПАРТИЗАНИ

Протягом зими 1941 та весни 1942 року вся початкова комуністична партизанка в тилах німецької армії була зовсім винищена німецькими військами, національними

військовими формаціями та дивізіями есесівців і різними поліційними з'єднаннями. Все населення України, Білоруси, Прибалтики та навіть частини Росії, окупованої німецькою армією, в перших днях війни ставилося крайньо-вороже до большевиків і всіма силами сприяло німецькій армії. За таких умов большевицька партизанка хвилю втратила будь-яку можливість свого існування в німецькому заплілі. Переформована на партизанський лад ціла армія ген. Белова, що зимою 1941 року на лінії Мінськ-Москва у чималій мірі спричинила катастрофу Гітлера під Москвою, паралізуючи разом з генералом „морозом” постачання фронту, весною 1942 року була повністю знищена німцями. По всій Білорусі була прекрасно поставлена Білоруська Самооборона, яка нараховувала понад 50 батальйонів, бо там „райхскомісар” Білорусі заводив більш-ліберальну політику.

У південній степовій Україні большевицьких партизанів зовсім не було. У північній лісистій Україні вони були винищені відділами УПА та Білоруською Самообороною. Далі їх переслідували німці. У східних областях України, особливо в лісах Сумщини ЦК компартії України залишив перед втечою від німців спеціальний партизанський штаб під проводом дуже здібного колишнього партизанського командира з дивізії Чапаєва часів Першої світової війни, українського ренегата-комуніста С. Ковпака. Однак, цей штаб, не маючи жодної підтримки місцевого населення, назбирав до свого відділу заледве 70 чоловік. І вже в перших боях з німцями в районі Путивля ця група була також вцент розбита. Генерал Ковпак ніяк не мав змоги ані побільшити склад свого партизанського відділу, або нав'язати бодай радіо-контакт з Москвою. Ввесь СРСР був у стані повного хаосу. І ця остання большевицька партизанська група не мала іншого виходу, як тікати з української території далі на північ — „на рідину”. Ще 1. 2. 1941 року група Ковпака залишає район Путивля і відходить в напрямку брянських лісів. Шойно 9. 4. 1942 р. Москва скинула авіошляхом ген. Ковпакові в брянські ліси першу радіостанцію та свіжий перевірений комісарський персонал з новими директивами. Відтоді група почала діяти пляномірно. Повна і така нагла поразка Червоної армії викликала в цілому СРСР такий політично-ад-

міністративний шок, якого не знає світова історія. Всі люди, включно з самими комуністами, не бачили найменшої надії на порятунок. Справу врятувала тільки безмежність території советської імперії, безглузда політика Гітлера та негайна матеріальна допомога Сталінові з боку Англії та ЗСА. Сам „непереможний” ССРСР лежав, наче паралітик.

Таким чином весною 1942 року в усій Україні одинокою силою, яка могла вести збройну боротьбу проти німців, була УПА. І тому Москва намагалася за всяку ціну поставити цю силу на свою службу. Треба зазначити, що большевики мали по всіх більших центрах України добре поставелну мережу розвідки, яка набагато переважала нашу розвідку. Вони мали більше фахових і досвідчених кадрів, ніж ми. Їх спеціально лишала компартія на місцях. Ці кадри масово повлазили до всіх німецьких урядів. Протягом зими 1942/43 р. вони сиділи, як миша під мітлою, а вже на весні 1942 року отримали нові директиви Москви та величезні матеріальні засоби. Вони почали давати Москві найдокладніші дані про німецьку армію та про відносини на окупованих німцями землях. Якщо врахувати те, що німці самі озлили населення проти себе, тоді стане ясно, чому советській агентурі було так легко працювати. Большевики почали всюди знову ставати на ноги.

Нова антигітлерівська партизанська акція УПА була дуже на руку большевикам. Про неї, як ми довідалися потім, попливли тисячі звітів з усіх закутків України до Москви. І Москва, як досвідчена імперіяльна метрополія, відразу вирішила змінити курс своєї політики, щоб використати цей антинімецький рух українського національного спротиву на свою користь під час війни, а потім його знищити. У травні 1942 року до штабу УПА почали напливати наші агентурні відомості про те, що советська агентура всюди натякає на бажання генерального штабу ССРСР нав'язати переговори з Головною Командою УПА. У всіх цих натяках-пропозиціях наче в один голос говориться про те, що тепер в ССРСР ніхто не думає про жодну помсту за минулі наші антибольшевицькі дії, а навпаки, в обличчі спільної загрози для всіх націй від дикого фашизму, ми всі повинні забути минуле й об'єднатися

в один потужний союз. Були, очевидно, „помилки” з обох сторін, але тепер їх можна виправити. Советська сторона щораз настирливіше почала пропонувати розпочати переговори, для яких може приїхати спеціальна делегація з Москви.

У червні 1942 року Головна Команда УПА на спеціальному засіданні розглянула цю пропозицію генерального штабу ССРСР і вирішила розпочати Українсько-советські переговори. Тут треба зазначити, що до нас все частіше почали напливати повідомлення про те, що в деяких лісистих місцевостях України та Білорусі Москва скидає в німецьке заплілля свої невеликі партизанські відділи, які покищо мають розвідувальні, а не диверсійні завдання. Ми знали, що все це означає. Нам було добре відомо, що наші переговори з москалями ні в якому разі не дадуть позитивних наслідків. Ми не ошукаємо їх і не дамося, щоб вони ошукали нас. Обидві сторони добре знають заміри противника. Але говорити з ворогом, коли він цього хоче, завжди треба, щоб мати змогу більше виявити всі його пляни. На те й існує міжнародня дипломатія.

Згідно з цією постановою Головної Команди УПА, органи спеціальної служби одержали директиву повідомити советську сторону, що наше командування приймає пропозицію розпочати переговори. Рівночасно, для нав'язування дальшого контакту та технічного приготування зустрічі, було призначено невеликий відділ партизанів під командою бунчужного Кармелюка-Коломийця.

З половини серпня 1942 року наша розвідка донесла, що в лісистих місцевостях, в трикутнику Олевськ-Рокитно-Городниця, по ночах приземлюються нові великі відділи большевицьких парашутистів, та що цілою групою командує полковник Медведєв. Через деякий час виявилося, що це була одна з більших партизанських груп, яка охороняла та обслуговувала советську делегацію на переговори з УПА. Дотримуючись усіх партизанських правил безпеки, конспірації та суворої дисципліни, група, що нараховувала 200 людей, розташувалася табором в неприступних багnistих теренах і негайно приступила до виконання доручених їй завдань, які, очевидно, не обмежувалися лише одними переговорами з УПА. Нам було ясно, що настає час, коли генеральний штаб ССРСР буде на-

ново розпочинати свою масову диверсію в німецькому запллі. Спинити їх ми не могли, бо на місце кожної знищеної сотні генеральний штаб ССР міг накидати тисячу нових партизан. Нам залишився тільки один шлях: маневрувати поміж москалями та німцями так, щоб було якнайменше жертв серед нас та цивільного населення України. Коли большевики розпочнуть масову диверсію проти німців в Україні, тоді, очевидно, німці ще більше посилять свої репресії проти невинного цивільного населення. В обох цих припущеннях командування УПА не помилялося.

У перших днях вересня 1942 (точної дати не пригадую) бунчужний Кармелюк повідомив наш штаб, що на визначене нами місце прибула советська делегація у складі п'ятеро офіцерів під охороною 15 автоматників. Делегацією керують: підполковник А. Лукін та капітан Брежнев. Для переговорів ми зайняли і обставили сильною охороною один хутір в с. Стара Гута Людвипільського району. Потім туди прибула наша делегація. Розпочалися перші розмови.

Підполковник Лукін, як офіцер спеціальної служби, розпочав переговори привітанням героїчної УПА та її командування від „самого” товариша Сталіна, советського уряду, генерального штабу ССР та уряду УССР. Що нам відразу впало в очі, це те, що Лукін жодним слівцем не згадав про шайку злочинців, що називає себе ЦК ВКП(б), про яку в ССР згадується на самому початку. Це пояснювалось тим, що комуністи спеціально не хотіли дражнити нас, націоналістів, компартією — це раз, а по-друге — під час війни престиж цієї партії був до того підмочений, що большевики пробували ставити на перше місце тільки армію.

Далі Лукін заявив, що советський уряд, Сталін, Червона армія, всі народи ССР, особливо уряд Советської України з великою гордістю дивляться на нас, як на активних месників за всі кривди, нанесені героїчному українському народові озвірілими фашистськими загарбниками „нашої рідної землі”; що наша ініціатива збройного спротиву чужим окупантам безперечно впливає з волі українського народу, який не знає, що таке рабство (?!); що слава про героїчні рейди партизанів УПА пролунала і далі лунатиме на цілий світ; що вибраний нами шлях

єдино-правильний, що ми не можемо лежати гнилою колодою під ногами ворога, а мусимо найактивніше боротися; що наша збройна боротьба проти Гітлера — це великий вклад в оборонне діло потужного альянсу світової демократії на чолі з ССРСР та Великобританією проти озвірілого деспотизму німецького фашизму.

Посланець Москви заявив далі, що наслідки бойової акції УПА збільшилися б в тисячу разів, коли ця акція буде „скоординована” з стратегічними плянами генерального штабу ССРСР; що тоді Червона армія дасть нам повітряною дорогою необмежену допомогу військовим матеріалом та командним (та й комісарським) складом; що все це разом відкриває командуванню УПА величезні перспективи ще більше прославити ім'я УПА перед цілим світом, ще більше прислужитися високим ідеалам свободи України, добитися високих почестей, орденів і генеральських звань.

Якби цей комісарчик не говорив російською мовою та що-хвилини не згадував осоружного двійника Гітлера — Сталіна, то цю делегацію можна було б прийняти не за большевицьких людоджерів, а щонайменше за емісарів якогось українського національного уряду, що приїхали з-за кордону вітати свій рух спротиву в Поліських багнах.

Наша так само п'ятичленна делегація в складі: Бульба-Боровець, Щербатюк-Зубатий, Баранівський, Рибачок-Кваша та Пилипчук ввічливо „подякувала” підполковникові Лукіну за всі його гарні слова і помалу перевела розмову до конкретизації їх пропозицій. Лукін склав ще кілька пусто-порожніх заяв їхнього „братства та дружества” у відношенні до нас, а тоді почав ставити пропозиції генерального штабу ССРСР Головній Команді УПА. Ці пропозиції були такі:

— припинити і забути стан ворожнечі поміж обома сторонами. Були „помилки” з обох сторін, які тепер обидві сторони повинні спільно виправляти. Генеральний штаб ССРСР цією дорогою передає нам повідомлення і гарантію советського уряду про надання ним „амнестії” всім партизанам УПА за їх антисоветську акцію в минулому. Батьківщина „прощає” всім,

— скоординувати дію УПА з плянами генерального штабу ССРСР, або інакше мовити, влитися в склад Червоної армії та отримати від неї „всесторонню допомогу”,

— припинити антисоветську пропаганду УПА, а навпаки, спільними союзними силами скеровувати всю гостроту політичної та соціальної пропаганди проти німців, як спільного ворога всього волелюбного демократичного світу,

— щоб не гаяти дорогого часу, коли в усьому світі все горить, треба розмежувати пертрактації на дві частини: політичну і військову. Політичні питання вирішувати шляхом дальших переговорів не з нами, а з компетентними політичними чинниками советського уряду. Військові питання негайно вирішувати з ними спільними силами та за одним пляном генерального штабу ССРСР. Ця спільна військова акція матиме колосальний вплив на політичні рішення советського уряду. Все це треба робити тільки спільними силами. Ми повинні допомагати їм, а вони готові всіма силами свого „впливу” допомагати нам,

— чому УПА не піднімає загального повстанського зриву проти німців, а обмежується поодинокими місцевими бойовими операціями? УПА повинна негайно розпочати загальний повстанський зрив цілої України. Коли бракує зброї та інших воєнних матеріалів — вони можуть бути доставлені. Сигналом до загального повстання та доказом нашої спільної „дружби” має бути вбивство Коха та інших визначних членів „Райхскомісаріату” України терористами УПА.

Ця перша зустріч показала, як на долоні, чого шукають большевики в українських лісах. Довести „нестерпне становище” в Україні до білого вогню, щоб, таким чином, убити для себе одним пострілом два зайці — по-перше, заламати німецький фронт, по-друге, викликати масові репресії німців проти населення України, щоб, таким чином, прокласти дорогу большевицькій каторзі під плащиком „визволення”.

Відповідь Головної Команди УПА на ці пропозиції червоної Москви була давно готова, але ми вирішили трохи затриматись з нею. Почалася „лісова дипломатія”. Советська делегація була відпроваджена нашими партизанами за район розташування наших військ. Ми заявили їй, що, порадившись з нашими компетентними чинниками, ми дамо їм відповідь в письмовій формі. Лукін був дуже вдоволений з нав'язаного контакту, тим більше, що

наші партизани на доказ „дружби” подарували московським „гостям” на дорогу майже цілого свіжо-забитого „політрука”, тобто кабана. Нам ходило про те, щоб якнайдовше відтягати переговори і таким чином паралізувати заплановані масові большевицькі диверсії і їх жахливі наслідки.

На настриливе домагання Лукіна в перших днях листопада 1942 року ми вислали йому листа з такими контрпропозиціями УПА:

— як громадяни Української Народньої Республіки, українські партизани не потребують жодних амnestій від уряду ССРСР. Це для них чужа держава,

— УПА являє собою суверенну збройну силу Української Народньої Республіки і такою вона залишиться. Ні в яку чужу армію УПА не віллється. Може бути тільки мова про союзні акції.

— перебуваючи в стані війни з Советським Союзом від 1917 року, українські збройні сили готові укласти з ССРСР мир та военний союз проти Німеччини тільки тоді, коли ССРСР визнає суверенність УНР.

— до моменту закінчення політичних переговорів УПА ладна укласти перемир'я зі збройними силами ССРСР та дотримуватися неутралітету.

— загально-повстанський зрив всієї України проти німців УПА підніме тільки тоді, коли буде відкритий другий фронт на заході і в усій Європі підніматиметься такий самий антинімецький зрив. В противному разі, німці приборкають зрив в самій лише Україні і крім винищення цілої нації, він більш нічого не принесе.

Лукін передав контрпропозиції Головної Команди УПА до Москви. За два тижні він знову попросив побачення, щоб передати нам відповідь з Москви. У кінці листопада 1942 року відбулася друга зустріч обох делегацій Москва відповідала:

— всі наболілі історичні протиріччя та політичні проблеми ми готові полагоджувати шляхом дружніх переговорів. Визнаються обосторонні помилки,

— не заперечується суверенність української держави. За таку ми вважаємо УСРСР. Передбачуються великі зміни всієї політики ССРСР,

— вітаємо перемир'я та нейтралітет, але цього мало. Доба вимагає активної спільної дії. УПА може діяти, як окрема армія. На військовому секторі вимагається реалізації поданих пропозицій.

Передавши цю відповідь, Лукін доповнив її цілим рядом пояснень та запевнень. Вимагав негайно винести рішення по лінії їх перших пропозицій. Дати людей на політичні переговори, а військову акцію розпочинати в якнайширшому масштабі негайно. Особливо — вбити Коха.

Ми більше остаточної відповіді не давали, хоч Лукін вимагав її якнайскоріше. У грудні 1942 року обом сторонам стало ясно, що переговори ні до чого не доведуть. Большевики не зможуть втягнути УПА під свою команду, а УПА не стане на перешкоді в здійсненні диверсійних плянів Москви проти німців. Зупинилося все на нейтралітеті. Умовлено паролі. Переговори перервано. УПА робила свою роботу згідно з своїми власними плянами, а большевики почали організовувати свої власні партизанські відділи в українських, білоруських та брянських лісах, перекидаючи їм командно-комісарський персонал та воєнні постачання авіошляхом. Це був початок нової фази війни на східньому фронті — контрнаступ большевиків проти німців.

Коли переговори Лукіна з УПА не дали Москві бажаних наслідків, тобто — щоб українськими руками вбити Коха та викликати всеукраїнське повстання і, таким чином, ще більше розпекти німців проти українського народу, партизанський відділ полковника Медведєва отримав наказ здійснити цей плян власними силами. Лукін залишився при відділі Медведєва в характері начальника спеціальної служби. На місце українських місцевих кадрів Лукін знайшов багато поляків, що мешкали в Рівному та околицях. З українців Лукіну допомагали кілька місцевих заслплених комуністів, як Гнедюк, Приходько та інші. Поляки палали однаковою ненавистю як до німців, так і до українців. Вони чули про „союз” Сікорського з Сталіном. Сталін був союзником західніх альянтів, де перебуває польський екзильний уряд. Таким чином, деякі

менш-свідомі, навіть не комуністи, поляки в Польщі та Україні всіма силами допомагали більшовикам.

У здійсненні плянів Медведєва-Лукіна особливу роль відіграли відомі мені особисто дві польські родини з Людивіпільського та Клесівського районів на Волині: Струтинських і Довчера. Довчер з донькою Валентиною були шпигунами, а вся родина Струтинських — батько, мати, чотири сини та дві дочки — всі зробилися советськими партизанами. Спочатку вони організували партизанську групу з 10 людей під командою старшого сина, Миколи Струтинського. Ціле літо 1942 року ця група була „дика”. Робила диверсії та полювала на поодиноких німців. Восени 1942 року Струтинські пішли до Медведєва.

Використовуючи свої родинні та національні зв'язки в Рівному, М. Струтинський примостив там в безпечному місці такого „поважного” мешканця, як Лукін, советського лейтенанта Кузнецова, який діяв в уніформі німецького офіцера під ім'ям „гавптман Пауль Зільберт”. Цьому „мешканцеві” родина Струтинських дала цілий ряд добре замаскованих місцевих агентів, кур'єрів та явочних квартир в Рівному, Луцьку та по інших місцевостях Волині. Таким чином, наслідки роботи Лукіна були „прекрасні”. До них ми ще повернемось у свій час.

Червона Москва — це спритний майстер вербування на свою службу чужих, неросійських народів. Вона докладно вивчає всі міжнаціональні та соціальні антагонізми і зручно використовує їх для своєї агресивної політики, яка в кінці може довести до загибелі всіх націй.

Втративши можливість поставити УПА на свою роботу, червона Москва зимою 1942/43 р. оголосила українських національних партизанів „бандитами”. Взагалі вся большевицька мемуаристика про партизанські рухи в часі Другої світової війни намагається всіма силами замовчувати або дискредитувати український партизанський рух, як „кримінальний бандитизм”. Хто б говорив? . . .

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ПЕРЕГОВОРИ: УПА — НІМЕЦЬКА ВЛАДА

Отримавши докладні звіти своєї агентури про бойові акції УПА та чим раз, то частіші авіодесанти свіжих со-ветських партизанів в багатьох районах України та про їх посилені операції, Кох та всі його дорадники з труп'ячими знаками на шапках, серйозно задумалися над небезпекою, що нависла над їх феодальною волостю. Була явна загроза зриву економічного грабунку України та зриву системи постачання східнього фронту. Це був такий незаперечний факт, що сидіти, склавши руки, і пустити справи на самоплив, німці, звичайно, не могли. З цих причин всевладний і до безумства гордий представник *Herrenvolk*-у, Кох, дає наказ розпочати переговори з *Untermensch*-ами. Тим більше, що Головна Команда УПА зробила так, що про її переговори з представниками червоної Москви „довідалася” німецька агентура. Цей момент налякав німців гірше самого диявола.

У перших днях жовтня 1942 року до нашого штабу прийшло повідомлення про те, що німецька влада пропонує Головній Команді УПА розпочати українсько-німецькі переговори. Була дана відповідь, що пропозиція приймається і переговори можуть відбутися тільки там і тоді, де і коли визначить Головна Команда УПА. Німці ці умови прийняли. Ведення переговорів Кох доручив рівеньському гебітскомісарові Беєрові та шефові служби безпеки Волині і Поділля есесівському підполковникові Пицу. Посередником в переговорах стала „повністю довірена” особа в прокуратурі д-ра Пица, колишній командир батальйону Поліської Січі УПА, поручник Лев Ковальчук.

Перші переговори відбулися 23 листопада 1942 року з д-ром Пицом. Потім відбулися другі переговори з д-ром Беєром. Подвійність розмов цілком не означає, що предмети переговорів були різні, бо обидва представники мали ті самі директиви та інструкції, що впливали з тієї самої генеральної лінії, а їх противна сторона так само трималася одної і тої ж самої лінії. Особливо з розмови

з д-ром Беером ми побачили, що не всі вищі німецькі урядовці в Україні повністю схвалюють політику їх уряду на Сході. Рівенський гебітскомісар заявив нам зовсім виразно, що він особисто не визнає тої політики і вважає її за великий злочин, але він не має змоги не виконувати обов'язків, покладених на нього примусом. Далі він натякнув, що таких, як він — є більше і вони мають надію добитися великих змін. У чому мали б полягати ці зміни, він не сказав. Це могло бути або припущення д-ра Беера, що під впливом подій Гітлер змінить політику, або натяк на державний переворот в Німеччині, про який німецька армія говорила одверто. Хоч д-р Беер у своїй урядовій практиці був людиною досить порядною і маневрував поміж життям і смертю, все ж таки ми порахували ці його заяви, як тактичний маневр у нашу сторону. Він дуже наполягав на тому, щоб УПА за всяку ціну знайшла компроміс з німцями, бо інакше буде пролито ціле море української крові і що все це вийде на користь комунізму, а не Україні.

Про переговори з д-ром Пицом, на щастя, збереглася копія оригінального нашого протоколу в архівах Президента А. Лівіцького в Варшаві. Подаю його зміст в цілості, без жодних скорочень та змін. Цей документ найкраще віддзеркалює тодішнє становище і відносини в Україні. Мало того — він навіть показує, як німці намагалися використати для себе політичну диференціацію серед самих українців, а також — як майстерно розпалювали вони українсько-польську ворожнечу і яке було ставлення Головної Команди УПА до всіх цих проблем.

В і д п и с

ВІДДІЛ ПРОПАГАНДИ ПРИ ГОЛОВНІЙ КОМАНДІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

П Р О Т О К О Л

переговорів між отаманом Тарасом Бульбою та представниками Німецької Влади з дня 23 листопада
1942 року

Присутні: З української сторони — отаман Тарас Бульба
З німецької сторони:

1. Шеф СД Волині і Поділля — д-р Пиц

2. Начальник політичного відділу СД Волині і Поділля — Йоргенс
3. Парляментар-посередник пор. Л. Ковальчук
4. Запрошений німецькою владою в характері представника-посередника від українського громадянства — бувший начальник штабу „Поліської Січі” — полковник Смородський і
5. Тайний протокулянт, пор. Зубатий.

Переговори відбулися в с. Моквин Березенського р-ну в окупованім силою помешканні Степана Рудницького. Варта Отамана Бульби впровадила німецьку делегацію разом з її охороною через розставлені стійки, не відбираючи зброї.

Переговори розпочав д-р Пиц словами, що йому дуже приємно познайомитися з отаманом Бульбою та зазначив, що він вже віддавна бажає з ним скоунікуватися. Далі сказав, що це є неможливе, щоб поруч большевицьких, жидівських та польських банд, оперували також українські партизанські групи. Цей факт він вважає аномальним явищем; він знає біографію Отамана Бульби та його протибольшевицьку боротьбу. Підкреслює, що „Поліську Січ” розв’язало військо, а СД, яке перейняло службу безпеки, про „Поліську Січ” тоді нічого не знало, не нав’язало своєчасно потрібних з „Поліською Січчю” зв’язків і з цієї причини вийшов пізніше цілий ряд непорозумінь. Так само через непорозуміння із-за польської провокації наступили арешти деяких людей з „Поліської Січі”. Про сам факт розшукування Отамана Бульби поліцією в цей час нічого не знає, бо такого наказу не видавав.

Сьогодні, на думку д-ра Пица, треба ці непорозуміння зліквідувати та порозумітися у справі спільної праці для загального добра. Війна проти большевизму не може толерувати жодної протинімецької акції в запіллі, і тому він хотів би положити всю справу Отаманові Бульбі на серце та взяти під увагу інтереси українського народу, бо, якщо не дійде до згоди, то попливе більше української, ніж німецької крові; якщо протинімецька партизанська акція пошириться на інші землі, то український народ від цього сильно потерпить; що буде з Україною —

покищо невідомо. Це питання буде вирішене після закінчення війни, а як воно буде вирішене, це у великій мірі буде залежати від сьогоднішньої постави українського народу. Сказав, що йому відомо, скільки корисного зробив Отаман Бульба для свого народу та німців; відомо, що Отаман Бульба ніколи не видавав наказу проливати німецьку кров та що, власне, ці два моменти служать йому за підставу для сьогоднішніх переговорів. І, щоб уможливити Отаманові Бульбі вийти з прикрого положення, запропонував йому перейти до свого уряду в характері співробітника на посаді референта по боротьбі з партизанкою, а людей зі своїх відділів влити до вже існуючих „шущманшафтів”. Коли б співпраця з німецькою владою не відповідала Отаманові Бульбі, то він може розпустити своїх людей, а сам вийти з лісу, легалізуватися та розпочати своє спокійне приватне життя. При чому всім його людям гарантується абсолютна недоторканість.

У відповідь на це Отаман Бульба заявив, що він об'єктивно підходив до оцінки політичної ситуації в Україні та докладав зі своєї сторони всіх зусиль, щоб якнайбільше причинитися до зміцнення українсько-німецької співпраці для загального добра обох народів та цілої Європи. Тим часом, німецькі чинники своєю новою політичною лінією, яка являється не чим іншим, як політичною зрадою і зневагою українського народу, перекреслили всі ці найкращі інтенції. Німці рахувались з українцями, як з народом так довго, заки не окупували його території. Поведінка німців в Україні та застосовані ними методи, які є наслідком німецької генеральної політичної лінії супроти України, абсолютно підкосили довір'я українського народу до Німеччини, як головного фактора по перебудові світу. На думку Отамана Бульби, загострені німецько-українські відносини треба починати лікувати від кореня, так само, як кожную хворобу. Коренем і головною причиною сьогоднішнього зла є вже згадана німецька політична акція. Першим об'явом доброї волі з німецької сторони для оздоровлення німецько-українських відносин і відчиненням брами для дальших поважніших переговорів Отаман Бульба вважає амнестійний акт звільнення для всіх українських політичних в'язнів та репресованих. Щодо арештів та репресій супроти людей з „Поліської Січі”, які

д-р Пиц пояснює польською провокацією, Отаман Бульба запитав, чому німецькі власті навмисне викликають та підсилюють міжнаціональну ворожнечу серед населення України та послуговуються з засади всякими провокаціями, які витворюють неспокій та ще погіршують і так неустабілізовані відносини в краю?

На це питання д-р Пиц не дав своєї відповіді.

Щодо німецької генеральної політичної лінії у відношенні до України, д-р Пиц заявив, що вона сьогодні не може бути змінена, бо до цього Німеччину змушують важкі воєнні обставини. Політику ведеться по лінії найбільшого використання економічних ресурсів України для забезпечення воюючої Німеччини та цілої Європи. До цього вони мають повне право, бо для завоювання України пролилося дуже багато німецької крові, та що з огляду на війну сьогодні справи політичного характеру сходять на другий план, а домінуюче становище займають справи економічні. Коли б сьогодні Україна отримала свою державну самостійність, то це могло б статися загрозою для виконання плянів німецької економічної політики. Щодо амнії для всіх політичних в'язнів, то в сучасний мент така амнія є неможлива з огляду на те, що німецька влада не має гарантії, що звільнені радикально-націоналістичні елементи не будуть вести дальшої ворожої діяльності супроти Німеччини. Звільнені можуть бути тільки люди з „Поліської Січі”, котрих Отаман Бульба візьме на свою особисту поруку. За інших людей Отаман Бульба гарантувати не зможе, бо вони йому організаційно не підлягають. Спеціально, коли ходить про бандерівців, котрих Отаман Бульба домагається також охопити амнією, включно з їх провідником, д-р Пиц підкреслив, що вони являються не тільки ворогами Німеччини, але й Отамана Бульби та його організації.

В свою чергу Отаман Бульба відповів, що момент завоювання, а не визволення України, являється для нього офіційною новиною; що до ворожости українських націоналістів він ворогів не має, бо він сам також є українським націоналістом. Кожного ув'язненого українця, без огляду на його партійно-політичну приналежність, він уважає своїм братом. Далі запитав, у чому, властиво, на думку німецьких чинників, полягає ворожість україн-

ських радикально-націоналістичних угруповань супроти Німеччини?

Д-р Пиц відповів, що німецька влада має явні докази протинімецької акції згаданих угруповань, яка проявляється у відповідній пропаганді. Ця пропаганда закликає населення саботувати всякі німецькі зарядження господарського та адміністративного характеру, як наприклад, невиконання контингентів державних поставок, невисилання людей на роботу в Німеччину і т.п.

У відповідь на це Отаман Бульба заявив, що коли б була українська держава, то всі аномальні явища не існували б. Коли Німеччина вибрала супроти українського народу замість чесної державної співпраці — безоглядну економічну експлуатацію та жорстокий політично-культурний гніт, спихаючи його виключно до ролі предмету, а не підмету, тоді нам, як великому європейському культурному народові, що має за собою славні історичні традиції, нічого іншого не залишається, як тільки боротьба всіма можливими засобами. Теперішня німецька політична лінія довела до підпілля „Поліську Січ”, бандерівців та мельниківців, і коли вона не буде змінена — доведе в короткому часі до нелегального становища цілий український народ. Український народ боровся, бореться і далі буде боротися за свою державу. Німці мусять цей момент зрозуміти. Так само для українців не є байдуже питання соборности всіх своїх земель. Тим часом, німці шматують українську землю на якісь дивовижні новотвори в вигляді всяких Дистриктів, Комісаріятів та Колоніальних концесій для своїх союзників. Коли німці думають, що український народ всього цього не бачить та не розуміє в чому річ, то вони глибоко помиляються. Як дорогою для кожного народу є справа звільнення та соборности його земель, про це німці можуть переконатися на прикладах своєї власної історії. Всякі обіцянки зі сторони німців про організацію української держави після закінчення війни, — це не що інше, як наївна ставка на чийось глупоту.

Д-р Пиц ще раз заявив, що питання української державности сьогодні є неактуальне з двох причин:

— із згаданих вже вище воєнно-господарських мотивів,

— з браку української інтелігенції, яка могла б адмініструвати державу.

Останнє твердження д-ра Пица Отаман Бульба категорично заперечив. Число української інтелігенції в Краю та на еміграції є аж надто вистачаюче для обсадження адміністративного апарату української держави. Тим часом, ті люди з вищою освітою гинуть з голоду по українських містах та на примусових роботах в німецьких шахтах, а неграмотні німецькі мужики роблять всякі безчинства та дурниці на становищах *Landwirt*-ів і комісарів в Україні. Абсолютна незнайомість місцевих обставин, брутальна поведінка з населенням, биття людей, насильства, грабунки та вічна пиятика — це загальні прикмети та тактика кожного німецького „достойника” в Україні. З дотеперішньої практики Отаман Бульба не бачить з німецької сторони найменшої тенденції виховування українських адміністративних кадрів. Навпаки — німці безоглядно винищують українську інтелігенцію шляхом виморювання голодом по містах та тисячними арештами та розстрілами в цілому Краю. Німецькі тюрми та концтабори є найжахливіші в цілому світі. Про необхідну продукцію інтелігенції нема мови. Всі середні та вищі школи поліквідовані. Українська національна преса знищена. Всі видавництва заборонені. Коли Німеччина має замір допустити до організації української держави, хоч би навіть по закінченні війни, то чому сьогодні в пресі забороняється взагалі про цей факт згадувати?

На ці слова Отамана Бульби д-р Пиц заявив, що української інтелігенції не винищується. Коли трапляються випадки винищування, то це торкається тільки явних ворогів Німеччини; що українська преса не нищиться, а навпаки — розвивається. Кожна округа має свою газету.

Отаман Бульба відповів, що винищування так званих ворогів Німеччини охоплює зовсім невинних людей і прибирає форму загального терору. Щодо преси, то Отаман Бульба підкреслив, що кожна теперішня окружна газета — це тільки орган для офіційних оголошень та знаряддя для понижування і заперечування всього того, що є українське. Він запитав д-ра Пица — чому, властиво, так воно є? Коли має бути по закінченні війни актуаль-

ною справа організації української держави, то чим пояснити факт, що сьогодні заборонено пресі друкувати матеріали патріотичного змісту, історії України і т.п.

Д-р Пиц пояснив, що того роду пресовий матеріал та передчасна згадка про українську державу тоді, коли її ще нема, викликала б серед українського населення не-потрібний неспокій.

Після цього забрав перше слово полковник Смородський і сказав, що для загального добра обидві сторони повинні якнайскоріше порозумітися та знайти можливу платформу для перерваної співпраці. Він знає Отамана Бульбу, як українського патріота і чесну людину і глибоко вірить, що коли німецька влада піде українцям на руку, тоді Отаман Бульба змінить своє дотеперішнє становище.

Д-р Пиц ще раз заявив, що метою його приїзду є договоритися з Отаманом Бульбою на згаданій ним площині та що українці, співпрацюючи беззастережно з Німеччиною, можуть тільки виграти, а займаючи вороже становище — тільки програти. Свою пропозицію окреслив, як остаточну і зажадав від Отамана Бульби конкретної відповіді — чи його пропозицію приймає, чи ні. Він запропонував Отаманові Бульбі якнайскорше перенестися до Рівного, де він вже навіть зарядив приготувати окремий будинок для Штабу Отамана Бульби по боротьбі з большевицькою диверсією.

Отаман Бульба заявив, що він сам не має змоги дати остаточну відповідь на таке кардинальне питання. Він мусить засягнути ради так свого ширшого штабу, як і ще деяких українських політичних чинників. Він може дати відповідь за два тижні.

Д-р Пиц заявив про своє вдоволення з переговорів з рівночасним підкресленням, що він завтра видасть наказ, щоб німецькі пацифікаційні відділи протягом сліду-ючих двох тижнів, ніде не зводили боїв з відділами УПА. Це має бути для того, щоб не робити перешкод кур'єрам УПА в їх контактуванні з потрібними їм чинниками.

На цьому переговори закінчено.

(—) І. Зубатий — пор.

З оригіналом згідно:

Начальник Канцелярії Штабу
Української Повстанської Армії

(—) Майор Кривоніс

Відпис

Тарас Бульба-Боровець

Полісся, 6.XII.1942.

До Пана Д-ра Пица

Шефа СД Волині і Поділля

в Рівному

Високоповажаний Пане Докторе!

Згідно з нашою умовою від 23.XI.1942 р., я маю дати Вам конкретну відповідь до 7 ц.м. — чи погоджуюсь обняти в Вашому уряді реферат по боротьбі з партизанкою. На превеликий мій жаль, я не можу Вашої пропозиції прийняти. Ви від нас вимагаєте всього (включно до нашого життя), а взаміну за це — не даєте нічого.

Я виразно заявив, що справа нормалізації українсько-німецьких відносин вимагає повних засобів, а не жодних півзасобів. Тим повним засобом я вважаю питання української державности, а моментом відпруження та брамою для переговорів — звільнення шляхом загальної амністії всіх українських політичних в'язнів. Тимчасом в розмові 23.XI. ц.р. Ви ці основні пункти зовсім відкинули, а нам запропонували дрібниці. Про українську державність німецька влада не хоче взагалі говорити, а замість амністії для всіх наших в'язнів обіцяється звільнення тільки людей з „Поліської Січі” — і то на мою особисту поруку.

Таке ставлення справи є суперечне з тим, що мені говорив п. Йоргенс 1.XI.1942 р. Я тоді заявив, що поважні переговори можуть наступити тільки по амністії та поліпшенні адміністративно-економічної політики в Україні. Пан Йоргенс мені сказав, що ці два пункти можуть бути позитивно розв'язані, а Ви їх зовсім відкидаєте.

Я до справи ставлюсь тверезо і чесно, як вояк. Бачу, що без зміни політичного курсу Німеччини до України — не може бути мови про оздоровлення українсько-німецьких відносин. А тим самим — моя співпраця з Вами є неможлива. Вона в результаті нічого позитивного поза компромітацією не принесе.

Моменти самооборони перед новими провокаціями та евентуальними репресіями, на які в воєнному часі не треба довго чекати, наказують мені бути обережним та задержатися далі в лісі, хоч як це для мене є прикро та невідгідно. Вийти з лісу на приватне життя під постійною загрозою арештування я також, на жаль, не можу.

Наше нелегальне становище не означає, що ми знаходимось в стані чинної боротьби з Німеччиною. Це є тільки примусова самооборона. Ми вважаємо Німеччину тільки часовим окупантом, а не ворогом України. Коли Німеччина відкинула нас від уділу в цій війні, як підмет, ми постановили чекати її закінчення — пасивним глядачем. Цебто, вважаємо за зовсім природне Вам і не допомагати і не шкодити. Це наше ставлення не буде змінене, якщо німецька влада потрапить так само об'єктивно оцінити викликану своєю політикою аномальну ситуацію. Натомість, коли німецька влада ще гірше загострить свій антиукраїнський курс, тоді, очевидно, силою обставин наш неутралітет перетвориться в чинну антинімецьку боротьбу.

Мені дуже прикро, Пане Докторе, що я сьогодні, замість говорити з Вами особисто в Рівному, як це Ви мені пропонували, відповідаю тільки цим листом. Вірте мені, що, як чесна людина, інакше не можу поступити.

З поважанням

(—) Тарас Бульба-Боровець

З оригіналом згідно:

Начальник Канцелярії Штабу
Української Повстанської Армії

(—) Майор Кривоніс

Коли звести разом зміст всіх розмов з цих українсько-німецьких переговорів, то вони дають такий підсумок:

Німецькі пропозиції:

- занехати українсько-німецьку ворожнечу та припинити антинімецьку пропаганду українців, а звернути її вістря проти Росії і комунізму.
- вивести УПА з нелегального становища та переформувати її на піввійськову і півполіційну українську збройну силу в системі німецьких поліційних військ.

- допомагати всіма силами німцям повністю знищити всі сучасні та майбутні російсько-комуністичні та інші антинімецькі диверсійні сили в Україні і утримувати таким чином лад і порядок на глибоких тилах німецької армії.
- видати відозву до населення України, щоб воно не піддавалося впливам большевицької пропаганди, а навпаки — всіма силами підтримувало німецький фронт аж до повного знищення комунізму та російської армії,
- взаміну за таку приязну акцію німці зобов'язуються припинити всяку репресійну акцію проти населення України та піддати ревізії проблему економічних достав. Рівночасно вони зобов'язуються підтримувати концепцію організації української суверенної держави по закінченні війни. До моменту закінчення війни — це питання не актуальне.

Українські контрпропозиції:

- припинити всякі репресії проти цивільного населення України та негайно звільнити з німецьких в'язниць і кадетів усіх українських політичних в'язнів,
- визнати суверенну українську республіку зараз, з власною внутрішньою та зовнішньою політикою та армією,
- зняти з України цивільну німецьку адміністрацію, передаючи всі агенди українській адміністрації,
- припинити безоглядний економічний грабунок України, а брати під увагу життєві потреби населення України. Унормувати питання економічних достав України на потреби фронту міжнароднім договором, з товарообміном.
- УПА ніколи не стане будь-якою напіввійськовою, напівполіційною одиницею, а буде тільки суверенною підпільною армією України доти, доки цього вимагатимуть життєво-політичні та військово-стратегічні потреби України. УПА може влитися тільки в регулярну українську національну армію.

Принципові розходження в цих пропозиціях та контрпропозиціях були до того великі, що переговори не досягнули бажаного обома сторонами результату, і тому

в останніх днях грудня 1942 року були перервані. Німці пішли своєю дорогою, а українці своєю. Щоб досягнути якісь результати переговорами з українцями, німцям треба було на 180 ступнів змінити свою політику на цілому Сході Європи, сягаючи засадничих проблем концепційного порядку, а не їхати до „лісу” з тим, чим були змушені диспонувати д-р Пиц і д-р Беєр. Їм самим було явно соромно.

Все ж таки з наслідків переговорів особливо був задоволений д-р Пиц. Він їхав до „бандитів” у ліс на явну смерть. Як нам звітував пор. Ковальчук, д-р Пиц перед виїздом в ліс написав свій заповіт і видав цілий ряд заряджень „смертного порядку”. Яке ж було його здивування, коли, його сторожа впровадила без роззброювання в культурне приміщення, де за гарним столом сиділи культурні люди, які провели з ним ділову розмову і так само з честью, культурно, як парламентаря чужої держави, вивели з приміщення і випустили на волю живим і здоровим. Все відбулося точно так, як було гарантовано Головною Командою УПА перед переговорами.

Опинившись знову в безпечному місці, д-р Пиц заявив:

— Це не бандити, а справжня армія кришталевих патріотів. Яка шкода, що вони не з нами!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ПАРТИЗАНСЬКЕ РІЗДВО ХРИСТОВЕ

1942 рік вже за нами. Наша армія без держави входить смілою ходою в Новий 1943 рік. Що він нам принесе —це знає один Господь Бог. Така вже традиція в глибоковіруючого християнського українського народу, що він всяке діло розпочинає молитвою та доручає Його волі, отій ніким незбагненій Силі, яка згідно з нашою вірою, керує долею всесвіту. Дотримуючись цієї традиції, УПА також розпочинає 1943 рік молитвою.

Місяць січень в Україні — це часокрес особливих святкувань. У січні (через старий стиль) ми святкуємо Різдво Христове, Новий Рік та Водохрещі — з церковних свят. І в січні ж ми святкуємо наше найбільше національне свято — свято проголошення відновленої Суверенної Української Держави (22.I.1918 р.). Щоб не гаяти часу на святкування в наших тяжких партизанських умовах всіх цих свят окремо, Головна Команда УПА винесла рішення відсвяткувати всі свята разом в один день — на Різдво.

З наказу Начальника Штабу, отамана Зубатого-Щербатюка, справою приготувань до свята зайнявся хорунжий Виливайко. Місце для святкування було вибрано у великому лісовому масиві в Рокитнянському районі. Там були побудовані в нас зимові землянки для рейдуючих відділів, в яких „заягло” кілька сотень вояків з різних районів, щоб нести охоронну службу та взяти участь у святі. Німців у цих околицях зовсім не було.

Випав великий сніг. Взяти свою повну силу морози. Зима промовила своє законне слово, вкриваючи всю землю з її ріками та озерами і поліськими багнами білим „пуховим” покривалом. На широкому подвір'ї лісничівки вивезено сніг та збудовано чудовий польовий „Престіл”. Подвір'я уквітчали зеленими ялинками. З обох боків запалили кілька великих ватр з сухої грабини. І мороз, і тепло . . .

Шість бойових сотень партизанів стають „підковою” до престолу, а поза ними стільки ж цивільного населення, головним чином, молоді з населених пунктів. Це завтрішні наші вояки. Вони з задрістю дивляться на своїх старших братів у „підкові”, куди їм ще не можна ступати. Вони цілим своїм юнацьким еством також там. Точно о 9 годині наш партизанський душпастир о. Дем'ян розпочинає урочисте польове Богослуження. Співає побільшений хор. Голосним відлунням несеться гаряча молитва кращих з кращих українського народу до нашого Творця.

Струнко! Почесть дай!

„Підкова” виблискує хвилиною живої криці: „На плече! З плеча — почесть дай!” Просто в небо. Туди, де перебуває Той, чиї великі роковини Народження та криця святкує тепер. Вона ось тут самим присягає діяти на захист тих ідеалів свободи і рівноправности „всіх родів та язи-

ків”, що їх приніс людству новонароджений Син самого Бога...

Незабутній наш душпастир о. Дем'ян, бувший сотник Армії УНР, з більшим залізним хрестом на грудях, замість священничого хреста, починає своїм потужним баритоном християнсько-вояцьку проповідь, яку чує не тільки „підкова” та зібрана маса цивільних, але кожне живе ество і всі столітні велетні-дерева рідного лісу цієї околиці. Чує це й Той, що на Його честь приготоване це свято.

— Любі мої діти! Поздоровляю вас усіх з найбільшим святом християнського світу — Різдвом Христовим і Новим Роком! А вас, лицарі лісового царства, поздоровляю також з нашим найбільшим національним святом — святом відродження нашої Суверенної Держави, яке сталося в січні 1918 року. Мое щастя не має границь, що мені, старому воякові, доля судила ще раз сьогодні святкувати ці наші найбільші національні торжества ось тут, в наших захисних непрохідних лісах, разом з вами, по козацькому звичаю.

— Мене безмежно радує той факт, що помимо того, що всіх нас кругом оточує царство антихриста, де заперчується навіть саме існування Бога, ви, дорогі мої побратими, розпочинаєте свій Новий Рік молитвою. Це ще один доказ, що вояцтво України далі залишилося вірним традиціям своїх славних предків-лицарів, як Христолюбиве воїнство, що базується на твердих моральних основах. А для цілого світу це буде доказом, що вся наша славна нація, не зважаючи на сильну розкладницьку большевицько-атеїстичну пропаганду та терор, боролася, бореться і вічно буде боротися за ті ідеали, що їх дав людству його Спаситель.

— Ви бачите в мене два хрести: цей великий, що в руках, мені дав наш Спаситель Ісус Христос, а цей менший, що я його ношу замість наперсного духовного хреста, дав мені начальний мій провідник, Симон Петлюра. Обидва ці хрести для мене однаково святі і дорогі. Але цей менший, якого я отримав за бойові заслуги раніше, має свою окрему історію. Тому він для мене, як смертної людини, є найбільшою святістю та найціннішим скарбом. Христос дав мені при висвяченні в духовний стан свого хреста, щоб

я за нього Йому відслужив у майбутньому, а Петлюра дав мені оцей наперсний хрест за ті заслуги, що я їх вже виконав перед нашою Батьківщиною. Це велика різниця.

— Цей скромний залізний хрест — це символ нерозривної єдності українського народу з його законною державною владою. Він служить мені та служитиме моїм дітям доказом, що поміж мною й Батьківщиною була повна гармонія дії. Я виконав усі свої обов'язки, а Батьківщина мене не забула, а нагородила своєю найвищою честю. Це основа основ державної традиції. Так само буде й з вами. По-моєму, ви всі вже маєте таке саме право на цей залізний хрест. Ваш отаман напевно вам його дасть, отримавши від нашого Уряду. Ви маєте за собою невмирущу бойову славу Поліської Січі та сучасних рейдів нашої славної УПА. Ви продовжуєте те святе діло, яке ми провадили в наших Зимових Походах під командою великого командарма Омеляновича-Павленка та отамана Тютюнника.

— Наша славна підземна армія — це не диверсія для самої диверсії, а збройна сила цілої української нації, яка діє в ім'я високих державницьких ідеалів, має свою лицарську традицію та підпорядкована наказам нашого законного Державного Центру. У цих, власне, фактах криється її непереможність, бо вона має високу ідею, юридично-моральні основи та діє за добре-продуманими планами та має героїчно-відважне та авторитетне командування. Україна стоїть в тяжкій борні проти таких двох тоталітарних світових потуг, як Росія Сталіна та Німеччина Гітлера, тільки тому, що вона глибоко вірить в свою перемогу. Не розчаруйтеся, коли ви тієї перемоги не бачите ще сьогодні. Вона прийде завтра напевно. На все приходять свій історичний час.

— Кров мучеників і героїв, що полягли за волю рідної землі, як сказав Симон Петлюра, не засихає. Навпаки, вона залишається вічно ятрючою раною, що будить цілу націю до дальшої боротьби, до помсти за всі народні кривди, до перемоги покривджених, до побудови нового справедливого ладу. Але цього нового справедливого ладу нам ніхто не дасть, тому ми повинні всіма силами боротися за нього самі. Щоб завести справедливий лад, нам треба визволити свою землю з-під чужого ярма, збудувати свою вільну державу, впорядкувати її нутро, забезпе-

чити її кордони, або іншими словами — з нації-раба стати нацією-сувереном. Всі ці ідеали є у сфері наших можливостей, якщо ми будемо відважно і чесно за них боротися. Їх подарував для всіх народів наш Всевишній Господь, але людська імперіяльна жадоба топче ногами Божі закони. З таких причин навіть найкривавіша боротьба за ідеали свободи — це діло, яке благословить Господь Бог. Хай же Милосердний Господь Бог благословить зброю нашої підземної армії та пошле їй повну перемогу над усіма ворогами нашої мностраждальної Батьківщини. Амінь.

Отець Дем'ян обертається лицем до престолу. Стає на коліна. Падає команда: „На коліно!”. „Підкова” стає на коліно, спираючись на зброю. За прикладом „підкови” усі присутні стають на коліна. Понадтисячоголосий живий орган богомольців, наче єдиним устами, посилає в небеса останні слова молитви:

— Боже Великий Єдиний нашу Україну храни...

Після Богослуження, замість престолу появилася велика трибуна, прикрашена зеленню ялин. Появилися провізоричні столи та довгі лави з дощок. Розпочався спільний братський обід. З трибуни виголошено багато патріотичних промов старшинами, вояками та цивільними діячами українського національного підпілля. Всі промовці пов'язували свої виступи з вікопомними подіями 1918 року. Вказували на велике значення акту 22.I.1918 р. для українського народу. Підкреслювали особливу роль національної армії у визвольних змаганнях України. Закликали все вояцтво та цивільне населення до ще більшої організованості, до зміцнення нашої моральної та фізичної дисципліни, до досмертної вірності нашим ідеалам та державному і військовому прововоді. Свято закінчилося могутнім: „Ще не вмерла Україна”.

Військо і народ роз'їхалися на свої місця. Лише великі ватри залишилися свідками великого свята боголюбивого вояцтва в січневу ніч 1943 року. Це було свято двох хрестів — хреста віри і хреста зброї.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

НОВІ ЗЛОЧИНИ ПАРТИЗАНІВ ПОЛІТБЮРА

Большевицькі партизани від початку 1943 року отримали нові накази та інструкції: вести активну боротьбу не тільки проти німців, але й так само проти визвольних національних рухів України, Білорусі та Прибалтики. Таким чином, партизанське становище в німецькому заплілі з початком 1943 року зовсім змінилося. Наша розвідка почала доносити, що большевицькі партизани розпочали дуже докладне вивчення становища та відносин в цілій Україні. Вивчалися політичні настрої населення, економічні умови і під особливо гострий обстріл большевицької розвідки брались наші визвольно-революційні організації. Мало того, в кінці січня з переловлених нашою розвідкою советських документів ми побачили, що органи НКВД при партизанських відділах складають точні списки всіх наших видатних людей по всіх районах. Яка мета цих списків з докладною характеристикою людей — нам було ясно. Це були „вороги народу”, яких червона Москва мусить винищити. На списках стояли керівні члени наших організацій, духівництво, робітники в адміністрації та поліції.

Наслідків нових наказів компартії не довелося довго чекати. Хоч офіційно большевицькі партизани всюди горлали про „дружбу” з українськими партизанами та з українською нацією, проте по ночах почали поступово пропадати наші місцеві люди. Розслідування довело, що цих людей викрадає НКВД при большевицьких партизанських відділах, робить над ними допити з найжахливішими тортурами, добиваючись зізнань про наші підпільні організації, а потім їх дострілює. До штабу був привезений пошматований труп керівника нашої організації з с. Мочулянка Людвипільського р-ну, Лукаша Шрамка. Все тіло цієї людини було зсічене шомполами, очі повиколювані, а обидві руки обсмалені вогнем. Такого варварства не допускалося навіть Гестапо. У німців розправа з полоненими та іншими в'язнями була коротка. Вони били людину „нор-

мальним” способом до тої пори, поки вона, або признавалася до вини, або тратила притомність. Тоді її викидали і, залежно від важливості підозріння, або розстрілювали, або висилали в концентраційний табір. В большевиків процедура допитів антикомуністичних та антигітлерівських партизанів — зовсім інша. Більш „фахова”. Не маючи часу на довгі допити, большевики скорочували цей процес дикими тортурами.

Разом з Лукашом Шрамком „пропав” також з того самого села один поляк на ім’я Броніслав Ходоровський. Ходоровський гостро виступав проти тих поляків, які йшли разом з большевиками, а намагався тримати дружні відносини з нами. Він видав відозву до поляків у цьому дусі. Через нього Головна Команда УПА намагалася нав’язати контакт з польською АК (Армією Крайовою).

Таким чином, у нас створився ще один фронт — проти висланців компартії та політбюра. Це була життєва неминучість. Як виявилось з переговорів, ми ніяк не могли воювати разом з ними, а оголосити і виграти проти них всесторонню боротьбу ми самі не могли. За ними стояла ціла імперія та величезна регулярна армія з необмеженою допомогою Англії та Америки. А ми мусимо здобувати кожний набій тільки власною кров’ю і маємо проти себе другу потугу — Гітлера. Звідси й випливала наша тактика гнучкого маневру поміж комуністами та гітлерівцями, зберігаючи свої сили на слушний час.

Однак, від половини лютого 1943 року наш домовлений нейтралітет з Лукіним був остаточно, по-большевицькому, односторонньо зірваний. Вони отримали з Москви наказ винищувати всіма силами та засобами всі ті національно-визвольні партизанські організації, яких їм досі не пощастило перетягнути на свою сторону. Це пояснювалося головним чином тим, що вже в той час Червона армія почала свій наступ під Сталінградом. При таких обставинах большевики намагалися розвинути масову диверсію в німецькому заплілі і готували ґрунт для ліквідації всього, що є антикомуністичне на тих теренах, що їх буде завойовувати советська армія.

19.2.1943 року сталася в нас жахлива подія — начальник нашого головного штабу, отаман Леонід Щербатюк-Зубатий і старшина для спеціальних доручень Головної

Команди УПА, хорунжий Михайло Кваша-Рибачок та ще з ними 8 підстаршин і козаків, їдучи на двох санях з Людвипільського р-ну в Корецький р-н влетіли в корецьких лісах, де досі не було ніякого сліду советських партизанів, просто в засідку двохсотенного большевицького відділу на замаскованому пості. Пароль вже нічого не допоміг. Замість того, щоб розминутися на паролях, як це було досі, большевики окружили наших людей. Всякий спротив чи оборона десятка людей проти двох сотень комуністичних партизанів були безрезультатні.

Наші люди попали в большевицький полон. У них не було жодних документів, по яких большевики могли б довідатись про те, хто попався в їх руки. Вони відрекомендували себе, як звичайні партизани, що їдуть додому на тижневу відпустку. Одному малому хлопцеві, фурманові з других наших саней, пощастило в замішанні втекти. Скільки по ньому не стріляли з автоматів большевики, він швидко зник в густих хащах. Був тяжко поранений, але від погоні втік. Цей момент налякав большевиків, бо вони знали, що в цих околицях розташовано в нас по хатах та землянках багато партизанських груп. Большевицький відділ пробирався на диверсійну акцію зі сходу на захід і не міг себе обтяжувати жодним тягарем. Командир відділу дав наказ негайно всіх зловлених „ворогів народу” розстріляти і продовжувати свій марш на захід.

Обезброєних наших людей доручено розстріляти езекутивному роєві НКВД при відділі. Під час езекуції ще один наш партизан, поранений, втік до своїх. Решту вісім людей большевики на місці розстріляли. „Багаті” москалі роздягли наших людей до тіла, не гребували навіть скривавленою білизною. Вісім трупів кинули в сіно на санях, відвезли до одної хати і повкидали в колодязь. Присипали сіном і втікли геть за своїм відділом. Всякий слід по „чистій роботі” органів НКВД був заметений.

Але отаман Л. Зубатий мав велике щастя в цілком безнадійному нещасті. Він отримав при розстрілі аж шість ран і жодна з них не була смертельною. Одна куля прошила лице з-під ока наскрізь і вирвала три зуби з другого боку. Друга протяла самі м'язи лівої руки вище ліктя, третя — литку, четверта — стегно, п'ята — клуб, а шоста пройшла дивовижно 44-сантиметровою „траєкторією”

по-під шкірою від лопатки до самої поясниці і ніде не пошкодила кістки. Всі ці рани — це дива війни, а доля людини — незбагнена таємниця.

Від пострілу в голову отаман Л. Зубатий втратив притомність. Прочунав, коли опинився зовсім голий на снігу. Чув, як його кидали першим на сіно в сани, як на нього кидали решту трупів. Через це він цілком не застиг на санях — його зігрівали застигаючі свіжі трупи. Кров потоками стікала на нього і застигала, заливаючи йому очі. Йому бракувало повітря і забивало дух, але за пару хвилин сани зупинилися. Всі трупи вкинено в колодязь, його останнім. Зверху присипали сіном. Вороги, як справжні бандити і злочинці на чужій землі, поспішно втекли до своєї частини.

Отаман Зубатий якось виліз з колодязя, який на його щастя не був глибокий і побіг на світло до найближчої хати. Втрата крові довела до повного виснаження сил. Впав у сніг і останками надлюдської підсвідомої енергії доліз до хати. Зашкрябав у двері і впав без пам'яті під дверима. Селяни підбрали його і дали йому свою першу, примітивну медичну допомогу. Негайно відвезли на зв'язковий пункт УПА, а через годину ранений вже був у нашому польовому шпиталі, де ним заопікувався фаховий лікар. За 4 місяці розстріляний і втоплений Леонід Зубатий знову був на своєму посту.

По інших районах тієї ж ночі, з 19 на 20 лютого 1943 року, большевицькі партизани пробували всюди масово вбивати наших людей, та це їм не пощастило. Ми повідомили всі сотні, щоб були насторожені і вороги дорого платили за свої бандитські вчинки. Таким чином від 20.2.1943 року УПА офіційно вступила у відкриту боротьбу на два фронти — проти двох соціалізмів: німецького і советського.

Часті бої з большевицькими бандами мали характер партизанської війни. Несподіваних наскоків більше не було. Ми мали густу мережу розвідки. По всіх районах був виданий наказ Головної Команди УПА до всіх бойових груп та підпільної мережі поробити негайно заходи якнайсуворішої обережності. Зайшло багато змін. При зустрічах з малими розвідувальними групами большевиків наказано бити і захоплювати документи, а більші ди-

версійні групи — пропускати — хай з ними воюють німецькі збройні та поліційні сили.

Під весну 1943 року, коли генеральний штаб ССРСР почав масово перекидати авіошляхом свої нові партизанські з'єднання та побільшувати їх шляхом примусової мобілізації серед українського та білоруського населення, становище нашої підземної армії стало загрозливе. Дотеперішня загроза нашим партизанам від німців була мінімальна. Німці, як традиційні вояки регулярної армії, ніяк не знали методів партизанської боротьби. Територія була для них чужа і незнайома. Відносини на величезних окупованих територіях також були невідомі. Натомість, московські партизани мають багатий досвід партизанської боротьби та й територія не була їм чужа, бо як батюшки-царі так і безбожні комісари роками і віками топтали нашу землю, отруюючи наших людей старшобратською та комуно-марксистською пропагандою. Активна боротьба з таким противником була для нас нелегкою.

Але ми добре знаємо і знали тоді, коли взялися за зброю, що шлях до національної незалежності веде через активну збройну і психологічну війну, яка пов'язана з геркулесовими зусиллями всього народу, з кров'ю, потом і нелюдськими труднощами. Ми були свідомі того, що лише зброя може служити запорукою перемоги над непрошеними „визволителями”. Хай навіть наша боротьба під ту пору не мала виглядів на повну перемогу над двома потугами світу, проте наш спротив, наша тверда національна постава до „визволителів” зі сходу і заходу демонструє перед цілим світом тепер і показуватиме нашим поколінням в майбутньому вічну живучість української національно-визвольної ідеї, вона доводить, що Петлюрівщина, якої так зоологічно не люблять інтернаціоналісти всього світу і наші „добрі старші брати” та „визволителі”, так невмируща, як саме життя. Ми продовжували традиції героїв наших визвольних змагань і засвідчували переємність петлюрівської ідеї в сорокових роках двадцятого віку. Тому й смерть і труднощі нам були не страшні.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

СПРОБИ ПЕРЕГОВОРІВ: УПА — ПОЛЬСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ

Протягом цілого літа 1942 року та зимою 1943 року Головна Команда УПА всіма силами намагалася нав'язати контакт з польськими підпільними організаціями в Західній Україні, щоб через них зв'язатися з делегатурою польського екзильного уряду в Польщі. Мета контакту:

- припинити українсько-польську ворожнечу, коли обом націям загрожує повне фізичне знищення від тих самих ворогів,
- нормалізувати українсько-польські взаємовідносини тимчасовою угодою на час війни, де обидві сторони, замість взаємної боротьби, мобілізують всі спільні сили проти спільних зовнішніх ворогів,
- нав'язати діловий контакт поміж УПА і АК (Армія Крайова).

Посередником у цих переговорах був вище згаданий польський національний діяч на волинському Поліссі, Броніслав Ходоровський. Я знав Б. Ходоровського ще з передвоєнного часу. На полі його земельного наділу був граніт, де наша спілка виорендувала ґрунт і організувала велике каменярське підприємство. Це було в селі Мочулянка Людвипільського району. Ходоровський був польським патріотом, але не визнавав дикого шовінізму і відстоював дружню співпрацю між українським та польським народами. В той час, як Москва „визволила” Західню Україну, Ходоровський, замість того, щоб їхати в Казахстан, як „буржуй”, пішов у підпілля. Він відразу нав'язав контакт з нашою організацією. Коли у вересні 1940 року я опинився в Україні, між нами відновився особистий зв'язок на базі спільного руху спротиву проти комуні.

Контакт мав бути встановлений через Рівне, де у Ходоровського було особисте знайомство з одним керівним членом польської підпільної організації, Яном Камінським та іншими поляками. Він їздив багато разів під охороною наших бойових відділів до Рівного, де за посередниц-

твом Камінського, пробував пов'язати нашу делегацію з польськими підпільними організаціями. Одначе, всі ці заходи були неуспішні. Шовіністичне польське підпілля далі вважало Західню Україну невід'ємною складовою частиною Польщі і на жодні переговори з українськими „зрадниками Польщі” не хотіло дати своєї згоди. Вони називали УПА „бандою”, яка бореться і буде боротися проти цілоти кордонів Польщі.

Таке дивне ставлення справи в зовсім новій міжнародній ситуації нас дуже дивувало, а Б. Ходоровський був дуже розчарований такою поставою своїх земляків. Його совість палив сором за цих незрячих поляків. Події далі блискавично розвивалися. На очах посилювалось польсько-українське напруження, підсичуване з кожним днем шовіністичними елементами з обох сторін.

У березні 1943 року, по смерті Ходоровського, Головна Команда УПА зробила ще одну пропозицію переговорувати з польською стороною. Цим разом за посередника був польський ксьондз з польського села Степанська Гута Костопільської округи (прізвища ксьондза не пам'ятаю). І цим разом поляки вперто називали всіх українців „бандитами” і ні на які переговори не давали згоди. Всі вони були загипнотизовані „союзом” Сікорського з Сталіном. Чули, що в ССРСР, на підставі договору „Сталін-Сікорський”, оголошена загальна амнестія для всіх цивільних і військових поляків та що там організується нова польська армія під командуванням генерала Андерса. Всі вони вірили, що спільними силами західніх союзників та ССРСР буде розбита потуга Гітлера, після чого вони матимуть змогу знову відновити свою державу ще в ширших кордонах за рахунок нових територіяльних анексій. Щоб не загострювати своїх „союзних” відносин з Росією, поляки, замість співпраці, всюди всіма силами поборювали український та білоруський визвольний рух, як ворогів Росії і Польщі. Стара концепція „рівноваги сил”.

По всіх містах України працювало в німців дуже багато поляків, як місцевих інтелігентів, так і завезених з Польщі. Всі вони володіли німецькою мовою і позаписувалися, як Volksdeutsch. Перекладачі, шофери, залізничники, урядовці, сторожі і навіть прибиральниці у ве-

ликій мірі вербувалися з-посеред поляків. Це була спеціальна політика Гітлера. У підбитій Польщі в 1939 році так само на подібних роботах були замість поляків — українці, білоруси та різні новоспечені Volksdeutsch. Нам було відомо, що багато жінок колишніх польських офіцерів та навіть вільних жінок з вищою освітою працювали в німецьких установах служанками та прибиральницями. Це були патріотичні люди, які давали цінні інформації про німців своїм організаціям спротиву. Але ці організації, маючи, правдоподібно, фальшиві директиви зверху, поставили цей цінний інформаційний, а потім диверсійний польський апарат не на службу своїй батьківщині, а на службу советським загарбникам, які потім заплатили полякам комуністичною окупацією Польщі і навмисне затрималися за Вислою, щоб німці вигубили палких патріотів у спровокованому Заходом варшавському повстанні. По польських селах і хуторах большевицька партизанка знайшла вірного союзника, що дав їй притулок, харчі, зв'язкові та передавальні пункти і засоби транспорту. А по квартирах польських мешканців у містах большевики мали явочні квартири та кур'єрів і шпигунів для советської розвідки від поляків.

Тісна советсько-польська співпраця в німецькому запіллі була загально відома ще весною 1943 року. Це особливо відчувало наше національне підпілля, коли большевики оголосили нам офіційну війну. Вони почали масово мобілізувати в свої партизанські відділи поляків, які разом з росіянами одверто почали воювати всіма засобами проти нас. У польських селах большевицькі партизани заводили своє засилля, де місцеве населення давало їм всесторонню допомогу, замість того, щоб обмежуватися вимушеною ввічливістю, як це роблять, звичайно, всі люди в подібних ситуаціях. Поляки все це робили з ентузіазмом, бо ССРСР воював проти окупанта Польщі — Гітлера. Що буде завтра — ніхто з поляків не думав. Треба припускати, що й польський уряд в Лондоні мало думав про це, бо всі ці люди діяли у згоді з його директивами.

Жахливі наслідки згаданої советсько-польської співпраці дуже тяжко відчувало на собі все населення України. За допомогою поляків Москва почала посилено здійснювати в Україні ту програму, яку пропонував Лукін нам.

Ми не бачили жодної користі з тої програми для України, бо ми ясно усвідомлювали, що вона означає море крові для української нації на користь міжнародного марксо-большевицького комунізму та російського імперіалізму. Поляків так само, як і росіян, доля населення України (а може і їх власного), зовсім не турбувала. Вони пильнували свою окрему політичну ціль: руками західніх союзників та ССРР знищити Німеччину, а руками росіян та німців знищити національно-визвольний рух України, щоб мати змогу знову окупувати Західню Україну.

Це була фатальна помилка польського народу та його екзильного уряду в Лондоні. Їх політика не довела до жодних позитивних наслідків „імперіяльного масштабу”, а довела свою націю до становища советського сателіта і замість приятелів, наробила і далі робить собі ворогів серед своїх сусідніх націй. Докладні дані про наведену советсько-польську співпрацю та її наслідки, правдоподібно, суворо зберігаються у сейфах секретної служби ССРР. Її наслідки ми бачили вчора і бачимо сьогодні. Советська мемуаристика хоч до деякої міри освітлює певні аспекти цієї справи. Комуністичний полковник Медведєв, зрадник білоруського народу, пише про українців після невдалих переговорів так:

„Оповідючи про всі лихоліття, дідусь дуже часто згадує про „гайдамаків”.

— Що це за „гайдамаківці”, хто вони такі? — запитали ми.

— Хіба ж ви не знаєте — здивувався голова колгоспу. Це продавники, головорізи. Ох, люті ж собаки! Та ось поглядіть на їх газети. Вони самі пишуть, як продали душу Гітлерові.

„І дідусь приніс кілька примірників газети під назвою „Гайдамака”. Я взяв у руки число газети. В очі кинулась така фраза: „Може охота погуляти — когось ограрити, здобути собі якусь особисту користь? Не перечимо . . .” Бандити-гайдамаківці сердечно вислужувалися перед німецькими загарбниками. В нагороду за цю їх вірну службу їм дозволено грабувати. Наступила повна сваволя бандитам. Ось хто підтримує фашистський „новий лад”. Але хоробрі в наскоках на мирне населення (тобто

на своїх рідних батьків та матерів — Т.Б.) бандити падали в обморок, коли чули одне слово „партизан” (тобто — большевик”... („Ето било под Ровно”, ст. 20).

Як бачимо, характеристика, ніяк не відхиляється від генеральної лінії партії експлуататорів Кремля. Хто не з нами — той бандит і боягуз.

Про поляків той же Медведев пише так:

„Хліб та сіль вам, дорогі гості!... Будьте ласкаві за-господаритися в нас, як дома. Ми вас нагодуємо та обі-гріємо. Ваш відділ ми добре знаємо і шануємо. Ви нас не скривдите і не даєте нас скривдити німцям та банди-там (тобто українським партизанам). А коли вже й до-ведеться боротися з тими заклятими ворогами, то будемо боротися разом”... „Село Бобровську Рудню (польське село, район Березно, Костопільської округи) ми жартома називали своєю „столицею”. Тут був центр нашого від-ділу. А кругом по великих селах були наші „маяки” (тоб-то розвідувальні пункти). Наша „столиця” добре охоро-нялася. Кругом села були розставлені стійки. Разом з на-шими бійцями на стійках стояли місцеві мешканці з мо-лоді. Це було дуже безпечно. Місцеві люди відразу роз-пізнавали чужих прохожих”... (Там же, ст. 46 і 47).

Характеристика, як бачимо, наскрізь „союзна”. І ко-ли за місяць туди нагрянула велика експедиційна німець-ка група з Житомира, то „хоробрий лицар” Медведев, за-мість того, щоб обороняти свою „столицю”, серед ночі, мов заець, потихенько втік, а рано німці спалили всю „столицю” та перестріляли все її населення. Про ці факти Медведев, звичайно, не згадує. Всі селяни з Бобровської Рудні були польськими патріотами, але згинули за кому-нізм та московську імперію. Якби Медведеву та іншим большевикам лежала на серці доля польського населення, то він міг примістити в цьому селі свій штаб, а решту си-ли — по інших селах. Це ще один доказ „союзної” опіки большевиків над поляками.

Щойно в 1950 році ми довідалися з спогадів Медве-дева, чому всі спроби Броніслава Ходоровського нав’язати переговори поміж УПА та польськими підпільними ор-ганізаціями, а особливо з організацією, в якій керівним членом був Ян Камінський, провалилися.

Ось що пише Медведев:

„Кузнецову пощастило познайомитись в Рівному з місцевим мешканцем польської національності, Яном Камінським. Камінський був членом польської підпільної організації. Але ця організація працювала в'яло, а Камінський рвався до більш активного діла. Він радо погодився співпрацювати з Кузнецовим і скріпив своє слово присягою на письмі"... (Там же ст. 69).

Так виглядають причини, чому в 1943 році не досягнуто так бажаного Головною Командою УПА українсько-польського порозуміння. Через вороже ставлення поляків до українців польсько-українські відносини ще більше загострювалися. Майже всі поляки пішли разом з більшовиками проти українців. Наслідки цього були жахливі, але про це буде мова далі. Для УПА це означало 3-й відкритий фронт — польський.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

ПАРТІЙНА БОРОТЬБА ЗА УПА

(Розкол УПА на дві групи)

В наслідок всезростаючого тиску проти нашого вільного руху зі сторони німців, росіян та поляків наставала гостра потреба координації дій всіх національних підпільних організацій. Однак, ідеологічно-програмові розходження та партійна нетерпимість діючої окремо групи С. Бандери, не давала можливості таку координацію дій встановити. Ця група далі відкидала пропозиції співпраці, вимагаючи від усіх інших угруповань підпорядкуватися наказам тільки одного їхнього проводу. Керував тоді цією організацією після арешту С. Бандери його заступник Микола Лебедь, що підписувався псевдонімом Максим Рубан, як урядуючий провідник ОУН-Бандери.

Ще в кінці грудня 1942 року Головна Команда УПА зверталася до всіх організацій з закликом знайти спільну мову й організувати Революційну Раду з представників усіх угруповань, як міжпартійного координатора дії та

безпосереднього політичного диспозитора для УПА на місці і покликати до життя єдиний генеральний штаб повстанських збройних сил України. Цю пропозицію група Бандери відкинула тому, що, мовляв, всі подібні „зліпки” ідейно-неоднорідних елементів будуть нежиттєздатні. Революційна боротьба вимагає твердої руки і тією твердою рукою для цілої України є тільки ОУН-Бандери. Потребу повстансько-партизанської акції ця група далі по-слідовно заперечувала аж до кінця 1942 року.

Щойно в січні 1943 року до нашого штабу наспіли секретні відомості від опозиційної групи Мітринги в партії С. Бандери про те, що провід цієї останньої виніс постанову змінити своє ставлення до повстансько-партизанської війни України та видав наказ своїм військовим кадрам всюди вливатися в ряди УПА. Докладніших деталей цієї постанови не було.

22 лютого 1943 року до нашого штабу прибув член провду ОУН-Бандери, мій особистий приятель, п. Олександр Бусел. Це був земляк і шкільний товариш секретаря нашої організації довоєнного часу, Геннадія Янкевича, з Клевани, Рівенської області. Особисто ми далі були приятелями, а політично — згідно з тоталітарними засадами їхньої партії — ми були „ворогами”. Після вступної промови сам-на-сам, я скликав Головну Команду УПА і на цьому засіданні О. Бусел від імени провду ОУН-Бандери урочисто заявив що:

- їх організація з якогось там дня змінила свій погляд на проблему повстанської боротьби України проти німців та большевицької партизанки,
- що відтепер вони вважають цю форму нашої вільної боротьби за доцільну і необхідну,
- що вони сердечно вітають командування та цілу УПА і пропонують розпочати переговори про спільну акцію всіх революційних сил України в рядах УПА.

Далі Бусел заявив, що його місія має характер тільки політичного порядку, щоб нав'язати контакт між провдом їх організації і Головною Командою УПА та виробити політичну лінію спільної дії. Самі ж переговори будуть вести інші делегати по його особистій рекомендації задля довір'я.

9 квітня 1943 року розпочалися ділові переговори між Головною Командою УПА і військовими представниками ОУН-Бандери в особах: отаман Бульба-Боровець та отаман Щербатюк-Зубатий від УПА і пор. Сонар (псевдонім „Юрко”), який виконував обов’язки команданта охоронних партійних боївок під назвою „Військові Відділи ОУН” та його політичний референт, відомий мені особисто, „Омелько” (прізвища не подаю з огляду на його родину в ССРСР) — від ОУН-Бандери.

Пропозиції, привезені пор. Сонаром від Миколи Лебедя до Головної Команди УПА, були такі:

1. Не визнавати політичної підлеглості урядові УНР, а підпорядкувати всю військову дію УПА політичній лінії Проводу ОУН-Бандери,

2. Визнати акт державности з 30.6.1941 року, як єдину державну концепцію України і під її прапором провадити дальшу визвольну боротьбу.

3. Не організовувати ніякої політичної ради при армії, а вважати за свій єдиний Провід ОУН-Бандери та беззастережно виконувати всі його накази й директиви.

4. Доцьогочасні партійні боївки, що мають офіційну назву „Військові Відділи ОУН-Бандери”, включити в лави УПА, створити спільний штаб і далі діяти під назвою УПА.

5. Командувач УПА, отаман Тарас Бульба-Боровець залишається далі на своєму посту, як фаховий партизанський командир.

6. Запровадити в УПА інституцію партійних комісарів та службу безпеки.

7. Оголосити загальний революційно-повстанський зрив цілої України проти німців та перевести масову примусову мобілізацію в УПА.

8. Очистити всю повстанську територію від польського населення, яке всюди шкодить українській справі через провокаційну роботу польських урядовців у німецьких установах та масову підтримку польськими селянами большевицької партизанки.

На ці монопартійні, диктаторські вимоги ОУН-Бандери Головна Команда УПА дала таку відповідь:

1. УПА не має права бути військом будь-якої одної партії, а мусить бути всенародньою збройною силою, під політичним проводом законного Уряду Української Народньої Республіки, де на демократичних засадах мають право бути репрезентовані всі партії.

2. УПА визнає тільки ту державність, що її проголосила суверенна Україна в 1918 році. Акт 30.6.1941 року — незаконний і не відповідає часові.

3. Політична Рада при армії конечна, як організація міжпартійної консолідації та допомоговий чинник Головної Команди в політичних питаннях. Політична лінія одної партії — це тоталітарна диктатура, яка кожду націю та її армію доводить до катастрофи.

4. По цьому пункті осягнуто згоду обох сторін. Всі окремі військові відділи кожної партії повинні влитися в УПА і може бути поширений спільний оперативний штаб.

5. П'ятий пункт — безкоментарний.

6. В лавах УПА не сміє бути комісарів жодної партії. Службу безпеки в армії провадить жандармерія УПА.

7. Нема політичної доцільности оголошувати загальний революційний повстанський зрив всієї України проти німців, бо завтра вся Україна буде окупована советською владою.

8. Звільнити якусь територію від національних меншин може тільки суверенна держава шляхом обміну населення, а не регулярна армія шляхом репресій. За ворожі польські акти — карати тільки самих винуватців, а не все населення. Принципи колективної та родинної відповідальности можуть стосувати тільки варвари, а не культурна армія.

Переговори М. Лебедь навмисне відтягав, а 22 травня 1943 року вони були перервані, бо представники ОУН-Бандери зовсім не приїхали на устійнене місце для дальших розмов. Коли переговорами не вдалося поставити існуючу армію під накази та повний контроль своєї партії, М. Лебедь вибрав для цього іншу дорогу. Використовуючи досягнену згоду обох сторін від 9.3.1943 року по 4. пункті, він видав наказ від 15.3.1943 року переіменувати всі свої партійні боївки — „Військові Відділи ОУН” — на „Українську Повстанську Армію”. Організував свій

окремий головний штаб і зразу розпочав здійснювати вищезгадану програму, відкинуту Головною Командою УПА. Таким чином, в березні 1943 року „революційним порядком” зробилося дві „УПА”, точно так, як це вже було в 1940 р., коли на арені появилось „революційним порядком” дві ОУН. Група Лебеда-Бандери знову присвоїла собі назву, організаційну структуру та всі статuti іншої організації і почала її іменем та своїми силами поспішно здійснювати свою політичну програму.

Командиром нової армії М. Лебедь призначував по черзі кількох членів своєї партії, які не мали регулярно-військової, чи партизанської кваліфікації. Через деякий час на цю посаду був призначений член верховного проводу партії, поручник Роман Шухевич, який почав підписувати всі акти псевдонімом — Тарас Чупринка. Трохи пізніше йому присвоїли ранг генерала. На начальника штабу був під загрозою терору мобілізований комендант поліційної школи в Рівному, демократ, колишній офіцер Армії УНР, підполковник кавалерії Л. Ступницький, який підписував всі документи псевдонімом — „полковник Гончаренко”. Разом з підполковником Ступницьким був насильно забраний в ліс його малолітній син, як закладник. За кожним їх кроком слідували партійні агенти і змушували здійснювати всі нові військові пляни М. Лебеда. Підполковник Ступницький виконував ці обов'язки, як штаб-спеціаліст і під кінець загинув разом з сином в таємничих обставинах. Після смерти М. Лебедь надав йому ранг генерала.

На все польське населення Західньої України в березні 1943 року винесено колективний вирок смерти і наказано до тла випалювати всі оселі польських селян. Оголошено масову примусову мобілізацію людей в армію. Проголошено так званий „третій етап” національної революції і загальне повстання України проти німців. Спровоковано на „революцію” майже всю українську поліцію, яка частково втекла до лісу, а її більша частина була розстріляна німцями або вивезена до кадетів. На місце української поліції німці привезли різних чужинців, головним чином росіян та поляків, які дуже радо гасили „революцію” Лебеда кулеметами та віхтями. Створився пекельний хаос на нашій землі...

Весна й літо 1943 року в Україні, а особливо на Поліссі та Волині, мабуть нічим не відрізнялися від описів пекла в „Божественній Комедії” Данте. Куди не глянеш — незгасаюча заграва. До „революції” М. Лебеда змішалися большевицькі партизани. Одної ночі лебедівці карають мечем та вогнем польське село. Вдень німці з польською поліцією карають за це п'ять українських сіл. На другу ніч большевики з поляками палять за те саме ще п'ять українських сіл та дострілюють уцілілих втікачів по лісах. По містах розпочався дикий терор Гестапо проти української інтелігенції. Гестапо втратило всяку орієнтацію в ситуації. Виловлює і набиває всі тюрми свіжими в'язнями. Сталінські агенти вбивають і тероризують по всіх містах великих достойників Гітлера, викрадають серед білого дня німецьких генералів. У відповідь на все це Гестапо розстрілює щодня всіх в'язнів по тюрмах. На деревах та шибеницях цілими днями та ночами висять для постраху невинні українські люди.

Сталося точно так, як вимагав від нас Лукін, виконуючи директиву Сталіна: „всюди викликати нестерпний стан”.

Щоб відмежувати українські демократичні збройні сили від масових злочинів, що їх почали робити під маркою УПА непочитальні елементи українського вождизму М. Лебеда, Головна Команда УПА 20.7.1943 року винесла постанову переіменуватися на іншу назву та негайно перейти в глибоке підпілля від німців, москалів, поляків та своїх недорослих націонал-фанатиків. У згоді з цією постановою був виданий такий наказ:

НАКАЗ ч. 81
ГОЛОВНОЇ КОМАНДИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕВОЛЮЦІЙНОЇ АРМІЇ
від дня 20.7.43 р.

В зв'язку з переіменуванням Української Повстанської Армії на Українську Народню Революційну Армію, наказую всім командирам відділів відчитати перед фронтом наказ ч. 80 і даліше виступати під назвою: „Українська Народня Революційна Армія”.

Командувач Української Народньої
Революційної Армії
(—) Отаман Тарас Бульба-Боровець

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

МАСОВІ ЖЕРТВИ ЛЕБЕДІВСЬКОЇ ДИКТАТУРИ

Не дарма говориться, що внутрішній ворог кожного народу багатіше грізніший від найсильніших зовнішніх ворогів. На сумних прикладах нашої армії, бачимо, що їй не могли нічого вдіяти ні совети, ні німці. Коли ж їй почали „помагати” весною 1943 року свої люди з-під стягу диктатора Лебеда, то пляномірна акція армії була у великій мірі паралізована. Замість боротьби проти зовнішніх ворогів, замість ударів по об'єктах військово-стратегічного значення Гітлера та по советських партизанах, нова армія Лебеда заходилася винищувати національні меншини України.

Поділена на дві групи в березні 1943 року, армія почала діяти за новими, окремими плянами у згоді з їх окремою ідеологією, світоглядом та програмово-тактичними засадами. Переіменована УПА на УНРА, виконуючи накази та директиви Уряду УНР під моїм командуванням, пішла по лінії самозахисту, пляномірного зменшення своїх рядів та переходу в глибоке підпілля перед новою московсько-комуністичною окупацією України. Натомість, новоорганізована УПА, виконуючи директиви одної партії — ОУН-Бандери, під особистими наказами диктатора Миколи Лебеда, пішла по лінії масового розросту, не враховуючи завітних наслідків з такої акції під новою советською окупацією.

Лебедь видав наказ по своїй партії та новій армії — організувати в лісових районах Полісся та Волині цілі партизанські республіки, а по селах та містечках ставити військові гарнізони. Цим гарнізонам наказано переводити різні економічні реформи. Видано цілу низку „законів” про володіння землею, індустріальну власність, ремесло, торгівлю і т.п. На селян наложено дуже високі контингенти збіжжя, харчових продуктів, одягу та взуття для УПА. Всі ці поставки насильно стягалися з населення і „таємно” серед білого дня ховалися по викопуваних серед

поля та в лісах ямах. На ці „республіки” налітали німецькі бомбардувальники, випалювали цілі села та райони, а на другий день туди набігали большевицько-польські партизани, добивали решту населення, а все поховане майно викопували та вивозили до своїх баз в Білорусі. Таким чином Україна зробилася головною базою постачання для масової большевицької партизанки в білоруських лісах, де вона відчула велику нестачу харчових продуктів, одягу та взуття. Москва постачала своїх партизанів лише зброєю та іншими технічними засобами. Москва не постачала своїм партизанам навіть медикаментів, а наказувала здобувати їх від ворога. Тим ворогом був передусім український народ, від якого большевикам було легше видушити усе постачання, ніж битися за економічні бази по містах з німецькими гарнізонами.

Така вже засада і закон дії у всіх тоталітаристів без огляду на те, чи вони комуністи, чи націонал-фашисти, що вони нікого не визнають крім себе і намагаються всіма силами підпорядкувати під свою беззастережну диктатуру всі сили, що діють у цілому світі. Кого їм пощастить зламати та примусити виконувати їх накази, то той „патріот” і „герой”, а той, хто їх наказів не виконує, автоматично стає зрадником і бандитом.

Цю нечесну засаду присвоїли собі також вожді українського тоталітаризму. Коли їх переговори з Головною Командою УПА в березні 1943 р. не дали бажаного їм результату, тоді вони не обмежилися організацією своєї окремої армії, а рівночасно з цим постановили і видали наказ — повністю знищити існуючу армію, до якої їм був вільний доступ. А щоб знищити армію треба політично скомпромітувати і фізично знищити її командування. Починаючи від червня 1943 року, пропаганда цієї групи почала називати армією тільки свої нові військові відділи. А існуюча УПА з її багатим бойовим досвідом, з її висококваліфікованими старшинами в їх очах стала „бандою”, а командування — агентами: раз Берліна, другий раз Лондону і нарешті — червоної Москви. На цілий наш штаб Лебедь виніс заочні присуди смерті і наказав СБ ті присуди всіма засобами виконувати. Усіх переловлених наших вояків братія Лебеда агітувала переходити на їх сторону, а хто відмовлявся, того на місці розстрілювали.

При зустрічах більших військових частин лебедівці відкривали братовбивчий вогонь.

Всі ці непочитальні дії впливають з низькопробного розуміння світу і людей, з тоталітарної ідеології та дикої жадою абсолютної влади. Мало того, що вони ведуть свою окрему політику, не рахуючись з багатьма іншими угрупованнями; вони ще хочуть доказати перед цілим світом, що в Україні лише їх партія є тією реальною силою, яка веде визвольну боротьбу і має право на військово-політичний провід цілої нації. А щоб так було, треба всіх своїх противників фізично знищити. Ця засліплена мегаломанія Бандери та Лебеда коштує нашій нації сотні тисяч кривавих жертв в часі Другої світової війни, жертв, що їх при іншій політиці можна було б уникнути.

Командування нашої армії стояло влітку 1943 року перед альтернативою:

— або мобілізувати відповідну кількість нашого демобілізованого війська та дати відповідь засліпленим братовбивцям огнем і мечем (зброя і кадри були),

— або маневрувати так, щоб до масового братовбивства не допустити.

Всі молоді старшини нашого штабу, а особливо начальник політично-пропагандивного відділу хор. Полин (ред. Іван Міtringа) обстоювали перший варіант. Полин-Міtringа ще в березні доказував, що коли наша армія не ліквідує в зародку нової диверсії Лебеда, тоді вони обов'язково будуть намагатися повністю знищити всіх нас, щоб таким чином оланувати армію. Як бувший провідний член тої партії, Міtringа-Полін прекрасно знав психологію та всі методи дії тих людей і очевидно мав повну рацію.

Решта наших старших офіцерів, а саме: полк. Литвиненко, полк. Смородський, полк. Трейко, полк. Совенко, полк. Новицький, сотник Раєвський, сотник Жданович, пор. Гудимчук, д-р Турчманович та наш начальник штабу отаман Зубатий-Щербатюк — обстоювали другий варіант. Я особисто був за другим варіантом, але остаточного рішення не виносив, поки не отримав директиви від Президента А. Лівницького. Президент абсолютно забороняв допуститися до масового

братовбивства і наказував маневрувати так, щоб не доводити до жодних боїв з українцями. Його мотиви:

- нема політичної доцільности збільшувати число армії напередодні окупації України червоною Москвою.
- нема політичної необхідности армії без держави в підпіллі боротися за панівне становище серед свого народу. Це допустиме тільки тоді, коли є державна влада.

Директива Уряду УНР була для нас законом. Ми пішли по лінії другого варіанту. Цю нашу постанову п. Лебедь пояснив собі, як слабкість української „демократичної гнилі”. Яка тактика була правильніша? На це дасть відповідь хіба історія України, а не ми — суб’єктивні учасники подій.

Події розвивалися шаленим темпом. З кожним днем збільшувався масовий терор лебедівської отаманії проти свого власного народу. Всіх, хто не поділяв думки Лебедя та його програми, якою нездарною вона не була, піддавали різним, дуже гострим репресіям. Їх оголошували „зрадниками української нації”, „саботажниками українського державного ладу” і за це карали шомполами та розстрілами. В кінці липня 1943 р. Головна Команда УНРА видала відозву до українського народу, в якій протестувалося проти всіх тих заходів, осуджувалося їх, як непочитальні вчинки засліплених тоталітаристів, та підкреслювалося, що за всі ці злочини всю відповідальність несе персонально урядуючий провідник ОУН-Бандери, пан Микола Лебедь-Рубан. Відозва була підписана Головною Командою та всіма організаціями, які були репрезентовані при нашому штабі.

Ми цілий час ставилися до них, як до українських національних патріотів, які через помилку стали на фальшиву дорогу і ми ніколи не тратили надії на те, що, коли вони самі побачать жахливі наслідки їх роботи, то опам’ятаються. 10.8.1943 року наш штаб виніс рішення звернутися ще раз до проводу їх партії з всеохоплюючим листом та опублікувати цей документ без жодних змін та скорочень.

“ОБОРОНА УКРАЇНИ”

Часопис Української Народньої Революційної Армії.
Особливе видання ч. 1 — 10. 8. 1943 р.

Відкритий Лист

до Членів Проводу Організації Українських
Націоналістів Степана Бандери

„Коли в липні 1941 року Українська Повстанська Армія „Поліська Січ” розпочала свою збройну акцію, Ви зайняли супроти неї негативну позицію, яка триває до останньої хвилини. Непорозуміння полягали в тому, що ми не підпорядкувалися урядові Степана Бандери, і Ви це вважали за прояв отаманії та анархії з нашого боку.

Ми не могли підпорядкуватися урядові, який проголосив Українську Державу за плечима німецької армії без офіційного визнання цієї держави німецьким урядом. Нам було ясно, що коли Німеччина офіційно української держави не визнала, але дозволила на її проголошення, то в тому факті криється провокація. Німці в перших днях свого походу на Схід потребували:

- створити враження серед народів ССРСР, що існує Українська Держава і, мовляв, можуть постати також інші держави,
- голосу українців до червоної армії, щоб масово переходили до „визволителя”,
- українського підпису на летючках та відозвах, щоб населення здавало німцям зброю та зберігало для них майно, яке могло б залишитись у руках народу,
- нашої крові перед фронтом, на фронті і за фронтом,
- розконспірувати клітини українських революційних організацій, щоб їх потім знищити.

Крім того, непорозуміння поглиблювалось тим, що Ви визнаєте фашистську засаду безоглядної диктатури Вашої партії, а ми стояли на позиції кровної та духової єдності всього народу на засадах демократії, де всі мають рівні права і обов'язки. На цих засадах ми ще тоді знай-

шли площину для співпраці з багатьма націоналістами без того, щоб вони, або ми зрікались своїх поглядів.

Ми стверджуємо світоглядovu багатогранність серед українського народу й не бачимо потреби ліквідувати її штучними засобами штучної єдності, а вважаємо, що єдино правильна буде та концепція, яка, замість того, щоб розпалювати внутрішню міжусобицю за владу, змобілізує всі сили народу до боротьби насамперед з зовнішніми ворогами та підпорядкує її не тій чи тій партії, а маєстатові нації й держави.

Щоб цю ідею запровадити в життя, восени 1942 року ми звернулися до Вас і до ОУН під проводом полк. Мельника з офіційною пропозицією зорганізувати Українську Револьюційну Раду, складену з представників усіх діючих українських революційних осередків. Завданням Ради, як надпартійного органу було б керування всенациональною політикою, створення генерального штабу та надавання відповідного напрямку нашій військовій акції.

Ця пропозиція не пройшла. Ви нашу пропозицію відкинули, пояснюючи це тим, що єдиним проводом українського народу є Ви. З полк. Мельником ми не могли зв'язатися, але місцеві чинники розпочали співпрацю з нами на засаді міжпартійного порозуміння.

Коли політична співпраця виявилася неможливою, ми запропонували Вам співпрацю військову. В ті часи Ви ще партизанки не провадили й гостро проти такої акції виступали, а Ваші члени називали нас слугами Сталіна й Сікорського.

22 лютого 1943 року відбулася наша офіційна нарада з Вашими політичними представниками. Нарада виявила, що ОУН змінює свій погляд на партизанку й визнає потребу її існування та потреби збільшення повстанських лав. Визначено політичну лінію для партизанки, а тактику й оперативні пляни мав опрацювати спільний штаб.

9 квітня 1943 року відбулася наша перша нарада з командуючим Ваших військових відділів ОУН „Юрком”. Стверджено потребу одного спільного штабу, прийнято, що військові відділи ОУН перестають існувати, а вся українська національна партизанка виступатиме під нашою старою назвою — Українська Повстанська Армія.

Накреслено генеральну лінію військової акції, яка мала бути спрямована головним чином проти німецького окупанта і советських парашутистів, як шлигунів та агентів московського імперіялізму, що вже сьогодні знов розпочали винищування українського національного активу. Згідно з нашою пропозицією, акція мала бути добре підготована, як чинник народнього контртерору й мала бити сильними ударами по ворожому транспорту, воєнному промислі та важливих об'єктах стратегічного значення. За два тижні мала відбутись наступна зустріч для контакту й комплектування штабу УПА. Ми приїхали на визначене місце, а Ваші люди ні. Зв'язкові пояснювали це тереновими перешкодами і визначили другу зустріч на 23 травня, де мали зустрітись представники трьох угруповань.

23 травня приїхали на вказане місце наші люди й мельниківці, а бандерівці знов не приїхали. Ви перервали всякий зв'язок з нами, але попередні зустрічі, розмови та пляни Ваші люди використали, щоб прийняти нашу популярну назву УПА та вживати в своїх публікаціях наші протифашистські гасла.

Ще в березні цього року неконспіративною поведінкою організаційної мережі передчасно спровоковано на загальне повстання українську поліцію, чим загнано багато людей в могилу та німецькі табори, а українське населення віддано під польський терор та знуцання фольксдойчерів і т.д., які прийшли на місце українців.

Вже в час переговорів, замість того, щоб провадити акцію по спільно накресленій лінії, військові відділи ОУН, під маркою УПА, та ще й нібито з наказу Бульби, заходились винищувати ганебним способом польське цивільне населення й інші національні меншини. Замість сильного фахового удару по німецьких стратегічних пунктах, Ваші бойові коменданти дали зброю в руки дітям, які для спорту почали стріляти на німців з-за кожної хати та дали змогу німецькій пропаганді виправдувати їхні звірства. Командування партизанськими відділами в багатьох випадках передали не в руки фахових командирів, а в руки недосвідчених партійців, які, не знаючи ні завдань, ні тактики партизанської боротьби проводять акцію з величезними втратами в людях.

Як перед переговорами, так і після них, члени Вашої організації ведуть дивовижну агітацію проти нас. Один раз заявляють, що Бульба підпорядкований проводові ОУН і тільки командує однією партизанською групою. А останнім часом розголошується, що з Бульбою не можна нічого зробити і поважно говорити, бо Бульба говорить одне, а робить друге. Акція міжусобиці доходить до того, що останніми днями виявились спроби перетягнення силою на свій бік та роззброювання наших відділів, викрадання зброї всякими підступами, перешкоди в харчуванні людей, арешти наших зв'язкових, нищення нашої преси, літератури і т.д.

У Сарненській окрузі Ваші люди в Бережниці підступом роззброїли один наш відділ, відібрали і спалили всю літературу, людей з відділу довго агітували перейти на свій бік, а коли ті не погоджувались, рішили їх перестріляти. Тільки випадок нападу большевиків у селі Берв'ятниця та розсіяння Вашого відділу врятувало цим людям життя.

На Крем'ячеччині, де наші і Ваші люди ввесь час проводили спільні операції і навіть створили спільний оперативний штаб, Ваші люди потрапили зломати підписану умову, підступом напасти та роззброїти цілих три сотні і знищити штаб, чим Ваша сітка хвалиться, як великим досягненням, мовляв, три сотні „мельниківців” вже пішло пасти корови, і те саме чекає їх всіх.

Все це пояснюється тим, що, мовляв, якийсь там поліський мужик Бульба „виламався” з-під дисципліни, оголосив себе отаманом і хоче бути вождем України, тоді, коли саме Провидіння призначило на це саме становище тільки Степана Бандеру.

Товариші націоналісти! Як Вам не сором і де Ваша національна мораль та гідність толерувати такі злочини та оперувати в пропаганді такими засобами?

Хто з чесних революціонерів може розділювати сьогодні функції в Україні, коли вона димиться в пожежах та спливає кров'ю? Хто ще сьогодні може мріяти про ті Ваші посади, коли щоденно падають тисячі — гинуть від терору і голоду? Чи важливіше сьогодні те, хто керуватиме Україною, чи те, щоб її спільними силами врятувати від цілковитої заглади? Хто про такі речі сьогодні думає, той не український патріот, а професійний полі-

тик, що справді думає про Україну не як про свою батьківщину, а як про місце теплих посад. Перше треба визволити рідну землю і свій народ з-під чобота ворогів, а справа посад — це марнота. Державна влада — не вигідне місце, а найвідповідальніша стійка тяжкої служби батьківщині.

Ви на кожному кроці говорите про конечну потребу єдності серед українського народу, а насправді змагаєте здійснити цю єдність не шляхом об'єднання всіх сил народу на підставі взаємного порозуміння і пошанування політичних переконань інших співгромадян, тільки шляхом підпорядкування всіх собі та диктатурі однієї партії.

Ваша пропаганда закидає нам, як злочин те, що ми не хочемо підпорядкуватися Вам, як єдиному проводові. Ми з великою охотою ладні кожної хвилини підпорядкуватися, але для цього потрібна здорова політична концепція і солідна платформа.

Чи концепція і платформа, на якій спиняється Ваша праця, може стати головним чинником державного будівництва? Вона могла б бути її частиною, якби Ваші люди не були засліплені манією величі, а провадили свою революційну працю скромно й чесно, як це личить справжньому патріотові, але у Вас, на превеликий жаль, цього нема.

Жодна партія не може мати монополії на український народ. Боротьба за тотальний режим можлива тоді, коли вона в терені має відповідний ґрунт. Коли ж того ґрунту нема і вона затягається, тоді вона анархізує життя народу і всяка така спроба в час війни, це не що інше, як національний злочин, або перевага особистих амбіцій над інтересами загалу.

Чи правдивий революціонер-державник може підпорядкуватися проводові партії, яка починає будову держави від вирізування національних меншин та безглузлого палення їхніх осель? Україна має грізніших ворогів, ніж поляки. Кожна дитина знає, що винищення кількохсот поляків у деяких областях не зліквідує польської небезпеки для України. Польський народ всеодно існує і як довго він буде в тій же неволі, що й ми, так довго силою обставин він буде не ворогом нашим, а союзником. Які заміри можуть мати поляки супроти нас у майбутньому

і як укладуться наші взаємини — це інша річ. Сьогодні, замість того, щоб різатись взаємно, ми мусимо монтувати один революційний фронт усіх поневолених народів проти окупантів, а не відкривати собі зайві фронти. І якраз Гестапо та НКВД того союзу поневолених народів бояться, тому й нацьковують народ на народ та розбивають блахманом нових ідей кожний народ зокрема, ділячи його на політичних ворогів.

Ваші люди всюди хваляться, як діти, що, мовляв, нас дуже багато, що в нас велика організаційна мережа та ціла армія, тому всі мусять нас слухати і нам покоряться.

Це правда, що Ваша партійна мережа в деяких областях Західньої України досить поширена, але чи цього вистачить, щоб збудувати велику самостійну соборну українську державу? Мало закинути сітку в глибоке море. Важливіша річ — витягти її звідти цілою. Скажімо, що Ви сьогодні маєте 10, 20, 30, 40 або навіть 100 тисяч партизанів. Чи ця сила зможе оборонити Україну тоді, коли та справа вимагає щонайменше тримільйонної армії та однодушної постави всього народу? При Ваших методах вистрілювання українців з Червоної армії, колишніх українських комуністів, комсомольців та бичування українського активу, як це було на Житомирщині, душення путем своїх найкращих людей — Ви не зможете цієї армії, а навпаки — знищите самі себе й тих, які єдині могли б збудувати українську державу.

Українську державу зможемо збудувати лише тоді, коли об'єднаємо під одним прапором боротьби за незалежність весь народ, кожну гвинтівку, кожного українця, без огляду на його політичні переконання, без огляду на те, чим він був учора. І тому ми дуже тішилися б, коли б сьогодні наш товариш по революційній боротьбі Степан Бандера був на волі і мав вплив на роботу Вашої організації. Ми глибоко переконані, що цей революціонер після гіркого досвіду з „тотальною диктатурою” 1941 року, що позначилася смертю таких людей, як полковник М. Сціборський, сьогодні поставив би роботу Вашої організації на правдивий шлях, на шлях всенародньої консолідації і будови мурв єдиного революційного фронту. Але, на жаль, Степана Бандери серед Вас нема, тому дея-

ка частина української революційної енергії спрямовується на хибний шлях.

Ваш шпіонаж топче по моїх слідах. Дітвора всюди розвідує де, хто, скільки, яка охорона. Часто чути погрози, залякування і т.д. Таку поведінку Вашої української організації кваліфікуємо, як національний нетакт. Охорону я тримаю тільки від німців і москалів. Від українців я ще не ховався і не думаю ховатись, без огляду на те, яких вони політичних переконань. Ніхто мене не замурував у льох, як оголошує „шептана” пропаганда, я перебуваю щоденно з повстанцями і між цивільним населенням, де можете зустріти демократів, націоналістів, комсомольців і колишніх комуністів, яких я не боюсь так, як бояться Ваші командири своїх однопартійців.

На закінчення можу сказати одно: або Ви, Товариші, необдуманно вибрали хибну дорогу, або впали жертвою чужої провокації. Як в одному, так і в другому випадку існує дорога чесного відвороту, замість того, щоб „принципово” йти в безодню і тягнути за собою інших. Чесний відворот — це не брак відваги і не сором, а доказ революційної чесности, цивільної відваги та реального підходу до справи. Треба вміти приймати життя не таким, яким ми хотіли б його бачити, а таким, яким воно є.

Самі ж Ви бачите, що силою історичних обставин, ми перебуваємо в трагічному становищі, що не маємо права марнувати енергії жодної української людини, з приводу того, що вона має погляди, відмінні від наших. Треба об'єднати народні маси не на засадах насильної однопартійної диктатури, що отрує атмосферу і не дає змоги включитись у єдиний фронт боротьби за державу українцям інших переконань, а стати на засадах кровної єдності та міжпартійного порозуміння, підпорядковуючи всі сили народу одному спільному центрові державного будівництва. Щойно тоді зможемо створити з наших розбурханих народніх мас не однопартійний „моноліт”, а одностайний народ, якого не перемаже жодна ворожа сила.

Цей шлях зобов'язує кожного чесного українця — без огляду на його партійну приналежність.

З тих оглядів ми ще раз пропонуємо створити спільно з усіма діючими революційними осередками Українську Народню Революційну Раду, яка єдина буде спроможна

стати справжнім політичним проводом усього українського народу, а не однієї партії, надасть відповідний напрям нашій всенациональній політиці та збройній силі. За назву УПА, під якою Ваші люди розпочали акцію не завжди військово-державницького характеру, не маємо наміру сперечатись... Тим більше, що по мірі поширення військової акції на всій Україні, наша збройна сила набула, характеру всенароднього руху і тому мусіла перейменуватися на Українську Народню Революційну Армію.

Уявляю собі, яку радість викличе цей лист серед наших ворогів, що між українцями нема згоди, але, на мою думку, ліпше про зло говорити, як його промовчувати.

Вислати цей відкритий лист до Вас змусила мене Ваша робота в терені, яка входить в таку стадію, коли до братовбивчої війни лише один крок. Про це говорять Ваші провідники, відкидаючи всякі переговори та порозуміння, вимагаючи абсолютного підпорядкування виключно проводові Вашого ОУН. Вони відверто заявляють, що для досягнення своєї партійної диктатури не завагаються розпочати братовбивчу війну, навіть коли б вона коштувала українському народові не сотні, а цілі мільйони жертв.

З тих оглядів я дозволю собі запитати Вас: за що Ви боретесь? За Україну, чи за Вашу ОУН? За Українську Державу, чи за диктатуру в тій державі? За український народ, чи тільки за свою партію?

Будьте певні, що ніхто з наших людей зброї з рук не випустить. УНРА є осередком українських патріотів-військовиків різних політичних переконань, для яких відбудова української держави є найвищою метою їхнього життя. І було б злочином супроти народу, коли б ми, свідомі того, що вибраний Вами шлях — хибний, мовчки дивилися, як справа нашого національного визволення летить у безодню. Такої думки більша частина українських патріотів, яких Ваша диктатура думає зтероризувати. Все громадянство відчуло й відчуває жакливі наслідки Вашої політики.

Для з'єднання всіх національних сил ми зробили все. Простягаємо до Вас ще раз братню руку. Коли Ви ставите справу України понад усе, коли поза Вашими плечима не криється спритно замаскована ворожа пружина, то

ми знайдемо спільну мову так, як знаходимо її з Вашими стрільцями не раз лежачи разом в одному окопі під ворожим вогнем.

Тому творимо Українську Революційну Раду, як єдиний міжпартійний орган всенародної політики та головний центр державного будівництва.

Хай живе єдиний революційний фронт українського народу, репрезентований Українською Революційною Радою!

Слава Україні!

Командувач УНРА, отаман Тарас Бульба-Боровець”.

Замість чесної відповіді на цей останній лист, був підступно zorganizований органами СБ напад на наш штаб вночі 19. 8. 1943 року, що був розташований в лісі та по різних законспірованих квартирах. Пограбовано військово та приватне майно. Вбито багато людей на місцях. Оперативна частина штабу в складі: от. Бульба-Боровець, от. Леонід Зубатий-Щербатюк, сот. Раєвський, сот. Жданович, хор. Полин-Міtringа та інші старшини, що були оточені в лісі Людвипільського району, проривом вибилися з оточення. Адміністративно-вишкільна частина штабу в складі: полк. Совенко, полк. Новицький з дружиною, полк. Трейко з родиною, поручник Гудимчук, Анна Боровець (моя дружина) та багато інших людей були взяті в „полон” Лебеда. Крім того були так само взяті в полон полк. Литвиненко в районі Остріг, командир одної нашої рейдувочої бригади пор. Волинець-Яценюк з Житомира та багато інших командирів і вояків.

Всі ці люди були терором примушені деякий час працювати в новому війську, а потім були поголовно ліквідовані, як свідки масових злочинів. Особливо була тортурована Анна Боровець, щоб виявити деякі таємниці її чоловіка, а головним чином — де поховані магазини зброї та наші друкарні. Ця людина нічого не зрадила і була замучена на смерть. 15 листопада 1943 року партія Лебеда подала до відома що: „СБ устійнила, що Анна Боровець, як полька по національності (вона була чешка), була польським шпигуном серед українців і тому її засуджено ревтрибуналом на кару смерти та вирок виконано 14. XI. 1943 р.”

Наші ряди постійно несли болючі втрати в керівних кадрах. Виступаючи, наприклад, з боями від переслідування нашої штабової групи під охороною відділу поручника Мухи, перед двома крем'янецькими батальйонами бандерівців, під командою „Нечуса”, що брали участь в оточенні нашого штабу 19. 8. 1943 року, ми мали дуже багато вбитих і ранених козаків. Вони витиснули нас на правий берег річки Случ, де в польських селах була офіційна „советська влада” та стояли великі відділи советсько-польських партизанів. 6. 9. 1943 р. ми затрималися постоем на згарищах українського села Вілія Людвипільського району, щоб дати відпочинок до півсмерти перетомленим постійними боями та маршами людям. На світанку там на нас напав великий советсько-польський партизанський відділ. Нам не було іншого виходу, як прийняти бій. Штабова група, силою одної чоти, стояла в одному кінці села, а відділ пор. Мухи, силою 200 багнетів та 50 кіннотчиків — в другому. Ворог, силою 500 вояків, думав, що має діло тільки з нашою невеликою групою. Почав енергійно атакувати наші вигідні позиції в румовищах кількох мурованих домів та ще й захищених високим горбом над річкою Случ. Саме в ту мить, коли большевики вже почали обкидати наші позиції ручними гранатами, їх несподівано заскочили з їх лівого флангу кіннотчики та автоматчики пор. Мухи. Окружили їх півколом і притиснули до річки. Деякі польські цивільні люди, що на скору руку були мобілізовані большевиками, кинулися в паніку й почали безладно тікати назад до лісу. Але москалі, як кадрові вояки, залягли і з ними розпочався наш справжній довгий бій. Після втечі цивільних, наші сили були більш-менш рівні, але місцева ситуація сприяла більше нам, бо ми були в обороні, а вони наступали і відступали.

Цей Вілянський бій тягся більше чотирьох годин. В його результаті нам з великим трудом вдалося таки втримати наші позиції та остаточно примусити большевиків відступити. В розгарі цього бою ми втратили 6. 9. 1943 року 8 забитими та 15 раненими. Серед забитих були:

Сотник Василь Раєвський
Хорунжий Іван Полин-Мітринга
Хорунжий Петро Виливайко-Довматюк

Бунчужний Олександр Столярчук-Батюшка
Чотовий Петро Дубина
Козак-кулеметчик „Вулей”
Козак-розвідувач — „Стріла”
Козак-фурман „Горобець”.

Ворог втратив у цьому бою самого командира цілого відділу, якогось советського лейтенанта, що прибрав собі українське псевдо „Харченко”, 12 інших вояків на полі бою та понад 40 польських партизанів, що були масово побиті в лісі при їх хаотичній втечі — разом 53-х людей. Не можна при цьому не згадати, що на советському лейтенантові були знайдені чоботи з червоної шкіри отамана Зубатого, що їх з нього здерли большевики, як розстрілювали 19.2.1943 р. Чоботи вернулися до свого правного власника аж через 8 місяців. Ми зберігали їх, як справжню воєнну святиню, в нашому архіві.

Другою характерною рисою подій того фатального дня було те, що коли ми в поспіху навантажили всіх побитих наших товаришів на один віз та почали негайно назад форсувати Случ, на його лівий берег, нас з другого боку річки взяли під сильний кулеметний вогонь „свої”, бандерівці. Вони залягли там силою одної сотні, спокійно приглядалися до нашого бою з большевиками, хоч ми в таких випадках постійно їм допомагали. Вбито одного коня від воза з трупами. Трупи мало не потопилися в воді. Ситуацію врятували незабутні героїчні кіннотчики пор. Мухи. Вони в іншому місці перейшли ріку вплав і заскочили непомітно в тил „противника”. Вибили кулеметні гнізда і охоронили переправу решти людей через Случ. Тоді ми перевагою свого відділу розігнали їх геть. Всі вісім трупів поховали з військовими почестями в братній могилі на цвинтарі одного села Людвипільського району. Вище названі 8 наших товаришів полягли смертю героїв з руки нашого ворога. Але посередньою причиною їх передчасної смерті була наша власна громадянська війна. Місяць пізніше, в ніч на 10.10.1943 року агенти СБ Лебеда вбили пор. Муху в його помешканні в Людвиполі.

Хай буде вічна Слава всім полеглим патріотам народоправної України!

По всіх інших партизанських районах була така сама ситуація. На кожному кроці нас завзято переслідували „свої”. Вони добре знали всі наші партизанські шляхи, як місцеві люди. Наші люди опинилися в дурному положенні: їм наказом заборонено проливати братню кров, а ті „брати” на кожному кроці відкривають по них вогонь та провокують різними негідними способами. Слабші одиниці почали розчаровуватися, побачивши безперспективну ситуацію. Молодим людям хотілось радше парадувати зі зброєю по селах та містечках, ніж тинятися в глухих лісах глибокого підпілля. Що буде з їх „параду” завтра — ті люди, правдоподібно, не усвідомлювали. Дехто піддавався демагогічній пропаганді „великої революції”, переходячи на сторону Лебеда. Нам довелося перевести перевірку кадрів, очистити свої лави від слабших елементів, щоб з рештою випробуваного та вірного елементу продовжувати далі свою роботу згідно з новим пляном Головної Команди.

Мені почали сильно докоряти деякі наші молодші товариші, що наше рішення не поборювати збройною рукою диверсії Лебеда, було абсолютно фальшиве. Як армія, ми не мали права допустити до всього того, що діється в Україні. Допускати до того, щоб кожна політична партія організовувала свою партійну армію — це національний злочин. З національної точки зору, мовляв, „було б куди правильніше, якби ми на початку, в березні 1943 року, були розстріляли пару сот зачумажених тоталітаристів, чи навіть хай би ця акція потягла тисячі жертв українського народу, ніж сьогодні та завтра за це все нація мусить платити десятками та сотнями тисяч кривавих жертв, абсолютною руїною економіки та терпіти ганьбу за чийсь партійну сліпоту та вождівство...”

Під впливом усіх жахливих подій, подібні думки не були чужі й для мене в пізню осінь 1943 року. Я остаточно переконався, що з українським вождизмом так само, як і з комунізмом чи нацизмом в нас може бути тільки одна мова — повне їх заперечення. Інакше, вони фізично винищать усіх інших політичних противників. Як комунізм, так і вождівський фанатизм, що прагне сліпо і настирливо тотальної влади, ніколи у світі не підуть на чесну співпрацю з інакодумаючими. Це їм забороняє їх „Коран”.

Одначе, зробити практичний висновок з ревізії наших поглядів в листопаді 1943 року було неможливо. На перешкоді стояли:

- відворотна директива нашого Уряду і
- Червона армія була вже в Києві.

Було вже пізно.

Всі політичні, військові та економічні акти монопартії Бандери-Лебеда можна б рахувати звичайною помилкою, якби тут не малося до діла з такими явними злочинами:

- Послідовна, систематична і настирлива диверсія, скерована на розкол і хаотизацію українського національного, державно-творчого і соціального життя (Розкол ОУН, впертий саботаж державно-творчих починань всього національно-свідомого українства, розкол УПА і саботаж військово-революційних плянів та операцій),
- Повне порушення і заперечення встановлених норм людяности та загально-людської етики і моралі, що рівнозначне з бандитизмом,
- Свідома чи несвідома допомога найлютішому ворогові України — світовому комунізмові та московському імперіялізмові Ця допомога рівнозначна з ворожою агентурою серед української нації та її визвольного руху.

За всі ці злочини їх виконавці мусять відповідати перед правосуддям українського народу. Щойно тоді може бути мова, чи ідеологія та програма їх партії має право на дальшу участь в активній політиці українського народу.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

КОТЛОВИНА СМЕРТИ

Під осінь 1943 року Полісько-Волинська котловина зробилася ареною масової смерти. Сюди втікають всякі люди з цілої України, особливо інтелігенція та робітники з більших та менших міст. Тут і цивільне населення не

мешкало в ще уцілілих домах, а гніздилося по сховищах та норах непрохідних лісів. Там же, по лісах паслася їх худоба, а по ямах зберігалися рештки врятованого мізерного майна. Насправді, навіть велике майно вже давно у цій нещасній країні втратило всяку вартість.

Зі сходу швидкими кроками наближався советсько-німецький фронт. Червона армія знову окупувала половину України, перейшовши лінію нашого Дніпра. Від півдня і заходу німецьке командування стягає всі резерви, організує нову оборонну лінію: Мазурські багна — Карпати. Кожного дня появляються щораз суворіші зарядження німців. З Білорусі натискає на нас ціла армія советських партизанів. Тут скупчено понад 100,000 молодих людей на нову мобілізацію Лебеда. Бойова здатність цього нового партизанського війська — невелика. Сяку-таку зброю має кожна десята людина. Решта без зброї. Нема фахових командирів, ні часу на вишкіл. Безоглядна тоталітарна дисципліна не може справитись з таким же безоглядним хаосом. Картину пекла доповнює громадянська війна цих же руйницьких фанатиків проти сил волі і демократії. Ніхто не може зорієнтуватися хто, кого і за що б'є.

Штаб нової УПА отримав від партії Лебеда в червні 1943 р. такі бойові завдання:

- негайно і якнайскоріше закінчити акцію тотального очищення української території від польського населення,
- послідовно далі винищувати внутрішнього ворога України, тобто всіх демократів з-під стягу УНР та інших політичних угруповань,
- всюди вести збройну боротьбу проти німецького окупанта,
- на всій опанованій нашою армією території заводити новий лад української державности,
- всіма силами всюди ставити спротив советській армії, коли вона буде наступати на захід.

Ні одного з цих завдань нова армія Лебеда не могла і не змогла виконати. Поляки залишилися в Західній Україні, поки їх не виселила советська влада в 1945 році, обмінюючись населенням з польською комуністичною державою. Демократи з Петлюрівського руху, націоналісти полковника Мельника та інші „вороги” України залишилися в Україні і сьогодні вони мають там, в глибокому

підпіллі, „рівні права” з бандерівцями. Не зважаючи на повстанський „зрив” Лебеда, німецький фронт відступав на захід пляномірно, жодного сліду від паніки, заподіяної „революцією”. Советські партизани ходили сюди і туди по „державі” Лебеда-Бандери, як у себе вдома. Медведєв діяв у маленькому Цуманському ліску під Луцьком та стріляв і викрадав німецьких генералів, а Ковпак зробив рейд від Брянська аж до Карпат, де його розбили німці. Всі партизанські „республіки” Лебеда були спалені німецькою авіацією. Під кінець всю територію України окупувала советська армія, не зважаючи на те, що армія Лебеда ставила їй всіма силами спротив. Де ж глузд політичного проводу цієї партії, яка видавала такі директиви партизанському війську? На жаль досьогодні — це ще таємниця. Чи це було безглуздя, чи премудра провокація в дусі „голої землі”? Треба припускати, що одне і друге. Провокація має найлегший доступ туди, де тхне опортунізмом і безглуздем.

Роздуті і напівозброєні відділи УПА втратили основу основ партизанського війська — невловну рухомість в терені. Не вони мали всю ініціативу маневру в своїх руках, як це було досі, а самі стали великим об’єктом нападу ворогів у своїх „республіках” та гарнізонах. Не вони накидали бої, а їм почали накидати наші, німецькі та советські противники. Ці відділи десь від липня 1943 року почали зводити дуже часті накинєні їм бої. В цих затяжних боях український вояк проявив неописане геройство, надприродну витривалість й особливу винахідливість. Ці вояки показували, як примітивними засобами поборювати переважаючого ворога, озброєного найновішими засобами модерної війни. Та, на жаль, плоди всіх цих зусиль ідейного вояка зводилися до нічого. Майже кожний такий затяжний бій був проганий і армія несла величезні втрати вбитими та раненими. Вони сотнями догнівали в хатах та норах. Бракувало фахових медичних сил та санітарних засобів. Примітивні лазарети по землянках треба було часто переміщувати. Вони часто попадали в руки ворогів, які на місці розстрілювали всіх ранених. Тут знову вписалася в історію золотими буквами наша жінка — медсестра і товариш. Особливо знущалися над раненими большевицькі партизани. Вони пробували здобувати

різні наші таємниці. Для органів НКВД це був дуже бажаний „матеріал”.

Всі вояки бачили, що таким чином партія Лебеда веде цілу армію на явну смерть. А за армією така сама доля чекає всю націю. Почалося велике невдоволення в лавах армії. Це невдоволення партійна СБ заходила ліквідувати системою масового внутрішнього шпіонажу, репресіями та розстрілами. Почалося масове дезертирство з армії в підпілля перед партією та СБ. У відповідь на дезертирство СБ почала тероризувати та розстрілювати цілі родини дезертирів. Почали брати закладників, ширити донощицтво і т.п.

Ось так виглядала наша „війна” проти німців, росіян, поляків, комуністів та самих нас в 1943/44 роках. Діялося це так тому, що був зірваний організаційний та оперативний плян первісної армії.

Маса втікачів постійно напливала з України в поліські ліси. Побачивши, що там діється, люди пробували вирватися з того пекла назад на південь та захід, але органи СБ переловлювали цих людей та карали на горло „як дезертирів” з УПА та „шпигунів”. Гестапо своїм чином ловило таких людей та на місці масово розстрілювало „як бандитів”. Советсько-німецький фронт почав брати Поліську котловину в свої потужні кліщі, в той час, як тут вже оперувала потужна большевицька партизанська армія. Вона пробиралася крізь непрохідні ліси та багна, готуючи великий варшавський прорив. Замкнутий в Поліській котловині народ був приречений на неминучу смерть. Це була головним чином українська інтелігенція, яка врятувалася від масового погрому органів Гестапо. Усім тоді було відомо, що НКВД всіх тих людей, які не тікали разом з Червоною армією за Волгу, або в перших днях війни не пішли в советську партизанку, рахує ворогами ССРСР, шпигунами Гітлера та бандитами і всіх посталінському тортурює і розстрілює. Лише малописьмених часом відсилали до концтаборів, або до карних батальйонів на передові лінії фронту, щоб там кров’ю змивали свою „зраду батьківщині”. При самій згадці про нову окупацію України большевиками вся ця розбурхана маса народу з жінками та дітьми впадала в явний шал

жаху, викликаючи ще більший хаос. Не було ніякої надії на порятунок цього передового елемента нашої нації.

Ще у червні 1943 року представники німецької армії за посередництвом колишньої директорки Українського Червоного Хреста в Києві пані д-р Хариті Кононенко, пропонували нам нав'язати нові переговори. Відступаючи на Захід, німецька армія часто не мала змоги вивозити великих запасів воєнного матеріялу. Німецька армія не ставила нам жодних вимог, а лише хотіла передати цей матеріял в антисоветські руки, щоб його не нищити чи лишити для москалів. Пані д-р Х. Кононенко приїхала до нашого штабу. Все було домовлено, але про це якось довідалось Гестапо і пані Х. Кононенко була негайно арештована і розстріляна в Рівному. Таким чином, до цього нового контакту не дійшло.

Пані д-р Харитя Кононенко заслуговує на більше, ніж ця хронологічна згадка. Її розстріляли не за саму спробу нав'язати контакт між німецькою та нашою армією. Їй було доказано, що вона, маючи різні матеріяли в міжнародніх харитативних організаціях, особливо медикаменти, велику їх частину передавала українським партизанам. І це була правда. Харитю Кононенко тяжко зарахувати до жінок. Це був з крові і кости хоробрий, самовідданий фронтовий патріот-вояк. Ризикуючи своїм життям в запіллі ворога, вона врятувала життя сотням наших раних воєнків на партизанському фронті постійним постачанням великої кількості медикаментів та санітарних матеріялів. Це була палка патріотка народоправної, вільної України, заслужена діячка УНР. Перебуваючи в постійному контакті з нашим начальником штабу, отаманом Зубатим-Щербатюком та сотником Раєвським, Харитя Кононенко, крім того, виконувала багато інших таємних завдань нашого штабу. Українська жінка нога-в-ногу крокує всюди в перших лавах найвідважніших і найхоробріших борців за волю нашої батьківщини. Таких героїнь, як Харитя Кононенко в нас були тоді сотні та тисячі. Пані д-р Харитя Кононенко — це їх уособлення та живий приклад українським дівчатам та хлопцям в майбутніх звитяжних боях християнської України з темними силами советського тоталітаризму.

Події летіли з блискавичною швидкістю. Сили всіх наших партизанів було не досить, щоб нею можна було ставити опір російським танкам та авіації, хоч би на обмеженій території. А якби навіть така сила була, то як довго ми встоїмо, коли ССРСР виграє війну? Про те, щоб цивільним і партизанам прориватися в советське запілля, не може бути і мови. Це можуть робити тільки малі партизанські групи та поодинокі цивільні люди, маскуючись в терені. Партизани дадуть собі раду, а що має робити маса цивільних, яка зоповнює наші ліси? З усіх чотирьох сторін з кожною хвилиною звужується над усіма нами потужний обруч явної смерти. Становище нашої армії без держави, яка опинилась не тільки без будь-якої бази, запілля чи зовнішньої допомоги, але навіть без можливості відступу на будь-яку чужу територію, було більш, ніж трагічне. Особливо ходило про умасовлену УПА та цивільне населення. УНРА була повністю приготовлена на пляномірний перехід малими групами в советське запілля, але в УПА було багато примусово мобілізованих чесних патріотичних людей, яким грозила смерть.

Як один з ініціаторів організації партизанської армії від 1939 року, а потім головнокомандуючий тієї армії від 22.6.1941 р. аж до розколу УПА в березні 1943 року, я у великій мірі почував себе винним за становище нашої країни в листопаді 1943 року. Ми цілими днями і ночами обговорювали різні пляни і ні до чого конкретного не дійшли. Про які пляни може бути мова, коли на півночі ворог, на сході ворог, на півдні ворог і на заході ворог. Крім того, у нас в самій котловині явної смерти лютує ще один наш внутрішній ворог — дикий, безоглядний, патологічний вождизм. Нам було ясно, що їх „провід” своєчасно накиває п'ятами з Полісся, а маса нещасного народу загине. Так воно, на превеликий жаль і сталося. Великий „революціонер” Лебедь з цілою своєю партійною верхівкою та катами СБ втік за кордон, а народ загинув. Ось де шукати дезертирів і зрадників народу, а не серед тих нещасних тисяч біженців, які шукали порятунку на Поліссі, а знаходили смерть від своїх та чужих тоталітаристів!

Аналізуючи нашу безперспективну ситуацію в половині листопада 1943 року, я прийшов до таких висновків:

- ми мусимо за всяку ціну та всіма засобами намагатися рятувати сотні тисяч нашого народу, а особливо інтелігенцію, яким від комісарів не сподіватися ніякого змилювання,
- німецька армія залишає Україну і війну вона програє. Під натиском таких фактів, Німеччина не сьогодні, то завтра повинна змінити своє ставлення до всіх активних антисоветських елементів на сході Європи,
- головним ворогом України знову стає давній наш окупант — ССРСР. Цей ворог пануватиме аж до нового конфлікту. Нам треба всіма силами намагатися використати рештки потуги Німеччини, щоб нанести якнайбільше шкоди новому окупантові України — безбожним большевикам,
- нам треба укласти мир з падаючою Німеччиною, щоб її засобами далі боротися з диким окупантом України.

18 листопада 1943 року була скликана нарада Головної Команди УНРА. На цій нараді я з'ясував своїм колегам наведенні вище міркування та запропонував схвалити такий конкретний плян:

- Негайно пробувати укласти мир з німцями, щоб здобути від них можливість перебрати від них ті військові матеріали, які вони, однак, залишають чи нищать, і добитися офіційного дозволу на евакуацію нашого цивільного населення з Поліської котловини на польську чи іншу територію на Заході. Спершу це буде німецька чи австрійська територія, а потім по війні ці люди матимуть змогу поселитися у вільному світі.
- Запропонувати німцям звільнити з в'язниці С. Бандеру, щоб за його допомогою припинити саботаж Лебедя та щоб якнайскоріше переформувати масову УПА на партизанську армію, яка далі діяла б під советською окупацією.
- Приготовану до суворо партизанських акцій УНРА, згідно зі схваленим пляном, під командуванням отамана Зубатого-Щербатюка, як мого заступника, при наближенні советсько-німецького фронту,

пляномірно переводити в советське запілля і далі діяти згідно з директивами нашого Уряду.

- З уваги на велику серйозність нашого становища, де кожна година рівнозначна з цілими роками мирного часу, для прискорення переговорів з німцями я не маю нічого проти того, щоб очолити нашу делегацію. Якщо поїде хтось інший, то буде зайва тяганина, а поїду я, то тоді можна буде вирішувати всі справи на місці — або хай діється Божа воля. Я мушу мати чисту совість, щоб ніхто не сказав, що я не зробив всього того, що було можна зробити для порятунку сотень тисяч наших людей. Це також фронт.

Всі ці пункти програми нашої нової дії були одногосло схилені за винятком останнього. Отаман Зубатий був проти того, щоб я сам їхав на переговори. Він мотивував свою думку тим, що німці можуть мене вбити і напевно вб'ють. Він поставив пропозицію, щоб нашу делегацію очолювала інша людина.

Після довшої дискусії ми прийшли до однозгідного висновку, що сьогодні для німців вже нема ніякого сенсу вбивати ворогів ССРР на території, яку вони покидають. Мені могла б загрозувати небезпека тільки тоді, коли німецька армія знову окупувала б Україну. Але така можливість виключається, бо сили союзників зростають, а резерви Німеччини вичерпуються. Війна буде наблизатися до кінця і Гітлера чекає тотальна поразка. Стали ми на тому, що на переговори поїхав зі мною ще сотник Жданович, як ад'ютант і перекладач.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

ЗАМІСТЬ ПЕРЕГОВОРІВ — КАЦЕТ САКСЕНГАВЗЕН

Вночі з 15 на 16 листопада 1943 року ми склали меморандум до німецького військового командування, в якому пропонували німецькій стороні:

1. З огляду на змінену ситуацію, де Україну знову окупує ССРР, пропонуємо припинити українсько-ні-

мецьку ворожнечу і скласти договір про спільну боротьбу проти більшовизму.

2. Наші лісові партизанські війська реорганізуються на менші бойові групи і лишаються під досвідченим командуванням для дальшої боротьби в тилах СРСР. Ці війська забезпечуються воєнним матеріалом німецької армії, який залишається при відступі на захід.

3. Решту партизанського війська ми або демобілізуємо, або пропонуємо евакуювати його в дальші тили німецької армії і там реорганізувати його в регулярні бойові частини нової Української Національної Армії при німецьких збройних силах.

4. Дати українській стороні дозвіл на евакуацію свого цивільного населення з-перед советсько-німецького фронту на німецьку територію та далі на захід.

5. Звільнити всіх українських політичних в'язнів, репресованих та військово-полонених і дати їм змогу включитися в нові регулярні та партизанські українські війська. Звести в нову УПА військових українців, що досі поодиноким або окремими групами перебувають в німецьких військових частинах (Дивізія „Галичина” та інші військові і поліційні частини).

6. Для здійснення цієї програми українсько-німецької співпраці покликати до життя в Німеччині Український Національний Комітет, зложений з представників усіх політичних угруповань та авторитетних громадських організацій.

7. Переговори прискорити, бо інакше події фронту паралізують здійснення наміченої програми, займаючи решту української території.

17 листопада 1943 року я наказом по УНРА передав командування нашою армією отаманові Звбату-Щербатюкові, а ми з сотником Ждановичем виїхали до Рівного. Там через відповідні секретні зв'язки ми передали наш меморандум до штабу Головнокомандуючого Тилами Німецької Армії в Україні, генерала Кіцінгера. Половину пунктів нашого меморандума німецьке військо було готове здійснити власним авторитетом. З уваги на те, що друга половина меморандума мала політичний характер і вона нас найбільше цікавила, а особливо — щоб добитися позитивної розв'язки четвертого пункту, щоб рятувати

масу народу — ми погодилися на розмови з політичними чинниками, від яких усе залежало. Треба було їхати до Берліну.

Нам було дане чесне слово німецького офіцера, що нашій делегації не загрожує особиста небезпека. Про арешт також у новій военній ситуації не може бути мови. 20 листопада 1943 р. ми виїхали в товаристві кількох німецьких офіцерів під керівництвом оберлейтенанта Гіцингерота в кур'єрському вагоні до Варшави, а з Варшави двома машинами в товаристві шістьох уже цивільних гестапівців ми виїхали до Берліну. Вночі 30 листопада 1943 р. ми вже були в Берліні. Ніякої ревізії нам ніде не робили. У Варшаві ми самі віддали свою зброю оберлейтенантові Гіцингеротові, жартуючи, що тепер, мовляв, нам уже нема чого боятися, що зброя — це „зайвий реквізит”.

Ще вдома нам обом було ясно, що погодившись на переговори з політичною владою Райху, ми напевно будемо перед тим арештовані. Коли переговори дадуть позитивні наслідки, тоді нас можуть звільнити, в протилежному випадку — пиши „Аміль!” На цей „Аміль” ми з колегою Ждановичем рішилися з повним душевним спокоєм і йшли далі своєю новою дорогою, згідно з наміченим пляном. Що записано людині долею на її життєвому шляху, того не оминуть ніякими заходами обережності та безпеки.

До переговорів з українцями в розрізі пропозицій меморандума німці тоді були зовсім неприготовані ні психологічно, ні політично, ні мілітарно. Навпаки, нашим кроком вони були заскочені і самі не знали, що робити. Вони ще мали надію відтиснути східний фронт назад. Як виявилось потім, Гітлер ще й тоді був проти організації будь-яких національних армій при німецьких збройних силах, хоч німецька армія та деякі члени уряду Гітлера давно відстоювали таку концепцію. Про те, що там була розбіжність поглядів свідчить той факт, що ми в Познані чекали цілий день, бо наш керівник не міг добитися телефонічної директиви Берліну, куди нас привезти. Щойно ввечері він отримав директиву відставити нас в концентрак Саксенгавзен біля Берліну. Про цю директиву ми, очевидно, не знали, але поведінка „дипломатичних спутників” після телефонної розмови, хоч не цілком певно,

але про це говорила. Вони стали більш обережні і черстві, чого не було до цього часу. Ми зробили висновок, що наша дипломатична місія йде по лінії — „Аміні!”.

Але людина, коли потапає, то хапається і за соломинку. Такою соломинкою була наша спроба почати нові переговори з німцями на переломі 1943/44 років. Пропонуючи переговори, ми вважали на те, що противник на очах слабне і тому він може стати більш податливим і почне переговори, які принесли б нам певну користь. Коли б Гітлер виграв війну, доля нашої нації була б така сама, як під Сталіном. Ця істина була нам добре відома, але ми вирішили ризикувати і ризикували.

1 грудня 1943 року нас замкнули в поодинках Саксенгавзенського кацету. Саксенгавзен — це було окреме царство есесів в царстві Гітлера. Там, в лісі, побудоване ціле місто з власними бараками, бункерами, великими будовами, військовими фабриками, шпиталями, крематоріями та газовими камерами. Там були великі бараки для звичайних в'язнів, окремі бункерні бараки для спеціально ізольованих груп в'язнів і навіть невеликі домики для різних високопоставлених осіб з-посеред німців та інших націй Європи. Нас примістили в одному з окремих бункерних бараків, що мав офіційну назву „Целленбау”. Я попав у камеру 77.

Хоч в бараку „Целленбау”, що мав біля 90 камер, розміщених з обох боків трьох коридорів на зразок літери „Т” з продовженими раменами, панував режим повної ізоляції в'язнів в поодинках, — ми вже першого дня ув'язнення довідалися „мовою мурів”, що тут же, на іншому коридорі, сидить Степан Бандера (камера ч. 73), а де-інде — Ярослав Стецько, д-р Стахів та інші члени ОУН Бандери. Пізніше ми довідалися, що тут сидить також д-р Лапічак та колега Кок, з ОУН Мельника. З інших національностей там були: польський командувач АК генерал Ровецькі („Грот”) та Люблінський єпископ, бувший міністер Франції Дельбо (мій сусіда в камері ч. 76) та інші французи, кілька англійських офіцерів, серед яких був майор Фальконер та капітан підв. човна М. Кембрідж. Були тут румуни, болгари, серби і хорвати. Словом — ціла Європа. Ми вже знали числа всіх камер та навіть розпочали „кореспонденцію” поміж собою на повірізуваних по-

лях газети “Völkischer Beobachter”, яку нам давали читати.

Вийшовши вперше на одногодинну прогулянку поміж раменами нашого бараку та інших споруд, я зорієнтувався в розміщенні всіх камер та в будові „кошів” над вікнами. Есесівський вахмайстер випускав людей на прохід і слідкував за ними з вікна канцелярії або магазину. Часом він там дрімав, а часом відходив від вікна, полагаджуючи різні справи. Я почав користатися з цих моментів, щоб хутко забігти з прохідної доріжки на квітник під вікна і кинути в „кіш” з матового скла маленьку писульку у камеру д-ра Лапічака та Бандери, даючи рівночасно їм про це знати маленьким камінцем. Д-р Лапічак мав уже спосіб передавати записки далі. Так почала регулярно діяти наша „кібель-пошта”. Деяких в’язнів випускали на прогулянку більшими групами. Вони могли обмінюватись писульками та іншими новинами за допомогою знаків Морзе, хоч у вахмайстрів було переконання, що в’язні перебувають у „повній ізоляції” так, як має бути. Немає нічого гіршого для осамітненого в’язня, як ізоляція. Тому по всіх тюрмах всі в’язні ведуть запеклу боротьбу з цим прокляттям. Ця боротьба часом дає позитивні наслідки. Навіть при найсуворіших режимах ізоляції в’язні завжди своєю винахідливістю знаходять способи для товариського контакту.

На третій день ув’язнення, тобто 3.12.1943 р. розпочалися поліційні допити, які з перервами тривали понад два тижні. Допити провадив слідчий Головного Уряду Безпеки *Regierungsrat* і „штурмбандфюрер” есесів д-р Вольф при співучасті гестапівця Шульце, який мав відзнаки „гауптмана”. Перекладачем був один балтійський німець Вірзінг, який розмовляв російською мовою. Другий гестапівець не брав активної участі в допиті, а тільки все нишком стенографував для подвійної контролі протоколу.

Прізвища д-ра Вольфа і Вірзінга були нам відомі. Допити, очевидно, велися з кожним з нас окремо, при повній ізоляції. Ми з колегою Ждановичем були на це готові і тому мали наперед устійнену лінію поведінки. Решту доповнювали „поштою”. Починаючи від „Адама і Єви” аж до останніх днів — все більш-менш сходилося. Поведінка

гестапівців була наскрізь ввічлива і протягом усього часу ув'язнення на наших особистих картках стояв напис: „Sonderbehandlung”.* Слідчий д-р Вольф — це була молода людина високої інтелігенції та доброї фахової поліційної школи. При першому нашому „знайомстві” я йому заявив, що його прізвище мені давно відоме. Це його трохи здивувало. Потім я „для годиться” склав свій протест проти такої форми „дипломатичних переговорів української армії з Третім Райхом. Мовляв, ми їхали на переговори, а попали до слідчого в концтаборі(!?).

На моє щастя, мене тоді ні на хвилину не покидав мій найбільший життєвий приятель — постійний гумор, що його ми потім назвали шибеничним. При першій розмові з д-ром Вольфом я, жартуючи заявив, що властиво при ось такому обороті справи, я вважаю зайвими всякі розмови та довгі допити. Свою „дипломатичну місію” я вважаю закінченою. Сам я вліз їм у руки і вони мають без допитів досить матеріялів для того, щоб мене, як „бандита Бульбу” негайно повісити. Одиноке, що я їх просив би, це те, щоб мене, замість того, щоб вішати — розстріляли, бо хоч по їхньому я — бандит, та по нашому я вважаю себе фронтовим вояком української національної армії.

Д-р Вольф сердечно розреготався з таких „методів дипломатії” і, як кожний добрий поліцай чи слідчий, почав мене переконувати, що мені не загрожує в них ніяка небезпека, що в них ніколи не може бути навіть подібних думок, щоб я не перебільшував трагедії, що вони мене тут ізолювали виключно для моєї „безпеки”, що вони примушені до цього тільки тим, що я досі гостро боровся проти них і що вони самі не мають жодного пляну щодо нашого меморандума. Справа розгляду меморандума та відповідних рішень їх урядових чинників вимагає довшого часу. Тепер вони перебувають під тяжким бомбардуванням англо-американців. Всі вони дуже перевантажені працею і тому вирішили „тимчасово” примістити мене ось тут. Це — ні в'язниця, ні кадет, а тільки „почесна” ізоляція. Йому подобається моя „лицарська постава”, як бувшого ворога Німеччини, який шукає шляхів до поро-

---

* Нім. Спеціальне трактування.

зуміння. І цього порозуміння не доведеться довго чекати. Пункти нашого меморандума він вважає за абсолютно правильні і буде їх обороняти перед своїми вищими чинниками. Для цього він потребує перевести більш докладні „розмови” (у формі поліційного допиту), щоб мати змогу добре цю справу обороняти. Це не є поліційний допит, а лише „розмова”.

Потім він заявив, що в його поліційній практиці він зустрічає вперше людину, яка перед слідчими органами чужої держави виявляє ось такий гумор і ставить усі справи в подібну площину. Це йому дуже подобається, він все це високо цінить, а особливо мою готовість на найгірше — з піднесеною головою. Але це — перебільшення з моєї сторони, мені нема чого боятися, а коли ходять про нього особисто, то я можу рахувати його від сьогодні своїм приятелем. Він бачить, що я йому не вірю, а приймаю цю заяву, як поліційний трюк, але він докаже мені на ділі, що він не є і не буде моїм особистим чи національним ворогом, а навпаки — приятелем.

Допит був закінчений. Розмови дійсно йшли по всіх пунктах нашого меморандума: як я собі уявляю практичне здійснення всіх варіантів, хто міг би очолювати новий комітет та командування армією і що хотів би далі робити сам я. На це я заявив, що у справі комітету та регулярної армії їм треба говорити з усіма українськими політичними партіями та угрупованнями, а я сам, як ще житиму, хотів би якнайскоріше повернутися до лісу до своїх партизанів, щоб далі вести активну боротьбу проти комуністичної деспотії та московського імперіялізму. Протягом другої половини грудня 1943 року д-р Вольф ще кілька разів „відвідував” мене в камері, або викликав до переслухової кімнати, щоб доповнити та узгіднити величезний протокол допитів. Він кожний раз запевняв мене, що справа, з якою я приїхав, стоїть на добрій дорозі. Мені тільки залишається терпеливо „почекати”...

І я почав... „терпеливо чекати”...

Така вже має бути основна прикмета усіх „дипломатів”, що вони повинні вміти передусім терпеливо чекати. Всі заяви симпатичного д-ра Вольфа я вважав поліційними „ходами навколо своєї безборонної жертви”, що так легко попала в його руки. Так, як ото кіт — перш, ніж

задушити мишу, він пробує з нею наче по-дружньому бавитися і жартувати. Замкнена в тюремній камері людина вся перемінюється в „слух”. Особливо тоді, коли нема ніякого присуду і людина нічого не знає, що їй несе кожна наступна хвилина. В таких умовах секунда стає вічністю. Це найгірша психологічна тортура, якою злославляться всі концтабори тоталітарних систем, де мучаться маси людей без законного судового присуду, не знаючи коли і який кінець їх чекає.

**
*

Так закінчився 1943 рік. Минав місяць за місяцем новий 1944 рік. А рішення чи наслідків ніяких. І чекав я не того, що обіцяв мені д-р Вольф, а зовсім чогось іншого: я чекав лише смерти. Коли ж, нарешті, прийде кінець цим мукам. Нерви напружуються до неможливого. Я всією істотою реагував на найтихіший шелест на коридорі, а кожний ляскіт та бряжчання замків на моїх дверях автоматично ставили мене на ноги: „нарешті кінець”!

Але минали дальші віки-місяці, а той кінець все ще не приходив. Замість очікуваного щоденно кінця прийшли неочікувані нові поважні переговори, про що буде мова далі.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ДАЛЬША БОРОТЬБА УКРАЇНИ ПРОТИ КОМУНІСТИЧНОЇ МОСКВИ

1944—1951

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ В 1944 РОЦІ

1944 рік приніс Гітлерові та всім державам осі Рим-Берлін-Токіо дуже багато катастрофічних фактів. На заході армії союзників під командуванням ген. Д. Айзенгауера висадили десант в Нормандії та розпочали пляномірну дію другого фронту з великими успіхами. На сході після „Сталінграду” далі продовжувався відступ німецьких армій під натиском переважаючих сил советської армії, озброєної англо-американськими союзниками. На Далекому Сході союзні армії під командуванням ген. Мек-Артура розпочали великі пляномірні операції проти японських армій з такими самими великими успіхами для зброї союзників. Такі воєнні події змінили співвідношення сил у світовій політиці. Воєнна авіація союзників почала чимраз більшою силою бомбардувати саму Німеччину. Добившись переваги над авіацією Герінга, союзна авіація почала систематично і успішно нищити найважливіші стратегічні пункти Німеччини, її воєнну індустрію, шляхи сполучення і транспорту.

В Італії король силою відіпхнув від влади диктатора Муссоліні, доручаючи маршалові Бадоліо укласти мир з союзниками. На Гітлера німецька армія зробила невдалий атентат 20. 6. 1944 р. Коли ще рік тому Гітлер мріяв

про перемогу, то тепер вся його надія була в „відплатній” атомній зброї. Всі сили сконцентрувалися проти деспотії німецького фашизму і наносили йому щораз сильніші удари. Потужний обруч смерти на очах звужувався над царством Гітлера.

Цей самий 1944 рік створив також нову політичну ситуацію в Україні. Німецька армія була повністю витиснена з української землі советськими „визволителями”. По п'ятах Червоної армії сунуло нове лихо для українців — комісари, енкаведисти, терор, вішання — всі атрибути системи, яка виросла на духовних, чи радше бездушних принципах Маркса та Івана Грозного. Відступаючи на захід, німецька армія безоглядно винищувала всі промислові підприємства, які були раніше знищені більшовиками, а пізніше відбудовані під німецькою владою. Цим разом „голу землю” залишав такий самий диктатор як Сталін — Гітлер. Це особливо стосується тих місцевостей, де міста та села переходили „з рук до рук”.

Вся національна економіка України була або спалена вогнем, або вивезена з України в Росію та Німеччину, або пограбована воюючими арміями та різними анархічними бандами. Всі міста були в руїнах, з тисяч осель залишився лише попіл. Всюди панував голод, брак предметів широкого вжитку, брак житлової площі, санітарної опіки і загальна нужда трудового люду. Багато наших людей були вивезені німцями на роботу в Німеччині. Деяка частина населення, а особливо інтелігенція, побоюючись нового скаженого терору НКВД, сама втікала з своїми мізерними пожитками перед німецькою армією на Захід, в світ-за-очі, не знаючи, що їх там чекає. В запіллі німці вивозили їх на працю в Німеччину. Всі ці люди, разом взяті, тобто ті, яких німці примусово вивозили до Німеччини протягом 3-х років і втікачі, становили пізніше головну масу так званих „переміщених осіб” в союзницьких зонах окупації Західної Німеччини та Австрії. Сьогодні вже можна одверто сказати, що понад 80 відсотків тих переміщених осіб з усіх держав Східної Європи були не ті, що їх насильно вивозив Гітлер, а ті, що вже в 1943/44 роках самі втікали від терору комуністів.

Які б не були соціально-економічні умови українського народу під новою окупацією большевиків — вони були ніщо в порівнянні з новою політичною трагедією України. Слідом за Червоною армією вернулася в Україну згряя комуністичних пероб з їх органами абсолютної диктатури. Відновилася сваволя комуністичної партії з її тоталітарною деспотією, масовим терором та дивовижним шалом помсти. Перше питання, яке ставили всі большевики кожній зловленій людині було: „Чому не відступав разом з „советським народом або не йшов у советську партизанку?” Яка б не була відповідь — людей головним чином розстрілювали на місці, депортували на тяжку працю в диких нетрах Росії. На північному Кавказі енкаведисти змели з лиця землі цілі республіки — інгушів, чеченців, осетинів та інших перосійських націй. А в Україні, де комуністична гільйотина не могла проковтнути великої української нації, розпочався пляновий геноцид, розрахований на довший період часу. Терор, висилки, наповнювання України чужинцями, головним чином москалями — ось чого дочекалася „визволена” Україна.

Про ті страхіття, що їх зазнали українці, особливо в західних областях в перші тижні большевицького варварства, не можна спокійно писати. Наших молодих юнаків та дівчат, запідозрілих в участі в УПА, комуністичні генерали велили вішати цілими десятками по селах Волині, Полісся та Галичини. Тих, що не поз'їдала комуністична звірина, дрючками заганяли до товарових вагонів і голонних та холодних пакували на явну смерть в „необ'ятной родіне”. Очевидці розповідали пізнішим відвідувачам України, що навіть московські червоноармійці плакали, спостерігаючи сцени дикого садизму марксо-комуністичних виродків над безборонним населенням.

Світова історія знає дуже багато воєн. Ціле цивілізоване людство знає дуже багато випадків окупації в часі війни території одної нації збройними силами іншої держави. Для всіх цих процесів людський геній створив міжнародне воєнне право з різними законами та конвенціями про засоби ведення війни, опіку над воєннополоненими і про захист прав людини під чужою військовою та політичною окупацією. Але всі ці закони не писані для

Кремля та світового комунізму. Вони їх потоптали ногами і викинули на смітник, а самі запроваджують свої нові закони насилля і терору. Пересічна людина на Заході не може собі навіть уявити — що значить потрапити під большевицьку окупацію. Большевицька окупація це не те саме, що світ називає окупацією. Найстрашнішою окупацією є окупація тієї нації, що її московсько-комуністична імперія вважає за свою давню колоніальну власність. З новоокупованими колоніями вони вже трохи навчилися поводитись спочатку ліберальніше, а згодом експлуатаційну „шруб” щоденно підкручують аж до повного рабства та геноциду. Советська окупація — це повільна смерть народів.

Перший „ліберальний” період большевицької окупації Україна перейшла за часів „НЕП”-у в 1920-х роках. Власне тоді Компартия допустила так званий націонал-комунізм, щоб виявити, вивести на денне світло все, що дишає самостійництвом — від крайніх лівих до крайніх правих, щоб потім могли ліквідувати все, що мало до діла з українським самостійництвом. Цю ліквідацію українських самостійників Москва закінчила в 30-х роках, але духа українського сепаратизму не знищити їй ніколи.

З приходом большевиків в Україну всяке політичне, громадське та культурне життя української нації було заборонене і нищилось на кожному кроці. До влади знову прийшла агентура всесоюзної компартії — так звана „КПБУ” з усіма її придумками, особливо НКВД. Появилися нові московські золотопогонники в Україні на чолі з генерал-губернатором Хрущовим та іншими катами українського народу. Ввесь воєннотдатний та працездатний людський елемент обох статей був мобілізований в карні батальйони і висланий без зброї на першу лінію фронту (на десять чоловік — одна вогнепальна зброя), а решта — в індустрію на Уралі та Сибірі. Замість соціального забезпечення населення, серед якого ширились різні епідемії, — на це населення посипалися жажливі репресії, смертні присуди та масові „втихомирення” цілих областей. Для „зрадників” — не опіка, а помста і кара — така була відповідь червоного окупанта українцям. Большевики автоматично підпорядкували Українську Православну та Греко-Католицьку Церкви російській „православній патріяр-

хії". Єпископат та духівництво українських церков були виарештовані, а на їх місце прислано з Москви ризофорних енкаведистів. Так виглядає свобода віри в СРСР.

Для дальшого вияву волі нашої нації залишилася тільки одна можливість — це підпілля. В підпіллі опинилися не тільки активні політичні, військові, громадські, культурні та церковні організації, але насправді ціла українська нація. Кожна людина мусить назовні показувати своє захоплення окупантові, тоді, як в її душі кинуться заперечення всього, що є большевицьке і спрага помсти за всі кривди і лихоліття, заподіяні українському народові безбожним большевизмом. Цей гігантський рух пасивного спротиву не має централізованого керівництва, але саме життя спрямовує його куди треба: всіма силами саботувати всі починання окупанта, а в слушний час знову розпочати активну боротьбу проти ворога більш реальними засобами. Цей ніким нерегульований антикомуністичний рух багато страшніший ворогові, ніж багато рухів спротиву, на які Україна також не бідна і черпає з них снагу і силу для виявлення спонтанних акцій.

В особливо тяжкому становищі опинилася наша армія. УНРА, під командуванням отамана Щербатюка-Зубатого, тримаючись лісисто-багнистих теренів північної України, від Підляшшя через поліські простори та Чернігівщину, хоч і з великими втратами в боях, але пляномірно, малими групами переходила в советське запілля. Натомість, побільшена УПА, під командуванням її нового командира, отамана Шухевича-Чупринки, була змушена зводити затайні бої з більшими частинами советської армії, щоб перейти в советське запілля. Пізніше ті самі, значно проріджені, але великі для партизанської боротьби відділи, були постійною, добре помітною ціллю спеціальних поліційних військ СРСР. З уваги на те, що наші намагання нав'язати нові переговори з німцями та реалізувати схвалений Головною Командою УНРА плян від 16. XI. 1943 р. — не приніс бажаних наслідків, при зміні окупації з німецької на советську ми понесли болючі втрати в цивільному населенні, яке було сконцентроване в оточеній з усіх сторін Поліській котловині. З наближенням советсько-німецького фронту, ці нещасні люди намагалися рятувати життя, ховаючись в лісах, або хаотично

тікаючи на захід. Багато цих людей загинули від німецьких та советських куль під час „прочісування” лісів збройними та поліційними силами, а решта попала до рук НКВД, де з худобою поводяться краще, ніж з людьми.

Все місцеве населення в районах масової партизанки винищувалося більшовиками без допитів чи судів. Ось що пише про цей жахливий період переходу України під большевицьку владу в 1944 році об'єктивний очевидець усіх тих подій, один евангелистський пастор, американський громадянин, пан Лев Бучак в американській „Свободі” від 7 серпня 1946 р.:

„Я пишу про ці події, як той, що жив на Україні від 1930 до лютого 1946 року. Багато про все це чув та дещо бачив. Про Українську Повстанську Армію за німецької окупації в офіційних часописах в Україні нічого не писалося, а за більшовиків дуже мало, однак народ знав та оповідав багато. Українська Повстанська Армія, як кожна жива істота, не прийшла на світ нагло, несподівано, в такій стані, в якому вона є тепер.

Коли не помиляюсь, початок свій УПА має в Українській Військовій Організації (УВО), то знов Організації Українських Націоналістів (ОУН) ще за Польщі. Відтак вона стала під різними назвами як „бандерівці”, „мельниківці” і „бульбівці” (від імені їхнього отамана, що прибрав собі прізвище Тарас Бульба), аж поки зрослась в одну суцільну повстанську армію.

Від 1941 року до 1943 року про УПА в Галичині не чулося, а чулося все про „бульбівців” на північній Україні. В 1944 році всі в Галичині зацікавилися поголоскою, що Українська Повстанська Армія переноситься з Волині на галицький терен. З приходом УПА до Галичини почалася боротьба. Від німців УПА, звичайно, відбирала харчові магазини, авта, від полонених німців — зброю, амуніцію, одяг тощо. Німці мстилися за це на українському населенні; палили села, розстрілювали людей.

В 1944 році, з окупацією більшовиками міста Львова, громадянство вперше побачило урядовою дорогою назви УПА та УНР (себто Українська Народня Революційна Армія). Були це плякати, а радше домагання від советських військових властей, розліплені на мурах м. Львова та інших міст, — щоб Українська Повстанська

Армія та Українська Народня Революційна Армія перестали провадити свою боротьбу з радянським військом, щоб поверталися додому, а тоді їм минуле буде прощене. В тих плякатах було сказано, що в противному разі могутня Червона армія, яка розторошила гітлерівську Німеччину, знищить їх до ноги. Дещо пізніше з'явилися подібні ультиматуми в урядовім большевицькім часописі „Вільна Україна”.

УПА не думала капітулювати. Тоді большевики повели проти повстанців, а тим самим і проти всього українського населення на Західній Україні, сильний наступ: арештування, розстріли, палення сіл, вивіз на Сибір, та все те не відстрашило Української Повстанської Армії... УПА не піддалася, її не розбито. УПА не є регулярна державна армія, а підпільна. Ані противник, ані свої не можуть сказати про її дійсний стан”.

Поза малими неточностями в питанні генези нашої армії, — що вона була організована в сорокових роках з наказу екзильного уряду УНР при активній співучасті ОУН полк. Мельника, а потім в 1943 році долучилися й бандерівці, — всі інформації пастора Бучака про ситуацію в Україні 1944 року відповідають об'єктивній дійсності. Перебуваючи постійно у Львові, як чужий громадянин, пастор Бучак, очевидно, не мав змоги докладно орієнтуватися в розбіжностях української політики та організації повстанських сил, але все те, що там робили німці та большевики, він мав нагоду добре бачити. Ці моменти й видно з його об'єктивних спогадів.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ТРАГІЧНА ДОЛЯ НАШОЇ АРМІЇ

Опинившись під новою советською окупацією, наша підземна армія була автоматично позбавлена усіх тих міражних перспектив відновлення української державности, що їх пропагувала партія Лебеда і Бандери. Жорстока життєва дійсність диктувала свої нові закони. Всім було

вже ясно, що війну виграє американська „каса” та советська „кляса”. Справа відновлення нашої суверенної держави відкладається на довгий і нікому невідомий час. Протягом цілого літа 1944 року менші та більші відділи армії були примушені зводити дуже часті затяжні бої з збройними та поліційними силами ССРСР, які часто кінчалися дуже трагічно для нас. Сили ворога були невичерпні, а наші сили постійно вичерпувалися. Ворог мав свої великі бази та необмежену допомогу від союзників, а ми не мали баз і були повністю ізольовані від зовнішнього світу. Треба добре знати тактику дії советського режиму супроти поневолених націй, щоб мати бодай поверхове уявлення про все те, що діється в різних періодах окупації та закріплення влади ССРСР над іншими країнами. Ми боролися за принципами демократії проти деспотизму, а світова демократія була союзником деспота Сталіна. Орієнтуватися в такій заплутаній ситуації було тяжко навіть політично виробленим людям. Що ж тоді говорити про звичайну людину в повстанському війську, яка не бачить ніякої перспективи для продовження боротьби?

Весною 1944 року політичний провід партії Бандери-Лебеда та верховне командування УПА таємно перенесли свою штаб-квартиру з Волині в Карпатські гори. Всі військові частини отримали наказ залишатися на місцях, переходити під советську окупацію та далі боротися проти росіян. Політичне керівництво УПА на Волині і Поліссі було доручене членам партії нижчих рангів. Майже всі вони були службовцями Служби Безпеки і мали право беззаперечних наказів для найвищих фахових командирів армії. Через це було чимало конфліктів поміж партією та армією, бо командири були непартійні і оцінювали всякі справи так, як їм диктувала загальнонаціональна, а не засліплено-партійна рація. Майже всі вони були проти репресій супроти національних меншин та братовбивчого терору. Цими командирами в більшості були примусово мобілізовані старші колишні вояки армії УНР та молодші офіцери-українці з Червоної армії, які вступили до лав нашої армії добровільно. Майже всім їм був відомий реорганізаційний плян Головної Команди УПА, який вони вважали більш раціональним, ніж нова „масова” тактика Лебеда. Одначе терор та шантаж з родинни-

ми закладниками СБ був такий сильний, що кожна окрема людина, так само, як під диктатурою та терором Гітлера чи компартії, мусіла виконувати всі накази Лебеда, включно з шкідливими.

Літом 1944 року пан Лебідь під впливом нових людей з советської України, що появилися на заході в 1943/44 роках і влилися до УПА та ОУН Бандери, особливо літерата Івана Багряного, проф. Анатолія Рябишенка та журналіста Василя Гришка (пізніше вони чомусь очолили найлівіше крило українського самостійницького руху), — вирішив одягнути свою партію в плащик універсальности. Коли ще рік тому, ця монопартія зовсім відкидала запропоновану Головною Командою УПА концепцію створення політичної ради при армії, зложеної з представників усіх партій, називаючи таке тіло „зліпком демократичної гнилі”, то тепер монопартія Лебеда проголосила створення Української Головної Визвольної Ради при УПА, як її зверхнього політичного органу.

Не нам тут судити звідки така Овідієва метаморфоза? Чи не вітри та оракули зі сходу? Згідно проклямації цієї УГВР, її мали покликати до життя всі українські політичні угруповання та надати їй прерогативи революційного парламенту, а її генеральний секретар мав би виконувати функції підпільного уряду України.

В проклямації УГВР одначе не подається назв політичних угруповань та їх відповідальних людей, як співасигнаторів нового політичного ніби парламентарного тіла. Натомість, всі активні українські політичні угруповання заявили, що вони в організації УГВР ніякої участі не брали і її п'ятформи (якої?!) не підписували. Таким чином, виявилось, що проклямація політичної консолідації на п'ятформі УГВР була такою самою фальсифікацією, як проклямація подібної консолідації в червні 1941 року, як було повіяли вітри з заходу. УГВР — це одна і та сама ОУН Лебеда-Бандери. Цю „Раду” проголошено, як нову форму тієї самої групи людей в особах: Лебеда, Стецька, о. Гриньоха, Романа Шухевича, Стахова, Ленкавського, Врецюна, Охримовича, Ребета та ін. Хоч УГВР закривається повною анонімністю з уваги на конспірацію

в підпіллі, всю відповідальність за її роботу несуть ви- числені конкретні люди, а не якісь аноніми.

Восени 1944 року ця група допустилася ще більш не- чесного фальшування фактів. В цивілізованому світі прий- нято за нормальну річ, що головні керівні центри визволь- них рухів — політичні партії, екзильні уряди, комітети та різні організації перебувають в екзилі, а в їх країнах діють їх відповідні низові організації, які виконують ди- рективи своїх центрів закордоном, але не так воно дієть- ся в сфері патологічного вождизму. Під натиском больше- вицької армії, що займала Карпати, вся ця група на чолі з верховним шефом УГВР, ОУН, УПА та СБ — М. Лебе- дем, в жовтні 1944 року цілком організовано виїхала на еміграцію в Німеччину через Словачію. Там вона з'єдна- лася з Бандерою і Стецьком, які були звільнені з німець- кого ув'язнення, і проголосили себе не як УГВР та ОУН, а тільки... як „Закордонні Частини ОУН” та „Закордон- не Представництво УГВР”. Проголошено, що головний провід УГВР далі перебуває в Україні, як революційний парламент і підпільний уряд всієї України, а ОУН Бандери, це одинока партія, на якій стоїть вся визвольна боротьба цілої української нації, а УПА виконує їх накази, як на- ціональна армія. Таким чином, як кажуть, вийшло дивне диво: головний провід УГВР та ОУН далі, згідно з заява- ми цієї партії, регулярно робить свої „парламентарні се- сії” в підземних бункерах України, а панове Бандера, Ле- бідь, Стецько, Стахів, Ленкавський, Врецьона, Охримович, Ребет, о. Гриньох та інші члени того ж самого головного проводу хвилево *in corpore* записалися до... „дипломатичної служби” за кордоном. Чиї ж директиви цей „дип- ломатичний корпус” виконує, коли він сам у повному складі уособлює все те, що носить назву ОУН та УГВР? Яка неправда і блеф? Ці люди допустились до такого фальшування фактів не без причини. Це впливає з їх світогляду та моралі. Вони не визнають ні Уряду УНР, ні політичного центру монархістів, ні проводу колишньої своєї націоналістичної організації, що її очолює полков- ник Мельник, ні будь-кого іншого. Вони самі собі уявили (а може хтось допоміг і допомагає їм так уявляти), що можуть бути і парламентом, і урядом, і генеральним шта- бом, і армією і дипломатичним корпусом. Вони також про-

бують переконувати цілий світ, що тільки вони самотні далі перебувають в Україні та зі зброєю в руках, як партизани, ведуть чинну боротьбу проти нового окупанта України. В дійсності ніхто з цих людей, поза Романом Шухевичем, ніколи в нашій армії не був, пороку не нюхав і не знає, що таке окоп. Повстанська армія зробилася для них предметом політичної спекуляції та торгівлі кров'ю українського народу.

Втеча цілого проводу групи Бандери за кордон викликала в лавах УПА величезну констернацію. Люди побачили, що їх політичний провід, збунтувавши маси народу на „революцію”, — коли прийшла грізна година — зрадив народ, а сам утік, лишаючи цілу армію та свою політичну організацію на волю стихії. Це було явне дезертирство з фронту галасливих „революціонерів”. В армії зростало обурення проти лінії партії і низові клітини СБ пробували втихомирювати невдоволених ще сильнішим терором. Військо почало ділитися на партійне і безпартійне. Навіть фанатики-вожді Бандери самі побачили, куди їх допровадив Лебідь. Всім вже була явно видима чужа провокація в роботі їх партії та нечесна зрада своїх „вождів”, яких їм силою накинуло їх командування, а тепер повтікало з фронту. В багатьох відділах УПА командири повиганяли всіх партійних „політруків” та самі почали рятувати військо, як де хто міг. В інших відділах війська, де було більше партійців, вони робили різні „чистки” (хіба не так, як Сталін чистив генералів, або Гітлер своїх?) та своєю партійною дисципліною тримали маси народу далі в послуху.

У цей самий час більшовики повели сильну винищувальну акцію проти української армії. Оголошено „загальну амністію” всім партизанам. Деяка частина менше свідомого і менше витривалого елемента заломалася в безперспективному становищі і повірила в більшовицьку „амністію”. Цих людей НКВД деякий час показово потримало на свободі, а потім всіх таємно знищило. Частина з них попала в карні батальйони, частина була розстріляна, а решта попала в кацети. Більшовики під маскою „мобілізації” масово вивозили людей з їх місця замешкання, а на їх місце пакували в Україну чужинців, головним чином москалів.

Лави майже 100-тисячної армії проріджувалися. Слабші одиниці кидали армію, а духово сильні вояки масово падали на полі бою з ворогом. Це були глибоко-ідейні офіцери, підофіцери та вояки, що жертвували своє життя на вівтар Батьківщини. Вони перевели реорганізацію армії з великих з'єднань на малі групи. Самі обставини диктували їм найбільш реальну стратегію дії. Деякий час вони ще зводили бої з меншими та більшими силами енкаведистів, а потім пробували перейти в глибоке підпілля. Крім нашого війська, по всіх лісових районах України було багато чужих людей, які не сподівалися помилування від большевиків, як також не бракувало там різних грабіжницьких банд. Все це разом дуже утруднювало становище нашої армії. Не лише ворогам, але й нашому народові було тяжко орієнтуватися, хто є хто.

Слід зазначити, що крім УПА та УНР в різних місцевостях України під час Другої світової війни діяли ще й інші партизанські формації. Вони стояли на державно-самостійницьких позиціях і боролися на два фронти — проти німецької та советської диктатури. Майже всі вони пробували нав'язати контакт з Головною Командою на Поліссі і вважали Полісся своєю базою. Звідти одержували вони літературу, а часом і конкретні накази і директиви. Велику роль відіграла українська поліція та окремі поліційні батальйони. Ці збройні сили не розросталися, бо на це не було політичної доцільності.

На Холмщині, що була включена в польське генерал-губернаторство ще в 1939 році, була організована окрема від польської українська поліція. Ставлення поляків до українського населення цієї території було цілий час вороже і нестерпне. Вони постійно, де лише могли, провокували наших людей. Починаючи від 1942 року, польсько-советська партизанка заходила безоглядно винищувати не тільки німецькі транспорти та урядовців, але також і українське населення Холмщини, як „зрадників Польщі”. Українська поліція не могла утримувати порядок. З дозволу німецької влади там був організований Легіон Національної Самооборони під командуванням полковника армії УНР Войнарівського-Гальчевського. Штаб Легіону зв'язався з Головною Командою УПА на Поліссі. Легіон Національної Самооборони був контр-партизанським

військом, але сам був територіяльно організований на партизанський лад. Різниця була тільки та, що це було офіційне військо. Полковник Войнаровський-Гальчевський був видатним спеціалістом партизанської війни з часів наших визвольних боїв в двадцятих роках нашого століття. Довший час командував подільськими повстанцями, як отаман „Орел”, виконуючи особливі накази Головного Отамана Симона Петлюри з еміграції. Його новий Легіон був дуже добре організований і мав фахове керівництво. Потім полковник Войнаровський-Гальчевський був убитий польськими партизанами. Командування Легіоном перебрав його заступник Юрій Лукашук. Протягом зими 1943-44 року до цього Легіону влилося багато нових кадрів з Полісся та Волині. При окупації Холмщини москалями, частина його виїхала на захід, а частина залишилася далі боротися проти польсько-советських зайд на лінії Керзона. Ці люди, таким чином, маніфестують приналежність Холмської землі до Матері-України та обороняють інтереси свого населення перед чужими завойовниками.

Становище нашої армії в новій комуністичній дійсності стало безперспективним. Одначе, героїчний український вояк не скапітулював, а навпаки, далі продовжує боротися за здійснення Заповіту нашого національного генія Т. Г. Шевченка — „у своїй хаті — своя правда”... Ця боротьба не обіцяє нам сьогодні перемоги, але вона потрібна для того, щоб показати всьому світові, що українці не визнають накиненої їм комуністично-московської окупації, що ця боротьба рано чи пізно з Божою допомогою увінчається Рідним Українським Урядом в Золотоверхому Києві.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

НОВІ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ПЕРЕГОВОРИ

Починаючи десь від половини березня 1944 року, до нашого „Целленбау” у Саксенгавзені поступово привозили нових українських в'язнів. Це були, головним чином, провідні члени ОУН з полковником Андрієм Мельником

на чолі. Полковник Мельник був ув'язнений разом з дружиною. Потім привезли його секретаря Михайла Мушинського, інж. Дмитра Андрієвського з Бельгії, проф. Є. Онацького з Італії, мгр-а Мацяка з Югославії і під кінець поета О. Ольжича-Кандибу з підпілля в Україні. У цей самий час привезли також багато в'язнів інших національностей. В наслідок переповнення в'язниці та браку поодиноких камер для нових в'язнів, адміністрація почала приміщувати деяких в'язнів з закінченим слідством по два в камері. Таким чином, до мене в сімдесят сьому камеру в травні привели мого товариша по нещастю сотн. Ждановича. Нашій радості не було границь — коли вже вмирати, то разом...

Від нових товаришів по ув'язненні ми довідалися про новини у вільному світі. Ці новини були дуже сумні для нас. По всьому Reich-у та його колоніях шалів жахливий терор проти українських патріотів. Всюди проходили арешти наших людей, яких або розстрілювали, або замкнули в кацетах. 10. 6. 1944 року ми довідалися, що цієї ночі замордовано Олега Ольжича-Кандибу. Для нас це означало, що всіх нас чекає ліквідація. Особливо переживав смерть Ольжича сотн. Жданович, бо вони особисто приятелювали. Хоч ми вже й були вдвох, але нервове напруження зростало хвилинами. Минали безконечні дні та ще довші безсонні ночі. Нашу монотонність пізніше почали порушувати масові щоденні рейди союзницької авіації на Берлін та його околиці. Ввесь наш „Целленбау” хитався разом з землею, наче корабель на морських хвилях, але залишався цілий. Есесівці ховалися в бункер, а всі в'язні сиділи під час бомбардування наче тигри в клітках, коли горить зоопарк. В околицях Саксенгавзену було багато різних заводів, що знаходилися під адміністрацією концтабору. На ці заводи авіація валила щоденно сотні фугасних та тисячі запальних бомб. При кожному налеті вибухали кругом десятки великих пожеж. Замасковані зенітки в свою чергу гатили цілими годинами в небесні простори, пробуючи створити заслону для авіації. Рев моторів, вибухи бомб, канонада артилерії, завивання сирен, крики та голосіння побитих та поранених людей зливалися в таку страшну какофонію, що доводила до шала людей з найсильнішими нервами.

Треба з великим признанням ствердити, що союзницькі пілоти добре орієнтувалися, кидаючи свої бомби. Не зважаючи на те, що вони були дуже високо і ховалися від зеніток, протягом всіх численних налетів ні одна фугасна бомба не впала на концтабір. Падали лише запальні бомби, що викликали масу пожеж.

Після вибуху польського повстання в Варшаві в перших днях серпня 1944 року нам стало відомо, що головнокомандуючий польської Армії Крайової (АК), генерал Ровецькі-Грот, який був ув'язнений в нашому коридорі в „Целенбау”, був автоматично розстріляний. В цей час були розстріляні також якісь серби і хорвати та інші товариші, яких національності нам не довелося устійнити. Машина розстрілів діяла весь час. Ми всі чекали з хвилини на хвилину нашої черги. Життя зосередилось в одній точці — у вухах. Всі страхіття при повсякденних бомбардуваннях та описуваних вже сценах — це психологічний рай в порівнянні з безконечними безсонними ночами. Коли наставав світанок, входила якась радісна надія: може, нарешті, якась бомба визволить від нескінчених мук. Може, нарешті, прийде кінець тортур . . .

Але жаданий кінець не приходив. Довгі літні дні пролітали, мов блискавка, а короткі ночі здавалися вічністю. Найтихіший мишачий шелест на коридорі видавався нам кроком кованого есесівського чобота. Коли ж дійсно появлявся чобіт, ми з камери вгадували — котре „число” забирає. А поки він від канцелярії доходив до наших дверей — для нас було вічністю. Вічність невідомого в секундах: по нас, чи не по нас? . . .

Так проходила доба за добою, тиждень за тижнем, місяць за місяцем. Вдень — бомбардування, вночі — розстріли. Нас почав помалу опускати наш найбільший друг — шибеничний гумор. Перестав виходити наш журнал — „Параша”. Хоч як ми проти того боролися, проте в наших душах почала все глибше і глибше загнізджуватися найгрізніша небезпека для в'язня — апатія. Я постійно майстрував пляни втечі з кацету, але по деяким часі виявилось, що з моїх плянів нічого не вийде. Це ще більше посилювало апатію. Знову якийсь плян, знову якась нова надія на кілька днів. А потім повна безпросвітність — хоч би промінь надії. Саксегавзен — це ціле місто з де-

сятками мурів, покритих наелектризованим колючим дротом, вартовими башнями з кулеметами, прожекторами та патрулями з сотнями собак-шукачів.

Остаточно побачивши, що всяка спроба втечі є нереальна, ми самі себе викреслили з списку живих істот. Людям нашого типу смерть не страшна. Ми привикли дивитися їй в очі. Але що найгірше для вояка — це вмирати „бараном”, вмирати без можливості поборотися з смертю, це — ганьба, що гірше сірчаної кислоти палить душу вояка. Ось чому ми воліли згинуть нагло від бомби, ніж наставляти потилицю під дуло паршивого пістоля.

Цілий час поміж в'язнями курсувала „пошта”. Ми заприятнілися з багатьма чужинцями. Особливо зацікавилися нами, як українськими партизанами, англійські офіцери — майор Фальконер та капітан підводного човна Майкел Кембридж, як також його ад'ютант лейтенант Стілл, з п'ятої камери.

З Фальконером тримав контакт інж. Андрієвський, а з капітаном Кембридж — я. В депозиті в нас були гроші і ми мали змогу купувати „Вінницьку махорку”. За папір служив клозетний папір з „Völkischer Beobachter”. Ми крутили з махорки грубелезні „сигари” і на проході, або через „пошту” передавали своїм англійським товаришам. Капітан Кембридж, як моряк (син пенсіонера-адмірала), до останнього дня не тратив гумору. Знаками Морзе долонею на проході дякував нам за відомості з преси та „гавану”. Кожного разу жартував, мовляв, як ми нарешті вийдемо звідси, то зразу затягнемо по дві великих справжніх „гаван” нараз. Це був надзвичайно добрий товариш по недолі. Постійно веселий, чимось новим зайнятий, дуже товариський, винахідливий, чесний, скромний, витривалий і загартований на всі тюремні муки і несподіванки. Коли раз в лютому на проході йому порвалися дерев'яні ходаки, то він їх закинув і цілу годину „танцював” по снігу босий. Свіже повітря для в'язня заступає хліб та одяг.

Наш „Майкел” цей закон дуже добре розумів. Чіплявся за життя голими зубами в порожньому просторі. Доля не судила йому, одначе, побачити волю. З усіх наших англійських товаришів з „Целленбау” лише майорові Фальконерові пощастило врятуватися. Доля решти невідома. Є припущення, що вони під кінець війни були роз-

стріляні. Точно ніхто не знає. Може ще дехто з них десь живе. Кожна війна має мільйони різних несподіванок. Тисячі людей віднаходяться по довгих літах. Дай то, Боже, щоб таким чином віднайшовся й наш незабутній друг „Майкел” та інші товариші неволі. Всі кадетники колись будуть становити окрему велику родину братньої дружби, як живі свідки кошмарного тоталітаризму.

Під кінець жовтня 1944 року до нашої камери забряжчали замки. Це було після обіду. В дверях показався усмінений д-р Вольф. Тепер він вже підполковник есесів та одним чином вищий по фаховій службі. По-перше, він дуже чемно попросив вибачення за те, що так довго до нас не „заходив”, бо, мовляв, він не мав нічого доброго нам сказати. А тепер він приніс нам дуже приємну новину: ми будемо за пару днів звільнені. Ця вістка була настільки неправдоподібна і нереальна, що я його одразу попросив не глузувати над нами перед смертю, а скорше перейти до діла. Тобто дати нам ту вістку, яку ми так нетерпляче очікуємо. На це Вольф, як звичайно, розреготався, а потім цілком поважно повідомив нас про те, що німецька влада звільняє арештованих провідників всіх українських угруповань, дає їм змогу порозумітися між собою і що найближчими днями мають розпочатися нові українсько-німецькі переговори. Досі цього не було тому, що справу порозуміння німців з іншими націями хтось в їх уряді саботував. Тепер започатковується нова політична лінія. Вони хочуть розпочати переговори на широкій базі згідно з нашими пропозиціями з листопада 1943 р. Треба забути сумне минуле і спільними силами будувати нове майбутнє.

Нам було ясно, що тут немає мови про будь-яку зміну політичного курсу Третього Райху, а просто воєнні події за останній рік ґрунтовно змінили все становище. Вся територія України опинилась в руках комуністів. Ми вважали, що якраз ця обставина головним чином врятувала нам життя. Замість того, щоб винищувати ворогів СССР в Німеччині, німцям краще їх звільнити і перекинути в советське запілля. Для нас такий вихід також був на руку. Ожила нова надія будь-якою дорогою повернутись на рідну землю. Я сам по трьох місяцях ув'язнення додатково запискою до протоколу мого слідства подав таку

пропозицію з таким самим мотивом, а саме, що було б нерозумно з боку Німеччини винищувати ворогів ССРСР і Німеччини, коли вся територія України переходить під комуністичну окупацію. Я також пропонував у цій записці, щоб дали мені змогу вибрати в кацетах та серед військовополонених від одної до п'яти тисяч відповідних людей і щоб перекинули нас авіошляхом для боротьби з комунізмом в заплілі ССРСР. Цей проект тепер, аж за рік, почав прибирати реальні форми, коли німці втратили надії на повернення в Україну. Лише тому вони нас досі не розстріляли.

Друге, що нам заявив Вольф — це те, що вони монтують спільний бльок всіх народів, поневолених комунізмом і що на чолі цього бльоку вже поставлений російський генерал Андрей Власов, як голова визвольного комітету „народів Росії” та головнокомандуючий Російської Визвольної Армії (РОА). Потім він запитав мене чи я не погодився б на розмову з генералом Власовим і чи я даю свою згоду на спільну антикомуністичну боротьбу окремої української армії, але під верховним командуванням генерала Власова? На це я відповів, що я готовий кожної хвилини говорити з генералом Власовим, або з ким іншим з росіян, але я можу зараз його, Вольфа, запевнити, що з нашої розмови не вийде нічого. Я знаю політичну плятформу генерала Власова, який стоїть за „єдиную і неділімую” російську імперію і бореться за визволення „народів Росії”. Таких „народів Росії” вже давно нема. Є російський народ і є український, білоруський, грузинський, вірменський та інші, які давно вже хочуть жити без наліпки „народ Росії” і без її опіки. Хай росіяни визволяють себе, а ми себе. Мусять бути окремі національні комітети та їх армії. Може бути мова про координацію операцій у спільній антикомуністичній боротьбі. А про „народи Росії” москалям вже давно час забути. А врешті, всі ці питання вирішуємо не ми — військовики, що німці повинні звернутися до всіх українських угруповань.

Почувши таку відповідь, д-р Вольф аж підскочив:

— *Donnerwetter!**... Що це за комедія? Кого з вас не запитай — всі дають ту саму відповідь. Невже ви ма-

---

* Нім. — Оце так!

ете тут змогу зговорюватись? Лівіцький у Варшаві говорить те саме. Скоропадський в Берліні говорить те саме, Мельник, Бандера і ви тут в Саксегавзені говорите те саме. Що все це має означати? Ми хочемо змонтувати якнаймогутніший спільний фронт проти комунізму, а ви його нам розбиваєте. Я даю вам три дні часу подумати над цим питанням.

На це я йому відповів, що якраз над цим питанням нам нема потреби думати. Воно вже передумане кожним з нас, починаючи від коліски. Це не є жодна змова, а політична концепція. Всі неросійські нації ведуть боротьбу насамперед за своє національне визволення з-під будь-якої Росії, а вже на другому плані стоять у нас соціальні проблеми. Кожна нація побудує у своїй суверенній державі таку систему, яка відповідатиме її життєвим потребам та історичним традиціям. Всі ці нації вважають комуністичну систему за антибожу, шкідливу і злочинну. Тому й готові поборювати її всіма своїми силами, координуючи свою боротьбу з іншими антикомуністичними силами. Коли росіяни стануть на плятформу суверенності всіх цих націй і не рахуватимуть їх „народами Росії”, тобто колоніями, тоді вони можуть бути нашими союзниками проти комунізму. Коли ж вони далі будуть великоросійськими імперіялістами, тоді вони автоматично стають у табір практичних та потенціальних союзників комунізму. Ми певні, що чи білі чи червоні росіяни добровільно не зречуться колоніально-імперіялістичної політики. Зречуться вони лише тоді, коли їх імперія буде розбита зовнішніми силами.

Побачивши наше ставлення до концепції Власова, німці довго намагалися різними заходами зламати нашу поставу. І тут тверда одностайність усіх українців перекреслила всі німецькі та власовські заходи. Так само було й з іншими неросійськими націями. Ані одна поважна національна організація не погодилася на імперіялістичну концепцію Власова. Тоді поруч комітету та армії Власова були організовані окремі національні комітети та їх військо. Особливо тут була виявлена повна солідарність поміж українцями, білорусами, козаками, кавказцями та всіма тюрками-мусульманами. Дуже цікаву відповідь генералові Власову в гумористичній формі дали грузини.

Вони через свого делегата ген. Захаріядзе сказали, що коли їм вже конче треба підпорядковуватись російській імперії, то вони воліють слухати наказів Сталіна, а не Власова. Поперше тому, що Сталін їх земляк, а подруге тому, що Власов тільки генерал-лейтенант, а Сталін — їх земляк та ще й маршал. Цей дотепний жарт показав німцям та Власову, що їх затія з новою формою „народів Росії” — це безперспективний анахронізм.

Через кілька днів, десь в останніх числах жовтня 1944 року, нас випустили з кацету. Звільнили також Степана Бандеру з його товаришами, полковника Мельника з його співробітниками і сот. Ждановича. Ми домагалися звільнення всіх наших політичних в'язнів в Німеччині та підвладних територіях, але це питання німці тимчасово відтягали, пояснюючи це „технічними труднощами”. Ми рахували цей маневр, як засіб шантажу при переговорах. І при всіх розмовах, що потім розпочалися, ми постійно ставили цю вимогу. Пізніше цю вимогу німці частково задовольнили. Гестапо, однак, далі тримало частину наших людей, як закладників, щоб могли сильніше натискати на нас.

Від українців до переговорів між німцями та іншими націями спочатку був уповноважений полк. Мельник. Потім, коли вже створився Український Національний Комітет, на голову Комітету та Головнокомандуючим майбутньої української армії при німецьких збройних силах був делегований всіма угрупованнями — генерал-хорунжий Павло Шандрук. Проти кандидатури ген. Шандрука висловилися українські монархісти, але вони були переголосовані. Монархісти пропонували на голову комітету та на головнокомандуючого нової армії бувшого Гетьмана Української Монархії з 1918 р. ген. Павла Скоропадського. Інші групи вважали, що на голову цього тимчасового комітету не можна пропонувати кандидатури людей, що в минулому чи тепер, займали чи займають якесь офіційне становище в українському громадсько-політичному житті. Потрібна неутральна особа, якою й був генерал Шандрук, який не належав ні до якої політичної партії.

Переговори розпочалися в листопаді 1944 року і тягнулися до кінця лютого 1945 року. Головною перешкодою були москалі, які встигли переконати німців, що концеп-

ція Власова є найбільш пригожою формою нової організації всіх „народів Росії”. Німецькими дорадниками в цьому питанні були головним чином балтійські аристократи, знання яких про сучасну Росію базувалися на тому, що вони перед 1917 роком займали у царській Росії високоплатні посади та розуміли російську мову. Від усіх соціально-політичних процесів останніх 25 років вони були так само далеко, як усі інші західні європейці. Вони мріяли тільки про знищення комунізму та поворот до своїх теплих місць в небольшевицькій Росії.

Не маючи іншого виходу, німці були змушені остаточно визнати Український Національний Комітет в Німеччині, як єдиного репрезентанта українського народу перед німецькою владою та верховний керівний орган для всіх українців на території Німеччини та її підвладних країнах. Комітет був умандатований всіма політичними угрупованнями та громадськими організаціями і отримав прерогативи законодавчої та виконавчої влади для всіх українців і їх досі існуючих та новоорганізованих військових частин. Переговори закінчилися в кінці лютого 1945 року, а в перших днях березня німецька влада затвердила Комітет і видала дозвіл на організацію нової української армії.

Так само був затверджений Комітет Кавказьких націй під проводом Михайла Кедії та ген. Захаріядзе, визнана Білоруська Центральна Рада під проводом проф. Островського, Комітет Козаків під проводом інж. Глазкова та незалежні комітети мусульманських народів. Зовсім окремо, з великою помпою, був проклямований чомусь не в Берліні, а в Празі Комітет генерала А. Власова. Не зважаючи на тверду антиімперіальну поставу представників усіх неросійських націй, він далі називав себе вивольним комітетом всіх „народів Росії”. Всі ці народи через своїх представників, офіційно запротестували. З уваги на те, що неросійські комітети були майже силою виборені від німців, всі німецькі симпатії були по стороні Комітету Власова. Для нього робилася велика пропаганда в пресі, в радіо та у фільмах. Власов мав величезні матеріальні засоби, розкішні приміщення для штабів, наче абсолютний феодал. Всі інші національні комітети залишалися майже невідомими, душилися по малих розбитих

готеликах, без приміщень і без засобів. Фінансову кризу Українського Комітету рятували евакуйовані з України громадські установи.

Одначе, які б не були труднощі, новонароджений Український Комітет під проводом ген. Шандрука в березні 1945 року розпочав свою громадсько-політичну та військову роботу згідно з його власним пляном. Цю позитивну роботу Комітет виконував так довго, як довго на це дозволяли об'єктивні умови.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

УКРАЇНСЬКА АРМІЯ В НІМЕЧЧИНІ

У перших днях березня 1945 року Український Національний Комітет в Німеччині видав відозву до всіх українців, перебуваючих на німецькій території та в контрольованих Німеччиною країнах, з повідомленням про своє заснування. Цією відозвою Комітет проголосив свою програму та організацію нової української армії при німецьких збройних силах. Нова армія за схемою складалася з двох основних частин:

- регулярної наземної армії, що мала завдання боротися на східньому фронті проти ворога України — СССР та
- іррегулярної частини, що мала офіційну назву — Група „Б” Української Національної Армії.

Група „Б” мала завдання перекинутися на східній фронт для диверсійно-партизанської акції проти комуністів в Україні. Армія підлягала наказам генерала Шандрука. Начальником штабу армії був призначений полковник Аркадій Валійський. Командиром Групи „Б” — отаман Тарас Бульба-Боровець. Начальником штабу Групи „Б” — полковник Андрій Доллуд, а потім полковник Іван Коваль, з нової еміграції.

Згідно з опрацьованим пляном штабу ген. Шандрука до складу регулярної частини УНА мали входити:

- організована в Галичині заходами Українського Центрального Комітету в 1943 році одна піхотна дивізія „Галичина”, що отримує назву — Перша Дивізія УНА,
- всі наявні менші та більші українські добровольчі військові частини при різних німецьких з'єднаннях, що досі носять назву — Українське Визвольне Військо,
- всі особи української національності, які добровільно служать при німецьких військах, технічних та транспортних колонах,
- всі добровольці української національності з-посеред військово-полонених польської та советської армій, а також з-посеред цивільних робітників в Німеччині та амнестовані кацетники,
- всі добровольці української національності, що вже досі включені в ряди Російської Визвольної Армії ген. Власова, які виявляють бажання перейти в свою національну армію,
- всі українські поліційні батальйони, що по виході з України були приділені до різних німецьких військових з'єднань.

Згідно з пляном, опрацьованим штабом Групи „Б”, в склад цієї іррегулярної частини мали входити добровольчі кадри за індивідуальним підбором та вибором штабом групи з усіх існуючих готових формацій УНА, а також шляхом амнестування кадрів з кацетів. Група була спочатку заплянована на 5,000 вояків. Потім штаб обмежив її силу до 1,500 людей, розбитих на малі бойові одиниці силою роя воєнного часу, керовану офіцером. В партизанських операціях окремі рої могли, на випадок потреби, з'єднуватися в чоти та сотні, діяти більшими відділами, рекрутуючи на місцях нових партизан в Україні.

На підставі попередніх підрахунків, Штаб УНА міг набрати до 250,000 воєнноспосібних українських кадрів, з числа тих, що зимою 1944 року опинилися в Німеччині та ще були на східньому фронті. Чверть мільйона готових, добре вишколених, вояків усіх родів зброї. Згідно з організаційним пляном армії, затвердженим Комітетом та Штабом УНА, I-ша Дивізія мала якнайскоріше перерости

в корпус, а інші нові частини мали організовуватись в багатьох пунктах в окремі бригади за родами зброї. Потім готові бригади мали бути зведені, шляхом їх реорганізації, в нові дивізії. База кадрів для армії була колосальна, але знову так, як в 1941 році в Україні, не було сприяючої політичної кон'юнктури для творення армії. Війна наближалася до кінця.

Намічені військові пляни Українського Комітету не були повністю здійснені з двох головних причин:

- тому, що німці одною рукою наші пляни затверджували, а другою рукою на кожному кроці їх саботували,
- і тому, що в травні 1945 року наступила капітуляція Німеччини.

КАНЦЕЛЯРІЯ
ПРЕЗИДЕНТА І ГОЛОВНОГО ОТАМАНА
Української Народної Республіки

OFFICE
OF THE PRESIDENT AND CHIEF-OTAMAN
Of The Ukrainian People's Republic

Постій, дня 17 липня 1947 р.

Пред"явник цього, Отаман Тарас Бульба-Боровець, б. Головнокомандуючий українських повстанчих військ, користує з мого дові"я та уповноважений вести переговори як з українцями, так і з представниками чужих держав в справі визвольної боротьби України.

Одночасно Отаман Т. Бульба-Боровець має право організації відповідних консультаційних органів та інших установ для висвітлювання української Справи перед ширшим світом.

Andriy Liviцкий
/Андрій Лівіцький/
Президент і Головний Отаман.

Фотокопія листа-уповноваження наданого Т. Бульбі-Боровцеві Президентом УНР, А. Лівіцьким.

Навіть перекинення першого батальйону Групи „Б”, що вже в квітні 1945 року був готовий і з яким я мав намір відлітати з своїм штабом в Україну, не відбулося, бо в німецькій авіації вже не вистачало на такі операції пального. Нам, натомість, запропонували робити короткі десанти зараз за фронтом — на польсько-чеську територію — на що ми не дали згоди. Так операція відкладалася аж до капітуляції Німеччини.

Поштовхом до німецького саботажу українських військових плянів були провокаційні антиукраїнські заходи москалів. Вони виступали дуже гостро проти Українського Комітету взагалі, а проти нашого військового пляну, зокрема. Вони навіть доносили на українців, називаючи „комуністами”. Така поведінка москалів впливала з їх імперіялістичного чаду, а також тому, що Український Комітет домагався переведення вояків української національності з армії Власова в українську армію, а там їх було понад 70%. Люди вмирили з голоду по таборах військовополонених. Української армії не було аж до весни 1945 року. А Власов почав вербування людей серед полонених ще влітку 1943 року, тобто ще довго перед проклямацією його Комітету. Замість голодової смерти в таборах, багато українців записалося добровільно в армію Власова. На цій підставі росіяни переконували німців, що концепція Власова єдино правильна, бо він має 70 відсотків українців. Коли ж в березні 1945 року появилася українська національна армія, майже всі українці з армії Власова почали домагатися переходу в українську армію. Ця акція загрожувала Власову повним банкрутством, бо так могла б розвалитися його армія, що складалася не з росіян, а з „народів Росії”. Росіяни взагалі не дуже здавались в полон, а ті що й попали в полон, то за винятком одиниць, як патріоти ССРСР, гнали камінням з своїх таборів агітаторів Власова, як зрадників. Вони чекали, що ось-ось „батько Сталін” визволить їх. Після капітуляції тисячі їх поїхали автомобілями, уквітчаними червоними прапорами, годувати воші в Сибірі.

Формування української армії в Німеччині не було закінчене через капітуляцію. Була оформлена Перша Дивізія, як частина УНА, одна протитанкова бригада під командуванням полковника Петра Дяченка та два баталь-

йони Групи „Б”. Перша Дивізія була передана німецьким командуванням під команду генерала П. Шандрука. Йшла активна робота по організації нових окремих бригад та відділів Групи „Б”.

Український Комітет розвинув широку пропагандивну роботу в терені, для чого ще перед заснуванням Комітету був організований спеціальний штаб української пропаганди під керівництвом майора Дацька. Пізніше цей штаб був підпорядкований Українському Комітетові. Майор Дацько розгорнув активну пропаганду серед українських вояків в армії Власова, щоб вони боролися за свободу своєї батьківщини — України, а не Росії. Проти цього гостро виступали росіяни, а допомагали їм німці. Все це разом взяте та нестабільність німецького фронту, який швидко наближався до Берліну, викликало великий хаос, в якому було тяжко орієнтуватися.

Погляди українців на справу організації Комітету та армії були поділені. Одна частина, тобто група Бандери, голосно говорила, що нам з німцями вже нема чого говорити, а треба їх тільки поборювати. Тому вони ні до Комітету, ні до штабу армії не послали своїх представників. Але самі, окремо, постійно вели переговори з німцями. Проте друга, більша частина, тобто республіканці, націоналісти полк. Мельника, монархісти, та представники громадських комітетів — д-р Доленко з Харкова, проф. Кубійович з Галичини вважали, що навпаки — перебуваючи на німецькій землі, нам треба організувати офіційний комітет та якусь збройну силу і разом з німцями боротися проти ССР до кінця війни. Передусім, організація Комітету й армії дає нам змогу наносити більше ударів головному ворогові України — комуністичній Москві, а подруге — Комітет і армія дають нам змогу організовано рятувати сотні тисяч наших людей, отримання подорожніх паперів та змогу організації евакуаційних транспортів на захід. Ця більшість вважала, що війна наближається до кінця тільки між Німеччиною та ССР, але війна України з Москвою не припиняється, а буде вестися далі. Кожна свіжа куля проти безбожного комунізму — це союзник України.

Предбачаючи скору капітуляцію, генерал П. Шандрук видав таємний наказ Першій Дивізії та всім біль-

шим і меншим частинам УНА — відповідними маневрами відірватися від ворога на східньому фронті і всіма засобами транспорту та форсованими маршами негайно перекинутися на західній фронт і там здатися в полон союзницьким військам. Цей наказ був пляномірно виконаний.

Не маючи ніякого вигляду на здійснення плянів Групи „Б”, я також видав в кінці квітня 1945 року наказ по нашій Групі з такою самою директивою. Полковник Долуд і полковник Коваль, виконуючи цей наказ, розбили наших готових два батальйони на менші групи, які стаціонували в горах, в районі Йоганесберга, і форсованими маршами вивели всіх людей в Баварію, де наші люди частково здалися в американський полон, а інші розсіялися серед німецького цивільного населення.

В цей самий час, напередодні німецької капітуляції, вибухло чеське повстання в Празі, скероване проти німців. Коли взяти під увагу, що все підпілля та партизанський рух в Чехо-Словаччині були тоді явно під керівництвом советських парашутистів, закинених з Москви, то треба припускати, що це повстання чехів було також спровоковане Москвою. Якраз в околицях Праги була розташована одна дивізія армії генерала Власова під його особистою командою. На заклик чехів про допомогу ген. Власов видав наказ своїй дивізії обернути зброю проти німців. Ця дивізія допомогла чехам звільнити Прагу від німців, але за пару днів Прагу „визволила” советська армія. Війська генерала Власова відступили, деяка частина вояків перейшла до большевиків, де їх на місці поголовно розстріляно, як зрадників, чи подвійних зрадників. Генерал Власов з рештою дивізії втік і здався в американський полон. Американці обіцяли йому „безпечний” полон, але при перевезенні Власова „в інше місце”, на американців „напали” в дорозі большевицькі людоїди, які і „викрали” Власова. Через деякий час радіо Москва подало до відома, що генерала Власова засудили на смерть через повішання. Так закінчив своє існування рух Власова. Армія генерала Власова, хоч була започаткована в 1943 році, так само як наша, мала тільки дві дивізії війська, хоч пропаганда голосила про „півмільйонову армію”.

Мені стало відомо ще в Берліні восени 1944 року, що німці не мають повного довір'я до генерала Власова, як

визначного советського офіцера і фанатичного російського імперіяліста. Події в Празі показали, що німецькі сумніви і підозріння не були безпідставні. Що було основною причиною віроломства союзу зброї ген. Власова — трудно сказати. В кожному разі, його останній чин в Празі не можна віднести до лицарських вчинків. Він знав усі стратегічні пляни Москви, добре бачив, що Німеччина так чи інакше програє війну і міг спокійно залишити хід подій самій історії, не зраджуючи свого союзника. Чи союзник був добрий, чи поганий — про це Власов міг подумати багато раніше, а не в обличчі його катастрофи. Чехам Власов нічого не допоміг: їх країна з німецької колонії стала советською колонією.

Щойно після закінчення війни з деяких таємних документів стало відомо, що Гітлер до останньої хвилини був проти організації будь-яких окремих військових частин при німецькій армії, сформованих з східньо-європейських націй. Проте німецька армія всіма силами намагалася організувати цілі національні армії. В Берліні по цьому питанні була постійна і гостра розбіжність поглядів між Гестапо та командуванням армією. Тепер нам стало ясно, чому ми мали стільки перешкод та явного саботажу з боку німців при організації нашої армії. Згідно з таємною директивою Гітлера, організація національних військ була нарешті дозволена, але ці формації не повинні перевищувати одной-двох дивізій. Дії цих дивізій повинні бути обмежені і мати більше політично-пропагандивний характер, ніж військово-стратегічний. Про цю директиву ніхто не знав.

Ясна справа, що німецький уряд міг мати свої пляни, а національні комітети — свої. І ці пляни не завжди були однозгідні. Але ми вважаємо роботу Українського Комітету наскрізь позитивною, бо вона була підпорядкована високій меті — служити ідеї збройної боротьби України проти Росії та большевизму, під якими знову стогне наш народ.

Офіційне визнання німецькою владою Українського Національного Комітету та його програми діяльності — було повною перемогою української національної політики у відношенні до Німеччини. Нам невідомо як розвивалися б події, якби Німеччина так скоро не капітулювала.

Але, якби, наприклад, в Німеччині в міжчасі відбувся державний переворот проти Гітлера, українська політика вже мала б в Німеччині готову політичну базу та свою збройну силу, якими вона мала б змогу відстоювати життєві інтереси України. Коли українські політичні чинники добивалися від німців визнання Комітету та дозволу на організацію армії, то вони мали на увазі цілу німецьку державу та німецьку націю, а не режим Гітлера. Проти цього режиму українська національна політика та її збройна (іррегулярна) сила в Україні зайняли таке становище, на яке той режим заслужив. Ідеологія нацизму була для нас чужа і явно ворожа. Але серед німецького народу ми мали нагоду побачити протягом другої світової війни дуже багато людей, які так само ненавиділи нацизм і прихильно ставилися до ідеї та програми нашої національно-визвольної боротьби. Всі ці люди в майбутньому можуть мати голос в новій Німеччині. Німеччина, як одна з великих держав, буде завжди відігравати велику роль в світовій політиці.

Український Національний Комітет в Німеччині залишив сліди своєї праці для майбутніх поколінь. Особливо серед німецького вояцтва, яке високо цінить лицарські прикмети українського вояцтва. Про ці високі лицарські прикмети німці мали нагоду переконатися в багатьох кривавих боях, де український вояк хоробро та вірно боровся пліч-о-пліч з німецьким вояком. Політика своєчасно зміниться, а бойові традиції вояків будуть служити тривким мостом для нормалізації українсько-німецьких відносин, як двох окремих суверенних держав в новій організації європейського континенту, базованій на християнським пошануванні волі людини і волі народу.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ЗАКІНЧЕННЯ

Так закінчився ще один етап боротьби українського народу за свою вільну і незалежну державу. Закінчився ще один етап, та не закінчилася боротьба за „бути чи не бути” козацькій нації.

1917

1957

Г р а м о т а

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ,
згідно з законом з 8 березня 1958 року, на відзначення сорокових
роковин (1917—1957) відродження Українських Збройних Сил,
Президент Української Народної Республіки
надав

ВОЄННИЙ ХРЕСТ

БОРОВЦЮ ТАРАСОВІ, ОТАМАНОВІ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ

учасникові збройних визвольних змагань за державну незалежність
України, з правами й привілеями для нього й нащадків його роду
вищезгаданим законом передбаченими.

На ствердження цього видано йому цю грамоту і Воєнний Хрест
від Ч. 429-878

Місце постою, дня 10 вересня Року Божого 1987⁷⁵

Міністер Військових Справ

В. Сидоренко
Василь Сидоренко
ген.хор.інж.

Начальник Канцелярії
Міністерства Військових Справ
майор М. Товстоляк

М. Товстоляк

Фотокопія грамоти надання отаманові Бульбі-Боровцеві
Воєнного Хреста Президентом УНР 1975 р.

Під час Другої світової війни український повстанський рух вписав ще одну героїчну сторінку в історію перманентної революції 50-мільйонного українського народу проти двох апокаліптично-тоталітарних формацій 20-го віку — гітлерівського расизму та марксо-большевизму. І якраз у тому, що українці заманіфестували перед усім світом і перед своїми ворогами свою крицеву рішучість виконати заповіт свого національного генія і пророка Т. Г. Шевченка — „у своїй хаті — своя правда і сила і воля” — полягає головне значення партизанської війни цього періоду.

Головною наукою партизанського руху з часу Другої світової війни, яку повині вивчити і запам'ятати „месники дужі” нашого завтра, є гіркий і болючий факт перенесення ідейно-політичної роздрібненості мирного часу на бойові фронти визвольної війни за волю України. Так було в 1917-1920 роках і так було в 1941-1945 роках. Така трагічна історія не має права повторитися в 198...? чи 199...? роках, бо це принесло б трагічну безнадійність для всього нашого народу.

Партизанський рух 1941-1945 років показав, що будь-яка партія з хворою концепцією хлоп'ячого бонопартизму неодмінно приносить лише диверсію і шкоду визвольному рухові. Так було з гітлеризмом, який не побудував „Нової Європи”, але зруйнував Німеччину і так буде з усіма імітаторами тоталітарного бонопартизму.

Я думаю, що кожний читач моїх „Спогадів” сподіватиметься, що я кину хоч кілька променів-прожекторів у те наше невідоме, велике, що називається м а й б у т н і м. Або словами великого поета-патріота, свідка й учасника відродження держави в 1917-1920 років — Олександра Олеся:

*„Що нам лишилося тепер?
В сльозах стояти на колінах,
Тужити, битись на руїнах.
На трупах наших мрій — химер?”*

І цей же невмирущий О. Олесь дає нам готову відповідь, закон, заповіт на завтра:

*„Ні, ні! О, ні! Дзвонити в дзвін!
Усіх, хто є живий, скликати,
Знов храм наново будувати
На диво-подив всіх країн”.*

Ми не можемо ні на хвилину припиняти нашої боротьби. Нам треба спостерігати, вчитися, читати, змагатись, маючи перед собою одну велику ціль: „Знов храм наново будувати”.

Але це нова велика тема, яка на жаль не вміщується у рамки моїх „Спогадів” і, як проекція на майбутнє, до „Спогадів” не належить. Нас вивів Господь на волю не для того, щоб займатися міжпартійними суперечками чи роздувати ворожнечу всередині нашого народу — це за нас роблять майстрі руїни і клясової боротьби — комунарі та марксисти. І вони та їхні прислужники роблять це досить успішно. Наше завдання — вчитися всього, що є краще та конструктивне в інших народів, вчитися спостерігати явища, шанувати один одного, проїнятися справжньою любов'ю до свого брата і спільно, як одна велика нація, як сини одного поневоленого народу, класти цеглинку за цеглинкою у величну будову нашого національного храму — Української Держави.

Якраз цій темі — темі нашого завтра присвятив я наступну свою працю, яка з Божою допомогою побачить світ у недалекому майбутньому.

Там буде мова про перегляд наших усіх визвольних концепцій, аналіза наших поразок, міжнародні фактори, які впливають на стан нашої бездержавности, про світову змову, яка безупинно працює, щоб накласти ярмо на шию всіх народів світу у формі світового уряду, про співзвучні нам сили серед народів світу, про потребу правдивої консолідації цих співзвучних нам сил та інші питання, від яких залежить розгром ворогів свободи і незалежності не лише України, а й інших народів світу.

ПІСНЯ ПРО ПОЛІСЬКУ СІЧ УПА

(Співається як народня пісня „Ой наступила
та чорна хмара”)

*Ой наступила та зорна хмара
На козацький край...
Ой то не хмара — вража навала
Йшла в наш тихий рай.*

*Зайди-зекісти, хижі нацисти
Ще й нещасний лях
Від хліба-солі, рідної волі
Йшли нас визволять.*

*Ворог грабує, палить, мордує
І в ясир веде...
Хто ж за Україну, проти руйни
В бій нас поведе?*

*„Ой не журися, рідная мати —
Ще нам не кінець” —
За рідну волю, кличе до бою
Бульба-Боровець.*

*Ми ще розвієм зорнії хмари,
Безпросвітну ніч —
Вся наша сила, наша надія
Це — Поліська Січ!*

*Ой заgrimіли визвольні громи,
З ногі стався день —
Це Тарас Бульба, батько-отаман
Січ у бій веде.*

*Ой не забудуть райхскомісари,
Ні політрукки,
Як за свободу свого народу
Йшли поліщуки.*

*Ой не загине вігная слава
Про нашу УПА —
Рухне навіки вража комуна —
Червона Москва.*

*Ой не забудуть нашої Січі
Німці й москалі —
Ми ще поставим жовтоблакитний
На самім Кремлі!*

Слова С. Кандиби

EPILOGUE

(ABOUT THE AUTHOR AND HIS WORK)

An Army without a State by Otaman Taras Bulba-Borovets is a book of memoirs of the founder and commander in chief of the Ukrainian Insurrection Army which was brought to being and action during the Second World War. It is also a narrative about the life and activities of the talented fighter-partisan in the midst of the most gruesome events of the twentieth century.

A son of a poor peasant of Bystrychi, in the Kostopol county, Western Ukraine, the fourteen-year old Taras was compelled to leave his native village with its misery, and went in search of means for his livelihood in the Polissian stone quarries. This ethnographic part of the Ukrainian territory was then under Polish occupation. Hard work during the day, and nights of strenuous labor over self-education, was an exhausting activity for young Taras; but it made him an excellent stone craftsman, and later on a successful businessman.

From his early youth, Taras became interested in various socio-political problems, in political parties, and in Ukrainian national movements that were on the rise between the two World Wars. For example, he was puzzled why he had to converse in a foreign language in his native land. This question led him to study most of the political theories and movements, and finally, to join in an active struggle for the restoration of the Ukrainian National Republic (UNR). He rejected the totalitarian ideas of dictatorial Communism and Fascism, and became a promoter of Ukrainian Nationalism with a human face that vowed to respect the interests and the dignity of all minorities.

Meanwhile, Taras Borovets (the name, Bulba, was assumed when he started underground activities) was engaged in energetic work among his native brothers-Polissians in order to arouse in them a patriotic consciousness and readiness to fight for Ukrainian liberty. He founded, and became a leader of a secret organization called "Ukrainian National Renaissance" which later became the nucleus of Ukrainian Armed Forces, the Ukrainian Insurrection Army.

Prior to the Second World War, young Borovets was the victim of endless arrests, torture and imprisonment in the ill-famed Polish concentration camp Kartuzka Bereza; however, such experiences only hardened his resoluteness to fight for the ideals of Ukrainian political liberation. During the Conference of European Ambassadors, in 1922, the Polish Government offered to grant political autonomy to Western Ukraine, but when such sentiments were revealed by the Ukrainian people, the Polish authorities fought them with sword and fire. As a result of this reaction, Taras Borovets suffered the loss of his own enterprise and was exiled to Warsaw.

In 1940, after the partition of the Polish State between Stalin and Hitler, the author of these memoirs, with special authorization of A. Livytsky, president of the exiled government of UNR, illegally crossed the Soviet-German frontier to organize the people of Volyn and Polissia to fight, in the opportune time, for the liberation of Ukraine. This opportunity arrived within a year, with the occupation of the Ukrainian territory by the German forces. The swift advance of the German troops eastward had left in the Polissian swamps great numbers of Russian military units which mercilessly terrorized the local Ukrainian population for its national conviction, as well as robbing them of their means of sustenance. This situation created an urgent need to organize Ukrainian self-defence, as the Germans did not deem it necessary to send their troops into the treacherous swamps to defend the people from the Communist terrorists. In this situation, Taras Bulba-Borovets undertook the task of organizing the famous "Polissian Sich" — the first unit of the Ukrainian Insurrection Army. This unit, together with the Belorussian self-defence formed for the same purpose, cleared the Polissian and Belorussian territories from the Communists. However, the "Polissian Sich" had to be overtly disbanded as it could not stand its ground against the German forces, and went underground in special small units. Soon these units proved to be most effective in their defence of the Ukrainian people, now from the Gestapo brutalities.

Taras-Bulba-Borovets proved to be a very successful commander in guerilla warfare, as also a good diplomat.

He chose his officers from members of the Ukrainian National Army of 1917 - 1920; he knew how to use the animosity of his enemies advantageously, and engage his own troops with least of losses; he avoided open engagements as much as he could, and operated his units according to proven guerilla tactics: "From beneath the ground and back underground." This even gave him the advantageous opportunity to enter into talks with the Soviet, German and Polish representatives.

As a true patriot, Bulba-Borovets devoted a lot of his efforts to the cause of uniting all Ukrainian political forces, nevertheless, he was not successful; for all the leading political parties were ready to stand under his banner except one, the totalitarian fraction of Ukrainian Nationalists led by Stepan Bandera. However, throughout his activities, Taras Bulba-Borovets was representing a force that even the German command was compelled to recon with.

In 1943, the Gestapo treacherously arrested Bulba-Borovets and imprisoned him in a concentration camp in Saxenhausen, near Berlin, where most of the Ukrainian leaders were held. There, overcoming strict isolation, he found means to befriend some high personalities of other nationalities, among whom were an English major and a captain of the Royal Navy.

Late in 1944, the German authorities opened their negotiation with Ukrainian leaders in Saxenhausen, and as a result, they allowed the Ukrainians to organize their National Army under the command of General Pavlo Shandruk. The sole purpose of this Army was to fight against Soviet Communism. Otaman Bulba-Borovets was chosen to take command of the special Group B of the Ukrainian National Army that was to be parachuted into the Russian rear to engage in guerilla activities. End of World War II made this operation impossible.

The memoirs of Taras Bulba-Borovets will be first-hand source material for historians as well as an inspiration for future fighters whom God and Mother-Ukraine will call upon to raise the Temple of Freedom on our Cossack Land.

ПОКАЖЧИК ПРИЗВИЩ ОСІБ, ЗГАДУВАНИХ В ЦІЙ КНИЗИ

А

Айзенгауер Двайт, ген., 286
Андерс, ген., 66, 245
Андрієвський Дмитро, інж., 299,
301
Аркас Микола, історик, 30

Б

Багрянний Іван, письменник, 294
Бадоліо, 286
Байда Вишневецький, 90
Бандера Степан, Голова Проводу
ОУНР, 76, 77, 109, 110 - 113,
115, 117, 119 - 121, 127, 203,
249, 250, 251, 253, 255, 257, 258,
259, 262, 264, 271, 273, 281, 282,
292, 293, 294, 295, 296, 304,
305, 311.
Балій Василь, 51
Баранівський, 218
Беєр, д-р, 223, 224, 234
Белов, ген., 214
Бігун Микола, 51
Бжеський Роман, 51
Білецький, ген. 186
Бобенко, ред. 162, 165, 166
Богачевський, 51
Богун, 90, 95
Боровець Анна Йосіповна з Опоченських, дружина Тараса Бульби Боровця, 44, 267
Бравхіч, ген. 105, 106
Брежнев, кап. 216
Бусель Олександр, 250
Бучак Лев, пастор, 291, 292

В

Вайс, 51
Вайцман, 51
Валійський, полк. 180, 307
Винник Яків, 62, 180, 182
Вишинський, 197
Вітушка Михайло, пор. 127
Вірзінг, 282
Власов Андрей, ген., 303, 304, 306,

308, 310, 311, 312, 313

Войнаровський - Гальчевський,
полк., 75, 186, 297, 298
Войновський Петро, отаман, 120
Волинець, полк., 96 - 98
Волинець-Яценюк, пор., 267
Вольф, д-р, 282 - 285, 302, 303
Врецьона, 294, 295

Г

Гайвас Ярослав, 118
Галаган, 30
Галілей, астроном, 198
Гальтерман, ген., 205, 207 - 211
Ганнібал, 95
Гарамбура, 51
Гаха, 64
Генгало Павло, 51
Гітлер Адольф, 56 - 58, 61 - 65, 68,
70 - 72, 77, 80, 86, 103, 105-107,
110, 124, 151, 180, 181 - 184,
190, 197 - 199, 215, 218, 224,
240, 245, 246, 247, 254, 255,
274, 275, 276, 277, 280, 281,
286, 287, 294, 313, 314
Глазков, інж. 306
Гнедюк, 221
Гоголь Микола, письменник, 21
Горліс-Горський, повст. отаман, 30
Горбовий, д-р, 51
Граб-Воловодик Адам, хор. 131,
132, 179
Грембош, 51
Грефнер Болеслав, 50
Гриньох, свщ., д-р, 111, 294, 295
Гришко Василь, журн. 294
Грозний Іван, 287
Грушевський Михайло, проф. 30
Гудимчук, інж. 77, 81, 257, 267

Ґ

Ґеббельс, 65, 66, 181
Ґензен, 209, 211
Ґерінг, 286

Д

Пацько, майор, 311
Дворжак, 51
Цельбо, фр. міністер, 281
Дем'ян, свщ., сот. 235, 236, 238
Лзюм'юк Іван, 51
Литкевич, 123, 146
Довбня Микола, отаман, 205, 212
Довматюк Петро, хор. 126, 146,
235, 268
Довчер, 222
Доленко, д-р, 311
Долуд Андрій, полк. 75, 186, 307,
312
Донцов Дмитро, д-р, 30, 37
Дорошенко Дмитро, д-р, 30
Дорошенко, хор., 127, 134
Драгоманів Михайло, публіцист,
30
Дуб, пор., 150
Дубина Петро, чот., 269
Дубовий, ген., 69
Лудко, 30
Дяченко Петро, полк., 75, 129,
130 - 134
Дяченко Юрко, 130, 133

Е

Енгельс, 25

Є

Єпik Євген, 51
Єремейчик Віктор, 51

Ж

Жданович Олег, сот. 128, 257, 267,
278 - 280, 282, 299

З

Залеский, 66
Захарідзе, ген. 305, 306

И

Йоргенс, 225, 231

К

Кабайда Анатоль, 180, 205
Каганович, 172

Кайт, 112
Камінський Ян, 244, 248, 249
Капустянський Микола, ген. 118
Кармелюк-Коломієць, бунч. 216,
217
Квіслінг, 64
Кедія Михайло, 306
Кембридж Майкел, 281, 301
Кисіль Андрій, 47, 51
Кіцінгер, ген., 125, 166, 169, 170,
279
Климів Григорій, 51
Климів-Легенда Іван, 112, 115
Клімов, ген., 147
Клявзевіц, 95
Коваль Іван, полк., 307, 312
Ковальчук Лев, пор., 150, 176, 179,
186, 223, 225, 234
Ковпак С., ген., 214, 273
Козловський, 50
Кок, 51, 281
Колодій Василь, 51
Комар-Рогатий Іван, сот., 127
Коновалець Євген, полк., Голова
Проводу ОУН, 37, 72, 109
Кононенко Харитина, д-р, 164, 275
Костек Бернацький, 38
Косцялковський, 50
Котасінський, 51
Котовський, 95, 96
Кох Ганс, 112
Кох Еріх, 108, 153, 170, 183, 195,
200 - 202, 213, 219, 221, 223
Кравців Богдан, поет, 51
Кравців Михайло, 51
Красний, 172
Кривоніс, майор, 230, 232
Криворучко, ген., 69
Криlach Сава, 77
Кубійович Володимир, д-р, 72, 311
Кудра Олександр, 51
Кузнецов — Пауль Зільберт, 222,
249
Кукіль, 51
Кулик, ген., 147
Кульчинська Валентина — Тіна
78, 82 - 85
Кульчинський Євген, свщ., 78

Кульчинська Ірена, 85
Кульчинський Леонід, 85
Кутшеба, ген., 62
Куць Олександр, 51, 81

Л

Лапічак, д-р, 281, 282
Лебедь Микола - Рубан, міністер
СБ в уряді Стецька, 77, 203,
249, 251 - 258, 267, 269 - 274,
276, 292 - 296
Левандовський, 51
Левицький Борис, 51, 162
Левчук Іван, 51
Леженко, сот., 81
Ленін, 20, 25
Ленкавський Степан, 294, 295
Либак Іван, 164
Липа Юрій, д-р, письменник, 30,
62, 63
Липинський Вячеслав, історик, 30
Липківський Василь, митрополит,
34
Лисюк Трохим, 51
Лівицький Андрій, Президент УНР,
70, 72, 75, 93, 117, 125, 161,
180, 183, 184, 186, 188, 224,
257, 304
Литвиненко Іван, полк., 36, 37, 39,
73, 74, 78, 79, 82, 125, 161, 162,
180, 183, 185, 186
Лотоцький Олександр, проф., 30
Лукашук Юрій, 298
Лукін, підполк., 217, 222, 240, 246

М

Мазепа Іван, гетьман, 21, 90
Маланюк Євген, поет, 30
Малинівський, сот., 75, 117, 180,
182
Маринюк, адв., 136
Марголін, 172
Марковський, 50
Маркс Карл, 25, 287
Марчук, 74
Матла Омелян, 51
Махно, 95, 96
Мацяк, мгр., 299

Медведев, полк., 216, 221, 222, 247,
273
МекАртур, ген., 286
Мельник Андрій, полк., Голова
ПУН, 72, 76, 109, 118, 120, 128,
272, 281, 292, 295, 298, 299,
304, 305, 311
Меншіков, 183
Мерцало Василь, 51
Михайлишин, 51
Міляннич, інж., 51
Мітринга Іван - Полин, хор., 51, 77,
162, 163, 164, 165, 257, 267, 268
Міхновський Микола, 30
Молотов В., 60
Мудрий В., 53
Муссоліні Беніто, 286
Муха, пор., 268, 269
Мушинський Михайло, 299

Н

Наполеон, 95
Назарук Осип, д-р, 63, 77, 78
Небожук Антін, 51
Недзялковський, 65
Новицький, полк., 186, 257, 267

О

Огієнко Іван, проф., митрополит,
30
Овчаревич Т., 43
Олесь О., поет, 30
Ольжич - Кандиба Олег, 118, 299
Омельченко, полк., 73
Омелянів - Терлиця, пор., 130 - 134
Омелянович-Павленко Михайло,
ген., 95, 237
Онацький Євген, проф. 299
Орлик, 183
Островський, проф. 127, 306
Охримович, 294, 295

П

Павлишин, 51
Паладійчук Роман, 162
Пастушенко, 51
Петен, ген., 64, 111,
Петенко, сот., 77

Петлюра Симон, Головний Отаман, 19, 25, 30, 34, 39, 92 - 94, 135, 159, 173, 183, 236, 237
Перацький Броніслав, 46
Пилипчук, 218
Пиц, підполк. д-р, 223, 225, 227 - 231, 234
Пілсудський, маршал, 46
Пінхос Каптур, 51
Постишев, 183
Приходько, 221
Прокопович, 51
П'ясецький, 51

Р

Раєвський Василь, сот., 36, 37, 73, 74, 134, 146, 149, 162, 179, 186, 257, 267, 268, 275
Райнгольд, д-р, 51
Ребет Лев, проф., 294, 295
Ревак Василь, 162
Рибачок-Кваша, 132, 209, 210, 218, 240
Ридзь Смігли, маршал, 50, 58
Ровецькі - Грот, 66, 281, 300
Родзька Всеволод, 127
Романюк Антін, 51
Романюк Ярослав, 51
Росман, 51
Рудницький Степан, 225
Румель, ген., 61
Рябишенко Анатолій, проф. 294

С

Садовський, полк., 161, 180, 186
Сальський, ген., 74, 75, 79, 96
Святослав Хоробрий, 90
Сеник-Грибівський Омелян, сот., 118, 128, 159, 161
Серветник Євген, 51
Седлецький, 77
Сиголенко С., сот., 125, 162, 165, 166, 169 - 171, 179, 186
Сікорський, ген., 66, 203, 221
Сім'янців, сот., 131
Сірко, 90, 95
Скоропадський Павло, гетьман, 72, 304, 305
Смородський Петро, полк., 135, 137, 141, 143, 144, 147, 158, 165, 174, 176, 177, 179, 186, 225, 230, 257
Совенко, полк., 186, 257, 267
Сонар - Юрко, пор., 251
Стажинський, 60, 65
Сталін, 25, 56, 57, 62, 64, 65, 68, 70, 71, 72, 93, 98, 104, 106, 107, 134, 144, 145, 147, 149, 151, 183, 197, 198, 203, 215, 217, 218, 221, 245, 281, 287, 293
Старух Богдан, 51
Старух Ярослав, 51, 52
Стахів, д-р, 281, 294, 295
Стецько Ярослав, Голова ОУНР і АБН, 77, 110, 111, 281, 294, 295
Стілл, 301
Столярчук-Батюшка, бунч. 269
Струтинські, 222
Ступницький Л. підполк. 253
Сушко Роман, полк., 80
Сціборський Микола, полк., 30, 118, 128, 159, 160, 161

Т

Тимчій Володимир, 51
Токарський, інж. 51
Трейко Іван, полк., 75, 77, 81, 129, 130, 186, 257, 267
Трохименко, 77
Троцький Лейба, 20, 25, 95, 96, 172
Турчманович, д-р, 162, 257
Тютюнник Ю., отаман, 95, 237

Ф

Федорович, 51
Фош, маршал, 95
Фальконер, майор, 281, 301

Х

Хмельницький Богдан, гетьман, 90, 95
Ходоровський Броніслав, 240, 244, 245, 248

Ч

Чалаєв, 95, 214
Чінгіс-Хан, 95
Чоботарів, полк., 180
Чортенків, пор., 177
Чума, ген., 60

Ш

Шавронський, 78
Шандрук Павло, ген., 305, 307, 311
Шаповал, 30
Шварцбард, 172
Шевченко Тарас, поет - пророк
України, 26, 298
Шевченко, сот., 180
Шептицький Андрій, митрополит,
111, 112
Шрамко Лукаш, 239, 240
Шульце, 282
Шумлянський Кость - Залізник, 62

Шухевич Роман — Тарас Чуприн-
ка, ген., 51, 121, 253, 290, 294,
296

Щ

Щербатюк Леонід - Зубатий, ота-
ман, 164, 185, 186, 218, 225,
230, 235, 240, 241, 242, 251,
257, 267, 269, 275, 277, 278, 279,
290

Ю

Юзефсберг, 51
Юрченко, 30

Я

Ягода, 72
Янів Володимир, 41
Янкевіч Геннадій, 51, 52, 53, 86, 250
Ярий Рішард, 76
Ярославський, 106

А Д Р Е С И
ОРГАНІЗОВАНИХ ВОЛИНЯН У ВІННІПЕЗИ

ТОВАРИСТВО „ВОЛИНЬ”:
SOCIETY OF VOLYN,
Postal Station B, Box 3651
Winnipeg, Man., Canada R2W 3R0

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ:
RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN
Box 606,
Winnipeg, Man., Canada R3C 2K3